वर्दीचा राजमार्ग

(All in one गाईड)

BEST SELLER

मराठी
सामान्य ज्ञान
चालू घडामोडी
गणित
बुद्धिमत्ता

महाराष्ट्र पोलीस

खाकीच्या स्वप्नासाठी
स्वप्न खाकी बॅच

लेखक :
विट्ठल बडे
(निवड – पोलीस उपनिरीक्षक)

महाराष्ट्र अकॅडेमी
म.अ.
पोलीस भरती
फ्री स्टडी मटेरियल आणि
ऑनलाईन बॅच साठी

25x25 mm

फसवणूक टाळण्यासाठी
विद्यार्थ्यांनी QR कोड
स्कॅन करूनच पुस्तक खरेदी करावे.

महाराष्ट्र पब्लिकेशन

वर्दीचा राजमार्ग

(पोलीस भरती संपूर्ण मार्गदर्शक)

सामान्य ज्ञान | **मराठी** | **गणित** | **बुद्धिमत्ता**

- नव्या पॅटर्नला अनुसरून रचना
- सोप्या भाषेत परिपूर्ण मांडणी
- प्रत्येक घटकाखाली सराव प्रश्न
- अपडेटेड चालू घडामोडी

जिल्हा पोलीस, SRPF, जेल पोलीस, चालक या पदांसाठी उपयुक्त

लेखक

विठ्ठल बडे

B. Pharm, B. Journalism, MA (POL), MSW

(निवड - PSI, STA,राज्यसेवा मुलाखत)

यशस्वी होणारा विद्यार्थी योग्य पुस्तकाची निवड करतो आणि तुम्ही ती केली आहे.

© वर्दीचा राजमार्ग – सर्व हक्क महाराष्ट्र पब्लिकेशनकडे

- **लेखक** – विठ्ठल बडे
- **प्रकाशक** –
  चंद्रकला नारायण बडे
  महाराष्ट्र पब्लिकेशन
  मोबाईल नंबर – 91 5858 59 09
  maharashtrapublication@gmail.com

वितरणासाठी संपर्क

- विकास बुक एजन्सी पुणे – 98 60 28 64 72
- जुपिटर बुक डेपो पुणे – 9850 95 65 42
- पूनम बुक एजन्सी पुणे – 90 96 54 54 51
- आर्यन बुक एजन्सी पुणे – 95 52 29 29 29
- न्यू इंडिया बुक्स नाशिक – 9975 25 18 27
- उदय बुक लातूर – 99 75 75 83 33
- उमदे बुक संभाजीनगर – 99 70 30 88 02
- लक्ष्मी पुस्तकालय नागपूर – 98 23 27 71 83

- **द्वितीय आवृत्ती** – 2025
- **विशेष सहाय्य** – ज्ञानेश्वर बांगर
- **प्रूफ रीडिंग** – अमृता चव्हाण, अनिता घरत
- **कायदेविषयक सल्लागार** – ॲड. विवेकानंद बडे
- **न्यायालयीन क्षेत्र** – मुंबई उच्च न्यायालय कक्षेत
- **मुखपृष्ठ संकल्पना** – विकास लोणकर
- **मुद्रक** – पुणे
- **डीटीपी** – महाराष्ट्र पब्लिकेशन टीम
- **मूल्य** – ₹ 800/–

- पुस्तकातील बहुतांश आकडेवारी ही 2025 ची आहे.
- आकडेवारीमध्ये सतत बदल होत असतात.
- पदाधिकारी, सांख्यकी इत्यादीमध्ये सतत बदल होत असतात.
- विद्यार्थ्यांनी ते अपडेट करावेत, त्यासाठी लेखक किंवा प्रकाशक जबाबदार असणार नाहीत.

- या पुस्तकातील सर्व बाबी अचूक देण्याचा प्रयत्न केला आहे.
- तरीही अनवधानाने काही उणिवा वा चुका राहिल्यास त्यास लेखक किंवा प्रकाशक जबाबदार राहणार नाही.

- या पुस्तकाचे सर्व हक्क प्रकाशकाधीन आहेत.
- या पुस्तकाच्या कोणत्याही भागाचे पुनर्मुद्रण केल्यास, त्याची साठवणूक केल्यास तसेच छायांकित प्रत काढल्यास संबंधितांवर कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

- पुस्तकासंबंधी काही शंका, अडचण किंवा सूचना असल्यास संपर्कासाठी व्हॉट्सअप क्रमांक – 91 5858 5909 (फक्त whats app मेसेज करावा.)

Maharashtra Publication

प्रस्तावना

भावी पोलिसांनो,

महाराष्ट्रातील लाखो विद्यार्थी वर्दीचे स्वप्न घेऊन त्यासाठी तयारी करत असतात. अनेक विद्यार्थी योग्य मार्गदर्शन योग्य नियोजन करून वर्दीचे आपले स्वप्न पूर्ण करतात. नव्याने पोलीस भरती करण्याचा विद्यार्थी असेल किंवा अनुभवी विद्यार्थी असेल प्रत्येकाला उपयुक्त असे हे पुस्तक बनवण्यात आले आहे.

विद्यार्थ्यांना वर्दीचा योग्य मार्ग दाखवणारे 'वर्दीचा राजमार्ग' हे पुस्तक विद्यार्थ्यांच्या हाती देताना अतिशय आनंद होत आहे. या पुस्तकाची निर्मिती करताना याआधी आलेल्या प्रश्नपत्रिकांचा सखोल अभ्यास करूनच आवश्यक त्या घटकांची आवश्यक तेवढी काठीण्य पातळी ठेवण्यात आली आहे. प्रत्येक घटक संपल्यावर त्या घटकाखाली याआधी आलेले प्रश्न तसेच सराव प्रश्न देण्यात आले आहेत, जेणेकरून अभ्यासलेल्या घटकाचा किती अभ्यास झाला आहे, याचा अंदाज विद्यार्थ्यांना यावा.

पोलीस भरती ग्रंथ या पुस्तकात फक्त प्रश्न आणि प्रश्नांचे विश्लेषण करण्यात आले होते. अनेक विद्यार्थ्यांना सर्व विषय असलेले एक मार्गदर्शक गाईड असावे असे वाटत होते. वर्दीचा राजमार्ग पहिली आवृत्ती आता आम्हाला सुद्धा कालबाह्य वाटत होती, म्हणूनच नवी आवृत्ती बनवण्याचा निर्णय घेतला. दुसरी आवृत्ती आता विद्यार्थ्यांना उपलब्ध झाली आहे.

पोलीस भरतीच्या इतर कोणत्याही सर्वसामावेशक पुस्तकापेक्षा प्रत्येक घटक विस्तृत स्वरूपात देण्यात आला आहे. त्यासोबतच पुरेशा प्रमाणात झालेले प्रश्न व सराव प्रश्न टाकण्यात आले आहेत. या पुस्तकातून तुमचा पोलीस भरतीचा बहुतांश अभ्यासक्रम पूर्ण होणार आहे. सोबतच इतर परीक्षांना सुद्धा उपयुक्त ठरणार आहे. विद्यार्थ्यांनी जास्तीत जास्त अभ्यास करून यश संपादण करावे.

या पुस्तकाबद्दल तुम्हाला काही शंका सूचना असेल तर आम्हाला नक्की कळवा.

वर्दीचे स्वप्न प्रत्यक्षात आणण्यासाठी सर्व भावी पोलिसांना येणाऱ्या पोलीस भरतीसाठी खूप खूप शुभेच्छा!!

– चंद्रकला नारायण बडे
प्रकाशक

Maharashtra Publication

विद्यार्थ्यांच्या मनात येणाऱ्या प्रश्नांची उत्तरे

– ज्ञानेश्वर बांगर
(महाराष्ट्र अकॅडमी, पुणे)

पोलीस शिपाई पदाची शैक्षणिक पात्रता काय आहे?

➲ पोलीस शिपाई पदासाठी किमान इयत्ता बारावी पास असणे आवश्यक आहे. काही विद्यार्थ्यांनी दहावीनंतर दोन वर्षांचा समकक्ष डिप्लोमा केलेला असतो, ते विद्यार्थ्याही पोलीस भरतीच्या परीक्षेसाठी पात्र असतात. माजी सैनिकांना शैक्षणिक पात्रतेमध्ये सवलत देण्यात येते. कमाल शिक्षणाची अट नसते.

वयाची अट काय आहे?

➲ किमान वयाची अट 18 वर्ष तर कमाल वयाची अट 30 वर्ष आहे. मागासवर्गीयांना तीन वर्ष वयाची सवलत देण्यात येते, तसेच माजी सैनिकांना 45 वर्षे वयापर्यंत सवलत आहे. काही आपत्कालीन परिस्थितीमध्ये उदाहरणार्थ पोलीस भरती 2021 साठी कोरोना कालावधीत विद्यार्थ्यांचे नुकसान टाळण्यासाठी सरसकट दोन वर्ष वाढीव वयाची सवलत देण्यात आली होती. तशीच मुदतवाढ पुन्हा देण्याबद्दल सरकारने आश्वासन दिले आहे.

शारीरिक पात्रता काय आहे?

➲ पुरुष उमेदवारांसाठी किमान उंची 165 सेमी असावी लागते. राज्य राखीव पोलीस दलासाठी 168 सेमी उंची असावी लागते. महिला उमेदवारांना 155 सेमी उंची आवश्यक आहे. पुरुष उमेदवारांना न फुगवता छाती कमीत कमी 79 सेमी असणे आवश्यक आहे. ही छाती कमीत कमी 5 सेमी इतकी फुगली पाहिजे (ही अट महिला उमेदवारांना नाही).

पोलीस भरतीची निवड प्रक्रिया कशी असते?

➲ काळानुसार परीक्षा पद्धतीमध्ये बदल होत असतात. मागील दोन-तीन परीक्षांचा विचार केला असता, शासन निर्णयानुसार कधी लेखी परीक्षा आली होती, तर कधी मैदानी परीक्षा आधी होते. सध्या आधी मैदानी चाचणी घेऊन नंतर लेखी परीक्षा घेण्यात येते, परंतु ही सर्व प्रक्रिया वेळखाऊ आणि किचकट असल्याने आधी लेखी परीक्षा घेण्याचा शासन स्तरावर विचार चालू असल्याचे समजते. परंतु त्याबद्दल ठोस निर्णय नाही. विद्यार्थ्यांनी मैदानी व लेखी परिक्षेचा जोरदार सराव करावा.

लेखी परीक्षेचे स्वरूप काय असते?

➲ सध्या पोलीस भरतीसाठी 100 गुणांची लेखी परीक्षा सर्व विभागात घेतली जाते. यामध्ये गणित, बुद्धिमत्ता, मराठी व सामान्य ज्ञान हे चार विषय आहेत. पोलीस भरतीसाठी इंग्रजी हा विषय नाही. दिलेल्या चार विषयांमध्ये सर्वाधिक प्रश्न हे सामान्य ज्ञान या घटकावर येतात. काही मोजक्याच ठिकाणी चारही विषयांचे प्रत्येकी 25-25 प्रश्न येतात, परंतु 25-25 प्रश्नांचा असा कोणताही शासन निर्णय नाही किंवा परीक्षा

घेणाऱ्या अधिकाऱ्यांवर तसा दबाव नसतो. साधारणपणे सर्वाधिक प्रश्न सामान्य ज्ञान या घटकावर येतात. त्या खालोखाल गणित, मराठी व बुद्धिमत्ता या घटकाचे प्रश्न येतात. त्यामुळे विद्यार्थ्यांनी सर्वच विषयांचा सखोल अभ्यास करावा.

मैदानी चाचणी बद्दल माहिती सांगा?

- राज्य राखीव पोलीस दल, पोलीस शिपाई, जेल पोलीस यांच्या मैदानी चाचणीमध्ये फरक आहे. पोलीस शिपाई पदासाठी मागील काही वर्षांपूर्वी शासनाने काही बदल केले आहेत. त्यानुसार 1600 मीटर धावणे,100 मीटर धावणे व गोळा फेक या बाबी येतात.

अंतिम मेरिट कसे ठरते?

- मैदानी चाचणी व लेखी परीक्षा यांचे गुण एकत्र करून त्यानुसार अंतिम गुण ठरवले जातात. एकूण उमेदवारांच्या संख्येच्या 12 ते 14 पट उमेदवार लेखी परीक्षेला साधारणपणे घेतले जातात. जर लेखी परीक्षा आधी झाली तर एकूण उमेदवारांच्या तीन ते चार पट उमेदवार मैदानी चाचणीसाठी निवडले जातात. अंतिम निवडयादी एकत्रित लावली जाते.

मागासवर्गीय उमेदवाराची साधरण यादीतून निवड होऊ शकते का?

- जर ओपन कॅटेगिरी किंवा सर्वसाधारण प्रवर्गाच्या अटी पूर्ण केल्यास उदा. वय, लेखी परीक्षा व मैदानी चाचणी तर तो उमेदवार सर्वसाधारण यादीतून निवड होण्यासाठी पात्र ठरतो.

अंतिम निवड झाल्यावर वैद्यकीय चाचणी कोणत्या स्वरूपाची असते?

- अंतिम निवड झाल्यावर उमेदवार पदासाठी योग्य आहे की नाही, हे ठरवण्यासाठी वैद्यकीय अधिकाऱ्यांकडून तपासणी केली जाते. यामध्ये विविध प्रकारच्या वैद्यकीय चाचण्या असतात. उमेदवार पदासाठी सक्षम आहे की नाही, हे तपासणे या चाचणीचा उद्देश असतो. यामध्ये सर्वसाधारण चाचण्या असतात.

वैद्यकीय चाचणी बद्दल काही गैरसमज

- चष्मा असलेल्या उमेदवारांना काहीही अडचण येत नाही, फक्त चष्मा घालून त्या उमेदवाराला व्यवस्थित दिसत असले पाहिजे. पूर्वी कधी एखादे हाड मोडले असेल किंवा शस्त्रक्रिया झाली असेल, तरीही कोणतीही अडचण येत नाही; परंतु आता कोणतीही शारीरिक अडचण नसावी.

प्रशिक्षणा बद्दल माहिती सांगा?

- उमेदवाराची निवड झाल्यानंतर अधीक्षक/आयुक्त कार्यालय इतर संबंधित निवड संस्था उमेदवाराला सेवेत रुजू करून घेतात. त्यानंतर गरजेनुसार आणि प्रशिक्षणासाठी उपलब्ध असलेल्या जागेच्या सोयीने उमेदवारांना प्रशिक्षणासाठी पाठवले जाते. निवड झाल्यावर लगेचच सर्वांना प्रशिक्षणाला पाठवले जात नाही. अनेकदा प्रशासकीय कारणामुळे काही उमेदवारांना दोन वर्षे सुद्धा प्रशिक्षणाला पाठवले जात नाही, परंतु त्या

कालावधीत त्यांच्याकडून शासकीय कामे करून घेतली जातात, तसेच त्यांना संपूर्ण वेतन मिळते. प्रशिक्षण कालावधीमध्ये उमेदवाराला संपूर्ण पगार मिळतो, परंतु उमेदवार उमेदवारावर होणाऱ्या खर्च पगारातून वजा केला जातो. महाराष्ट्रात सध्या नऊ ठिकाणी पोलीस प्रशिक्षण केंद्र आहेत. त्यापैकी दोन प्रशिक्षण केंद्र हे महिलांसाठी राखीव आहेत. प्रशिक्षणाचा कालावधी नऊ महिन्यांचा असतो. नऊ महिन्यानंतर उमेदवार आपापल्या मुख्यालयात रुजू होतात प्रशिक्षणाच्या ठिकाणी विविध जिल्ह्यातले उमेदवार एकत्र आणून त्यांना सोबत प्रशिक्षण दिले जाते.

पोलीस शिपाई पदाला सुरुवातीला किती पगार असतो?

➲ 2025 मध्ये नव्याने रुजू झालेल्या उमेदवारांना साधारणतः 35 ते 38 हजार इतका पगार शासकीय कपाती करून मिळतो. (Gross 43 हजार ते 45 हजार रु.) त्यामध्ये मोठ्या शहरातील नोकरदारांचा पगार थोडासा जास्त असतो, कारण मोठ्या शहरात घर भाडे भत्ता इतर ग्रामीण भागापेक्षा जास्त असतो. त्यामुळे पगारात तफावत आढळून येते. प्रवास भत्ता म्हणून दर महिन्याला काही किरकोळ रक्कम देण्यात येते. युनिफॉर्म खरेदीसाठी दरवर्षी ठराविक रक्कम देण्यात येते.

पगारात वाढ किती दिवसांनी होते?

➲ साधारणपणे दर वर्षी शासन तीन टक्के पगार सर्वच नोकरदारांना वाढवून देते. त्यासोबतच काही इतर भत्ते व सुविधा दिल्या जातात. महागाई भत्त्यात नियमित वाढ होते. लवकरच आठवा वेतन आयोग लागू होणार आहे. त्यामुळे वेतनात भरघोस वाढ होईल.

पोलिसांना मिळणाऱ्या सुट्ट्या बद्दल माहिती सांगा?

➲ साधारणपणे आठवड्याला एक तरी साप्ताहिक सुट्टी पोलिसांना देण्यात येते. एका वर्षात 10 किरकोळ रजा (CL) देण्यात येतात. त्यासोबतच आधी परवानगी घेऊन एका वर्षात 30 अर्जित रजा (EL) पोलिसांना मिळतात.एका वर्षात 30 अर्धवितनी वैद्यकीय रजा मिळतात, त्यामध्ये पोलिसांना अर्धा पगार दिला जातो. याव्यतिरिक्त गरज पडल्यास अधिकच्या वैद्यकीय रजा दिल्या जाऊ शकतात, परंतु त्या विनावेतन असतात.

प्रसूती रजा असतात का?

➲ महिला उमेदवारांना एकूण दोन अपत्यांसाठी सहा महिन्यांची प्रसूती रजा मिळते. पुरुष कर्मचाऱ्यांनाही एका मुलासाठी पंधरा दिवसांची पॅटर्नल रजा मिळते. या पूर्ण वेतनी रजा असतात. नोकरीला लागण्याआधी मुलं झाले असतील, तर ह्या प्रसूती रजा मिळत नाहीत. मात्र मुलांच्या सांभाळासाठी पंधरा दिवसांच्या पॅटर्नल रजा मिळतात. वेतनी रजा घेतल्याने बढती व इतर बाबींवर परिणाम होत नाही.

पोलिसांच्या बदली बद्दल माहिती सांगा?

➲ उमेदवार ज्या जिल्ह्यात पोलीस म्हणून निवडला आहे, तेथून विनंती केल्याशिवाय त्याची बदली होत नाही.

परंतु एखाद्या पोलिसाला स्वतःहून गरजेच्या ठिकाणी बदली करायची असेल, तर कमीत कमी तीन वर्षांचा कालावधी गेल्यानंतरच तशी बदली होऊ शकते. त्यासाठीचे शासन निर्णय वेळोवेळी बदलत असतात. निवडीनंतर काही वर्षांनी शक्यतो बहुतेक उमेदवारांना अपेक्षित ठिकाण मिळून जाते. जिल्हा अंतर्गत बदली मात्र संबंधित आयुक्त किंवा अधीक्षक ठरवतात.

पोलीस शिपाई पदाच्या बढती बद्दल माहिती सांगा?

➲ 2022 मध्ये घेतलेल्या शासन निर्णयानुसार यापुढे साधारणतः दहा वर्षांनी सर्वच पोलीस शिपायांची हवालदार या पदावर बढती होणार आहे. हवालदार पदी बढती झाल्यावर साधारणपणे दहा वर्षांनी सहाय्यक पोलीस उपनिरीक्षक या पदावर बढती होणार आहे. शासन निर्णय वेळोवेळी बदलत असतात, त्यामुळे उमेदवारांनी त्याचा आत्ताच खूप जास्त विचार करू नये. कामाचा अनुभव, बक्षिसे या बाबींवरून बढती मागे पुढे होते.

विभागीय पोलीस उपनिरीक्षक परीक्षा बद्दल माहिती सांगा?

➲ आतापर्यंत पोलीस खात्यात तीन वर्षे अनुभव असलेल्या पदवीधारक आणि पदवी नसलेल्या परंतु पाच वर्ष अनुभव असलेल्या उमेदवारांना विभागीय पोलीस उपनिरीक्षकाची परीक्षा देता येत असे. सध्याच्या शासन निर्णयानुसार आता विभागीय परीक्षा बंद करण्यात आली होती, परंतु शासनाचा निर्णय बदलल्याने विभागीय परीक्षा पुन्हा सुरू झाली आहे. PSI होण्याचा हा सर्वांत सोपा मार्ग आहे.

पोलीस शिपाई म्हणून नियुक्त झालेला उमेदवार कोणत्या पदापर्यंत पोहोचू शकतो?

➲ शासन निर्णयानुसार 30 वर्षे सेवा झालेल्या उमेदवारांची पोलीस उपनिरीक्षक पदावर नेमणूक करण्यात येणार आहे, परंतु सर्वच उमेदवारांना पोलीस उपनिरीक्षक हे पद मिळणार नाही; कारण यामध्ये वयाचा अनुभव नसून सेवेचा अनुभव आहे, म्हणजे तिसाव्या वर्षी निवड झालेला उमेदवार सहाय्यक पोलीस उपनिरीक्षक या पदापर्यंत पोहोचेल, परंतु विसाव्या वर्षी निवड झालेला उमेदवार सात ते आठ वर्षे पोलीस उपनिरीक्षक या पदावर असेल.

पोलिसांच्या कामाचे स्वरूप काय असते?

➲ पोलीस शिपाई म्हणून कार्यरत असणाऱ्या पोलिसांना विशेष काहीही अधिकार नसतात. वरिष्ठांनी दिलेल्या आदेशाचे पालन करणे, वरिष्ठांना कामात मदत करणे, वरिष्ठांना बंदोबस्त व कार्यालयीन कामे तसेच इतर शासकीय कामात मदत करणे ही कामे असतात. बढती झाल्यावर पोलीस चौकी, बीट यावर नियंत्रण ठेवणे तसेच काही किरकोळ कायद्यांची चौकशी करणे, तपास करणे अशा स्वरूपाचे कामे असतात.

पहिल्या प्रयत्नात पोलीस भरती होण्यासाठी काय करावे?

➲ मैदानी चाचणी व लेखी परीक्षा दोन्हींचाही कसून सराव करावा. जाहिरातीची वाट पाहून अभ्यास करणे कधीही धोक्याचे आहे. स्पर्धा खूप वेगाने वाढत आहे. प्रश्न सोडवताना प्रश्नांचे विश्लेषण करावे.

मैदानी चाचणी बद्दल सांगा?

- काही झाल तरी दिवसातून एकदाच मैदानीचा सराव करा. दोन वेळा मैदानीचा सराव केल्यास अभ्यासाचा वेळ कमी होतो. शरीराची recovery होत नाही, तसेच दुखापत होण्याचा धोका वाढतो. मैदानी चाचणीचा सराव कधी दुपारी सुद्धा करून पहा. अनेकदा विद्यार्थ्यांना भर उन्हात पळवले जाते.

प्री वर्क आऊट घ्यावे का?

- प्री वर्क आऊट हृदयाचे ठोके, रक्तदाब वाढवणारे घटक असतात. त्यामुळे त्याचे दुष्परिणाम असतातच. त्यातही डोस जास्त झाल्यास शरीरावर विपरीत परिणाम होतात. त्याऐवजी तेवढ्या किंमतीचा सकस आहार घ्यावा.

नवीन विद्यार्थ्यांनी अभ्यासाचे नियोजन कसे करावे?

- सोपे वाटणारे घटक आधी अभ्यासा. त्यानंतर अवघड घटकाकडे वळा. अभ्यासाची आवड लागली की अभ्यास खूप सोपा आहे. कोणताही घटक वाचून झाला की त्याखालील प्रश्न सोडवा. त्यांचे विश्लेषण करा; म्हणजे त्या घटकाची काठिण्यपातळी प्रश्नांचे स्वरूप लक्षात येते.

अनुभवी विद्यार्थ्यांनी कसे नियोजन करावे?

- अनुभवी विद्यार्थी म्हणजे अभ्यासाला सुरूवात करून एक वर्ष पूर्ण झालेले. तुम्ही सर्वच घटक एकदा तरी अभ्यासलेले असतात. प्रश्नांचा अंदाज आलेला असतो. आहे तोच अभ्यास अधिक वेगोने करा. एकूण अभ्यासापैकी 50 ते 70 टक्के वेळ प्रश्न सोडवणे व त्यांचे विश्लेषण करणे याला द्या.

प्रश्नपत्रिका किती सोडवाव्यात?

- प्रत्येक घटक 2-3 वेळा अभ्यासा ते अभ्यासताना पोलीस भरती ग्रंथ या पुस्तकातून घटकनुसार प्रश्न पहा. त्यांचे विश्लेषण करा. मागील 1-2 वर्षातील प्रश्नपत्रिका OMR शीट वरच सोडवा. त्यासोबतच सराव Test सुद्धा सोडवा. गुण जास्त आले तरी हवेत जाऊ नका किंवा कमी आले तरी घाबरू नका. सराव केल्यानेच तुमचे गुण वाढणार आहेत.

जॉब / शेती करणाऱ्यांनी किंवा लग्न झालेल्यांनी काय प्लॅन ठेवावा?

- आर्थिक परिस्थितीमुळे अनेक विद्यार्थी जॉब करून शेती करून अभ्यास करतात आणि योग्य नियोजन केले तर यशस्वी सुद्धा होतात. राज्यात आजही ग्रामीण भागातील 50 टक्के मुलींचे बालविवाह होतात. लग्नानंतर मुले झाल्यावर सुद्धा मुली यशस्वी होतात. त्यासाठी नातेवाईक, टाईमपास करणारे मित्र, करमणूक या गोष्टींपासून बाजूला रहा. मिळेत तो वेळ सत्कारणी लावा. अगदी 10 मिनिटे वेळ मिळाला तरी प्रश्न सोडवा, 2 पाने वाचा. 'थेंबे थेंबे तळे साचे' हे अभ्यासाला सुद्धा लागू होते.

अनुक्रमणिका

01. सामान्य ज्ञान

क्र.	घटकाचे नाव		पृष्ठ क्र.
1	पोलीस व महसूल प्रशासन		13-34
2	राज्यशास्त्र		35-131
3	**इतिहास**		
	1	प्राचीन व मध्ययुगीन इतिहास	132-151
	2	आधुनिक इतिहास	152-237
4	**भूगोल**		
	1	महाराष्ट्र	238-292
	2	भारत	293-335
	3	जग	336-420
5	अर्थशास्त्र		421-464
6	विज्ञान		
	1	जीवशास्त्र	465-500
	2	आरोग्यशास्त्र	501-512
	3	रसायनशास्त्र	513-536
	4	भौतिकशास्त्र	537-590
7	संगणक		591-595
8	संकीर्ण		596-644

02. मराठी

अ. क्र.	प्रकरणाचे नाव	पृष्ठ क्र.
1	मराठी भाषा, लिपी, व्याकरण	646
2	वर्णविचार	655
3	मराठी वर्णमाला - उच्चारस्थान व अकारविल्हेक्रम	665
4	संधी	670
5	शब्दांच्या जाती	684
6	नाम	688
7	लिंगविचार	696
8	वचनविचार	703
9	विभक्ती व सामान्यरूप	710
10	सर्वनाम	720
11	विशेषण	727
12	क्रियापदविचार	736
13	काळ	746
14	क्रियाविशेषण अव्यये	754
15	शब्दयोगी अव्यय	764
16	उभयान्वयी अव्यय	772
17	केवलप्रयोगी अव्यय	780
18	विभक्तींचे अर्थ (कारकार्थ व उपपदार्थ)	784
19	प्रयोग	789
20	शब्दसिद्धी	800
21	समास	812
22	वाक्याचे प्रकार	826
23	वाक्यरूपांतर	835
24	वाक्यसंश्लेषण	840
25	वाक्यपृथक्करण	843
26	शब्दशक्ती	850
27	अलंकार	856
28	रस व काव्यगुण	865
29	वृत्ते	869
30	विरामचिन्हे	872
31	लेखनविषयक नियमावली व शुद्ध शब्द	876
32	समानार्थी शब्द	879
33	विरुद्धार्थी शब्द	895
34	म्हणी	902
35	वाक्प्रचार	920
36	अलंकारिक शब्द	941
37	संकीर्ण	956

अनुक्रमणिका

03. गणित

अ. क्र.	घटकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
1	संख्या	961
2	विभाज्यतेच्या कसोट्या	970
3	मूलभूत क्रिया (BODMAS)	974
4	पूर्णांक व अपूर्णांक	985
5	रोमन अंक	995
6	स्थानिक किंमत	998
7	वर्ग, घन, घातांक	1002
8	लसावि मसावि	1012
9	सरासरी	1022
10	शेकडेवारी	1030
11	नफा – तोटा	1039
12	सरळ व्याज, चक्रवाढ व्याज	1048
13	गुणोत्तर व प्रमाण	1058
14	वेग – वेळ – अंतर	1069
15	काळ – काम – वेग	1084
16	पाण्याची टाकी व नळ	1095
17	सूट कमिशन दलाली	1104
18	परिमाणे	1112
19	भूमिती	1119
20	संभाव्यता	1141

04. बुद्धिमत्ता

अ. क्र.	घटकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
1	अंकमालिका	1146
2	अक्षरमालिका	1155
3	गाळलेली पदे शोधणे	1162
4	विसंगत गट / गटात न बसणारे शब्द	1170
5	सांकेतिक भाषा / लिपी	1178
6	परस्पर संबंध	1185
7	दिनदर्शिका / कॅलेंडर	1190
8	घड्याळ	1199
9	नातेसंबंध	1208
10	वयवारी	1215
11	दिशा	1222
12	बैठक व्यवस्था	1233
13	लहान – मोठा	1241
14	वेन आकृती	1245
15	हस्तांदोलन	1250
16	नोटा – नाणी – पाने	1255
17	ठोकळा	1262
18	आकृत्यावरील प्रश्न	1267
19	आकृत्या मोजणी	1273
20	तर्क व अनुमान	1280

05. चालू घडामोडी 1284

पोलीस प्रशासन
व
महसूल

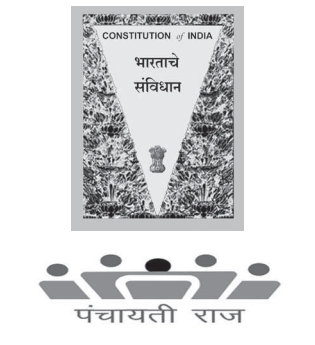

राज्यशास्त्र

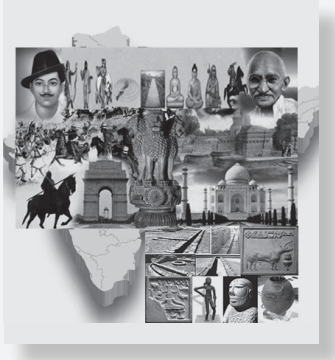

इतिहास

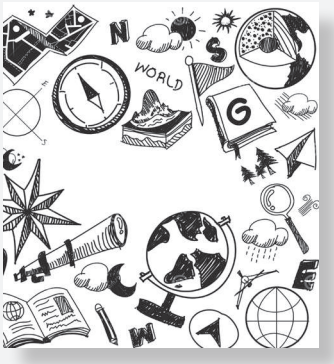

भूगोल

1

सामान्य ज्ञान

अर्थशास्त्र

विज्ञान

संगणक

संकीर्ण

1 पोलीस प्रशासन व महसूल

पोलीस प्रशासन

- नागरिकांच्या सुरक्षेसाठी, कायदा व सुव्यवस्था राखण्यासाठी पोलीस प्रशासन कार्यरत असते.
- पोलीस प्रशासन हा राज्यसूचीतील विषय आहे. मात्र, पोलिसांना कार्य करताना केंद्रीय व राज्य कायद्यांचा उपयोग करावा लागतो.
- पोलीस प्रशासन गृहखात्याच्या नियंत्रणाखाली कार्य करते. राज्याचा गृहमंत्री हा पोलीस खात्याचा जबाबदार मंत्री असतो.
- पोलीस महासंचालक हे पोलीस खात्यातील सर्वोच्च पद आहे. ते वरिष्ठ IPS अधिकारी असतात.
- सरदार वल्लभभाई पटेल यांना 'भारतीय पोलीस सेवेचे जनक' असे म्हणतात.

पोलीस खात्याची रचना

शहर	ग्रामीण
12 आयुक्तालये	8 परिक्षेत्रे
आयुक्त	पोलीस महानिरीक्षक (IGP)
अतिरिक्त / सहआयुक्त	पोलीस उपमहानिरीक्षक (DIG)
उपायुक्त (DCP)	पोलीस अधीक्षक (SP)
सहायक आयुक्त (ACP)	पोलीस उपअधीक्षक (DySP)
पोलीस निरीक्षक (PI)	पोलीस निरीक्षक (PI)
पोलीस उपनिरीक्षक (PSI)	पोलीस उपनिरीक्षक (PSI)
सहायक पोलीस उपनिरीक्षक (APSI)	सहायक पोलीस उपनिरीक्षक (APSI)
पोलीस हवालदार (PHC)	पोलीस हवालदार (PHC)
पोलीस शिपाई (PC)	पोलीस शिपाई(PC)

टीप – हा क्रम व्यवस्थित लक्षात ठेवा. यावर प्रश्न विचारतात.

- पोलिसांचे कार्य विविध शाखांद्वारे चालते.

दर्जा	संख्या (बदलणारी)
IPS	280 (+)
DySP	650
PI	3500
API, PSI	11000
PC ते APSI	175000

येथे गोंधळू नका ...

- सर्व पोलीस आयुक्त IPS दर्जाचे असतात. मात्र, त्यांचा दर्जा वेगळा असतो. मुंबई पोलीस आयुक्त अतिरिक्त पोलीस महासंचालक दर्जाचे असतात, तर सोलापूर सारख्या तुलनेत लहान आयुक्तालयाचे आयुक्त पोलीस उपमहानिरीक्षक दर्जाचे असतात.
- सर्व पोलीस स्टेशन समान दर्जाचे नसतात. गुन्ह्यांची संख्या व अधिकारी वर्गानुसार त्याचे अ, ब, क गटांत विभाजन केलेले असते. उदा. मुंबईतील काही पोलीस स्टेशनमध्ये 25 अधिकारी व 200 हून अधिक कर्मचारी असतात. ग्रामीण भागातील काही पोलीस स्टेशनमध्ये 1 किंवा 2 अधिकारी व 30 च्या आसपास कर्मचारी असतात.
- ACP व DySP यांची निवड MPSC मार्फत होते. त्यांचा दर्जा समान असतो. मात्र, आयुक्तालयात काम करताना त्यांना ACP म्हणतात, तर ग्रामीण भागात काम करताना त्यांना DySP म्हणतात. ACP ना DySP पेक्षा काही अधिकार जास्त असतात.
- ग्रामीण पोलीस रचनेतील SP व शहरी पोलीस रचनेतील DCP हे पदे समतुल्य असतात. त्यांची एकमेकांच्या जागी बदली होऊ शकते.

आयुक्तालये

- 2025 पर्यंत राज्यात 12 पोलीस आयुक्तालये होती. त्यांच्या प्रमुखास **पोलीस आयुक्त** म्हणतात.

(1) बृहन्मुंबई	(2) नवी मुंबई
(3) ठाणे	(4) पुणे
(5) पिंपरी-चिंचवड	(6) सोलापूर
(7) नागपूर	(8) नाशिक
(9) छ. संभाजीनगर	(10) अमरावती
(11) मुंबई रेल्वे	(12) मिरा-भाईंदर-वसई-विरार (2020)

- नांदेड पोलीस आयुक्तालय घोषणा (अंमलबजावणी नाही)
- पोलीस आयुक्त हे पोलीस उपमहानिरीक्षक, 'पोलीस महानिरीक्षक', अतिरिक्त पोलीस महासंचालक दर्जाचे असू शकतात.
- पोलीस आयुक्तालय कामाच्या सोयीसाठी परिमंडळात विभागले जाते. प्रत्येक परिमंडळाचा प्रमुख उपायुक्त असतो. प्रत्येक परिमंडळात 5 ते 6 पोलीस स्टेशन असतात.

मुंबई पोलीस आयुक्तालय

- 1661 साली पोर्तुगीजांनी मुंबई पोलिसांची स्थापना केली.
- 1864 साली मुंबई, मद्रास, कोलकाता या शहरांना पोलीस आयुक्त देण्यात आले.
- मुंबई शहर व मुंबई उपनगर या दोन जिल्ह्यांसाठी एकच पोलीस आयुक्तालय कार्यरत आहे.
- सध्या आयुक्तालयांतर्गत 94 पोलीस स्टेशन आहेत.
- मुंबई पोलीस आयुक्त हे DGP दर्जाचे असतात.
- मुंबई पोलिसांच्या विविध शाखांमध्ये 50 हजारहून अधिक मनुष्यबळ आहे.

येथे गोंधळू नका ...

- मुंबई पोलिसांची स्थापना पोर्तुगीजांनी केली. (1661)
- मुंबई पोलीस आयुक्तालयाची स्थापना इंग्रजांनी केली. (1864)
- मुंबई शहर व मुंबई उपनगर हे जिल्हे मुंबई पोलीस आयुक्तालयांअंतर्गत येतात.
- नवी मुंबई आयुक्तालय, नवी मुंबई मनपा व पनवेल मनपा क्षेत्रासाठी (रायगड व ठाणे जिल्हा) कार्यरत आहे.
- एखाद्या जिल्ह्यात एकापेक्षा जास्त आयुक्तालये तसेच अधीक्षक कार्यालये असतात. उदा. ठाणे जिल्ह्यात 3 पोलीस आयुक्तालये व पोलीस अधीक्षक कार्यालये आहेत.

पोलीस परिक्षेत्रे

- राज्यातील ग्रामीण भागाचे पोलीस प्रशासन परिक्षेत्रांतर्गत चालते.
- परिक्षेत्राचा प्रमुख पोलीस महानिरीक्षक (IGP) दर्जाचा असतो. त्यांच्या नियंत्रणात पोलीस अधीक्षक कार्य करतात.
- मुंबई शहर व मुंबई उपनगर जिल्हे आधीपासूनच शहरी असल्याने ते वगळता 34 जिल्ह्यांमध्ये ग्रामीण पोलिसांचे कार्य 8 परिक्षेत्रांतर्गत चालते.

परिक्षेत्रे	अंतर्गत अधीक्षक कार्यालये
कोकण (ठाणे)	पालघर, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग, ठाणे ग्रामीण
नाशिक	अहिल्यानगर, जळगाव, धुळे, नंदूरबार, नाशिक ग्रामीण
छ. संभाजीनगर	बीड, जालना, धाराशिव, छ. संभाजीनगर ग्रामीण
नांदेड	नांदेड, परभणी, हिंगोली, लातूर
नागपूर	नागपूर ग्रामीण, वर्धा, भंडारा, चंद्रपूर
अमरावती	अमरावती ग्रामीण, अकोला, बुलढाणा, वाशिम, यवतमाळ
गडचिरोली	गडचिरोली, गोंदिया
कोल्हापूर	कोल्हापूर, पुणे ग्रामीण, सोलापूर ग्रामीण, सांगली, सातारा

पोलीस अधिकारी

पोलीस महासंचालक (DGP)

- DGP - Director General of Police
- ते राज्यातील पोलीस प्रशासनातील सर्वोच्च पद आहे.
- DGP हे थेट गृहमंत्र्यांना जबाबदार असतात.
- त्यांच्या नियंत्रणात राज्याचे पोलीस कार्य करतात.

- DGP हे तीन स्टार पोलीस अधिकारी असतात.
- DGP च्या खांद्यावर IPS हे अक्षर, तलवार व राजमुद्रा असते.
- 2018 च्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयानुसार UPSCने नामांकन केलेल्या तीन नावापैकीच एकाची पोलीस महासंचालक म्हणून राज्य सरकारला नियुक्ती करावी लागते.

आयपीएस अधिकारी

- **IPS - Indian Police Service**
- IPS ही एक अखिल भारतीय सेवा आहे.
- निवड – UPSC
- नेमणूक – केंद्र व विविध राज्यात
- प्रशिक्षण – सरदार वल्लभभाई पटेल राष्ट्रीय पोलीस ॲकॅडमी (हैदराबाद)
- DCP / SP ते DGP हे अधिकारी IPS दर्जाचे असतात.
- राज्यातील काही पोलीस अधिकारी पदोन्नतीने IPS बनतात.
- राज्य पोलीसदलाव्यतिरिक्त CBI, CRPF, CISF, IB, RAW इ. विविध विभागात IPS अधिकारी नेमले जातात.
- राज्यात असताना ते राज्य सरकारच्या नियंत्रणात कार्य करतात मात्र त्यांच्यावर दंडात्मक कारवाई फक्त केंद्र सरकार करू शकते.
- IPS अधिकाऱ्याच्या खांद्यावर IPS हे अक्षर, एक स्टार व राजमुद्रा असते. सेवाज्येष्ठतेनुसार त्यात बदल होतात.

DySP/ACP

- पोलीस उपअधीक्षक (DySP) किंवा सहायक पोलीस आयुक्त (ACP) हे समान दर्जाचे असतात.
- निवड – MPSC (किंवा पदोन्नतीने)
- नेमणूक– राज्य सरकार
- प्रशिक्षण – महाराष्ट्र पोलीस अकादमी (नाशिक)
- पोलीस आयुक्तालयात कार्यरत असताना त्यांना ACP, तर पोलीस अधीक्षक म्हणून कार्यरत असताना त्यांना DySP असे म्हणतात.
- विशिष्ट काळ सेवेनंतर त्यांना IPS पदी बढती मिळते.
- नियुक्ती – पोलीस उपविभागीय अधिकारी (SDPO) मुख्यालय, इतर विविध पोलीस विभाग.
- त्यांच्या खांद्यावर 'तीन स्टार व मपोसे' चिन्ह असतात. कोणतीही फित नसते.
- म.पो. – महाराष्ट्र पोलीस
- मपोसे – महाराष्ट्र पोलीस सेवा

येथे गोंधळू नका ...

- पोलीस शिपाई ते उपनिरीक्षक यांच्या खांद्यावर म.पो. असते.
- तर API, PI, DySp यांच्या खांद्यावर म.पो.से. असते.

पोलीस उपनिरीक्षक (PSI)

- PSI - Police Sub Inspector
- निवड – MPSC (काही पदे पदोन्नतीने)
- नेमणूक – राज्य सरकार
- प्रशिक्षण – महाराष्ट्र पोलीस अकादमी (नाशिक)
- PSI हे थेट निवडले जाणारे पोलीस खात्यातील सर्वात लहान अधिकारीपद आहे.
- ते वर्ग 2 चे अराजपत्रित पद आहे.
- पदोन्नतीने पोलीस निरीक्षक पदी नेमणूक होते.
- पोलीस निरीक्षक हे वर्ग 1 चे राजपत्रित अधिकारी असतात.
- पोलीस उपनिरीक्षक (PSI) च्या खांद्यावर दोन स्टार, मपो व लाल निळ्या रंगाची फित असते.
- पोलीस निरीक्षकाच्या खांद्यावर तीन स्टार, मपोसे व लाल निळ्या रंगाची फित असते.

पोलीस शिपाई

- PC - Police Constable
- पोलीस खात्यातील सर्वात कनिष्ठ पद
- निवड – पोलीस आयुक्त / अधीक्षक
- प्रशिक्षण– पोलीस प्रशिक्षक केंद्र (9 ठिकाणी)
- पोलीस शिपाई हे पदोन्नतीने (साधारण 10 वर्षांनी) पोलीस हवालदार व त्यापुढे सहायक पोलीस उपनिरीक्षक बनतात.
- राज्य शासनाच्या 2022 च्या निर्णयानुसार 30 वर्षे सेवा केलेल्या पोलीस शिपायांना उर्वरित काळ पोलीस उपनिरीक्षक म्हणून नियुक्ती दिली जाणार आहे.
- राज्यात 9 ठिकाणी पोलीस प्रशिक्षण केंद्र आहेत.

(1) जालना	(5) सोलापूर
(2) लातूर	(6) मरोळ (मुंबई)
(3) तासगाव (सांगली)	(7) दौंड (पुणे)
(4) अकोला	(8) खंडाळा (पुणे)
(9) नागपूर	
वरीलपैकी खंडाळा व नागपूर हे महिला प्रशिक्षण केंद्र आहेत.	

महत्त्वाचे

1) 2022 च्या शासन निर्णयाने पोलीस नाईक हे पद रद्द करण्यात आले आहे.

Maharashtra Publication

2)	या पदावरील अधिकारी व कर्मचारी यांना पुढील काळात बढती दिली जाणार आहे.
3)	पोलीस शिपाई पदाच्या खांद्यावर 'मपो' चिन्ह असते. कोणतीही फित नसते.
5)	सहायक पोलीस उपनिरीक्षकाच्या खांद्यावर मपो, लाल निळी फित व एक स्टार असतो.

पोलीस खात्याच्या विविध शाखा

➢ पोलीस खाते कामाच्या स्वरूपानुसार वेगवेगळ्या शाखांमध्ये काम करते.

राज्य राखीव पोलीस दल (SRPF)

- SRPF - State Reserve Police Force
- स्थापना – पुरंदर (पुणे)
- स्थापना दिन – 6 मार्च 1948
- मुख्यालय – गोरेगाव (मुंबई)
- राज्यात SRPF चे दोन विभागात 16 गट आहेत.
- विशेष पोलीस महानिरीक्षक हे विभागाचे प्रमुख असतात. त्यांना महासमादेशक म्हणतात. (IPS)
- SRPF चे विभाग (1) पुणे विभाग (2) नागपूर विभाग
- प्रत्येक विभागात 8 गट आहेत. त्यांच्या प्रमुखाला **समादेशक** (Commandant) असे म्हणतात.
- पुणे जिल्ह्यात सर्वाधिक 4 SRPF गट व प्रशिक्षण केंद्र आहे.
- केंद्रीय CRPF संस्थेला समांतर राज्याची SRPF असते.
- प्रशिक्षण केंद्र – नानवीज, दौंड (जि. पुणे) (प्रशिक्षण केंद्रासह 19 SRPF गट आहेत.)
- राज्य राखीव पोलीस दल कायदा 1951
- काटोल (नागपूर) येथे राज्यातील पहिल्या महिला SRPF गटाची स्थापना करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे. (2020)
- **कार्ये :**
  - कायदा व सुव्यवस्था राखताना राज्य पोलिसांना मदत करणे.
  - आपत्ती व्यवस्थापनात सहकार्य करणे.
  - नक्षलग्रस्त भागात मोहिमा राबवणे.

होमगार्ड (गृहरक्षक दल)

- होमगार्ड ही एक स्वयंसेवी पोलीस संघटना आहे.
- ते पोलीस दलास सहाय्यकारी भूमिका पार पाडतात. त्यासोबतच आपत्कालीन परिस्थितीत ते महत्त्वाची भूमिका पार पाडतात.
- 1946 साली मुंबईत जातीय दंगलीचे शमन करण्यासाठी होम गार्डची स्थापना झाली.
- 6 डिसेंबर 1946 रोजी नगरसेना (होमगार्ड) नावाची स्वयंसेवकांची शिस्तप्रिय संघटना स्थापन झाली.
- स्थापना – 6 डिसेंबर 1946
- कायदा – मुंबई होमगार्ड कायदा 1947
- मुख्यालय – मुंबई
- प्रमुख – महासमादेशक (DGP दर्जा)
- ब्रीदवाक्य – निष्काम सेवा
- होमगार्डमध्ये काही काळ सेवा दिल्यावर पोलीस भरतीसाठी सवलती / आरक्षण दिले जाते.

कारागृह विभाग

- कारागृह विभाग गृह विभागांतर्गत कार्य करतो.
- सध्याची कारागृह रचना मुख्यत: ब्रिटिशकालीन आहे.
- कारागृहांचे कामकाज कारागृह कायदा 1894 नुसार चालते.
- कारागृह पोलिसांच्या कामात इतर विभागांचे पोलीस परवानगीशिवाय हस्तक्षेप करू शकत नाहीत.
- राज्य कारागृहाचे प्रमुख अतिरिक्त पोलीस महासंचालक (ADGP) असतात.
- कारागृह विभागाचे मुख्यालय पुणे येथे आहे.
- ब्रीदवाक्य – सुधारणा व पुनर्वसन

- राज्यातील कारागृह रचना
- मध्यवर्ती तुरूंग – 9
- जिल्हा तुरूंग – 31
- खुले तुरूंग – 19
- खुली वसाहत – 1
- महिलांसाठी खुले तुरूंग – 2
- उपतुरूंग – 172

➢ पुण्यातील येरवडा कारागृह व मुंबईतील आर्थर रोड कारागृह

प्रसिद्ध आहेत.

- पैठण येथील खुल्या कारागृहातील कैद्यांचा उपयोग जायकवाडी धरणाच्या बांधकामावेळी केला होता.
- पुणे व अकोला येथे महिलांसाठीचे खुले तुरूंग आहे.
- आटपाडी (जि. सांगली) येथे कैद्यांसाठी खुली वसाहत आहे.

महाराष्ट्र सुरक्षा बल (MSF)

- MSF- Maharashtra Security Force
- स्थापना – 2010
- ब्रीद वाक्य – सुरक्षा, विश्वास
- मुख्यालय – मुंबई
- प्रशिक्षण केंद्र – सावंतवाडी (सिंधुदुर्ग)
- कार्ये – केंद्र व राज्य सरकारच्या कार्यालयांची सुरक्षा करणे.
- महाराष्ट्र राज्य सुरक्षा महामंडळ कायदा 2010 अन्वये MSF ची स्थापना केली आहे.

राज्य गुप्तवार्ता विभाग (SID)

- स्थापना – 1905 (पुणे)
- मुख्यालय – मुंबई
- प्रमुख – गुप्तवार्ता आयुक्त
- कार्ये – सुरक्षा, कायदा व सुव्यवस्था, जातीय वाद, राजकीय धोका यासंबंधी माहिती मिळवणे व त्याचे विश्लेषण करून संबंधित धोका टाळणे.

महाराष्ट्र राज्य गुप्तवार्ता प्रबोधनी (MIA)

- MIA - Maharashtra Intelligence Agency
- स्थापना – 2009
- मुख्यालय – पुणे
- कार्ये – गुप्तवार्ता संकलनाचे प्रशिक्षण
- मुंबईत झालेल्या 26/11/2008 च्या हल्ल्यानंतर स्थापन
- पोलिसांना गुप्तवार्ता संकलनाचे प्रशिक्षण देणारी देशातील पहिली संस्था.
- राज्य गुप्तवार्ता विभागाची (SID) स्थापना पुणे येथे 1905 मध्ये झाली. त्याचे मुख्यालय मुंबई येथे आहे.
- गुप्तवार्ताविषयक प्रशिक्षक देणारी राज्य गुप्तवार्ता प्रबोधिनीची (MIA) स्थापना 2009 मध्ये पुणे येथे झाली.
- पुणे जिल्ह्यात सर्वाधिक 4 SRPF गट व प्रशिक्षण केंद्र आहे.

Q. R. T.

- QRT- Quick Responce Team (जलद प्रतिक्रिया पथक)
- 26/11 च्या मुंबई हल्ल्यापूर्वी ATS च्या निर्देशनाखाली कार्य करणारी QRT 2009 पासून मुंबई पोलीस आयुक्तांच्या नियंत्रणात आहे.
- QRT चे जवान आधुनिक हत्यारे वापरणारे, शारीरिक व मानसिकदृष्ट्या तयार असलेले असतात.
- दहशतवादी हल्ल्यांना प्रतिकार करण्यासाठी त्यांना प्रशिक्षण दिले जाते.
- पूर्वी हे पथक मुंबईतच कार्यरत होते. आता इतर शहरातही स्थापना.

Force One / फोर्स वन

- स्थापना – 2010 (मुंबई)
- कार्यक्षेत्र – मुंबई
- 26/11 च्या हल्ल्यानंतर NSG च्या धर्तीवर 2010 साली फोर्स वनची स्थापना करण्यात आली.
- फोर्स वनमध्ये सध्या 300 कमांडो आहेत.
- त्यांना इस्त्राईलच्या विशेष पथकाकडून प्रशिक्षण देण्यात येते.
- NSG कमांडोप्रमाणे त्यांना अत्याधुनिक हत्यारे चालवण्याचे प्रशिक्षण दिले जाते.
- फोर्स वन हे महाराष्ट्र पोलीस कमांडो पथक आहे.
- 26/11 च्या हल्ल्याच्या चौकशीसाठी राम प्रधान समिती नेमली होती. त्या समितीच्या शिफारशीवरून स्थापना.

दहशतवाद विरोधी पथक (ATS)

- ATS - Anti Terrorist Squad
- स्थापना – 1990
- मुख्यालय – मुंबई
- प्रमुख – वरिष्ठ IPS अधिकारी
- ATS च्या स्थापनेला अमेरिकेतील लॉस एंजेलिस पोलिसांच्या विशेष पथकाची प्रेरणा होती.
- राज्य ATS हे IB, RAW व इतर राज्यांच्या दहशतवादी विभागांशी संपर्क साधून असतात.
- ATS ने आतापर्यंत अनेक दहशतवादी हल्ले हाणून पाडले आहेत.
- प्रमुख – सदानंद दाते (2025)

लाचलुचपत प्रतिबंधक विभाग (ACB)

- ACB - Anti Corruption Bureau
- 1946 – मुंबईसाठी लाचलुचपत प्रतिबंधक शाखा
- 1992 – लाचलुचपत प्रतिबंधक विभाग स्थापन
- मुख्यालय – वरळी (मुंबई)
- हेल्पलाईन– 1064
- ब्रीदवाक्य – लाचखोरी विरोधात कारवाई हा निर्धार.
- कार्य –
  - शासकीय नोकराने लाच मागणे.
  - लाच स्वीकारणे.
  - शासकीय नोकराला लाच देणे.
  - बेहिशेबी मालमत्ता यासंबंधी कार्य करणे.
- भ्रष्टाचार प्रतिबंधक कायदा 1988 नुसार ACB चे कार्य चालते.
- प्रमुख – संजीव कुमार सिंघल

गुन्हे अन्वेषण विभाग (CID)

- CID - Crime Investigation Department
- स्थापना – 1905 (पुणे)
- मुख्यालय – पुणे
- गुन्हे अन्वेषण प्रशिक्षण विद्यालय नाशिक येथे आहे.
- कार्य– किचकट गुन्ह्यांचा तपास करणे

सी – 60 पोलीस फोर्स

- गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलवादी कारवायांवर प्रतिबंध घालण्यासाठी 60 जणांचे कमांडो पथक
- स्थापना – 1990
- ब्रीद वाक्य – वीर भोग्या वसुंधरा (बहादूर जगावर राज्य करतात.)
- कार्यक्षेत्र – गडचिरोली
- सी – 60 म्हणजे 'Commando 60'. त्यांची संख्या आता वाढली आहे. मात्र नाव तेच ठेवण्यात आले आहे.
- या पथकात स्थानिक पोलिसांना प्राधान्य दिले जाते; कारण ते तेथील लोक, भाषा, परिसर यांच्याशी अनुकूल असतात. नक्षलवाद्यांच्या समर्पणात ते महत्त्वाची भूमिका पार पाडतात.
- त्यांना Crack Commando असेही म्हटले जाते.
- ऑपरेशन ग्रीन हंट नक्षलवादाच्या बीमोड संदर्भात आहे.
- ग्रे हाऊंड्स पथक नक्षलवादाविरोधात कार्य करते, त्याची स्थापना आंध्र प्रदेश राज्याने केली होती.

राष्ट्रीय पोलीस ॲकॅडमी

- स्थापना– 1948 (माऊंट अबू, राजस्थान)
- मुख्यालय – हैदराबाद (तेलंगणा)
- कार्ये – आयपीएस अधिकाऱ्यांना प्रशिक्षण देणे.
- सरदार वल्लभभाई पटेल यांनी भारतीय पोलीस सेवेसाठी महत्त्वपूर्ण कार्य केले म्हणून त्यांना भारतीय पोलीस सेवेचे जनक असे म्हणतात.
- 1974 मध्ये राष्ट्रीय पोलीस ॲकॅडमीचे नाव सरदार वल्लभभाई पटेल राष्ट्रीय पोलीस ॲकॅडमी (SVPNPA) असे देण्यात आले.
- 1975 साली ॲकॅडमी माऊंट अबूवरून हैदराबाद येथे हलविण्यात आली.

महाराष्ट्र पोलीस ॲकॅडमी (MPA)

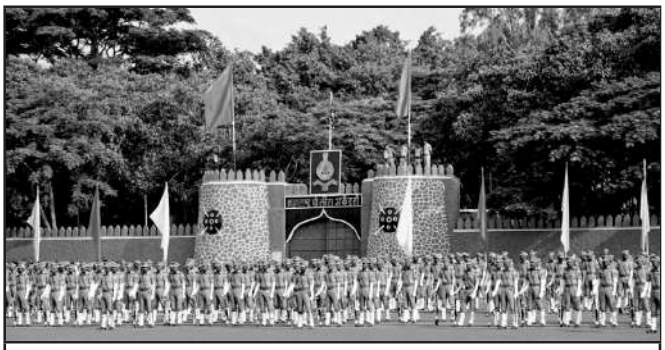

- स्थापना – 1906 (पुणे)
- मुख्यालय – नाशिक
- **कार्ये –** पोलीस उपनिरीक्षक (PSI), पोलीस उपअधीक्षक (Dy SP), तसेच राज्यात नियुक्त IPS अधिकाऱ्यांना प्रशिक्षण देणे.
- पोलीस अधिकारी, कर्मचारी, परिवहन अधिकाऱ्यांना उत्पादन शुल्क तसेच सेवाअंतर्गत प्रशिक्षण देणे.

K-9 पथक

- अनेक पोलीस विभागांनी श्वान पथकाला K-9 असे नाव दिले आहे.
- या पथकातील श्वानांना तपासासाठी प्रशिक्षित करण्यात येते.

- सी.आय.डी., बॉम्बशोधक पथक, सुरक्षा यासाठी या प्रशिक्षित श्वानांचा उपयोग होतो.
- 2021 मध्ये महाराष्ट्रातील पहिले श्वान प्रशिक्षण केंद्र बारामती (पुणे) येथे सुरू करण्यात आले.

पोलीस संशोधन व विकास संस्था (BPR & D)

- पोलीस खात्याविषयी विविध प्रकारचे संशोधन करणे व पोलीस खात्याचा विकास करणे.
- स्थापना– 1970
- मुख्यालय – दिल्ली

पोलीस खात्याविषयी संकीर्ण माहिती

- महाराष्ट्र पोलीस स्थापना दिन – 2 जानेवारी
- पोलीस हुतात्मा दिन – 21 ऑक्टोबर (राष्ट्रीय)
- मासिक – दक्षता (मुखपत्र)
- ब्रीदवाक्य – सद्रक्षणाय खलनिग्रहणाय
- महाराष्ट्र पोलीस ध्वज – पंचकोनी तारा व निळा रंग
- पोलीस – राज्यसूचीतील विषय आहे.
- महाराष्ट्र पोलीस कायदा 1951 नुसार राज्यातील पोलीस प्रशासन कार्य करते.
- सद्रक्षणाय खलनिग्रहणाय (ब्रीद) म्हणजे सज्जनांच्या रक्षणासाठी, दुर्जनांच्या नाशासाठी.
- राज्यातील सर्व पोलीस ठाणे ऑनलाईन करून संगणकीकृत करण्याच्या प्रणालीचे नाव CCTNS आहे.
- भारताच्या पहिल्या महिला IPS – किरण बेदी
- महाराष्ट्रातील पहिल्या महिला IPS – मीरा बोरवणकर
- महिला पोलिसांची नेमणूक करणारे पहिले राज्य – महाराष्ट्र (1955)
- पोलिसांविषयी संशोधन करणारी संस्था (CPR) पोलीस संशोधन केंद्र पुणे येथे आहे. (राज्य सरकार)
- पोलिसांविषयी संशोधन व विकास संस्था (BPR & D) दिल्ली येथे आहे.

- पुणे – सी.आय.डी., गुप्तवार्ता प्रबोधिनी, वायरलेस, प्रशिक्षण केंद्र, मोटार ट्रान्स्पोर्ट ट्रेनिंग सेंटर, फिंगर प्रिंट ब्युरो, कारागृह मुख्यालय, पोलीस संशोधन केंद्र
- मुंबई – पोलीस मुख्यालय, SRPF मुख्यालय, ACB मुख्यालय, ATS मुख्यालय, QRT मुख्यालय, होमगार्ड मुख्यालय, फोर्स वन मुख्यालय, राज्य गुप्तवार्ता विभाग, MSF मुख्यालय

- 21 ऑक्टोबर 1959 रोजी चिनी सैनिकांसोबत झालेल्या चकमकीत CRPF च्या 10 जवानांनी प्राणाहुती दिली. म्हणून हा दिवस संपूर्ण देशभर पोलीस स्मृतिदिन म्हणून पाळला जातो.
- 1 मे 1960 रोजी महाराष्ट्र राज्याची स्थापना झाली. 2 जानेवारी 1961 रोजी महाराष्ट्र पोलीस दलाची अधिकृत स्थापना झाली. त्या दिवशी पंडित नेहरूंनी महाराष्ट्र पोलिसांना ध्वज प्रदान केला. हाच दिवस पोलीस रेझिंग (स्थापना) दिन म्हणून साजरा केला जातो.
- CCTNS - Crime and Criminal Tracking Network System राबविणारे महाराष्ट्र पहिले राज्य ठरले आहे. याचा उपयोग ऑनलाईन तक्रार, गुन्ह्यांचा शोध, तपास, हरवलेल्या व्यक्ती शोधण्यासाठी होतो.
- FIR - First Information Report गुन्हा नोंदवितानाची माहिती

येथे गोंधळू नका ...

- पोलीस हा विषय राज्यसूचीत येतो.
- कारागृह, फौजदारी कायदे हे विषय समवर्ती सूचीत येतात.

नक्षलवाद

- नक्षलवाद ही भारतातील साम्यवादी विचारधारेवर आधारित सशस्त्र चळवळ आहे.
- शेतकरी, शेतमजूर व आदिवासींच्या वाईट स्थितीला सरकारचे भांडवलशाही धोरण कारणीभूत आहे. त्याला सशस्त्र क्रांतीनेच उत्तर देता येईल अशी नक्षलवाद्यांची विचारसरणी आहे.
- उगम – पश्चिम बंगालमधील नक्षलबाडी गावात (1967)
- नक्षलबाडीवरून पुढे नक्षलवादी हे नाव पडले.
- सध्या अनेक राज्यांत नक्षलवाद पसरलेला आहे. झारखंड, छत्तीसगड, ओडिशा, पश्चिम बंगाल, तेलंगणा राज्यांत त्याचा जास्त प्रभाव आहे.
- महाराष्ट्रातील पूर्व भागात नक्षलवाद्यांचा प्रभाव आहे. सध्या गडचिरोली वगळता इतर जिल्ह्यातील नक्षलवाद्यांचा प्रभाव कमी झाला आहे.
- नक्षलवाद्यांच्या विरोधात गडचिरोली पोलिसांचे सी –60 पथक कार्यरत आहे. (सुरुवातीला 60 जणांचे पथक)
- नक्षली गट पीपल्स वार ग्रुप (PWG) व माओवादी कम्युनिस्ट केंद्र (MCC) यांच्या विलीनीकरणातून साम्यवादी पक्षाची (माओवादी) स्थापना झाली.
- माओवादी म्हणजे माओच्या (चीन) विचारांना मानणारे.
- लेनिनवादी म्हणजे लेनिन (रशिया) विचारांना मानणारे.
- मार्क्सवादी म्हणजे कार्ल मार्क्स (जर्मनी) विचारांना मानणारे.

पोलीस व संरक्षण विषयकपरीक्षाभिमुख राष्ट्रीय संस्था

BPR & D

- Bureau of Police Research and Development
- स्थापना – 1948 (दिल्ली)
- उद्देश – पोलीस खात्याशी संबंधित संशोधन व विकास

RAW

- Research and Analysis Wing
- स्थापना – 1968 (दिल्ली)
- कार्य – भारतासाठी परदेशात काम करणारी भारतीय गुप्तचर यंत्रणा
- ही संस्था थेट पंतप्रधानांच्या नियंत्रणात कार्य करते.
- सध्याचे प्रमुख – रवी सिन्हा (2025)
- ब्रीद वाक्य – धर्मो रक्षती रक्षिता

IB

- Intelligence Bureau
- स्थापना – 1887 (दिल्ली)
- सध्याचे प्रमुख – तपन डेका
- कार्य – देशांतर्गत गुप्तचर महिती गोळा करणे
- भारतातील सर्वात जुनी गुप्तचर यंत्रणा
- ही संस्था केंद्रीय गृह मंत्रालयांतर्गत कार्य करते.

येथे गोंधळू नका ...

संस्था	IB	RAW
स्थापना	1887	1968
मंत्रालय	गृहमंत्री	पंतप्रधान
मुख्यालय	दिल्ली	दिल्ली
गुप्तचर माहिती गोळा	देशांतर्गत	देशाबाहेरील

NSG

- National Security Guard (राष्ट्रीय सुरक्षा पथक)
- स्थापना – 1984 (दिल्ली)
- ब्रीद – सर्वत्र सर्वोत्तम सुरक्षा

- 1984 साली पंजाबमधील सुवर्णमंदिरात 'ऑपरेशन ब्लू स्टार' NSG ने केले होते.
- कार्य – दहशतवादी हल्ल्याचा प्रतिकार करणे.

SPG

- Special Protection Group
- कार्य – पंतप्रधान व कुटुंबीयांची सुरक्षा करणे.

NIA

- National Investigation Agency (राष्ट्रीय तपास संस्था)
- स्थापना – 2009 (दिल्ली)
- कार्य – दहशतवादी घटनांचा तपास करणे.

येथे गोंधळू नका ...

- NSG – दहशतवादी घटनांचा प्रतिकार
- NIA – दहशतवादी घटनांचा तपास

CBI

- Central Bureau of Investigation (केंद्रीय अन्वेषण विभाग)
- स्थापना – 1963 (दिल्ली)
- उद्देश – राष्ट्रीयदृष्ट्या महत्त्वाच्या फौजदारी गुन्ह्यांचा तपास, इंटरपोलशी संपर्कासाठीची अधिकृत संस्था
- ही संस्था थेट पंतप्रधानांच्या नियंत्रणात कार्य करते.
- सध्याचे प्रमुख – प्रवीण सूद

ED

- Enforcement Directorate (अंमलबजावणी संचलनालय)
- भारताची महत्त्वाची आर्थिक गुन्हेगारी विरुद्ध कारवाई करणारी तपास यंत्रणा
- 100 कोटींपेक्षा अधिकच्या आर्थिक गुन्ह्यांबद्दल ED तपास करते
- मुख्यालय – दिल्ली

NDA

- National Defence Academy (राष्ट्रीय संरक्षण प्रबोधिनी)
- स्थापना – 1949 (खडकवासला, पुणे)
- NDA संरक्षण मंत्रालयांतर्गत कार्य करते.
- कार्य – लष्कराच्या उच्च अधिकाऱ्यांना प्रशिक्षण देणे
- NDA मध्ये प्रवेश घेण्यासाठी अंतर्गत उमेदवारांची निवड केली जाते.

IMA

- Indian Military Academy
- मुख्यालय – डेहराडून (उत्तराखंड)
- कार्य – लष्करी अधिकाऱ्यांना प्रशिक्षण

Interpol

- International Criminal Police Organisation (आंतरराष्ट्रीय गुन्हेगारी पोलीस संघटना)
- स्थापना – 1923
- सदस्य – 188 देश
- मुख्यालय – ल्योन, फ्रान्स
- कार्य – आंतरराष्ट्रीय स्वरूपाचे गुन्हे थांबवणे, देशादेशांत गुन्हेगारांबद्दल समन्वय साधणे.

Bharatpol

- इंटरपोल या संस्थेवर आधारित
- स्थापना – 7 जानेवारी 2025 (दिल्ली)
- CBI या संस्थेचा एक भाग म्हणून भारतपोल पोर्टल कार्य करते.
- कार्य – विविध राज्यांतील गुन्हे व गुन्हेगारांची माहिती घेणे, तपास करणे, इंटरपोल या संस्थेशी संपर्क करणे.
- नियंत्रण – CBI

केंद्रीय लष्करी दले

- केंद्र सरकारची तीन लष्करी दले आहेत.
  1) भूदल, 2) नौदल, 3) हवाईदल
- राष्ट्रपती तीनही दलांचे सरसेनापती असतात.
- तीनही दलांचे आपापले लष्करी प्रमुख असतात.
- त्यांच्याशी समन्वय साधण्यासाठी संरक्षण प्रमुख (Chief of Defence Staff – CDS) असतात.
- CDS हे भारतीय लष्करातील सर्वात वरिष्ठ अधिकारी असतात.
- नेमणूक – राष्ट्रपती
- CDS पदाची निर्मिती – 1 जानेवारी 2020
- पहिले CDS – जनरल बिपिन रावत
- सध्याचे 2 रे CDS – जनरल अनिल चौहान

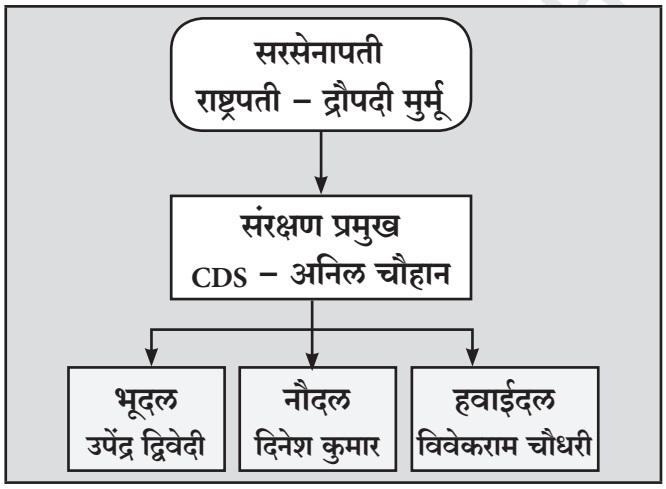

- तीनही दलांचे मुख्यालय दिल्ली येथे आहे.
- तीनही दलांच्या प्रमुखांची नियुक्ती राष्ट्रपती करतात.
- युद्ध सुरू करणे किंवा समाप्त करणे या बाबी फक्त राष्ट्रपतींच्या आदेशानेच होतात.

भारताचे निमलष्करी दल

- गृहमंत्रालयांतर्गत कार्य.

निमलष्करी दल	Full Form	संरक्षण
CISE	Central Industrial Security Force	विमानतळ, मोठी बंदरे, औद्योगिक वसाहती
CRPF	Central Reserve Police Force	जम्मू-काश्मीर, नक्षलवादी क्षेत्र
BSF	Border Security Force	पाकिस्तान व बांगलादेश सीमा
SSB	Sashastra Seema Bal	नेपाळ व भूतान सीमा
ITBP	Indo Tibetian Border Police	तिबेट (चीन) सीमा (भारत-चीन युद्धानंतर स्थापना)
AS	Assam Rifles	म्यानमार सीमा
NSG	National Security Guard	दहशतवादाविरुद्ध
SPG	Special Protection Group	पंतप्रधानांची सुरक्षा

पोलीसविषयक कायदे

- देशातील प्रमुख तीन फौजदारी कायदे ब्रिटिशकालीन, वेळखाऊ, काळाशी सुसंगत नव्हते. म्हणून ते रद्द करण्यात आले आणि त्यांच्याजागी नवे फौजदारी कायदे लागू करण्यात आले.

जुना कायदा	नवा कायदा
भारतीय दंडसंहिता (IPC) 1860	भारतीय न्यायसंहिता (BNS) 2023
गुन्हेगारी प्रक्रिया संहिता (CPC) 1973	भारतीय नागरिक सुरक्षा संहिता (BNSS) 2023
भारतीय पुरावा कायदा (CrPC) 1872	भारतीय साक्ष अधिनियम (BSA) 2023

- वरील तीनही कायद्यांना राष्ट्रपतींनी 26 डिसेंबर 2023 रोजी मान्यता दिली.
- हे कायदे 1 जुलै 2024 पासून लागू झाले.

भारतीय न्यायसंहिता (BNS)

- IPC 1860 या कायद्याच्या जागी सर्वात महत्त्वाचा फौजदारी कायदा
- 1 जुलै 2024 पासून लागू

- या कायद्यात एकूण 358 कलमे आहेत.

कलम	गुन्हा
64	बलात्कार
103	खून
110	खुनाचा प्रयत्न
150	देशद्रोह
187	जमावबंदी

महाराष्ट्र पोलीस

- स्थापना – 2 जानेवारी 1961 (ध्वज प्रदान – पंडित नेहरू)
- मुख्यालय – मुंबई
- जबाबदार मंत्री – गृहमंत्री (देवेंद्र फडणवीस)
- प्रशासकीय प्रमुख – पोलीस महासंचालक (DGP)
- सध्याचे DGP – रश्मी शुक्ला (2025)
- नियतकालिक – दक्षता मासिक (महाराष्ट्र पोलिसांचे मुखपत्र)
- ब्रीद वाक्य – 'सद्रक्षणाय खलनिग्रहणाय' (अर्थ – सज्जनांचे रक्षण, दुर्जनांचा नाश)
- महाराष्ट्र पोलीस स्थापना दिन (रेझिंग डे) – 2 जानेवारी

महाराष्ट्र पोलीस ध्वज

- 2 जानेवारी 1961 रोजी पंडित नेहरूंनी सुपूर्त केला.
- निळ्या रंगाच्या ध्वजात पंचकोनी तारा व हाताचा पंजा दर्शविलेला आहे.
- त्यातील हाताचा पंजा हे अभयदर्शक चिन्ह आहे.
- ध्वजाच्या वरच्या भागात 'महाराष्ट्र पोलीस' असे नाव आहे.
- ध्वजाच्या खालच्या भागात 'सद्रक्षणाय खलनिग्रहणाय' हे ब्रीद वाक्य आहे.

येथे गोंधळू नका ...

- महाराष्ट्र पोलीस दलाची स्थापना – 1961
- मुंबई पोलीस दलाची स्थापना 1661 साली पोर्तुगीजांनी केली.

पोलीस पदाचा वरिष्ठ ते कनिष्ठ क्रम (शहरी)

पोलीस महासंचालक (DGP) → पोलीस आयुक्त (CP) → सहआयुक्त (JCP) → अतिरिक्त आयुक्त → उपायुक्त (DCP) → सहायक आयुक्त (ACP) → पोलीस निरीक्षक (PI) → सहायक पोलीस निरीक्षक (API) → उपनिरीक्षक (PSI) → सहायक पोलीस उपनिरीक्षक (APSI) → हवालदार (PH) → शिपाई (PC)

पोलीस पदाचा वरिष्ठ ते कनिष्ठ क्रम (ग्रामीण)

पोलीस महासंचालक (DGP) → पोलीस महानिरीक्षक (IGP) → पोलीस उपमहानिरीक्षक (DIG) → पोलीस अधीक्षक (SP) → पोलीस उपअधीक्षक (DySP) → पोलीस निरीक्षक (API) → पोलीस उपनिरीक्षक (PSI) → सहायक पोलीस उपनिरीक्षक (APSI) → हवालदार (PH) → शिपाई (PC)

- पोलीस अधिकाऱ्यांच्या गाडीवर स्टार लावलेले असतात. त्यावर त्या अधिकाऱ्याचा दर्जा समजतो.

स्टार	अधिकारी
1 स्टार	पोलीस उपमहानिरीक्षक
2 स्टार	पोलीस महानिरीक्षक
3 स्टार	पोलीस महासंचालक

टीप – विद्यार्थ्यांनी जिथे अर्ज भरला आहे तेथील पुढील पदांवरील व्यक्ती लक्षात ठेवा –

पालकमंत्री, विभागीय आयुक्त, पोलीस आयुक्त / अधीक्षक, परिक्षेत्र प्रमुख, जिल्हाधिकारी

- भारतीय पोलीस कायदा 1861 – 1857 च्या उठावानंतर निर्मिती, पोलिसांसाठीचा केंद्रीय कायदा.
- महाराष्ट्र पोलीस कायदा 1951 – (राज्य कायदा) जुने नाव मुंबई पोलीस कायदा.
- मोक्का (MCOCA) कायदा, 1999 – (राज्य कायदा) महाराष्ट्रातील संघटित गुन्हेगारांना लवकर जामीन मिळू नये व कडक शिक्षा व्हावी हा उद्देश.
- महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम, 1967 – ग्रामीण पोलिसांचे कार्य, पोलीस पाटील इ. विषयी
- **पोस्को कायदा 2012 –** POSCO- Protection of Children from Sexual offences Act 2012 – 18 वर्षाखालील बालकांचे लैंगिक अत्याचारापासून संरक्षण करणे. IPC कायद्यापेक्षाही वाढीव शिक्षा
- **बालविवाह प्रतिबंधक कायदा 2006 –** 21 वर्षांखालील मुलगा व 18 वर्षाखालील मुलगी यांचा विवाह बालविवाह

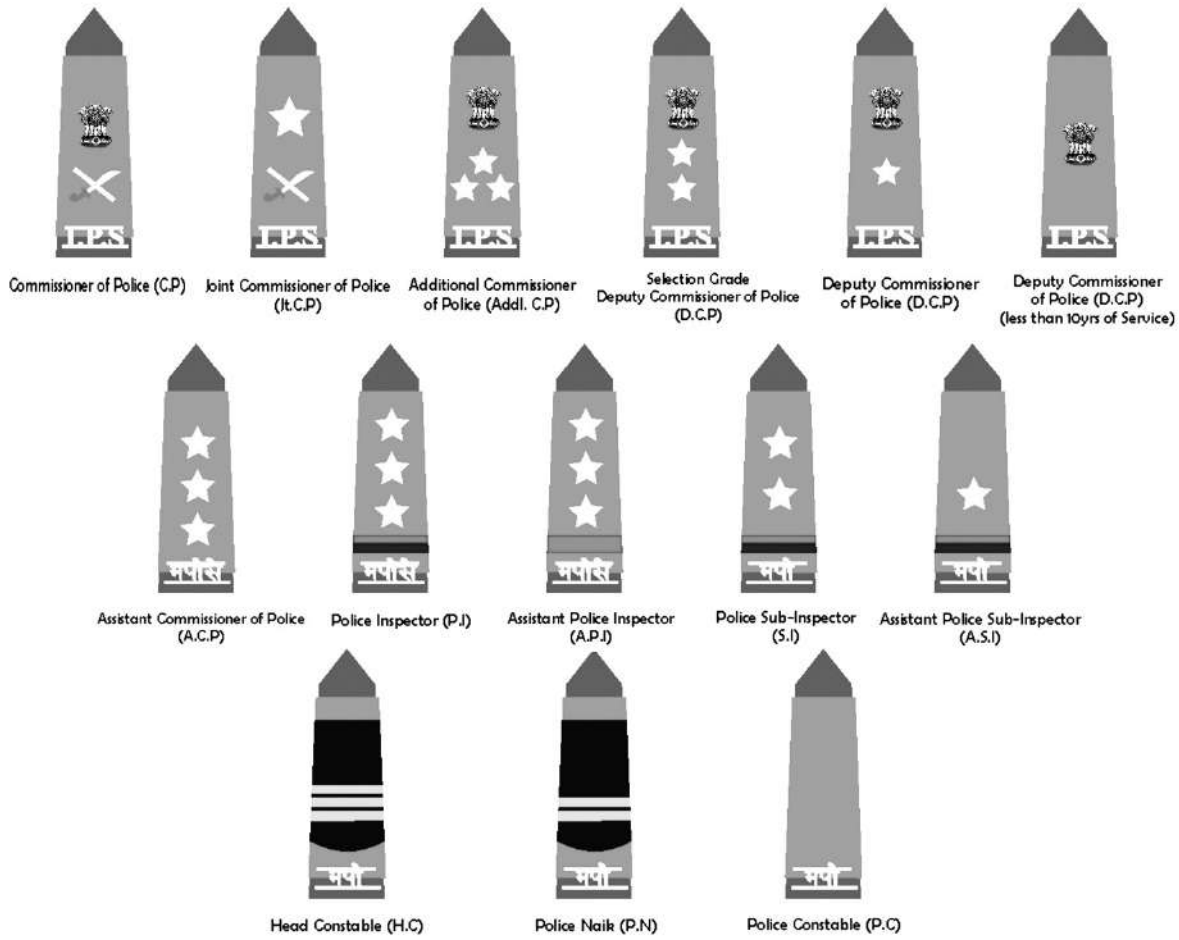

समजला जातो.

- **बालविवाह प्रतिबंधासाठी हेल्पलाईन** – 1098
- **अनुसूचित जाती जमाती (अत्याचार प्रतिबंधक) कायदा** 1989 – ॲट्रॉसिटी कायदा नावाने ओळखतात. SC व ST वरील अन्याय कमी करण्यासाठी हा कायदा SC व ST वर्गातील समुदायावर इतर वर्गातील समुदायाने अन्यायास प्रतिबंध करते.
- **भ्रष्टाचार प्रतिबंधक कायदा,** 1988 – सरकारी कामात होणारी लाचखोरी कमी करण्यासाठीचा कायदा, लाचलुचपत प्रतिबंधक विभाग, सीबीआय अमलात आणतात.
- **अंमलीपदार्थ प्रतिबंधक कायदा** (NDPS) 1985– हेरॉईन, कोकेन, चरस, गांजा, मॉर्फिन यासारख्या पदार्थांच्या वापरास बंदी आणण्यासाठी.
- **माहिती तंत्रज्ञान कायदा,** 2000 (Cyber law) – संगणक सोशल मीडिया इ.च्या माध्यमातून होणारी फसवणूक, बदनामी, कारस्थान या विषयीचा कायदा.
- **अन्न भेसळ कायदा,** 1954 – अन्न पदार्थांच्या भेसळीला प्रतिबंध करण्यासाठी.

Short Form	Long Form
CID	Crime Investigation Department
RTI	Right to Information
FIR	First Information Report
BNS	Bhartiy Nyay Sanhita
BNSS	Bhartiy Nagrik Surksha Sanhita
BSA	Bhartiy Sakasha Adhiniyam
IPS	Indian Police Service
DGP	Director General of Police
CCTNS	Crime and Criminal Traking Network Systems
MPA	Maharashtra Police Academy
SRPF	State Reserve Police Force
ATS	Anti Terrorist Squad
ACB	Anti Corruption Bureau

जिल्हाधिकारी

- महसुलाच्या वसुलीसाठी 1772 साली वॉरेन हेस्टिंगने या पदाची निर्मिती केली.
- प्रत्येक जिल्ह्यासाठी एक जिल्हाधिकारी असतो.
- निवड – UPSC (IAS)
- नेमणूक, बदली– राज्य सरकार
- MPSC मार्फत निवडलेले काही अधिकारी पदोन्नतीने जिल्हाधिकारी होतात.

जिल्हाधिकाऱ्याची कार्ये

- जिल्ह्याच्या प्रशासनाचा प्रमुख असतो.
- जिल्ह्याच्या पोलीस यंत्रणेवर जिल्हाधिकाऱ्याचे नियंत्रण असते.
- जिल्ह्यामध्ये जमावबंदी तसेच संचारबंदी करण्याचा अधिकार जिल्हाधिकाऱ्यांना असतो.
- जिल्हा नियोजन समितीचा तो सचिव असतो.
- जिल्हा निवडणूक अधिकारी या नात्याने तो निवडणुकीची सर्व कार्ये पार पाडतो.
- जिल्हा दंडाधिकारी या नात्याने ते जिल्ह्यात कायदा व सुव्यवस्था राखण्याचे काम पाहतात. गरज पडल्यास गोळीबाराचे आदेश तो देतो.
- शेतजमिनीला बिगर शेती (N.A.) अशी मान्यता देणे.
- पदसिद्ध प्रमुख – जिल्हा प्रशासन, आपत्ती व्यवस्थापन समिती, रोजगार हमी योजना, परिवहन मंडळ, रस्ते बांधणी समिती.

येथे गोंधळू नका ...

➲ जिल्ह्याचा जिल्हाधिकारी हा पुढील जबाबदाऱ्या पार पाडतो.

1) जिल्हा महसूल अधिकारी
2) जिल्हा दंडाधिकारी
3) जिल्हा निवडणूक निर्णय अधिकारी
4) जिल्हा नियोजन समिती सचिव (अध्यक्ष – पालकमंत्री)
5) जिल्हा आपत्ती व्यवस्थापन प्रमुख

प्रांताधिकारी

- साधारणत: दोन–तीन तालुक्यांना प्रांत संबोधले जाते.
- प्रांताला उपविभाग असेही म्हणतात.
- महसूल विभागातील प्रांताच्या प्रमुखास प्रांताधिकारी असे संबोधतात.
- निवड – MPSC मधून (उपजिल्हाधिकारी म्हणून)
- नेमणूक –राज्य सरकार
- नियंत्रण – जिल्हाधिकारी

प्रांताधिकाऱ्याची कार्ये

- समाजकंटकांना तडीपार करणे.
- तहसीलदार व जिल्हाधिकारी यांच्यातील दुवा.
- उपविभागीय दंडाधिकारी म्हणून प्रांतातील कायदा व सुव्यवस्था सांभाळणे.
- कनिष्ठ अधिकाऱ्यांवर नियंत्रण ठेवणे.
- निवडणुकीसंदर्भात कार्यक्षेत्रातील कामे पाहणे.
- अहिल्यानगर जिल्ह्यात 14 तालुके आहेत. त्यासाठी 14 तहसीलदार व 7 प्रांताधिकारी आहेत.
- जिल्हाधिकारी कार्यालयात विविध कामांसाठी उपजिल्हाधिकारी असतात. त्यांना प्रांताधिकारी म्हणता येत नाही.

तहसीलदार

- प्रत्येक तालुक्यासाठी एक तहसीलदार असतात. त्यांना मदतीसाठी कामाच्या व्यापानुसार एक किंवा अधिक नायब तहसीलदार असतात.
- जुने नाव – मामलेदार

Maharashtra Publication

- नियंत्रण – पोलीस पाटील व तलाठी
- वेतन – प्रति माह 7,500 रु.
- निवृत्ती वय – 60 वर्षे
- कुळकायद्यात नमूद केल्यापेक्षा अधिक जमीन त्याने धारण केलेली नसावी.
- कोतवालाची नेमणूक, रजा मंजुरी, निलंबन तहसीलदार करतात.
- स्थापनेपासूनच मुंबई शहर व मुंबई उपनगर जिल्ह्यांना हे पद लागू नाही.

महसूल सेवकाची कार्ये

- गावचे दप्तर वरिष्ठ कार्यालयात ने-आण करणे.
- जन्म, मृत्यू, विवाह यांची माहिती ग्रामपंचायत अधिकाऱ्यास (ग्रामसेवकास) देणे.
- गावात शासकीय आदेशाची दवंडी देणे.
- महसुली कामात तलाठ्याला मदत करणे.
- त्याच्या अनुपस्थितीत शेजारच्या गावचा कोतवाल त्याचे काम पाहतो.

❑❑

वन लायनर ....

महाराष्ट्र पोलीस दलाची स्थापना केव्हा झाली?	2 जानेवारी 1961
महाराष्ट्र पोलीस ध्वज कोणत्या दिवशी प्रदान करण्यात आला?	2 जानेवारी 1961
महाराष्ट्र पोलीस ध्वजामध्ये कोणते पारंपारिक चिन्ह आहे?	पंचकोनी तारा
महाराष्ट्र पोलीस दलाचे ब्रीद वाक्य काय आहे?	'सद्रक्षणाय खलनिग्रहणाय'
महाराष्ट्र पोलीस दलाचे मुखपत्र कोणते आहे?	'दक्षता' मासिक
महाराष्ट्र पोलीस दलातील सर्वोच्च पद कोणते?	पोलीस महासंचालक
महाराष्ट्र पोलीस दलातील कनिष्ठ पद कोणते?	पोलीस शिपाई
'सद्रक्षणाय खलनिग्रहणाय' या ब्रीद वाक्याने काय बोध होते?	सज्जनांचे रक्षण, दुर्जनांचा नाश
राज्यातील पोलीस प्रशासनाचे कार्य कोणत्या विभागाच्या अखत्यारीत चालते?	गृह मंत्रालय
पोलीस प्रशासन हे कोणत्या सूचीतील विषय आहे?	राज्य सूची
महाराष्ट्र पोलीसांचा 'रेझिंग डे' कोणत्या तारखेला साजरा केला जातो?	2 जानेवारी
दहशतवाद विरुद्ध विशेष प्रथम कृती म्हणून महाराष्ट्राचे कोणते सशस्त्र दल काम करते?	फोर्स वन
महाराष्ट्र पोलीस दलाची पोलीस संशोधन केंद्र कोठे आहे?	पुणे
सी-60 फोर्सचे ब्रीदवाक्य कोणते?	'वीरभोग्या वसुंधरा'
नॅशनल पोलीस ॲकेडमी कोणत्या ठिकाणी आहे?	हैद्राबाद
Force one काय आहे ?	महाराष्ट्र पोलीस कमांडो
महाराष्ट्र पोलीस दलाचे पोलीस संशोधन कोणत्या शहरात आहे?	पुणे
FIR चा फूल फॉर्म काय आहे?	Frist Information Report
आयपीसी म्हणजे काय?	भारतीय दंड संहिता
भारतीय पोलीस कायदा कोणत्या वर्षीचा आहे?	1861
महाराष्ट्र पोलीस ध्वज कोणी प्रदान केले?	पंडित नेहरू
महाराष्ट्र पोलीस ध्वजाचा रंग कोणता आहे?	निळा व पांढरा
कोणत्या कायद्यानुसार महाराष्ट्र पोलीस प्रशासन काम करते?	1951
पोलीस स्मृतिदिन केव्हा असतो?	21 ऑक्टोबर
महाराष्ट्र पोलीस दलाचे मुख्यालय कोठे आहे?	मुंबई

महाराष्ट्रात एकूण किती पोलीस आयुक्तालय आहेत?	तेरा
परिक्षेत्राचा प्रमुख कोणत्या दर्जाचा अधिकार असतो ?	पोलीस महानिरिक्षक
पोलीस आयुक्तालय हे कोणत्या भागासाठी असते?	शहरी
महाराष्ट्र पोलीस दलाच्या ध्वजाचा रंग कोणता आहे?	गडद निळा
होमगार्ड दलाचा प्रमुख कोण असतो?	महासमादेशक
होमगार्डची स्थापना कोणत्या वर्षी झाली?	1946
जिल्हयामध्ये होमगार्डचे प्रमुख कोण असतो?	समादेशक
पोलीस अधिक्षक उपअधिक्षक दर्जाच्या अधिकाऱ्याच्या गणवेशात खांद्यावर कोणती चिन्हे असतात?	तीन स्टार
राज्यातील सर्वोच्च पोलीस अधिकारी कोण असतात?	DGP
जिल्हा स्तरावरील पोलीस खात्याचा प्रमुख कोण असतो?	पोलीस अधिक्षक
पोलीस कॉन्स्टेबल पदावरील व्यक्तीची पदोन्नती झाल्यावर कोणते पद मिळते?	हेड कॉन्स्टेबल
पोलीस खात्यातील कोणते पद हे केवळ आणि केवळ पदोन्नतीनेच भरले जाते?	पोलीस निरिक्षक
महाराष्ट्र गुप्त वार्ता प्रबोधिनी कोठे आहे?	पुणे
CID चे मुख्यालय कोठे आहे?	पुणे
महाराष्ट्र गुप्तवार्ता प्रबोधिनीचे मुख्यालय कोठे आहे?	मुंबई
ATS चे फूल फॉर्म काय?	Anti Terrorism squad
MPA चे फूल फॉर्म काय ?	Maharashtra Police Academy
CID चे फूल फॉर्म काय?	Crime Investigation Department
CBI चे फुल फॉम काय?	Central Bureau of Investigation
पोलीस विभागातील K-9 Unit कशाशी संबंधित आहे?	श्वान
गुन्हे अन्वेषण शाखा प्रशिक्षण केंद्र कोठे आहे?	नाशिक
केंद्रीय गुन्हे अन्वेषण मुख्यालय कोठे आहे?	दिल्ली
महाराष्ट्र राज्य लाचलुचपत प्रतिबंध विभाग मुख्यालय कोठे आहे?	पुणे
महाराष्ट्र पोलीसांचे कोणते बल नक्षलावाद्यांच्या मुकाबला करण्यासाठी बसविले आहे?	सी 60
नॅशनल पोलीस ॲकेडमी हैदराबाद येथे कोणाला प्रशिक्षण दिले जाते?	IPS अधिकारी
इंडियन मिलिटरी ॲकेडमी कोठे आहे?	डेहराडून
force one कधी स्थापन झाले?	2008
BNSSचे पूर्ण रूप काय ?	भारतीय नागरिक सुरक्षा संहिता
1 जुलै 2024 पासून पुराव्या समान कोणता फौजदारी कायदा अस्तित्वात आला?	भारतीय साक्ष अधिनियम
नवीन सुधारित फौजदारी कायदे केव्हा लागू झाले?	1 जुलै 2024
MCOCA कायदा कशासंबंधीचा आहे ?	संघटित गुन्हेगारी
POCSO कायदा कशासंदर्भात आहे ?	बाल लैंगिक अत्याचार
SRPF ची प्रथम स्थापना कोणत्या ठिकाणी झाली?	पुरंदर
राज्य राखीव पोलीस बलाची स्थापना कोणत्या वर्षी झाली?	1948
N.I.A. चे पूर्ण रूप काय ?	National Investigation Agency
महाराष्ट्राचे निमलष्करी दल कोणते?	SRPF
RAW चे पूर्ण रूप काय?	Research and Analysis Wing

NSG चे पूर्ण रूप काय?	**National Security Guard**
SPG वे पूर्ण रूप काय?	**Special Protection Group**
CISF चे पूर्ण रूप काय?	**केंद्रीय औद्योगिक सुरक्षा बल**
CRPF चे केंद्रीय समीक पूर्ण रूप काय ?	**केंद्रीय राखीव पोलीस दल**
ITBP चे पूर्ण रूप काय?	**इंडो-तिबेटियन सीमा पोलीस**
SSB चे पूर्ण रूप काय?	**सशस्त्र सीमा दल**
महाराष्ट्राचे पहिले महसुलमंत्री कोण आहे?	**वसंतराव नाईक**
महाराष्ट्र जमीन महसूल कायदा केव्हा पारित केला?	1966
महाराष्ट्र राज्य महसूल दिन केव्हा साजरा केला जातो?	**1ऑगस्ट**
महाराष्ट्रात महसुली वर्षाची सुरुवात केव्हा होते?	**1ऑगस्ट**
महाराष्ट्रातील सर्वात लहान महसूल विभाग कोणता आहे?	**कोकण**
महाराष्ट्रातील सर्वात मोठा महसूल विभाग कोणता आहे?	**छत्रपती संभाजीनगर**
महाराष्ट्रात एकूण किती महसूल विभाग आहेत?	**सहा**
तलाठी या पदाचे नवीन नाव काय आहे?	**ग्राम महसूल अधिकारी**
कोतवाल या पदाचे नवीन नाव काय आहे?	**महसूल सेवक**
ग्रामसेवक या पदाचे नवीन नाव काय आहे?	**ग्रामपंचायत अधिकारी**
महसूल विभागाचा प्रमुख कोण असतो?	**विभागीय आयुक्त**
जिल्हाधिकारी या पदाची निर्मिती कोणत्या गव्हर्नर जनरलच्या कार्यकाळात झाली?	**वॉरन हेस्टिंग्ज**
जिल्ह्याचा प्रशासकिय प्रमुख कोण असतो?	**जिल्हाधिकारी**
जिल्हा नियोजन समितीचा सचिव कोण असतो?	**जिल्हाधिकारी**
जिल्ह्यामध्ये कायदा व सुव्यवस्था राखण्यासाठी गोळीबाराचा आदेश देण्याचा अधिकार कोणाला आहे?	**जिल्हाधिकारी**
जिल्ह्यात जमावबंदी व संचारबंदी करण्याचा आदेश कोण देतो?	**जिल्हाधिकारी**
जिल्ह्यामध्ये कायदा व सुव्यवस्था पार पडण्याची जबाबदारी कोणावर असते?	**जिल्हाधिकारी**
शेत जमिनीला बिगर शेती (NA) अशी मान्यता कोण देतो?	**जिल्हाधिकारी**
जिल्हा आपत्ती व्यवस्थापन समितीचा प्रमुख कोण असतो?	**जिल्हाधिकारी**
जिल्हा निवडणूक निर्णय अधिकारी म्हणून कोण कार्य करतो?	**जिल्हाधिकारी**
महसूल विभागातील प्रांताच्या प्रमुखाला काय म्हणतात?	**प्रांताधिकारी**
प्रांताधिकारी याची निवड कोण करते?	**महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग (MPSC)**
प्रांताधिकाऱ्याची नेमणूक कोण करते?	**राज्य सरकार**
प्रांताधिकाऱ्यावर नियंत्रण कोणाचे असते?	**जिल्हाधिकारी**
तालुक्याचा प्रशासकीय प्रमुख म्हणून कोणता काम पाहतो?	**तहसीलदार**
तहसीलदाराची निवड कोण करते?	**महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग (MPSC)**
तहसीलदाराची नेमणूक कोण करते?	**राज्य सरकार**
तहसीलदारावर नियंत्रण कोणाचे असते?	**जिल्हाधिकारी**
तालुका दंडाधिकारी या नात्याने तालुक्यात कायदा व्यवस्था राखण्याची जबाबदारी कोणाची असते?	**तहसीलदार**
तालुक्यामध्ये आणेवारी कोण ठरवतो?	**तहसीलदार**

ग्राम महसूल अधिकारी (तलाठी) यांच्या कार्यालयास काय म्हणतात?	**सजा**
तलाठ्याची निवड कोण करते?	**जिल्हा निवड समिती**
गाव पातळीवर सातबाराच्या नोंदी कोण ठेवतो?	**तलाठी**
पोलीस पाटील या पदाची निर्मिती महाराष्ट्रात केव्हा झाली?	1857
पोलीस पाटील या पदासाठी किमान वय किती असावे?	25 **वर्षे**
पाटलाचे निलंबन कोण करतो?	**तहसीलदार**
पोलीस पाटलाला बडतर्फ कोण करतो?	**प्रांताधिकारी**
हंगामी पोलीस पाटलाची नेमणूक कोण करतो?	**तहसीलदार**
तलाठ्यावर नजीकचे नियंत्रण कोणाचे असते?	**मंडळ अधिकारी**
गावातील कनिष्ठ ग्राम नोकर कोण असतो?	**कोतवाल**
कोतवालाची नेमणूक कोण करतो?	**तहसीलदार**
गावचे दप्तर वरिष्ठ कार्यालयात ने आण करण्याचे काम कोण करतो?	**कोतवाल**
महसुली कामात तलाठ्याला मदत कोण करतो?	**कोतवाल**
पोलीस पाटीलचे कार्य कोणत्या विभागाच्या अंतर्गत चालते?	**गृह मंत्रालय**
पोलीस पाटलाची नेमणूक कोणता विभाग करतो?	**महसूल विभाग**
गावातील पिक पाहणी कोण करतो?	**तलाठी**

❑❑

प्रश्नोत्तरे

प्र. 1. राज्यातील पोलीस प्रशासनाचे कार्य कोणत्या विभागाच्या अखत्यारीत चालते?
1) सामान्य प्रशासन 2) गृहमंत्रालय
3) कायदा मंत्रालय 4) यापैकी नाही
(वाशिम पोलीस 2024)

प्र. 2. महाराष्ट्र पोलीस ध्वजामध्ये ..... हे पारंपारिक चिन्ह आहे?
1) पंचकोनी तारा 2) षटकोनी तारा
3) राजमुद्रा 4) अशोक चक्र
(छ. संभाजीनगर शहर पोलीस 2024)

प्र. 3. महाराष्ट्र राज्याचे सध्याचे पोलीस महासंचालक कोण आहेत?
1) श्री. सुबोध जयस्वाल 2) श्री. हेमंत नागराळे
3) श्री. संजय पांडे 4) रश्मी शुक्ला
(जळगाव पोलीस 2024)

प्र. 4. राज्य पोलीस दलाचे ..... हे नियतकालिक मुखपत्र आहे.
1) भगीरथ 2) दक्षता 3) राजपथ 4) पोलीसनामा
(रायगड पोलीस 2024)

प्र. 5. महाराष्ट्र राज्याच्या पोलीस ध्वजावर अभयनिदर्शक म्हणून ..... हे चित्र आहे.
1) हाताचा पंजा 2) सिंहमुद्रा
3) चरखा 4) अशोक चक्र
(नाशिक शहर पोलीस 2024)

प्र. 6. महाराष्ट्र पोलीस दलाचे मुख्यालय कोठे आहे?
1) नवी मुंबई 2) ठाणे
3) पुणे 4) मुंबई
(नांदेड पोलीस 2024)

प्र. 7. महाराष्ट्र पोलीस दलाचे ब्रीद वाक्य कोणते आहे?
1) सेवा परमो धर्म 2) बहुजन हिताय बहुजन सुखाय
3) सद्रक्षणाय खलनिग्रहणाय 4) सेवा मे सदैव तत्पर
(जालना पोलीस 2024)

प्र. 8. महाराष्ट्र पोलीस दलाच्या ध्वजाचा रंग कोणता आहे?
1) गडद निळा 2) पांढरा
3) पिवळा 4) सोनेरी
(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2018)

प्र. 9. खालीलपैकी सर्वात वरिष्ठ दर्जाचे पद कोणते?
1) पोलीस सह आयुक्त 2) पोलीस आयुक्त
3) अप्पर पोलीस आयुक्त 4) विशेष पोलीस आयुक्त
(मुंबई पोलीस 2024)

प्र. 10. होमगार्ड दलाचा प्रमुख कोण असतो?
1) महासमादेशक 2) जिल्हाधिकारी
3) पोलीस अधीक्षक 4) विशेष पोलीस अधिकारी
(बीड पोलीस 2024)

प्र. 11. पोलीस पाटलांची नेमणूक कोणता विभाग करतो?
1) महसूल विभाग 2) पोलीस विभाग
3) ग्रामविकास विभाग 4) जिल्हा परिषद
(नांदेड पोलीस 2024)

प्र. 12. जिल्ह्यामध्ये होमगार्डचे प्रमुख कोण असतो?
1) अधीक्षक 2) महानिरीक्षक
3) समादेशक 4) यापैकी नाही
(सातारा पोलीस 2024)

प्र. 13. पोलीस दलातील या पदाचा अधिकार स्थानानुसार उतरता क्रम लावा. (मोठे पद पहिले)
1) अप्पर पोलीस महासंचालक
2) पोलीस महासंचालक
3) पोलीस उपमहानिरीक्षक
4) विशेष पोलीस महानिरीक्षक
1) 1, 2, 3, 4 2) 2, 1, 4, 3
3) 2, 1, 3, 4 4) 1, 2, 4, 3
(पुणे लोहमार्ग 2024)

प्र. 14. महाराष्ट्र पोलीस दलामध्ये परिक्षेत्राचे प्रमुख अधिकारी खालीलपैकी कोण असतात?
1) पोलीस महासंचालक
2) अतिरिक्त पोलीस महासंचालक
3) विशेष पोलीस महानिरीक्षक
4) पोलीस अधीक्षक
(बुलढाणा बॅण्ड्समन 2024)

प्र. 15. पोलीस दलातील (पदांच्या वाढत्या) ज्येष्ठतेप्रमाणे योग्य पर्याय निवडा.
1) शिपाई-हवालदार-नाईक-सहाय्यक फौजदार
2) शिपाई-नाईक-हवालदार-सहाय्यक फौजदार
3) नाईक- शिपाई-हवालदार-सहाय्यक फौजदार
4) नाईक-शिपाई-सहाय्यक फौजदार- हवालदार
(नाशिक शहर पोलीस 2024)

प्र. 16. जिल्हा स्तरावरील पोलीस खात्याचा प्रमुख ..... असतात.
1) पोलीस अधीक्षक 2) पोलीस आयुक्त
3) पोलीस निरीक्षक 4) यापैकी नाही
(परभणी पोलीस 2024)

प्र. 17. पोलीस कॉन्स्टेबल पदावरील व्यक्तीची पदोन्नती झाल्यावर कोणते पद मिळते?
1) हेड कॉन्स्टेबल 2) लान्स पोलीस कॉन्स्टेबल
3) मेजर नाईक 4) यापैकी नाही
(सांगली पोलीस 2018)

प्र. 18. महाराष्ट्र पोलीस दलात खालीलपैकी कोणते पद नाही?
1) पोलीस शिपाई 2) हवालदार
3) फौजदार 4) लान्स नाईक
(पालघर पोलीस 2023)

प्र. 19. 'महाराष्ट्र गुप्तवार्ता प्रबोधनी' कोठे आहे?
1) नागपूर 2) पुणे 3) मुंबई 4) ठाणे
(सोलापूर SRPF 2024)

प्र. 20. महाराष्ट्रात अंगुलीमुद्रेचे पोलीस तपासात उपयोग करण्याकरिता कोणती आधुनिक कार्यप्रणाली वापरतात?
1) ITSSO 2) ICJS
3) AMBIS 4) यापैकी नाही
(सातारा पोलीस 2024)

प्र. 21. ATS कशाचा शॉर्ट फॉर्म आहे?
1) All Taoism Scheme
2) Age Terminal Syndrome
3) Anti - Terrorism Squad
4) Antidote Tellure System
(छ. संभाजीनगर पोलीस 2024)

प्र. 22. महाराष्ट्र पोलीस अकॅडमी खालीलपैकी कोठे आहे?
1) पुणे 2) मुंबई 3) नाशिक 4) नागपूर
(अहिल्यानगर चालक 2024)

प्र. 23. 26 नोव्हेंबर 2008 रोजी मुंबई येथे झालेल्या दहशतवादी हल्ल्याच्या पार्श्वभूमीवर महाराष्ट्र पोलीस दलाने ..... ही यंत्रणा स्थापन केली?
1) NIA 2) CBI 3) IB 4) फोर्स वन
(मुंबई SRPF 2024)

प्र. 24. पोलीस विभागातील K-9 Unit कशाशी संबंधीत आहे?
1) कराटे 2) बिनतारी संदेश
3) श्वान 4) शस्त्र साठा
(सातारा पोलीस 2024)

प्र. 25. महाराष्ट्र राज्य गुन्हे अन्वेषण विभागाचे मुख्यालय खालीलपैकी कोठे आहे?
1) मुंबई 2) पुणे 3) नागपूर 4) नांदेड
(सातारा चालक 2024)

प्र. 26. महाराष्ट्र पोलिसांचे कोणते बल नक्षलवाद्यांचा मुकाबला करण्यासाठी बनविले आहे?
1) क्यु आर टी 2) फोर्स वन
3) सी 60 4) यापैकी नाही
(पुणे लोहमार्ग पोलीस 2023)

प्र. 27. नॅशनल पोलीस अकॅडमी कोणत्या ठिकाणी आहे?
1) नाशिक 2) बेंगलोर 3) हैदराबाद 4) दिल्ली
(छ. संभाजीनगर चालक 2021)

प्र. 28. महाराष्ट्र पोलीस दलाचे पोलीस संशोधन केंद्र कोणत्या शहरात आहे?
1) मुंबई 2) पुणे
3) छ. संभाजीनगर 4) नागपूर
(पुणे शहर पोलीस 2023)

प्र. 29. संपूर्ण भारतात 'भारतीय न्यायसंहिता 2023' (BNS) अन्वये गुन्हे दाखल करण्याची प्रक्रिया चालू वर्षी कधीपासून सुरू झाली?
1) 1 जुलै 2) 5 जुलै 3) 1 जून 4) 5 जून
(मुंबई लोहमार्ग चालक 2024)

प्र. 30. BNS चे विस्तारित रुप काय आहे?
1) भारतीय नागरिक संहिता 2) भारतीय न्याय संहिता
3) भारतीय निवड संहिता 4) भारतीय निवडणूक संस्था
(नंदूरबार पोलीस 2024)

प्र. 31. भारतीय न्याय संहितेनुसार खून करणे या गुन्ह्याच्या शिक्षेचे कलम कोणते?
1) कलम 103 2) कलम 74
3) कलम 302 4) कलम 306
(बीड पोलीस 2024)

प्र. 32. जोड्या लावा.
अ) भारतीय दंड संहिता 1) भारतीय नागरिक सुरक्षा संहिता

Maharashtra Publication

ब) भारतीय पुरावा कायदा 2) भारतीय साक्ष अधिनियम
क) फौजदारी प्रक्रिया संहिता 3) भारतीय न्याय संहिता
1) अ – 1, ब – 2, क – 3 2) अ – 2, ब – 3, क - 1
3) अ – 3, ब – 2, क – 1 4) अ – 1, ब – 3, क – 2
(वाशिम पोलीस 2024)

प्र. 33. IT ACT 2000 हा कायदा कोणत्या गुन्ह्यांना आळा घालण्यासाठी आहे?
1) मोबाईल चोरी गुन्हे 2) सायबर गुन्हे
3) कॉम्प्युटर चोरी गुन्हे 4) गाडी चोरी गुन्हे
(सिंधुदुर्ग पोलीस 2024)

प्र. 34. महाराष्ट्र पोलीस दलाचे प्रशासन मुंबई पोलीस अधिनियम ..... नुसार चालते?
1) 1942 2) 1945
3) 1951 4) यापैकी नाही
(सातारा पोलीस 2024)

प्र. 35. नवीन तीन फौजदारी कायद्यांना राष्ट्रपतींनी केव्हा मान्यता दिली?
1) जानेवारी 2023 2) मार्च 2023
3) मे 2023 4) डिसेंबर 2023
(जालना पोलीस 2024)

प्र. 36. FIR चा फुल फॉर्म काय आहे?
1) Fast Information Report
2) First Information Report
3) First Incident Report
4) Fast incident report
(धाराशिव पोलीस 2024)

प्र. 37. MCOCA हा कशासंबंधीचा कायदा आहे?
1) स्मगलिंग 2) धान्य पुरवठा
3) संघटित गुन्हेगारी 4) प्राणी क्रुरता
(सातारा पोलीस 2024)

प्र. 38. भारतीय पोलीस कायदा हा कोणत्या वर्षीचा आहे?
1) 1951 2) 1960 3) 1947 4) 1861
(नागपूर कारागृह 2021)

प्र. 39. POCSO ACT हा कायदा ..... या विषयाशी संबंधित आहे?
1) बाल लैंगिक अत्याचार 2) बालविवाह
3) विधवा पुनर्विवाह 4) अवयव तस्करी
(पुणे ग्रामीण पोलीस 2021)

प्र. 40. पोलीस पाटील यांची नेमणूक व कर्तव्य कोणत्या अधिनियमात दिलेली आहेत?
1) महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम 1867
2) महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम 1965
3) महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम 1967
4) महाराष्ट्र ग्राम पोलीस अधिनियम 1887
(रायगड पोलीस 2021)

प्र. 41. माहिती अधिकार कायदा 2005 अन्वये एखाद्याच्या जीवितास कारणीभूत असणारी माहिती किती कालावधीमध्ये देणे बंधनकारक आहे?
1) 48 तास 2) 24 तास
3) 5 दिवस 4) 3 दिवस
(बुलढाणा चालक 2021)

प्र. 42. माहिती अधिकार कायदा 2005 नुसार किती दिवसात माहिती देणे आवश्यक आहे?
1) 10 दिवस 2) 15 दिवस
3) 20 दिवस 4) 30 दिवस
(बीड पोलीस 2018)

प्र. 43. महाराष्ट्र राज्यात राज्य राखीव पोलीस बल प्रशिक्षण केंद्र या ठिकाणी आहे?
1) मरोळ 2) सोलापूर 3) खंडाळा 4) नानवीज
(दौंड SRPF 2024)

प्र. 44. कोल्हापूरातील राज्य राखीव पोलीस बल गट क्रमांक काय आहे?
1) 11 2) 13 3) 14 4) 19
(कोल्हापूर बँड्समन 2021)

प्र. 45. राज्य राखीव दलाच्या गटाच्या प्रभारी अधिकाऱ्याला काय संबोधले जाते?
1) संचालक 2) समादेशक
3) प्राचार्य 4) उपसंचालक
(कुसदगाव SRPF 2021)

प्र. 46. SRPF ची प्रथम स्थापना कोणत्या ठिकाणी झाली?
1) रायगड 2) शिवनेरी 3) पुरंदर 4) लोहगड
(पुणे SRPF 2021)

प्र. 47. SRPF स्थापना दिवस कोणता?
1) 1 जानेवारी 2) 15 ऑगस्ट
3) 6 मार्च 4) 1 मे
(सोलापूर SRPF 2023)

प्र. 48. राज्य राखीव पोलीस दलाचे मुख्यालय खालीलपैकी कोणत्या ठिकाणी आहे?
1) पुणे 2) नागपूर 3) वसई 4) गोरेगाव
(नागपूर SRPF 2021)

प्र. 49. राज्य राखीव पोलीस बलाची स्थापना कोणत्या साली झाली?
1) 1948 2) 1947
3) 1960 4) यापैकी नाही
(पुणे SRPF 2021)

प्र. 50. भारतातील सायबर सुरक्षा घटनांना प्रतिसाद देण्यासाठी कोणती संस्था जबाबदार आहे?
1) CBI 2) NIA
3) Cyber Crime Cell 4) Cert-In
(मुंबई पोलीस 2024)

प्र. 51. N.I.A. हे कशाचे संक्षिप्त रुप आहे.
1) National Investigation Academy
2) National Investigation Agency
3) National Instance Agency
4) National Informatics Academy
(कोल्हापूर SRPF 2024)

प्र. 52. भारतातील प्रमुख विमानतळांना सुरक्षा खालीलपैकी कोणती सुरक्षा संस्था पुरविते?
1) सीमा सुरक्षा बल
2) केंद्रीय औद्योगिक सुरक्षा बल
3) इंडो - तिबेटियन सीमा पोलीस बल

Maharashtra Publication

4) आर्मी फोर्स

(बुलढाणा पोलीस 2024)

प्र. 53. खालीलपैकी कोणते बल हे भारताचे केंद्रीय सशस्त्र पोलीस बल नाही?
1) सशस्त्र सीमा बल 2) इंडो तिबेटिअन बॉर्डर पोलीस दल
3) राष्ट्रीय रायफल 4) आसाम रायफल्स

(जालना पोलीस 2024)

प्र. 54. राष्ट्रीय संरक्षण प्रबोधनी (NDA) कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
1) ठाणे 2) पुणे 3) नाशिक 4) कोल्हापूर

(वाशिम पोलीस 2024)

प्र. 55. इंटरपोल या आंतरराष्ट्रीय पोलीस संस्थेचे मुख्यालय कोणत्या शहरात आहे?
1) न्यूयॉर्क 2) ऑटोवा 3) मेलबर्न 4) लिऑन

(धाराशिव पोलीस 2024)

प्र. 56. मा. प्रधानमंत्री, भारत सरकार यांची सुरक्षा व्यवस्था सांभाळणारी मुख्य संस्था कोणती आहे?
1) NSG 2) CBI 3) SPG 4) SPU

(नागपूर चालक 2021)

प्र. 57. भारताचे ..... हे सर्व संरक्षण सेनादलाचे प्रमुख असतात.
1) पंतप्रधान 2) राष्ट्रपती
3) संरक्षण मंत्री 4) राज्यपाल

(कोल्हापूर बॅण्ड्समन 2021)

प्र. 58. भारतामध्ये सीमांची सुरक्षा कोणाकडे आहे?
1) BSF 2) CRPF 3) CISF 4) RPF

(पुणे SRPF 2021)

प्र. 59. 'इंटरपोल' हे खालीलपैकी काय आहे?
1) पोलखील 2) दहशतवादी संघटना
3) संयुक्त राष्ट्र 4) आंतराष्ट्रीय पोलीस संघटना

(छ. संभाजीनगर ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 60. भारताच्या परकीय गुप्तचर संस्थेचे नाव काय आहे?
1) सीबीआय 2) सीआयए 3) मोसाद 4) रॉ

(जालना पोलीस 2017)

प्र. 61. महाराष्ट्र पोलीस प्रशासनात गुन्हे नोंद करण्याकरिता कोणत्या प्रणालीचा वापर करतात?
1) CCTNS 2) CMS 3) AMBIS 4) NAFIS

(बीड पोलीस 2024)

प्र. 62. कोणत्या दिवशी पोलीस हुतात्मा दिन पाळला जातो?
1) 21 नोव्हेंबर 2) 21 ऑक्टोबर
3) 1 मे 4) यापैकी नाही

(सातारा पोलीस 2024)

प्र. 63. 'सार्वजनिक कायदा व सुव्यवस्था' हा विषय भारतीय राज्यघटनेतील कोणत्या विषयामध्ये समाविष्ट आहे?
1) केंद्र सूची 2) राज्य सूची
3) समवर्ती सूची 4) यापैकी नाही

(अमरावती ग्रामीण पोलीस 2024)

प्र. 64. महाराष्ट्र पोलीसांनी नागरिकांना वेगवान मदत मिळावी म्हणून कोणती योजना सुरू केली आहे?
1) डायल 100 2) डायल 112
3) डायल 108 4) डायल 1930

(पुणे लोहमार्ग चालक 2024)

प्र. 65. पोलीस पाटील प्रशासनाचे कार्य कोणत्या विभागाच्या अखत्यारीत चालते?
1) सामान्य प्रशासन 2) गृह मंत्रालय
3) कायदा मंत्रालय 4) यापैकी नाही

(वाशिम पोलीस 2024)

प्र. 66. पोलीस पाटलांची नेमणूक कोणता विभाग करतो?
1) महसूल विभाग 2) पोलीस विभाग
3) ग्राम विकास विभाग 4) जिल्हा परिषद

(नांदेड पोलीस 2024, बीड जिल्हा पोलीस 2024)

प्र. 67. पोलीस पाटलाची नेमणूक कोण करतात?
1) राज्यशासन
2) जिल्हा पोलीस अधीक्षक
3) जिल्हाधिकारी व उपजिल्हाधिकारी
4) मुख्य कार्यकारी अधिकारी

(धाराशिव पोलीस 2024)

प्र. 68. गावातील पीक पाहणी कोण करतो?
1) तलाठी 2) ग्रामसेवक
3) पोलीस पाटील 4) सरपंच

(परभणी पोलीस 2024)

प्र. 69. खालीलपैकी कोणते काम पोलीस पाटलाचे नाही ?
1) गावामध्ये बंदोबस्त राखणे.
2) पोलीस ठाण्यात गुन्ह्याची खबर देणे.
3) सराईत गुन्हेगारांवर नजर ठेवणे.
4) गुन्हेगारांना योग्य शासन करणे.

(नागपूर शहर पोलीस 2021)

उत्तरे

1 – 2	2 – 1	3 – 4	4 – 2	5 – 1
6 – 4	7 – 3	8 – 1	9 – 2	10 – 1
11 – 1	12 – 3	13 – 2	14 – 3	15 – 2
16 – 1	17 – 1	18 – 4	19 – 2	20 – 3
21 – 3	22 – 3	23 – 4	24 – 3	25 – 2
26 – 3	27 – 3	28 – 2	29 – 1	30 – 2
31 – 1	32 – 3	33 – 2	34 – 3	35 – 4
36 – 2	37 – 3	38 – 4	39 – 1	40 – 3
41 – 1	42 – 4	43 – 4	44 – 4	45 – 2
46 – 3	47 – 3	48 – 4	49 – 1	50 – 4
51 – 2	52 – 2	53 – 3	54 – 2	55 – 4
56 – 3	57 – 2	58 – 1	59 – 4	60 – 4
61 – 1	62 – 2	63 – 2	64 – 2	65 –2
66 – 1	67 – 3	68 – 1	69 – 4	

Maharashtra Publication

राज्यशास्त्र

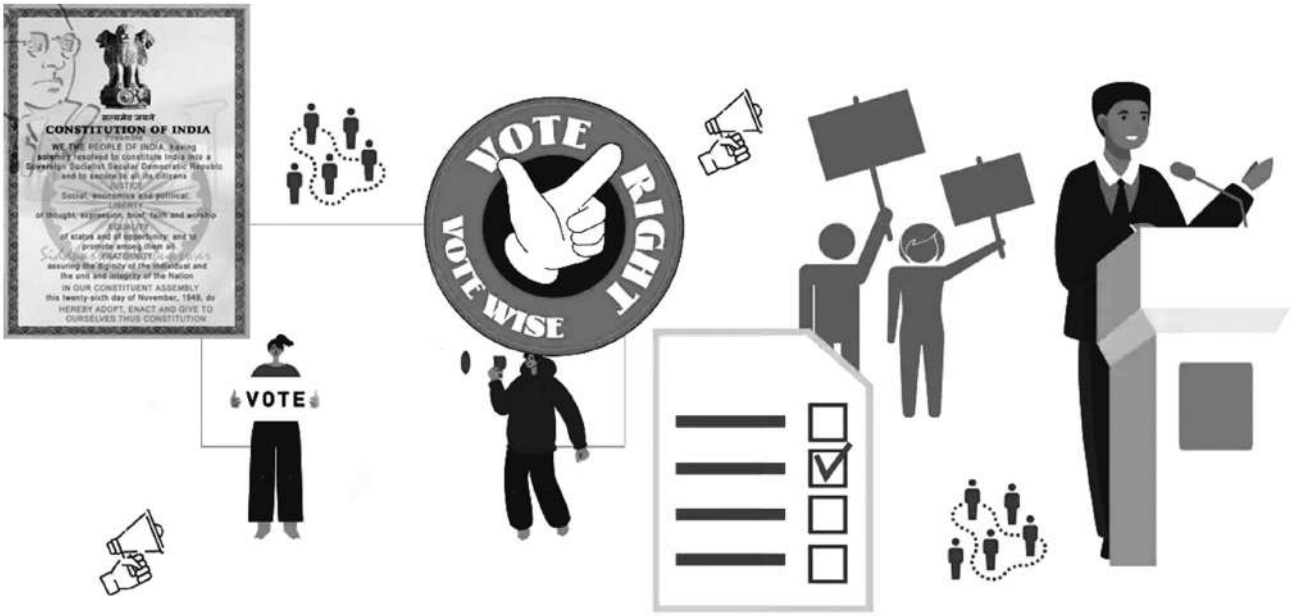

- राज्यशास्त्र घटकावर 4 ते 6 प्रश्न येतात.
- वाचताना संकल्पना समजून घ्या.
- सराव प्रश्न सोडवा. त्यांचे विश्लेषण करा.
- या घटकांवरील एकही गुण हातचा जाणार नाही.
- या घटकात अनेक शब्द तांत्रिक /अवघड वाटतील ते समजून घ्या. उदा. शेषाधिकार, प्रारंभिक, सरनामा इ.
- सततच्या अभ्यासाने / प्रश्नांच्या सरावाने सहज लक्षात राहातात.
- चालू घडामोडींशी सांगड घालून प्रश्न विचारले जातात.

1 राज्यघटना

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

- भारतामध्ये ब्रिटनच्या शासनपद्धतीनुसारच संसदीय शासन प्रणाली आहे.
- 1773 च्या नियमन कायद्यापासून ते 1935 च्या कायद्यापर्यंत (भारत सरकार कायदा 1935) भारतात संसदीय शासन पद्धतीचा विकास झाला.
- संसदीय शासनप्रणालीत जनता आपला प्रतिनिधी निवडते व प्रतिनिधी आपला प्रमुख निवडतात.
- जगात ज्या पण देशात लोकशाही असते ती दोन प्रकारांपैकी एका प्रकारची असते, ते दोन प्रकार
  1) अध्यक्षीय लोकशाही (उदा. अमेरिका)
  2) संसदीय लोकशाही (उदा. भारत)

हे लक्षात ठेवा ...

उद्दिष्टांचा ठराव
➲ **भारतीय संविधान सभेत उद्दिष्टांचा ठराव 13 डिसेंबर 1946 रोजी पंडित नेहरूंनी मांडला.**
➲ **हा ठराव संमत – 22 जानेवारी 1947**
➲ **आपल्या संविधानाचा सरनामा/प्रस्ताविका या ठरावातून घेतलेली आहे, म्हणजेच अप्रत्यक्षपणे सरनामा पंडित नेहरुंनी लिहिला असे म्हणता येईल.**

- भारत स्वातंत्र झाल्यानंतर संविधान सभेलाच तात्पुरती संसद म्हणून घोषित केले होते; तसेच ती देशाचे संविधानसुद्धा तयार करत होती.
- म्हणजेच संविधान सभेकडे लोकसभेच्या पहिल्या निवडणूका (1952) होईपर्यंत दोन कामे होती –
  1) संसद म्हणून देशासाठी कायदे तयार करणे.
  2) संविधान सभा म्हणून संविधान तयार करणे.

येथे गोंधळू नका ...

दोन्ही लोकशाहीमधील फरक

लोकशाही	अध्यक्षीय प्रणाली	संसदीय प्रणाली
प्रमुखाची निवड	थेट जनतेतून	▸ जनता लोकप्रतिनिधी निवडेल ▸ लोकप्रतिनिधी प्रमुख निवडेल.
लोकप्रतीनिधींचे बहूमत	प्रमुखाच्या बाजूने असेलच असे नाही	प्रमुखाच्या बाजूने
बहुतेक कार्यकारी निर्णय	अध्यक्ष घेतो	मंत्रिमंडळ घेते
उदा.	अमेरिका (राष्ट्राध्यक्ष)	भारत, इंग्लंड (पंतप्रधान)

संविधान सभेची स्थापना

- 1922 – सर्वप्रथम संविधान सभा असा उल्लेख न करता अशा सभेची मागणी महात्मा गांधींनी केली.
- 1934 – घटनानिर्मितीसाठी घटना समिती असावी, अशी कल्पना सर्वप्रथम एम. एन. रॉय यांनी मांडली.
- 1934 – काँग्रेसने घटना समितीची मागणी केली.
- 1940 – भारताचे गव्हर्नर जनरल लॉर्ड लिनलिथगो यांनी घटना समितीची मागणी तत्त्वत: मान्य केली.
- 1942 – क्रिप्स मिशनने घटना समिती भारतीयांची असण्याला पूर्णत: मान्यता दिली.
- 1946 – कॅबिनेट मिशनने (त्रिमंत्री योजना) घटना समितीची स्थापना करण्यासाठी निवडणुका घेण्याची शिफारस केली.

Maharashtra

राष्ट्रीय प्रतिके	चिन्हे	माहिती
राष्ट्रध्वज – तिरंगा		▸ उंची व लांबी गुणोत्तर: – 2:3; ▸ तीन रंगी – केशरी, पांढरा, हिरवा ▸ मध्यभागी – 24 आरे असणारे अशोकचक्र ▸ निर्मिती – पिंगल्ली व्यंकय्या
राष्ट्रचिन्ह (बोधचिन्ह) – भारताची राजमुद्रा		▸ एकूण 4 सिंह (1 मागच्या बाजूला असल्याने 3 दिसतात) व खाली अशोकचक्र. ▸ अशोक चक्राच्या उजव्या बाजूला बैल व डाव्या बाजूला घोडा. ▸ सारनाथ येथील अशोक स्तंभावरून स्वीकारले.
ब्रीदवाक्य – सत्यमेव जयते		▸ राजमुद्रेच्या पायाशी लिहिलेले. पं. मदन मोहन मालवीय यांच्या प्रयत्नाने; ▸ अर्थ – सत्याचाच जय होतो. ▸ स्त्रोत–मुंडक उपनिषद
राष्ट्रीय गीत – वंदे मातरम्		▸ बंकिमचंद्र चॅटर्जी यांच्या 'आनंदमठ' कादंबरीतील. ▸ 1896 साली प्रथम रविंद्रनाथ टागोर यांनी काँग्रेस अधिवेशनात गायले.
राष्ट्रगीत – जन–गण–मन	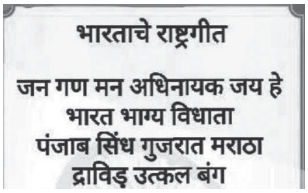	▸ कवी – रविंद्रनाथ टागोर ▸ गायन कालावधी – 52 सेकंद ▸ प्रथम गायन – 1911 (कलकत्ता काँग्रेस अधिवेशन)
राष्ट्रीय प्रार्थना – भारत माझा देश आहे	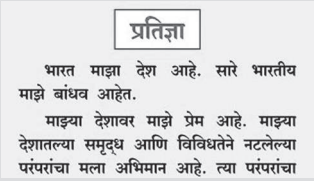	▸ लेखक – पी. व्ही. सुब्बा राव ▸ प्रथम वाचन – 1963 ▸ शाळेत दररोज असते तीच प्रार्थना ▸ पाठ्यपुस्तकात दिलेली असते.
राष्ट्रीय कॅलेंडर – शक	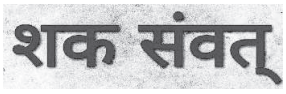	▸ सुरुवात – सातवाहन राजा ▸ साधारणत: इसवी सन कालगणनेपेक्षा 87 वर्षे मागे
राष्ट्रीय प्राणी – बंगाली वाघ		▸ शास्त्रीय नाव – Panthera tigris ▸ 1973 साली घोषित ▸ 1973 व्याघ्र प्रकल्पांची सुरुवात
राष्ट्रीय पक्षी – मोर		▸ शास्त्रीय नाव – Pavo cristatus ▸ कुक्कुटवर्गीय पक्षी, नराला पिसारा असतो.
राष्ट्रीय फूल – कमळ		▸ शास्त्रीय नाव – Nelumbo nucifera ▸ पाण्यात वाढते; लक्ष्मी कमळ असेही म्हणतात. ▸ BJP पक्षाचे चिन्ह

संसद

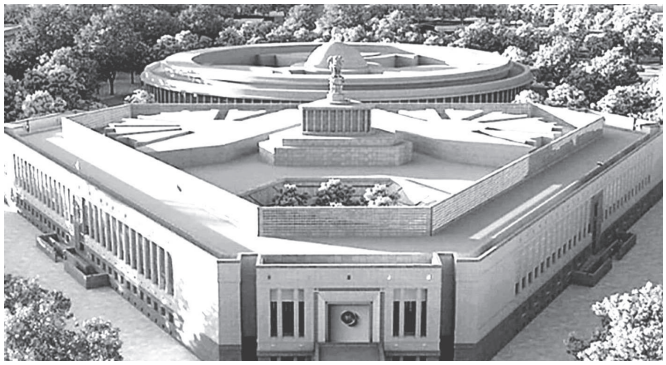

- संसद म्हणजेच केंद्रीय कायदेमंडळ होय.
- कलम 79 नुसार भारतासाठी एक संसद असेल.
- संसद, राष्ट्रपती लोकसभा व राज्यसभा यांची मिळून बनते.
- देशासाठी कायदे बनविणे हे संसदेचे महत्त्वाचे कार्य आहे. म्हणून संसदेला 'केंद्रीय कायदेमंडळ' देखील म्हणतात.

संसद (कलम 79)

- **राष्ट्रपती** कलम – 52
- **राज्यसभा** कलम – 80
- **लोकसभा** कलम – 81

येथे गोंधळू नका ...

कायदेमंडळ व कार्यकारी मंडळ – फरक
केंद्रीय कायदेमंडळ संसद – कार्य – देशासाठी कायदे बनविणे.
सहभाग – राष्ट्रपती, लोकसभा, राज्यसभा
केंद्रीय कार्यकारी मंडळ – कार्य – कायदेमंडळाने तयार केलेल्या कायद्याची अंमलबजावणी करणे.
सहभाग – राष्ट्रपती, उपराष्ट्रपती, पंतप्रधान व मंत्रिमंडळ

- कोणताही कायदा, घटनादुरुस्तीसाठी वरील तिनही घटकांची मान्यता आवश्यक असते.
- राज्यसभा व लोकसभा यांच्या सदस्यांना संसद सदस्य किंवा खासदार (मराठीत) म्हणतात.
- घटनेच्या भाग 5 मधील प्रकरण – 2 (कलम 79 ते 112) मध्ये संसदेविषयी तरतूद केली आहे.
- देशासाठी पहिल्यांदा द्विगृही कायदेमंडळाची तरतूद 1919 च्या मॉंटेग्यू चेम्सफोर्ड कायद्याने केली होती.
- संसदेच्या नव्या इमारतीचे बांधकाम प्रोजेक्ट सेंट्रल व्हिस्टा अंतर्गत करण्यात आले आहे.

हे लक्षात ठेवा ...

प्रोजेक्ट व्हिस्टा – नवीन संसद भवन
भूमीपूजन – 10 डिसेंबर 2018 (हस्ते-मोदी)
उद्घाटन – 28 मे 2023 (सावरकर जयंती) – हस्ते-मोदी
थीम – लोकसभा – मोर, राज्यसभा – कमळ
क्षमता – लोकसभा – 888, राज्यसभा – 384 (एकूण – 1272)
सेंगोल – हा सोन्याचा मुलामा असलेला चांदीचा राजदंड नविन संसदेमध्ये लोकसभा अध्यक्षांच्या आसनाजवळ स्थापीत केला आहे.
प्राचीन चोळ राजघराण्यामध्ये सत्ताहस्तांतरणाचे प्रतिक म्हणून या राजदंडाचा वापर केला जात असे.
जुन्या संसदेचे उद्घाटन 1927 साली व्हॉईसरॉय लॉर्ड आयर्विनच्या हस्ते झाले होते. (भूमीपूजन 1921)

- उच्च न्यायालयाच्या सल्ल्याने जिल्हा न्यायाधीशांची नियुक्ती, बढती, बदली करणे
- मंत्रिमंडळाच्या सल्ल्याने वटहुकूम काढणे (कलम – 213)
- अधिकार क्षेत्र असलेल्या विषयावरच वटहुकूम काढता येतो.

येथे गोंधळू नका ...

- राज्यपाल विधानसभेवर एका अँग्लो इंडियन व्यक्तीची नेमणूक करत असे. ती तरतूद (104 वी घटना दुरुस्ती मुदतवाढ न मिळाल्याने) आता रद्द झाली आहे.
- राज्यपाल विधान परिषदेवर विधान परिषदेच्या 1/6 सदस्य किंवा 12 यापैकी कमी व्यक्तींची नेमणूक करतो. (मंत्रिमंडळाच्या सल्ल्याने)
- महाराष्ट्रात विधान परिषद सदस्य 78 आहेत. त्याच्या 1/6 हे 12 होतात. येथे 13 व 12 पैकी 12 अंक लहान असल्याने राज्यपाल 12 व्यक्तींची नेमणूक करतो.

- मंत्रिमंडळाचा सल्ला राज्यपालांवर बंधनकारक नसतो.
- विधिमंडळाने पारित केलेले विधेयक पुनर्विचारार्थ पाठवून पुन्हा संमत केल्यास (राष्ट्रपतीकडे पाठवले नसल्यास) राज्यपालाला संमती द्यावीच लागते.
- संसदेप्रमाणे राज्यात संयुक्त बैठकीची तरतूद नाही.

येथे गोंधळू नका ...

- राज्यातील राज्य प्रशासकीय लवादाचे सदस्य (MAT) व उच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश यांची नेमणूक व बडतर्फी राष्ट्रपती करतात.
- राज्य लोकसेवा आयोग, राज्य निवडणूक आयुक्त, राज्य माहिती आयुक्त यांची नेमणूक राज्यपाल करतात, परंतु त्यांच्या बडतर्फीचे अधिकार फक्त राष्ट्रपतींना असतात.

येथे गोंधळू नका ...

राज्य आणीबाणी/ राष्ट्रपती राजवट – कलम 356.

- राज्य आणीबाणी लावण्याची शिफारस – राज्यपाल.
- राज्य आणीबाणी राष्ट्रपती लावतात.
- राज्य आणीबाणीला संसद मान्यता देते.
- राज्य आणीबाणीचा कालावधी – 6 महिने.
- राज्य आणीबाणी समाप्ती – राष्ट्रपती.

मुख्यमंत्री व मंत्रिमंडळ

- मुख्यमंत्री हा शासनप्रमुख व राज्याचा वास्तविक कार्यकारी प्रमुख असतो.
- तो मंत्रिमंडळ व राज्यपाल यांच्यातील दुवा असतो.
- उपमुख्यमंत्रीपद घटनात्मक नसते. ते इतर मंत्र्यांप्रमाणेच असतात. त्यांची संख्या निश्चित नसते.
- त्याचा कार्यकाळ राज्यपालांच्या मर्जीवर अवलंबून असतो; परंतु विधानसभेचे बहुमत आहे तोपर्यंत त्याला पदावरून काढता येत नाही.
- विधानसभेचे सदस्य बहुमताने मुख्यमंत्र्यांची निवड करतात.
- मुख्यमंत्री किंवा मंत्री म्हणून कितीही काळ पदावर राहता येते.
- मुख्यमंत्र्याचा मृत्यु किंवा राजीनामा म्हणजे सर्व मंत्रिमंडळाचा राजीनामा समजला जातो.

येथे गोंधळू नका ...

- मंत्रीपद भुषविण्यासाठी किमान वयाची अट 25 वर्षे आहे.
- परंतु विधान परिषद सदस्य होण्यासाठी किमान वयाची अट 30 वर्षे आहे.
- म्हणजेच जर मंत्री विधानपरिषदेचा सदस्य असेल तर किमान वयाची अट 30 वर्षे होते.

मुख्यमंत्र्याचे अधिकार व कार्ये

- मुख्यमंत्री मंत्रिमंडळाचा प्रमुख असतो.
- मुख्यमंत्री सुचवतील अशाच व्यक्तींची मंत्रीपदी नेमणूक राज्यपाल करतो.
- तो एखाद्या मंत्र्याला पदच्युत करण्याचा सल्ला राज्यपालाला देतो.
- तो मंत्र्यांमध्ये खाते वाटप करतो.
- तो विविध नेमणुकीसंबंधी सल्ला राज्यपालाला देतो.
- मंत्रिमंडळाचे निर्णय राज्यपालाला कळवतो.
- तो ज्या सभागृहाचा सदस्य असतो, त्या सभागृहाचा नेता असतो.
- तो राज्य नियोजन मंडळाचा पदसिद्ध अध्यक्ष असतो.

- कलम 163 – राज्य मंत्रिमंडळाची तरतूद
- 91 व्या घटना दुरुस्तीने मुख्यमंत्र्यासह मंत्रीमंडळाची संख्या विधानसभेच्या संख्येच्या 15 टक्केपेक्षा जास्त नसावी, परंतु किमान 12 असावी.
- महाराष्ट्र विधानसभेची सदस्य संख्या 288 आहे. त्यामुळे राज्याच्या मंत्रिमंडळात किमान 12 ते कमाल 43 सदस्य असू शकतात.
- मंत्र्यांना पद व गोपनियतेची शपथ राज्यपाल देतात.
- मंत्री राजीनामा मुख्यमंत्र्यांकडे देतात, तर मुख्यमंत्री राजीनामा राज्यपालाकडे देतात.
- मुख्यमंत्र्याचा राजीनामा म्हणजे सर्व मंत्रिमंडळाचा राजीनामा समजला जातो.
- मुख्यमंत्र्याचा पदावर असतानाच अचानक मृत्यू झाल्यास व कोणताही स्पष्ट उत्तराधिकारी नसल्यास राज्यपाल तात्पुरत्या / हंगामी मुख्यमंत्र्याची निवड व नेमणूक करताना आपल्या वैयक्तीक स्वेच्छाधिकाराचा वापर करतात.
- विधिमंडळाचा सदस्य नसलेला व्यक्तीही मंत्री होऊ शकतो, मात्र पुढील 6 महिन्यात त्याने विधिमंडळाचे सदस्य होणे गरजेचे आहे. अन्यथा 6 महिन्यानंतर त्याचे पद आपोआप रद्द होते. अशा वेळी त्याला नव्याने शपथ घ्यावी लागते.
- विधानसभा विसर्जित झाली अथवा मंत्रिमंडळाने राजीनामा दिला तरी तत्कालिन मंत्रिमंडळ नवे मंत्रिमंडळ येईपर्यंत कायम राहते; कारण राज्यपालांना सल्ला देण्यासाठी मंत्रिमंडळाची आवश्यकता असते.
- पक्षांतर केल्यास मंत्रीपद तसेच विधिमंडळ सदस्यत्व जाते; परंतु पक्षातील 2/3 इतके सदस्य दुसऱ्या पक्षात गेले तर ते पक्षांतर वैध ठरते.

येथे गोंधळू नका ...

- मंत्री वैयक्तिकरीत्या राज्यपालाला जबाबदार असतात.
- मंत्री सामुहिकरीत्या विधानसभेला जबाबदार असतात.

राज्य विधिमंडळ

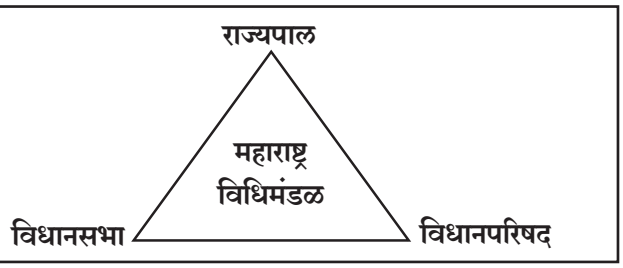

- राज्य विधिमंडळ हे राज्यपाल, विधानसभा, विधान परिषद (अस्तित्वात असल्यास) यांचे बनलेले आहे.
- कलम 168 ते 212 मध्ये (भाग – 6) विधी मंडळाची तरतूद केलेली आहे.
- कलम 168 – विधिमंडळाचे संघटन
- कलम 169 – विधान परिषद निर्माण करणे किंवा नष्ट करणे.
- कलम 170 – विधानसभा
- कलम 171 – विधान परिषद

येथे गोंधळू नका ...

- यशवंतराव चव्हाण – पहिले मुख्यमंत्री.
- वसंतराव नाईक – सर्वाधिक काळ मुख्यमंत्री.
- शरद पवार – सर्वाधिक वेळा मुख्यमंत्री (4 वेळा); सर्वात तरुण मुख्यमंत्री.
- देवेंद्र फडणवीस – वसंतराव नाईक यांच्यानंतर सलग पाच वर्ष कार्यकाल पूर्ण करणारे 2 रे मुख्यमंत्री.

विधान परिषद

- विधान परिषद स्थापणे

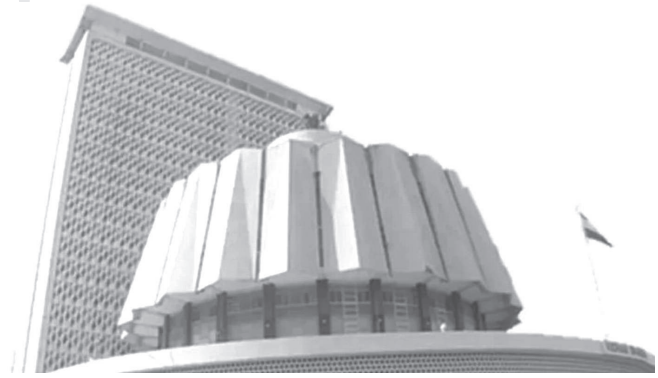

राज्य विधानसभा ठराव मांडते

↓

विशेष बहुमताने पारित

↓

संसदेकडे (संसद सदस्य संख्या ठरवते)

↓

संसद साध्या बहुमताने संमत करते.

- भारतात सध्या 6 राज्यात विधान परिषद आहेत
- विधान परिषद सर्व राज्यात नाही.
- विधान परिषदेला राज्यसभेइतके अधिकार नाहीत.

➲ राज्यपाल – अधिवेशन बोलावतो व सत्र समाप्ती करतो.
➲ पीठासीन अधिकारी (सभापती/ अध्यक्ष) – बैठक काही काळ स्थगित करतो; सदस्यांना निलंबित करतो.

महाराष्ट्र राज्याबद्दल	
विधानसभा सदस्य – 288	लोकसभा सदस्य – 48
विधानपरिषद सदस्य – 78	राज्यसभा सदस्य – 19

राज्याचा अर्थसंकल्प (कलम 202)

- विधानसभेत प्रथम अर्थसंकल्प मांडला जातो.
- अर्थसंकल्प मांडणे राज्यपालाचे कर्तव्य आहे.
- राज्यपालाच्या वतीने अर्थमंत्री अर्थसंकल्प विधानसभेत मांडतो.

- विधान परिषद शिफारस करू शकते, पारित करून पुन्हा पाठवू शकते किंवा 14 दिवस तसेच राहू देते.
- 14 दिवसानंतर अर्थसंकल्प विधान परिषदेने मान्य केला असे समजले जाते.

न्यायव्यवस्था

- घटना निर्मात्यांनी भारतासाठी एकात्मिक न्यायव्यवस्था स्वीकारली आहे. (अमेरिकेच्या धर्तीवर)
- केंद्रीय कायदेमंडळाने तयार केलेल्या कायद्याचे रक्षण करणे व त्याचे परिक्षण करण्याचे काम न्यायव्यवस्थेचे आहे.
- भारताच्या घटनेचे संरक्षण करण्याचे काम न्यायव्यवस्थेचे आहे.
- न्यायव्यवस्था 1935 च्या कायद्याने स्वीकारली आहे.
- 1935 च्या कायद्याने 'फेडरल कोर्ट ऑफ इंडिया' ची स्थापना करण्यात आली.
- 28 जानेवारी 1950 रोजी त्याचे नामांतर भारताचे सर्वोच्च न्यायालय असे केले. (न्यायाधीश सध्या – 34)

सर्वोच्च न्यायालय

➢ कलम – 124 ते 147
➢ स्थापना – 28 जानेवारी 1950 (कलम 124 अन्वये)
➢ घोषवाक्य – यतो धर्मस्ततो जय
➢ स्त्रोत – ⊙ **अमेरिका** – स्वतंत्र न्यायव्यवस्था, न्यायीक पुनर्विलोकन, न्यायाधीशांची बडतर्फी
➢ कलम 50 – न्यायमंडळ हे कार्यकारी मंडळापासून विभक्त असावेत. (म्हणजेच न्यायिक निवडीत कार्यकारी मंडळ राष्ट्रपती, पंतप्रधान इ.) हस्तक्षेप करणार नाहीत.

सरन्यायाधीश

- सर्वोच्च न्यायालयातील जेष्ठतम (वयाने ज्येष्ठ, अनुभवाने नाही) न्यायाधीशाची नेमणूक राष्ट्रपती सरन्यायाधीश म्हणून करतात.
- 49 वे सरन्यायाधीश – उदय ललीत
- 50 वे सरन्यायाधीश – धनंजय चंद्रचूड
- 51 वे सरन्यायाधीश – संजीव खन्ना
- आतापर्यंत कोणीही महिला सर्वोच्च न्यायालयाची सरन्यायाधीश बनली नाही.

VVPAT

- Voter verificable paper audit trail
- पहिल्यांदा वापर – 2013 (नागालँड)
- VVPAT हे यंत्र EVM ला जोडले जाते त्यामुळे मतदाराला कोणाला मतदान केले हे समजते. मतदाराला 7 सेकंदात मतदानाची पावती दिसते.

NOTA

- NOTA – None of the Above
- सुरुवात – 2013
- उमेदवारांपैकी पसंतीचा उमेदवार नसल्यास मतदाराला NOTA पर्याय उपलब्ध असतो.
- EVM वरील शेवटचे बटन NOTA चे असते.
- जरी NOTA ला सर्वाधिक मते मिळाली तरी निवडणूक पुन्हा होत नाही.
- विविध आधारावर भारतीय निवडणूक आयोग राजकीय पक्षांना राष्ट्रीय किंवा राज्य पक्ष म्हणून मान्यता देतो व चिन्हांचे वाटप करतो.
- पक्षांची संख्या, अटी व शर्तीमुळे सतत बदलत असते.

- भारतात सध्या राजकीय पक्ष (2025)
  (1) 6 राष्ट्रीय पक्ष
  (2) 57 राज्य स्तरीय पक्ष
  (3) सुमारे 2763 नोंदणीकृत पक्ष आहेत.
- महाराष्ट्र राज्यातील राज्यस्तरीय पक्ष – शिवसेना, शिवसेना उद्धव बाळासाहेब ठाकरे, राष्ट्रवादी काँग्रेस, राष्ट्रवादी काँग्रेस – शरदचंद्र पवार, मनसे

पक्ष	स्थापना	चिन्ह
भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	1885 (मुंबई)	हाताचा पंजा
भारतीय जनता पक्ष	1980 (दिल्ली)	कमळ
मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पार्टी (CPM)	1964	विळा व हतोडा
नॅशनल पिपल्स पार्टी	2013	पुस्तक
आम आदमी पार्टी	2012	झाडू
बहुजन समाज पक्ष	1984	हत्ती

न्यायाधिकरणे

- मूळ घटनेत न्यायाधिकरणाची तरतूद नव्हती. न्यायव्यवस्थेवरील ताण कमी करण्यासाठी त्यांची निर्मिती करण्यात आली.
- 42 व्या घटनादुरुस्तीने (1976) मूळ घटनेत भाग 14A टाकण्यात आला.
- कलम 323A व 323B मध्ये न्यायाधिकारणाविषयी माहिती दिली आहे.

- कलम 323 A – प्रशासकीय न्यायाधिकरण
- कलम 323 B – अन्य बाबींसाठी न्यायाधिकरण

- अन्य बाबींसाठी न्यायाधिकरणे – औद्योगिक न्यायालये, प्राप्तीकर अपिलिय न्यायाधिकरण.

प्रशासकीय न्यायाधिकरण

- कलम 323 A ला अनुसरून संसदेने प्रशासकीय न्यायाधिकरण कायदा 1985 संमत केला.
- या कायद्याला अनुसरुन केंद्रीय व राज्य प्रशासकीय न्यायाधिकरणाची स्थापना केली जाते.

कार्य

- संबंधित सरकारच्या नोकरशाहीला जलद न्याय मिळवून देणे.
- न्यायालयांवरील ताण कमी करणे.
- नोकरभरतीचा अर्ज केल्यापासून ते बदली, बढती, बडतर्फी इ. सर्व बाबींवर निर्णय.

- कामकाज – नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वाने (नागरी प्रक्रिया संहितेने कामकाज चालत नाही.)

राज्यघटनेतील भाग	
भाग 1	भारतीय संघराज्य, भूप्रदेश
भाग 2	नागरिकत्व
भाग 3	मूलभूत हक्क
भाग 4	मार्गदर्शक तत्व
भाग 4 (A)	मूलभूत कर्तव्य (42 वी घटनादुरुस्तीने)
भाग 5	केंद्रीय व्यवस्था
भाग 6	घटकराज्य व्यवस्था
भाग 7	(रद्द)
भाग 8	केंद्रशासित प्रदेश
भाग 9 (A)	पंचायतराज (73 व्या घटनादुरुस्तीने)
भाग 9 (B)	सहकारी संस्था (97 व्या घटनादुरुस्तीने)
भाग 10	अनुसूचित प्रदेश व आदिवासी क्षेत्र
भाग 11	केंद्र-राज्य प्रशासकीय व कायदेविषयक संबंध
भाग 12	केंद्र व राज्य आर्थिक संबंध
भाग 13	देशांतर्गत व्यापार व व्यवहार
भाग 14	केंद्र व राज्य यांच्या सेवा
भाग 14 (A)	प्रशासकीय लवाद (42 व्या घटना दुरुस्तीने)
भाग 15	निवडणुका
भाग 16	काही राज्यांसाठी विशेष तरतुदी
भाग 17	भाषा
भाग 18	आणीबाणी
भाग 19	संकिर्ण
भाग 20	घटनादुरुस्ती
भाग 21	विशेष तरतुदी
भाग 22	राज्य घटनेचे हिंदी भाषांतर, संक्षिप्त रूप

राज्यघटनेतील परिशिष्ट

परिशिष्ट 1	भारताचा भूप्रदेश
परिशिष्ट 2	वेतन व पगार
परिशिष्ट 3	शपथांचे नमुने
परिशिष्ट 4	राज्यसभेत राज्यांचे प्रतिनिधित्व
परिशिष्ट 5	अनुसूचित प्रदेशांचे प्रशासन
परिशिष्ट 6	आसाम, मेघालय, मिझोराम व त्रिपुरा राज्यांच्या आदिवासी क्षेत्रासाठी विशेष तरतूद
परिशिष्ट 7	विषय सूची (3 विषय सूची)
परिशिष्ट 8	भाषा (22 भाषा)
परिशिष्ट 9	जमीन सुधारणा विषयक कायदे (1 ल्या घटना दुरुस्तीने समाविष्ट)
परिशिष्ट 10	पक्षांतर बंदीविषयी तरतुदी (52 व्या घटनादुरुस्तीने समाविष्ट)
परिशिष्ट 11	पंचायतराज (73 व्या घटनादुरुस्तीने सामाविष्ट)
परिशिष्ट 12	नगरपालिका (74 व्या घटनादुरुस्तीने सामाविष्ट)

हे लक्षात ठेवा ...

परिशिष्ट 7 – विषय सूची

- यामध्ये केंद्र व राज्य सरकारांनी नेमके कोणत्या विषयावर कायदे करायचे याचे विभाजन दिलेले आहे.
- घटनेत केंद्रसूची, राज्यसूची व समवर्ती सूची अशा तीन सुच्या आहेत.
- केंद्र सुचीतील विषयावर केंद्र, राज्य सुचीतील विषयावर राज्य व समवर्ती सुचीतील विषयावर केंद्र व राज्य दोन्ही कायदे करू शकते.
- विषय सूची संख्या व त्यांच्यातील विषय संख्या सध्या पुढीलप्रमाणे आहे.
  - केंद्रसूची – 100 विषय
  - राज्यसूची – 61 विषय
  - समवर्तीसूची – 52 विषय

- सूची व त्यामधील काही महत्त्वाचे विषय पुढीलप्रमाणे –

केंद्रसूची

संरक्षण, परराष्ट्र व्यवहार, अणुऊर्जा, बँकींग व चलन, रेल्वे, उच्च न्यायालय, वित्त व वाणिज्य इ.

राज्यसूची

पोलीस, कारागृह, आरोग्य, कृषी, रूग्णालये, मत्स्य पालन, मादक द्रव खरेदी-विक्री, जूगार इ.

समवर्ती सूची

शिक्षण, वन, विवाह, दत्तक, कामगार संघटना, औषधे, वृत्तपत्र, फौजदारी कायदे, कामगार कल्याण इ.

टीप – वरील तिनही विषयसूचीत न येणारे विषय शेषाधिकारमध्ये येतात व यावर संसद कायदे करते.

राज्यशास्त्र पंचायतराज

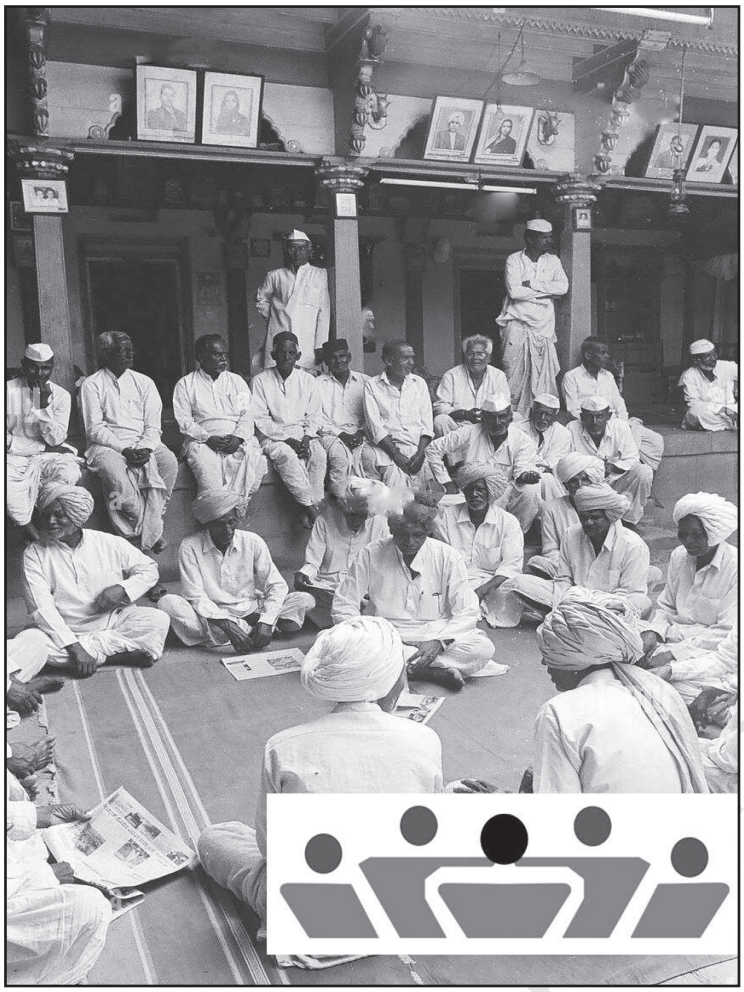

- गावाचा किंवा स्थानिक पातळीवरील कारभार स्थानिक लोकांनी पाहणे म्हणजे **पंचायतराज** होय.

पंचायतराजचा इतिहास

- फार प्राचीन काळापासून गावाचा कारभार गावपातळीवर पाहिला जाई.
- गावातील महत्त्वाचे निर्णय गावातील लोक घेत त्याला ग्रामसभा, **गावसभा** अथवा **पंचायत** म्हणत.
- 1793 चार्टर ॲक्टनुसार बंगाल, मद्रास, मुंबई प्रांतात नगरपालिकांची स्थापना.
- 1870 – लॉर्ड मेयोने स्थानिक स्वराज्य संस्थांना अधिकाधिक आर्थिक सहाय्य देण्यासाठी आर्थिक विकेंद्रीकरणाचा ठराव मांडला. म्हणून त्याला **आर्थिक विकेंद्रीकरणाचा जनक** म्हणतात.
- 1882 – लॉर्ड रिपनने स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा कायदा केला. त्यानुसार प्रत्येक प्रांतात लोकल बोर्ड स्थापन केले. म्हणून रिपनला **स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा जनक** (पितामह) म्हणतात.

स्वातंत्र्यानंतर पंचायतराजचा विकास

➢ 'पंचायतराज' हे नाव पंडित नेहरूंनी सुचविले.
➢ 'पंचायतराज' हे महात्मा गांधींचे स्वप्न होते.

- 'खेड्याकडे चला' असे महात्मा गांधी म्हणत.
- राज्यघटनेत पंचायतराज हा विषय राज्यसूचीत आहे. म्हणजे पंचायतराजविषयक कायदे नियम राज्य विधिमंडळ घटनेच्या चौकटीत राहून बनवू शकते.
- राज्यघटनेच्या कलम 40 मध्ये ग्रामपंचायतीच्या संघटनाची तरतूद केली आहे.
- 1952 – स्थानिक संस्थांच्या विकासासाठी समुदाय विकास कार्यक्रम चालू (अमेरिकेची मदत)
- 1953 – राष्ट्रीय विस्तार योजना सुरु.
- 1957 – बलवंतराय मेहता समिती (उद्देश –समुदाय विकास कार्यक्रमाचे मूल्यमापन करणे.)
- 1959 – 2 ऑक्टोबर 1959 पंचायतराज स्वीकारणारे राजस्थान हे देशातील पहिले राज्य ठरले. (नागौर जिल्ह्यात सुरुवात)
  - पंचायतराज स्वीकारणारे 2 रे राज्य आंध्र प्रदेश
  - 3 रे राज्य आसाम
  - पंचायतराज स्वीकारणारे महाराष्ट्र 9 वे राज्य ठरले. (1 मे 1962)
- केंद्र सरकार व महाराष्ट्र सरकारने नेमलेल्या सर्वच समित्यांनी त्रिस्तरीय पंचायतराजची शिफारस केली.

अपवाद –	
द्विस्तरीय	अशोक मेहता समिती, 1977
4 स्तरीय	जी. व्ही. के. राव समिती 1985

येथे गोंधळू नका

➲ महात्मा गांधी – पंचायतराजचे स्वप्न
➲ पंडित नेहरू – पंचायतराज नाव सुचविले

गावाचा अर्थसंकल्प

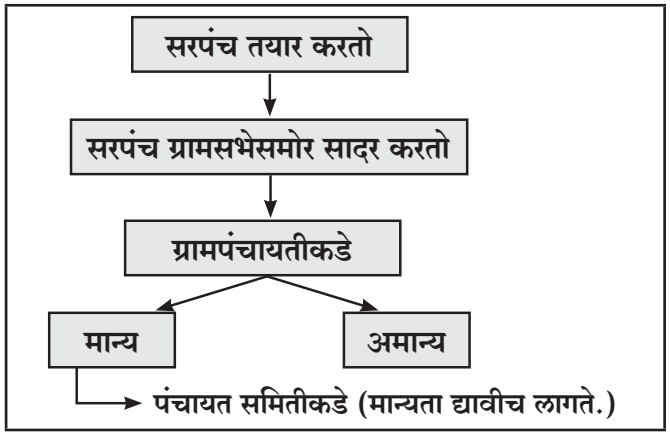

- सरपंचाने अर्थसंकल्प तयार न केल्यास ग्रामपंचायत अधिकारी (ग्रामसेवक) तयार करतो. त्याला पंचायत समिती मान्यता देते.
- पूरक अंदाजपत्रक सरपंच पंचायत समितीला सादर करतात. पंचायत समिती दोन महिन्यात मान्यता देते.

सरपंच

- निवड – थेट जनतेतून (2022 पासून)
- कार्यकाल – 5 वर्षे
- शैक्षणिक पात्रता – 7 वी पास (1995 नंतर जन्म असल्यास)
- किमान वय – 21 वर्षे (कमाल वय–अट नाही)
- कार्ये – अर्थसंकल्प तयार करणे व ग्रामसभेत मांडणे.
- ग्रामपंचायत/ग्रामसभेच्या ठरावांची अंमलबजावणी
- ग्रामपंचायत कर्मचाऱ्यांवर नियंत्रण ठेवणे.
- ग्रामसभा/ग्रामपंचायत बैठकांचे अध्यक्षस्थान भूषविणे.
- ग्रामसभा बोलावणे, ग्रामसभेचे अध्यक्षस्थान भूषविणे.
- थेट सरपंच निवडीत समान मते पडल्यास चिठ्ठी टाकून निर्णय देतात. या निर्णयाविरोधात अपील कनिष्ठ न्यायालयात करता येते.
- सुधीर ठाकरे समितीच्या शिफारशीवरून थेट जनतेतून सरपंच निवडीचा निर्णय घेण्यात आला.(आधी पी. बी. पाटील समिती शिफारस)
- सरपंच निवडीनंतर किमान दोन वर्षे व मुदत संपण्याआधी सहा महिने अविश्वास ठराव मांडता येत नाही. अविश्वास ठराव फेटाळल्यास पुन्हा 2 वर्षे असा ठराव मांडता येत नाही.
- उपसरपंच निवडीत समसमान मते पडल्यास सरपंच मतदान करू शकतो. (बैठकीचा अध्यक्ष – सरपंच)

सरपंच व उपसरपंच यांच्यातील फरक

निवड	सरपंच	उपसरपंच
मानधन प्रतिमाह	6 हजार ते 10 हजार रु.	2 हजार ते 4 हजार रु.
दर्जा	वास्तविक प्रमुख	सदस्यासारखाच
आरक्षण	असते	नसते
निवड	जनतेतून	सदस्यांमधून (पहिल्या बैठकीत)
ग्रामसभा, ग्रामपंचायत गावविकास समिती	अध्यक्ष (विशेषाधिकार)	इतर सदस्यांप्रमाणे (विशेषाधिकार नसतात)
निधी, कर्मचारी योजना	यावर नियंत्रण	विशेष अधिकार नसतात
निवडीनंतर अविश्वास	2 वर्षे मांडता येत नाही.	6 महिने मांडता येत नाही.

सरपंच व उपसरपंच यांच्यातील समान बाबी

- कार्यकाळ – 5 वर्षे (कितीही वेळा निवड)
- निष्काळजीपणा, गैरवर्तन, अफरातफर या कारणावरून जिल्हा परिषद सी.ई.ओ.च्या अहवालावरून विभागीय आयुक्त पदावरून दूर करतात.
- सरपंच सलग 15 दिवस गैरहजर/कार्य करण्यास असमर्थ असल्यास उपसरपंच सरपंचाचे काम पाहतो.
- सरपंचाच्या अनुपस्थितीत उपसरपंच त्याची सर्व जबाबदारी पार पाडतात. (परंतु, आधीचे निर्णय बदलू शकत नाही.)
- सरपंच व सदस्य हे पॅनलद्वारे निवडून येतात. (निवडणुकांमध्ये पक्ष सहभागी नसतात.)

ग्रामपंचायत सदस्य

- ग्रा.पं. सदस्यांना पंच म्हणतात. (पंचांचा प्रमुख सरपंच)
- ते आपल्यातील एकाला उपसरपंच म्हणून निवडतात.

- कार्यकाळ – 5 वर्षे (पहिल्या बैठकीपासून)
- सदस्य व उपसरपंच राजीनामा सरपंचाकडे देतात. (सरपंच राजीनामा पंचायत समिती सभापतीकडे देतात.)
- सरपंच व उपसरपंच दोघेही अनुपस्थित असल्यास सदस्य आपल्यातील एकाची निवड ग्रामपंचायत बैठक अथवा ग्रामसभेचा अध्यक्ष म्हणून करतात.

येथे गोंधळू नका

- ग्रामपंचायतीचे वॉर्ड जिल्हाधिकारी ठरवितो.
- ग्रामपंचायत वॉर्डाची घोषणा तहसीलदार करतो.

नवीन ग्रामपंचायत

जिल्हा परिषद सी.ई.ओ. प्रस्ताव (लोकसंख्या, रचना, गरज)
↓
विभागीय आयुक्त निर्णय
↓
नव्या ग्रामपंचायतीची (राजपत्रात) घोषणा

ग्रामपंचायत अधिकारी (ग्रामसेवक)

- निवड– जिल्हा निवड मंडळ
- नेमणूक – जिल्हा परिषद सीईओ; नियंत्रण–बीडीओ
- वेतन – जिल्हा निधीतून (ग्रामनिधीतून नाही.)
- तो ग्रामपंचायतीचा नोकर नसून चिटणीस असतो. तसेच प्रशासकीय प्रमुख असतो.
- सचिव – ग्रामपंचायत, ग्रामसभा, आपत्कालीन समिती

ग्रामसेवकाची कार्ये

- जन्म –मृत्यू, विवाह यांची नोंद ठेवणे
- बालविवाह प्रतिबंधक अधिकारी
- ग्रामपंचायत जनमाहिती अधिकारी
- ग्रामनिधी सांभाळणे
- ग्रामपंचायतीचे हिशेब ठेवणे
- ग्रामपंचायत निर्णयांची अंमलबजावणी करणे
- कर गोळा करणे
- शासकीय योजना राबविणे
- सरपंच व उपसरपंच यांच्या अनुपस्थितीत किंवा त्यांनी कसूर केल्यास ग्रामसभा बोलावणे.
- ग्रामपंचायत अधिकारी (ग्रामसेवक) जमाखर्च अहवाल सरपंचाला आठवड्याला तर बीडीओ ला दर महिन्याला देतात.

☞ सरपंच व ग्रामसेवक यांच्यातील फरक समजून घ्या

गावातील पद	सरपंच	ग्रामपंचायत अधिकारी (ग्रामसेवक)
गावाचा	राजकीय प्रमुख	प्रशासकीय प्रमुख
निवड	गावातील मतदार निवडतात	जिल्हा निवड मंडळाद्वारे (स्पर्धा परीक्षा)
कार्यकाळ	5 वर्षे (नंतर निवडणूक होते.)	साधारणपणे 3 वर्षे (नंतर बदली होते.)
ग्रामपंचायत, ग्रामसभा, विकास, आपत्ती व्यवस्थापन समितीचा	पदसिद्ध अध्यक्ष	पदसिद्ध सचिव
प्रतिमाह	मानधन व भत्ते	नियमानुसार वेतन–भत्ते

- सरपंच व ग्रामपंचायत अधिकारी (ग्रामसेवक) यांच्या नावाने ग्रामपंचायतचे संयुक्त बँक खाते असते.
- सरपंच व ग्रामपंचायत अधिकारी (ग्रामसेवक) ग्रामपंचायतीच्या हंगामी कर्मचाऱ्यांची निवड करतात.

ग्रामसभा

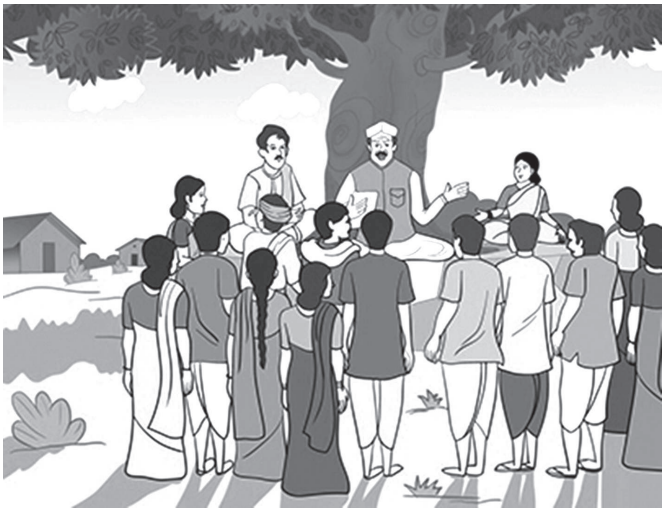

- कलम 243A नुसार घटनात्मक दर्जा.
- ग्रामसभेआधी स्वतंत्र महिला सभा होणे आवश्यक आहे.
- ग्रामसभेत गावातील सर्व 18 वर्षे वयापेक्षा जास्त वय असणाऱ्या सर्व मतदारांचा समावेश होतो.
- ग्रामसभा बोलवण्याची जबाबदारी व ग्रामसभेचे अध्यक्षपदी – सरपंच
- ग्रामसभेचे सचिव – ग्रामपंचायत अधिकारी (ग्रामसेवक)

Maharashtra Publication

कायमच्या स्थायी लष्करी छावण्या उभारल्या. त्यांनाच कटक मंडळे असे म्हणतात.

- सध्या भारत, पाकिस्तान, बांगलादेश, नायजेरीया, भूतान इ. देशात कटक मंडळे अस्तित्वात आहेत.
- भारतात सध्या 62 कटक मंडळे असून त्यापैकी 7 महाराष्ट्रात आहेत.
- कायदा – कटक मंडळे कायदा 2006 (आधी 1924 चा कायदा)
- नियंत्रण – संरक्षण मंत्रालय
- सदस्य– 4 ते 16 (लोकसंख्येनुसार)
- सदस्यांचा कार्यकाळ – 5 वर्षे
- सदस्यांचा राजीनामा – कटक मंडळ अध्यक्ष
- सदस्यांपैकी अर्धे सदस्य नियुक्त अधिकारी असतात तर अर्ध्या सदस्यांची निवडणूक होते.
- अध्यक्ष – कटक मंडळाचा वरिष्ठ अधिकारी (पदसिद्ध)
- उपाध्यक्ष – सदस्यांमधून निवड
- मुख्य कार्यकारी अधिकारी – राष्ट्रपती नियुक्त (निवड – UPSC)

महाराष्ट्रातील कटक मंडळे

- 1) देहूरोड (2) खडकी (3) पुणे छावणी परिषद (तीनही पुणे जिल्हा) (4) देवळाली (नाशिक) (5) कामठी (नागपूर) (6) अहिल्यानगर (7) नागपूर
- 74 व्या घटनादुरुस्तीने राज्यपाल संक्रमण क्षेत्र, औद्योगिक वसाहत क्षेत्र, नागरी क्षेत्र घोषित करतो.

पुढील तुलनात्मक तक्ता बारकाईने अभ्यासा.

पदाधिकारी	निवड	राजीनामा	आरक्षण	कार्यकाळ
सरपंच	थेट जनतेतून	पंचायत समिती सभापती	असते	5 वर्षे
उपसरपंच	ग्रामपंचायत सदस्यांतून	सरपंच	**नसते**	5 वर्षे
पंचायत समिती सभापती	पंचायत समिती सदस्य	जिल्हा परिषद अध्यक्ष	असते	2.5 वर्षे
पंचायत समिती उपसभापती	पंचायत समिती सदस्य	पंचायत समिती सभापती	**नसते**	2.5 वर्षे
जिल्हा परिषद अध्यक्ष	जिल्हा परिषद सदस्य	वि. आयुक्त	असते	2.5 वर्षे
जिल्हा परिषद उपाध्यक्ष	जिल्हा परिषद सदस्य	जिल्हा परिषद अध्यक्ष	**नसते**	2.5 वर्षे
नगरपालिका व नगरपंचायत नगराध्यक्ष	थेट जनतेतून	जिल्हाधिकारी	असते	5 वर्षे
उपनगराध्यक्ष	नगरसेवक	नगराध्यक्ष	असते	2.5 वर्षे
महापौर	नगरसेवक	वि. आयुक्त	असते	2.5 वर्षे
उपमहापौर	नगरसेवक	महापौर	असते	2.5 वर्षे

❑❑

राज्यशास्त्र – वन लायनर

घटना निर्मितीसाठी घटना समिती असावी असे सर्वप्रथम कल्पना कोणी मांडली?	**एम. एन. रॉय**
1922 मध्ये सर्वप्रथम संविधान सभा असा शब्दोलेख न करता अशा सभेचे मागणी कोणी केली?	**महात्मा गांधी**
ब्रिटिश सरकारने पहिल्यांदाच भारताची घटना मुख्यतः भारतीयांनी तयार करावी हे तत्वत: केव्हा मान्य केले?	**1940 च्या लॉर्ड लीनलिथगो यांच्या ऑगस्ट ऑफर द्वारे**
कोणत्या योजनेद्वारे संविधान सभेची निर्मिती केली गेली?	**कॅबिनेट मिशन योजना**
संविधान दिन म्हणून भारतात कोणता दिवस साजरा केला जातो?	**26 नोव्हेंबर**

कॅबिनेट मिशन प्लॅन मधील तरतुदीनुसार संविधान सभेत एकूण किती सदस्य होते?	389
संविधान सभेत सर्व समुदायांना प्रतिनिधित्व मिळावे यासाठी जागांचे विभाजन कोणत्या प्रमुख गटांमध्ये केले होते?	**शीख मुस्लिम व साधारण**
संविधान सभेची पहिली बैठक केव्हा भरली?	9 डिसेंबर 1946
संविधान सभेच्या पहिल्या बैठकीला कोणी बहिष्कार टाकला?	**मुस्लिम लीग**
संविधान सभेच्या पहिल्या बैठकीला एकूण किती सदस्य हजर होते?	207
पहिल्या राज्य पुनर्रचना आयोगाचे अध्यक्ष कोण होते?	**न्यायमूर्ती एस. फाजल अली**
जगातली पहिली लिखित घटना कोणत्या देशाची आहे?	**अमेरिका (7 कलमे)**
संविधान सभेच्या पहिल्या बैठकीचे तात्पुरते अध्यक्ष म्हणून कोणाची निवड करण्यात आली?	**डॉ. सच्चिदानंद सिन्हा**
11 डिसेंबर 1946 ला संविधान सभेचे कायमस्वरूपी अध्यक्ष म्हणून कोणाची निवड करण्यात आली?	**डॉ. राजेंद्र प्रसाद**
संविधान सभेचे कायदेशीर घटनात्मक सल्लागार म्हणून कोणाची निवड करण्यात आली?	**सर बी. एन. राव**
भारतीय संविधान लिहून पूर्ण करण्यासाठी किती कालावधी लागला?	2 वर्षे 11 महिने 18 दिवस
घटना समितीने भारतीय राज्यघटनेतील उद्देशपत्रिका ही कल्पना कोणत्या देशाच्या राज्यघटनेवरून घेतली?	**अमेरिका**
महाराष्ट्राच्या पहिल्या महिला राज्यपाल कोण?	**विजयालक्ष्मी पंडित**
स्वातंत्र्योत्तर भारतातील लोकसभेचे पहिले अध्यक्ष कोण होते?	**ग. वा. मावळणकर**
घटना समितीचे उपाध्यक्ष कोण होते?	**एच. सी. मुखर्जी**
जवाहरलाल नेहरू यांनी संविधान सभेत उद्देश पत्रिका केव्हा मांडली?	13 डिसेंबर 1946
भारतीय स्वातंत्र्याचा कायदा 1947 ला ब्रिटिश राजसत्तेची मान्यता केव्हा मिळाली?	18 जुलै 1947
मसुदा समितीचे अध्यक्ष कोण होते?	**डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर**
संविधान सभा कायदेमंडळ म्हणून कार्य करत असताना तिचे अध्यक्ष कोण होते?	**जी . व्ही मावळणकर**
संविधान सभेने भारताचे राष्ट्रगीत आणि राष्ट्रगान केव्हा स्वीकृत केले?	24 जानेवारी 1950
भारतीय गणराज्याचे पहिले राष्ट्रपती म्हणून कोणाची नेमणूक करण्यात आली?	**डॉ. राजेंद्र प्रसाद**
संविधान सभेची बैठक जेव्हा घटना निर्मितीच्या कामासाठी होत असे तेव्हा तिचे अध्यक्ष म्हणून कोण काम करत होते?	**डॉ. राजेंद्र प्रसाद**
भारताचा राष्ट्रीय ध्वज कधी स्वीकृत केला गेला?	22 जुलै 1947
संविधान सभेने भारताच्या राष्ट्रकुलाच्या सदस्यत्वला अनुमोदन केव्हा दिले?	मे 1949
स्वातंत्र्योत्तर भारतातील लोकसभेचे पहिले उपाध्यक्ष कोण होते?	**एम. ए. अय्यंगार**
केंद्रीय कायदे मंडळाचे पहिले अध्यक्ष कोण होते?	**विठ्ठलभाई पटेल**
भाषा समितीचे अध्यक्ष कोण होते?	**मोटोरी सत्यनारायण**
स्वातंत्र्यानंतर भारताचे पहिले गृहमंत्री कोण होते?	**सरदार वल्लभभाई पटेल**
जगातील सर्वात मोठी लिखित घटना कोणत्या देशाची आहे?	**भारत**
भारतीय संविधानातील आणीबाणी काळात मूलभूत हक्कांचे निलंबन हे तत्त्व कोणत्या देशाच्या संविधानावरून स्वीकारण्यात आले आहे?	**जर्मनीचे वायमर संविधान**
मसुदा समितीची स्थापना केव्हा करण्यात आली?	29 ऑगस्ट 1947

भारताचे संविधान कधी अंमलात आले?	26 जानेवारी 1950
भारताच्या संविधान सभेत एकूण किती महिलांचा समावेश होता?	15
भारताचे संविधान कोणत्या दिवशी स्वीकारले गेले?	26 नोव्हेंबर 1949
संविधान सभेचे चिन्ह कोणते होते?	हत्ती
1949 च्या मूळ घटनेत किती भाग व कलमे होते?	22 भाग, 395 कलमे
भारतीय घटनेचा संरचनात्मक भाग कशावर आधारित आहे?	भारतीय शासनाचा कायदा,1935
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी कशाला घटनेचा आत्मा म्हटले आहे?	कलम 32
घटनादुरूस्तीची पद्धत कोणत्या देशाच्या राज्यघटनेवरून घेतली आहे?	दक्षिण आफ्रिका
एकेरी नागरिकत्व हे कोणत्या देशाच्या राज्यघटनेवरून घेतले आहे?	ब्रिटिश घटना
घटनेचा आत्मा कशाला म्हटले जाते?	सरनामा
संसदेच्या दोन्ही सभागृहांची संयुक्त बैठक कोणत्या देशाच्या राज्यघटनेवरून घेतले आहे?	ऑस्ट्रेलिया
भारताच्या घटनेचे वर्णन अर्ध संघराज्य असे कोणी केले आहे?	के. सी. व्हेअर
संसदीय शासन व्यवस्थेस आणखी कोणत्या नावाने ओळखले जाते?	जबाबदार शासन व्यवस्था किंवा कॅबिनेट शासन व्यवस्था
मतदानाचे किमान वय 21 हून 18 वर्षे असे कोणत्या घटना दुरुस्तीने कमी करण्यात आले?	61 वा घटना दुरुस्ती कायदा 1988
संविधान सभेच्या शेवटच्या बैठकीत किती सदस्यांनी घटनेच्या तीन प्रतींवर स्वाक्षरी केली?	284 सदस्यांनी
मूलभूत हक्क उपसमितीचे अध्यक्ष कोण होते?	जे. बी. कृपलानी
ध्वज समितीचे अध्यक्ष कोण होते?	राजेंद्र प्रसाद
प्रांतिक घटना समितीचे अध्यक्ष कोण होते?	वल्लभभाई पटेल
नागरिकत्वावरील तदर्थ समितीचे अध्यक्ष कोण होते?	एस. वरदचारीय
संस्थानिकांशी चर्चेसाठी समितीचे अध्यक्ष कोण होते?	जवाहरलाल नेहरू
भारताचा प्रथम स्वातंत्र्य दिन म्हणून कोणता दिवस साजरा करण्यात आला होता?	26 जानेवारी 1930
घटना कर्त्यांनी जगातील किती देशांच्या घटनांचा विचार केला होता?	60
संविधान सभेतील एकमेव दलित महिला कोण होत्या?	दक्षयानी वेलायुधन
संविधान सभेतील एकमेव मुस्लिम महिला कोण होत्या?	बेगम एजाज रसूल
भारताची घटना जगातील सर्व ज्ञात घटना धुंडाळून तयार करण्यात आलेली आहे हे मत कोणाचे आहे?	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
भारतीय राज्यघटनेतील कायदा करण्याची पद्धत ही कोणत्या देशाच्या घटनेवरून घेण्यात आलेली आहे?	ब्रिटिश घटना
भारतीय घटनेतील न्यायव्यवस्थेचे स्वातंत्र्य ही तरतूद कोणत्या देशाच्या राज्यघटनेवरून घेण्यात आलेली आहे?	यु. एस. ए.
सर्वोच्च न्यायालयाचे सल्लागार अधिकार क्षेत्र हे कोणत्या देशाच्या घटनेवरून घेण्यात आलेले आहे?	कॅनडाची घटना
राज्य धोरणाची मार्गदर्शक तत्वे ही कोणत्या देशाच्या घटनेवरून घेण्यात आलेली आहेत?	आयरिश घटना
प्रास्ताविकेतील स्वातंत्र्य, समता व बंधुता हे आदर्श कोणत्या देशाच्या राज्यघटनेवरून स्वीकारण्यात आले आहेत?	फ्रान्स
कायद्याने प्रस्थापित पद्धत ही तरतूद कोणत्या देशाच्या घटनेवरून स्वीकारण्यात आली आहे?	जपानची घटना

राज्यशास्त्र – प्रश्नोत्तरे

प्र. 1. भारतीय संविधानाच्या उद्देशिकेमध्ये खालीलपैकी कोणती संकल्पना अंतर्भूत नाही?
1) समाजवादी 2) धर्मनिरपेक्ष
3) सार्वभौम 4) साम्यवादी
(मुंबई चालक 2024)

प्र. 2. खालीलपैकी कोणत्या योजनेद्वारे संविधान सभेची निर्मिती केली गेली?
1) क्रिप्स मिशन योजना
2) कॅबिनेट मिशन योजना
3) सायमन कमिशन
4) खालीलपैकी कोणतेही नाही
(भंडारा पोलीस 2024)

प्र. 3. ..... हा दिवस संविधान दिन म्हणून भारतात साजरा केला जातो.
1) 26 जानेवारी 2) 15 ऑगस्ट
3) 26 नोव्हेंबर 4) 2 ऑक्टोबर
(रत्नागिरी पोलीस 2024, बुलढाणा पोलीस 2024)

प्र. 4. भारतीय संविधान लिहून पूर्ण करण्यासाठी किती कालावधी लागला?
1) 2 वर्ष 10 महिने 11 दिवस
2) तीन वर्षे 11 महिने 17 दिवस
3) 2 वर्ष 10 महिने 12 दिवस
4) 2 वर्ष 11 महिने 18 दिवस
(रत्नागिरी बॅण्ड्समन 2024, परभणी पोलीस 2024)

प्र. 5. पहिल्या राज्य पुनर्रचना आयोगाचे अध्यक्ष कोण?
1) न्यायमूर्ती एस. के. धर
2) वल्लभभाई पटेल
3) न्यायमूर्ती सप्रू
4) न्यायमूर्ती एस. फाजल अली
(सोलापूर ग्रामीण पोलीस 2024)

प्र. 6. स्वातंत्र्योत्तर भारतातील लोकसभेचे पहिले उपाध्यक्ष कोण होते?
1) विठ्ठलभाई पटेल 2) राजेंद्रप्रसाद
3) एम. ए. अय्यंगार 4) ग. वा. मावळणकर
(पुणे SRPF 2024)

प्र. 7. घटना समितीचे उपाध्यक्ष कोण होते?
1) डॉ. सच्चिदानंद सिन्हा 2) हरेंद्रकुमार मुखर्जी
3) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर 4) डॉ. राजेंद्रप्रसाद
(छ. संभाजीनगर SRPF 2024)

प्र. 8. भारतीय राज्यघटनेतील खालीलपैकी कोणती वैशिष्ट्ये ब्रिटिश राज्यघटनेतून घेतलेले नाही?
1) सरकारचे संसदीय स्वरूप
2) सरकारचे मंत्रिमंडळ स्वरूप
3) कायद्याचे राज्य
4) समवर्ती सूची
(रायगड पोलीस 2024)

प्र. 9. भाषा समितीचे अध्यक्ष कोण होते?
1) के. एम. मुन्शी 2) डॉक्टर राजेंद्रप्रसाद
3) ग. वा. मालवणकर 4) मोटुरी सत्यनारायण
(धुळे SRPF 2024)

प्र. 10. स्वातंत्र्यानंतर भारताचे पहिले गृहमंत्री कोण होते?
1) डॉ. बी. आर. आंबेडकर 2) डॉ. राजेंद्रप्रसाद
3) पंडित जवाहरलाल नेहरू 4) सरदार वल्लभभाई पटेल
(हिंगोली SRPF 2024)

प्र. 11. भारतीय राज्यघटनेने घेतलेले राष्ट्रपतींच्या निवडणुकीची पद्धत वैशिष्ट्ये कोणत्या देशाच्या राज्यघटनेतून घेतले आहे?
1) कॅनडा 2) आयर्लंड
3) ऑस्ट्रेलिया 4) अमेरिका
(धाराशिव चालक 2024)

प्र. 12. भारतीय संविधानातील 'आणीबाणी काळात मूलभूत हक्कांचे निलंबन' हे तत्त्व कोणत्या देशाच्या संविधानावरून स्वीकारण्यात आले आहे?
1) अमेरिकेचे संविधान 2) जर्मनीचे वायमार संविधान
3) जपानचे संविधान 4) फ्रान्सचे संविधान
(धुळे SRPF 2024)

प्र. 13. संविधान सभेचे अध्यक्ष कोण होते?
1) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर 2) डॉ. राजेंद्र प्रसाद
3) दुर्गाबाई देशमुख 4) सर बी. एन. राव
(कोल्हापूर SRPF 2024, दौंड SRPF 2024)

प्र. 14. भारताचे संविधान कधी अंमलात आले?
1) 26 जानेवारी 1951 2) 26 जानेवारी 1950
3) 26 नोव्हेंबर 1949 4) 26 जानेवारी 1949
(जालना पोलीस 2024, भंडारा चालक 2023)

प्र. 15. भारतीय घटना या ..... तारखे पासून अंमलात आली.
1) 26 नोव्हेंबर 1949 2) 26 जानेवारी 1950
3) 15 ऑगस्ट 1947 4) तिन्ही पैकी एकही नाही
(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2024, जालना चालक 2021)

प्र. 16. भारतीय संविधानाच्या मसुदा समितीचे अध्यक्ष कोण होते ?
1) डॉ. राजेंद्र प्रसाद 2) पंडित जवाहरलाल नेहरू
3) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर 4) महात्मा गांधी
(सिंधुदुर्ग पोलीस 2024, परभणी चालक 2024)

प्र. 17. भारताचे संविधान खालीलपैकी कोणत्या दिवशी स्वीकारले गेले?
1) 26 ऑक्टोंबर 1949 2) 26 नोव्हेंबर 1949
3) 26 डिसेंबर 1949 4) 26 जानेवारी 1950
(मुंबई कारागृह 2024, धुळे पोलीस 2024, गोंदिया SRPF 2023)

प्र. 18. भारताच्या घटना समितीचे अध्यक्ष कोण होते?

Maharashtra Publication

1) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर 2) डॉ. राजेंद्र प्रसाद
3) जवाहरलाल नेहरू 4) सरदार वल्लभभाई पटेल
(ठाणे ग्रामीण चालक 2023, चंद्रपूर पोलीस 2023)

प्र. 19. खालीलपैकी कोण संविधान सभेचे सदस्य नव्हते?
1) महात्मा गांधी 2) मौलाना आझाद
3) राजकुमारी अमृता कौर 4) हंसाबेन मेहता
(मीरा भाईंदर वसई विरार चालक 2023)

प्र. 20. राज्यघटनेची मूलभूत रचना सिद्धांत (Basic structure doctrine) ही संकल्पना सर्वोच्च न्यायालयाने कोणत्या खटल्यामध्ये सर्वप्रथम मांडली?
1) मिनर्वा मिल्स खटला 2) केशवानंद भारती खटला
3) मनेका गांधी खटला 4) ए. के गोपालन खटला
(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 21. ..... म्हणजे घटनाकारांचे मन, इच्छा व आकांक्षा जाणून घेण्याची गुरूकिल्लीच होय.
1) घटनेचा मसुदा 2) मार्गदर्शक तत्त्वे
3) घटनेचा सरनामा 4) लिखित घटना
(ठाणे पोलीस 2021)

प्र. 22. खालीलपैकी कशाला घटनेचा आत्मा म्हटले जाते ?
1) मूलभूत कर्तव्ये 2) सरनामा
2) व्यक्ती स्वातंत्र्य 4) एकेरी नागरिकत्व
(सोलापूर चालक 2021)

प्र. 23. मूलभूत हक्कांवर गदा आल्यास कोठे दाद मागता येते?
1) दिवाणी न्यायालय
2) सर्वोच्च किंवा उच्च न्यायालय
3) फक्त उच्च न्यायालय
4) फौजदारी न्यायालय
(जालना पोलीस 2024)

प्र. 24. मार्गदर्शक तत्त्वे हे कोणत्या देशाच्या राज्यघटनेवरून भारतीय राज्यघटनेत अंतर्भूत करण्यात आले आहे?
1) आयर्लंड 2) कॅनडा
3) ऑस्ट्रेलिया 4) दक्षिण आफ्रिका
(सोलापूर ग्रामीण पोलीस 2024)

प्र. 25. अल्पसंख्यांक समूहांच्या हितसंबंधाचे संरक्षण हे संविधानाच्या कोणत्या कलमामध्ये आहे?
1) कलम 25 2) कलम 23 3) कलम 26 4) कलम 29
(धुळे SRPF 2024)

प्र. 26. भारतीय राज्यघटनेत ..... ना संरक्षण दिले आहे.
1) मार्गदर्शक तत्त्वे 2) मूलभूत हक्क
3) राजकीय पक्ष 4) कामाचा हक्क
(मुंबई लोहमार्ग चालक 2024)

प्र. 27. भारतीय संविधानाची मूळ संरचना कोणत्याही परिस्थितीत बदलता येणार नाही हे कोणत्या खटल्यामध्ये सर्वोच्च न्यायालयात स्पष्ट केले?
1) केशवानंद भारती 2) पुट्टास्वामी
3) खडकसिंग 4) विशाखा
(सोलापूर ग्रामीण चालक 2024)

प्र. 28. Right to privacy (खासगीपणाचा हक्क) हा व्यक्तीचा मूलभूत हक्क आहे, हे कोणत्या खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्ट केले आहे?
1) खडकसिंग 2) विशाखा
3) गोलकनाथ 4) पुट्टास्वामी वि. भारत सरकार
(सोलापूर ग्रामीण चालक 2024)

प्र. 29. भारतीय संविधानात 'कायद्यापुढे समानता' कोणत्या अनुच्छेदामध्ये अंतर्भूत आहे?
1) 5 2) 7 3) 14 4) 22
(रत्नागिरी बॅण्ड्समन 2024)

प्र. 30. भारतीय राज्यघटनेत अपराध्यांच्या दोषसिद्धीबाबत संरक्षण अनुच्छेद .....मध्ये दिले आहे.
1) कलम 22 2) कलम 21
3) कलम 20 4) कलम 19
(अहिल्यानगर चालक 2024, वर्धा पोलीस 2023)

प्र. 31. संविधानाचे कोणते कलम हे देशातील भारतीय प्रत्येक नागरिकाला जगण्याचा मूलभूत हक्क प्रदान करते?
1) कलम 17 2) कलम 222
3) कलम 21 4) कलम 31
(नागपूर पोलीस 2024, नांदेड चालक 2023)

प्र. 32. भारतीय राज्यघटनेमध्ये कोणत्या कलमात भारताच्या प्रत्येक नागरिकाचे कर्तव्य नमूद केले आहे?
1) 53 अ 2) 50 अ 3) 52 अ 4) 51 अ
(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2024, अमरावती शहर पोलीस 2024)

प्र. 33. भारतीय राज्यघटनेचे कलम 51- A, कशा संबंधित आहे?
1) मूलभूत कर्तव्ये 2) मूलभूत हक्क
3) मार्गदर्शक तत्त्वे 4) आर्थिक अधिकार
(मुंबई लोहमार्ग चालक 2024, पुणे SRPF 2021)

प्र. 34. बेकायदेशीर अटक व स्थानबध्दता यापासून संरक्षणासाठी सर्वोच्च न्यायालयाकडे कोणत्या घटनात्मक तरतुदीनुसार दाद मागता येते?
1) मॅडमस 2) को वारंटो
3) स्थगनादेश 4) हॅबिअस कॉर्पस
(धाराशिव पोलीस 2024, पुणे SRPF 2021)

प्र. 35. मूलभूत हक्क संविधानाच्या कोणत्या कलमान्वये देण्यात आलेले आहेत?
1) कलम 12 ते 35 2) कलम 5 ते 11
3) कलम 1 ते 4 4) कलम 36 ते 51
(दौंड SRPF 2023)

प्र. 36. भारताच्या राज्यघटनेतील खालीलपैकी कोणत्या कलमान्वये अस्पृश्यता नष्ट करण्यात आली आहे?
1) कलम 15 2) कलम 16 3) कलम 17 4) कलम 18
(गोंदिया चालक 2023)

प्र. 37. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी राज्यघटनेतील खालीलपैकी कोणत्या मूलभूत अधिकाराला संविधानाचा आत्मा आहे असे म्हटले आहे?

Maharashtra Publication

प्र. 97. राज्यसभा दर किती वर्षांनी बरखास्त करण्यात येते?
1) 5 2) 6
3) 2 4) कधीच नाही
(अमरावती शहर 2024, नागपूर शहर पोलीस 2021)

प्र. 98. लोकसभा व राज्यसभा यांच्या संयुक्त बैठकीचा अध्यक्ष ..... असतो.
1) राष्ट्रपती 2) राज्यसभेचे सभापती
3) लोकसभेचे सभापती 4) पंतप्रधान
(जालना पोलीस 2024, ठाणे चालक 2021)

प्र. 99. राज्यसभेचे पदसिद्ध अध्यक्ष कोण असतात?
1) उपराष्ट्रपती 2) राष्ट्रपती
3) पंतप्रधान 4) लोकसभा सभापती
(नागपूर SRPF 2024, बुलढाणा बॅण्ड्समन 2024)

प्र. 100. संसदेचे प्रथम सभागृह कोणते आहे?
1) राज्यसभा 2) लोकसभा
3) विधानमंडळ 4) विधानपरिषद
(सोलापूर SRPF 2023)

प्र. 101. भारतीय राज्यघटनेच्या कलम 81 नुसार लोकसभेची जास्तीत जास्त सदस्य संख्या किती ठरवण्यात आली आहे?
1) 545 2) 530 3) 552 4) 550
(छ. संभाजीनगर SRPF 2021, गोंदिया पोलीस 2023)

प्र. 102. भारतीय संसदेवर हल्ला कधी झाला होता?
1) 13 डिसेंबर 2022 2) 13 डिसेंबर 2001
3) 26 नोव्हेंबर 2008 4) 26 डिसेंबर 2009
(बुलढाणा पोलीस 2023)

प्र. 103. राज्यसभेचा सभासद म्हणून नियुक्तीसाठी वयाची अट काय आहे?
1) 30 वर्षांपेक्षा कमी नसावे 2) 35 वर्षांपेक्षा कमी नसावे
3) 30 वर्षांपेक्षा जास्त नसावे 4) यापैकी नाही
(मुंबई कारागृह 2024, ठाणे ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 104. राज्यसभेची सदस्य संख्या किती आहे?
1) 250 2) 260 3) 270 4) 280
(कोल्हापूर बॅण्ड्समन 2021)

प्र. 105. धनविधेयक ..... मध्ये प्रस्तुत केले जाते.
1) दोन्ही सभागृहात 2) फक्त लोकसभेत
3) फक्त राज्यसभेत 4) फक्त राष्ट्रपतींकडून
(लातूर चालक 2021, कोल्हापूर पोलीस 2021)

प्र. 106. सर्वसाधारण परिस्थितीत लोकसभेचा कार्यकाळ किती वर्षाचा असतो?
1) 3 वर्ष 2) 4 वर्ष 3) 6 वर्ष 4) 5 वर्ष
(ठाणे शहर चालक 2021)

प्र. 107. लोकसभा व राज्यसभा यांचे संयुक्त अधिवेशन बोलविण्याचा अधिकार कोणास आहे?
1) लोकसभा अध्यक्ष 2) पंतप्रधान
3) उपराष्ट्रपती 4) राष्ट्रपती
(रायगड पोलीस 2021)

प्र. 108. अतारांकित प्रश्नाची उत्तरे मागवण्यासाठी किमान किती दिवसांचा नोटीस कालावधी आहे?
1) 7 दिवस 2) 15 दिवस
3) 1 महिना 4) तीन महिने
(लातूर चालक 2021)

प्र. 109. राज्यसभा सदस्यांचा कार्यकाल किती असतो?
1) 4 वर्ष 2) 5 वर्ष
3) 6 वर्ष 4) साडेचार वर्ष
(अमरावती पोलीस 2021)

प्र. 110. संसदेमध्ये 'अप्पर हाऊस' कोणाला म्हणतात?
1) लोकसभा 2) राज्यसभा
3) विधानसभा 4) विधानपरिषद
(छ. संभाजीनगर लोहमार्ग 2024, रायगड चालक 2021)

प्र. 111. राज्यपाल कोणास जबाबदार असतात?
1) मुख्यमंत्री 2) गृहमंत्री
3) परराष्ट्रपती 4) राष्ट्रपती
(मुंबई लोहमार्ग पोलीस 2024)

प्र. 112. महाराष्ट्राची पहिली महिला राज्यपाल कोण?
1) शारदा मुखर्जी 2) शिला कौल
3) प्रतिभा पाटील 4) विजयालक्ष्मी पंडित
(छ. संभाजीनगर पोलीस 2024)

प्र. 113. एखाद्या राज्यात राज्यपालाचा आकस्मिक मृत्यू ओढविल्यास खालीलपैकी कोणास प्रभारी राज्यपाल म्हणून काम पहावे लागेल?
1) उच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायाधीश
2) शेजारच्या राज्याचे राज्यपाल
3) राज्याचे मुख्य सचिव
4) राष्ट्रपतीद्वारे नियुक्त केली जाणारी व्यक्ती
(ठाणे पोलीस 2024)

प्र. 114. राज्यपाल यांना पद व गोपनियतेची शपथ कोण देतात?
1) उच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायाधीश
2) पंतप्रधान
3) राष्ट्रपती
4) मुख्यमंत्री
(नागपूर शहर 2024, कोल्हापूर SRPF 2024)

प्र. 115. राज्यपालाचे पद रिकामे झाल्यास कोण तात्पुरते पद सांभाळतो?
1) विधानसभा अध्यक्ष 2) उपराज्यपाल
3) मुख्य न्यायाधीश 4) उपसभापती
(जालना पोलीस 2024, सोलापूर शहर चालक 2024)

प्र. 116. राज्यपालांची नेमणूक कोणाकडून केली जाते?
1) राष्ट्रपती 2) पंतप्रधान 3) संसद 4) राज्यसभा
(अहमदनगर चालक 2023)

प्र. 117. महाराष्ट्रात सर्वात जास्त काळ पदावर राहणारे राज्यपाल कोणते?
1) व्यंकटरमन 2) व्ही. व्ही. गिरी
3) शकरदयाल शर्मा 4) पी. सी. अलेक्झांडर
(लातूर चालक 2021)

Maharashtra Publication

प्र. 216. भारतामध्ये केंद्रीय माहितीचा अधिकार अधिनियम कोणत्या साली लागू झाला?
1) 2004 2) 2005 3) 2008 4) 2010
(अहिल्यानगर पोलीस 2024)

प्र. 217. भारताच्या राष्ट्रध्वजाच्या डिझाईनचे श्रेय कुणाला दिले जाते?
1) अमृता शेरगिल 2) रवींद्रनाथ टागोर
3) पिंगली वैंकय्या 4) राजा रवि वर्मा
(सातारा बॅण्ड्समन 2024, गोरेगाव मुंबई SRPF 2023)

प्र. 218. लोकशाहीचा गाभा म्हणजे?
1) प्रौढ मताधिकार 2) सत्तेचे विकेंद्रीकरण
3) राखीव जागांचे धोरण 4) न्यायालयीन निर्णय
(मीरा-भाईंदर 2024, नांदेड पोलीस 2023)

प्र. 219. भारतीय राज्यघटनेचे कलम ..... अन्वये देशात आर्थिक आणीबाणी लागू करता येते.
1) 352 2) 356 3) 360 4) 370
(नाशिक ग्रामीण 2024, नवी मुंबई पोलीस 2023)

प्र. 220. खालीलपैकी कोणता दिवस पंचायत राज म्हणून साजरा केला जातो?
1) 24 एप्रिल 2) 2 ऑक्टोबर
3) 15 ऑगस्ट 4) 26 जानेवारी
(नागपूर ग्रामीण 2024, पुणे लोहमार्ग पोलीस 2023)

प्र. 221. संसदीय शासन पद्धती ..... येथे विकसित झाली.
1) इंग्लंड 2) अमेरिका 3) फ्रान्स 4) नेपाळ
(मुंबई पोलीस 2023)

प्र. 222. एखाद्या राज्यातील घटनात्मक यंत्रणा कोलमडली तर त्या राज्यात राष्ट्रपती राजवट राज्यघटनेच्या कोणत्या तरतुदीनुसार लावण्यात येते?
1) अनुच्छेद 354 2) अनुच्छेद 352
3) अनुच्छेद 358 4) अनुच्छेद 356
(सोलापूर ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 223. राष्ट्रध्वजाची उंची व लांबी याचे प्रमाण कसे आहे?
1) 4 : 3 2) 3 : 4 3) 2 : 3 4) 1 : 3
(बीड चालक 2021)

प्र. 224. लोकायुक्त हे पद महाराष्ट्र राज्यात कोणत्या वर्षी अस्तित्वात आले?
1) 1968 2) 1973 3) 1962 4) 1972
(रायगड पोलीस 2021)

प्र. 225. भारताच्या तिरंगी राष्ट्रध्वजात कोणत्या रंगाचा पट्टा वरच्या बाजूस असतो?
1) केशरी 2) हिरवा 3) पांढरा 4) निळा
(बुलढाणा चालक 2021)

प्र. 226. बाल हत्या प्रतिबंधक कायदा कधी पास झाला होता?
1) 1829 2) 1836 3) 1856 4) 1866
(छ. संभाजीनगर SRPF 2021)

प्र. 227. भारतीय राजमुद्रे वरील सत्यमेव जयते हे ..... याच्यातून घेण्यात आले आहे.
1) अर्थशास्त्र 2) ऋग्वेद
3) महाभारत 4) मुंडकोपनिषद
(पुणे ग्रामीण पोलीस 2021)

प्र. 228. भारताच्या नियंत्रक आणि महालेखा परिक्षकांची नियुक्ती ..... कडून होते.
1) राष्ट्रपती 2) पंतप्रधान 3) वित्तमंत्री 4) सभापती
(पुणे SRPF 2021)

प्र. 229. माहिती अधिकार अधिनियम 2005 नुसार मागितलेली माहिती किती दिवसात दयावी लागते?
1) 10 2) 15 3) 20 4) 30
(बुलढाणा चालक 2021)

प्र. 230. भारतातील कोणत्या राज्यात समान नागरी कायदा आहे?
1) मेघालय 2) गोवा
3) सिक्कीम 4) यापैकी नाही
(दौंड SRPF 2023)

प्र. 231. जिल्हा आपत्ती व्यवस्थापन प्राधिकरणाचे अध्यक्ष कोण असतात?
1) जिल्हा पोलीस अधीक्षक
2) जिल्हाधिकारी
3) मनपा आयुक्त
4) जिल्हा परिषद मुख्य कार्यकारी अधिकारी
(अकोला पोलीस 2023, मुंबई SRPF 2023)

प्र. 232. महाराष्ट्रात प्रथम ..... येथे महानगरपालिका स्थापन करण्यात आली.
1) ठाणे 2) मुंबई 3) पुणे 4) नागपूर
(अकोला चालक 2023)

प्र. 233. शहर होण्याच्या प्रक्रियेत जी गावे असतात तेथे कामकाज ..... पाहते.
1) नगरपरिषद 2) महानगरपालिका
3) नगरपंचायत 4) जिल्हापरिषद
(मीरा-भाईंदर, वसई-विरार पोलीस 2023)

प्र. 234. गावाच्या विकासासंबंधी अंतिम निर्णय घेणारी सत्ता कोणती?
1) ग्रामपंचायत 2) ग्रामसेवक
3) सरपंच 4) ग्रामसभा
(परभणी पोलीस 2023)

उत्तरे

1 – 4	2 – 2	3 – 3	4 – 4	5 – 4
6 – 3	7 – 2	8 – 4	9 – 4	10 – 4
11 – 2	12 – 2	13 – 2	14 – 2	15 – 2
16 – 3	17 – 2	18 – 2	19 – 1	20 – 2
21 – 3	22 – 2	23 – 2	24 – 1	25 – 4
26 – 2	27 – 1	28 – 4	29 – 3	30 – 3
31 – 3	32 – 4	33 – 1	34 – 4	35 – 1

Maharashtra Publication

इतिहास

- इतिहास विषयात – 1) प्राचीन इतिहास 2) मध्ययुगीन इतिहास 3) आधुनिक इतिहास हे उपघटक आहेत.
- प्राचीन व मध्ययुगीन इतिहासावर 2 ते 3 प्रश्न येतात. यातील बहुतेक घटक हे ठरलेले असतात. उदा. सिंधू संस्कृती, बौद्ध, शिवाजी महाराज या घटकावर नेहमी प्रश्न येतात.
- आधुनिक इतिहासात भारताचा व महाराष्ट्राचा इतिहास यावर प्रश्न येतात. काही नेते, चळवळी, घडामोडी, पुस्तके परिक्षेच्या दृष्टीने महत्वाचे आहेत. त्यावर पुस्तकात विशेष माहिती दिली आहे.
- समाजसुधारक हा इतिहासाचाच एक भाग आहे. परिक्षेच्या दृष्टीने आवश्यक माहिती याआधी आलेल्या प्रश्नांच्या आधारे देण्यात आली आहे.
- महत्वाची वर्षे, व्यक्ती, घटना यावर पुन्हा पुन्हा प्रश्न येतात.
- सततच्या अभ्यासाने / प्रश्नांच्या सरावाने सहज लक्षात राहातात.
- चालू घडामोडींशी सांगड घालून प्रश्न विचारले जातात.

सिंधू संस्कृती (हडप्पा संस्कृती)

- सिंधू नदी व तिच्या उपनद्यांच्या खोऱ्याच्या आसपास (सप्तसिंधू खोरे) ही संस्कृती उदयास आली म्हणून तिला 'सिंधू संस्कृती' असे नाव देण्यात आले.
- सध्याच्या पाकिस्तानमधील हडप्पा येथे या संस्कृतीचे पहिले अवशेष मिळाले म्हणून 'हडप्पा संस्कृती' असे नाव पडले.
- संशोधक – दयाराम साहनी (1921)
- कालखंड – इ.स. पूर्व 2700 ते इ.स. पूर्व 1500
- सुमारे 1500 ठिकाणी असे अवशेष मिळाले आहेत.
- सिंधू संस्कृतीचे अवशेष मिळालेली प्रसिद्ध ठिकाणे – हडप्पा (पाकिस्तान), मोहेंजोदडो (पाकिस्तान), कालिबंगन (राजस्थान), लोथल (गुजरात), धोलाविरा (गुजरात), दायमाबाद (महाराष्ट्र)

वैशिष्ट्ये

- लिपी लिहिण्याची पद्धत उजवीकडून डावीकडे असे.
- लिपीचे ज्ञान होते, परंतु अद्याप लिपी वाचता आली नाही.
- ताम्रपाषाण संस्कृतीपेक्षा जुनी संस्कृती.
- कांस्ययुगीन संस्कृती (कांस्य धातूचा शोध)
- व्यापारप्रधान संस्कृती.
- शहरीकरण झालेली पहिली संस्कृती (नागरी संस्कृती)
- घरे पूर्व-पश्चिम व दक्षिण-उत्तर बांधलेली असतात. (90 अंशाच्या कोनात)
- घरे पक्क्या भाजलेल्या विटांनी बांधलेली.
- मोठ्या शहराला चहूबाजूंनी तटबंदी असे.
- जमिनीला मातृदेवता मानत.
- लोक मूर्तीपूजा करत.
- मृतदेह दक्षिण-उत्तर पुरले जात.
- तांबे व दगडाची हत्यारे वापरत.
- लोक धातूच्या चलनाचा वापर करत.
- बहुतेक चलनांवर (मुद्रा) युनिकॉर्न हा प्राणी आढळतो.
- सोने, चांदी, कांस्यांचे अलंकार स्त्री व पुरुष हे दोघेही वापरत.
- लोहाचा शोध लागला नव्हता.
- प्रमुख व्यवसाय – शेती, व्यापार.
- जगात सर्वात आधी कापसाचे उत्पादन सिंधू संस्कृतीतील लोकांनी घेतले.
- पाळीव प्राणी – गाय, म्हैस, मांजर, कुत्रा, गाढव
- हडप्पा संस्कृतीतील लोकांना हत्ती व गेंडा यांची माहिती होती, परंतु सिंह, घोडा यांची माहिती नव्हती.
- मेसोपोटेमियन लोक सिंधू खोऱ्यातील लोकांना 'मेलुआ' असे म्हणत.
- हडप्पा शहर रावी नदीच्या तर, मोहेंजोदडो शहर सिंधू नदीच्या काठी होते.

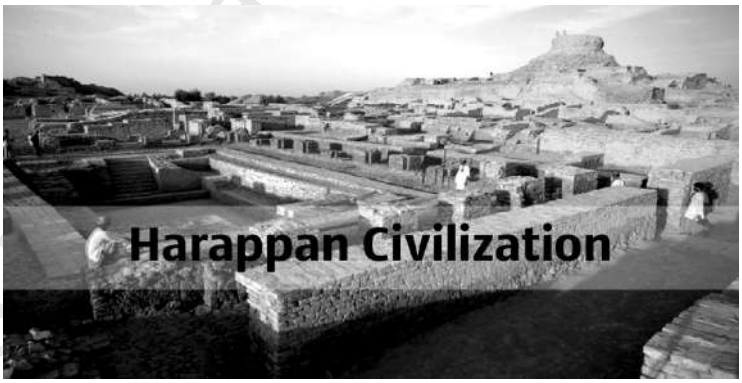

सिंधु संस्कृतीचा विस्तार
➲ **पश्चिम – सुतकांगेंडोर (बलुचिस्तान) पासून पूर्वेकडे आलमगीरपूर (उत्तर प्रदेश)**
➲ **उत्तरेकडील – मांडा (जम्मू) पासून ते दायमाबाद (महाराष्ट्र)**

सिंधू संस्कृतीतील महत्त्वाची दोन शहरे	
हडप्पा	**मोहेंजोदडो**
शोध – 1921, दयाराम साहानी	**शोध –** 1922, राखलदास बॅनर्जी
रावी नदीच्या काठावर वसलेले होते.	**सिंधू नदीच्या काठी वसलेले होते.**
हे ठिकाण पाकिस्तानातील पूर्व पंजाब प्रांतात आहे.	हे ठिकाण पाकिस्तानातील सिंध प्रांतात आहे.
हडप्पा येथील मुद्रांवर एक शिंगी प्राण्याचा ठसा आढळून आला.	येथे महास्नानगृह सापडले आहे. (लांबी – 12 मी., रुंदी – 7 मी., खोली – 2.5 मी.)

वेद

वेद आणि विशेष

ऋग्वेद	➲ ऋग्वेदची निर्मिती विश्वामित्रांनी केली. ➲ निसर्गातील विविध शक्तिंना देवता मानून त्यांची स्तुती करणारी कवने आहेत. ➲ ऋग्वेदाचे लेखन 10 मंडलामध्ये करण्यात आले आहे. ➲ यामध्ये गायत्री मंत्र आहे. ➲ चातुर्वर्ण समाजाची कल्पना ऋग्वेदात आहे.
यजुर्वेद	➲ यज्ञ करताना पाळायच्या नियमांची माहिती या वेदात आहे. ➲ गद्य आणि पद्य दोन्हीमध्ये आहे.
सामवेद	➲ सामवेदाला 'भारतीय संगीताचा पाया' म्हटले जाते.
अथर्ववेद	➲ अथर्ववेदाची निर्मिती अथर्व ऋषींनी केली. ➲ दैनिक अडचणी, औषधी इ. माहिती. ➲ आयुर्वेद हा अथर्ववेदाचा उपवेद मानला जातो.

वेदानंतरचे ग्रंथ

ब्राह्मण ग्रंथ	वेदातील ज्ञान समजण्यासाठी मंत्रांचा वापर.
उपनिषदे	आत्मा, ब्रह्म, सृष्टी यावर विचार. उपनिषद म्हणजे गुरुजवळ बसून मिळवलेले ज्ञान. वैदिक साहित्याचा अंतिम भाग.
अरण्यके	अरण्यात रचलेले, चिंतन करण्यासाठीचे
वेदांगे	वेदांचा अर्थ समजण्यासाठी (6 आहेत) 1) शिक्षण, 2) कल्प, 3) निरूक्त 4) व्याकरण, 5) छंद, 6) ज्योतिष

आयुर्वेद

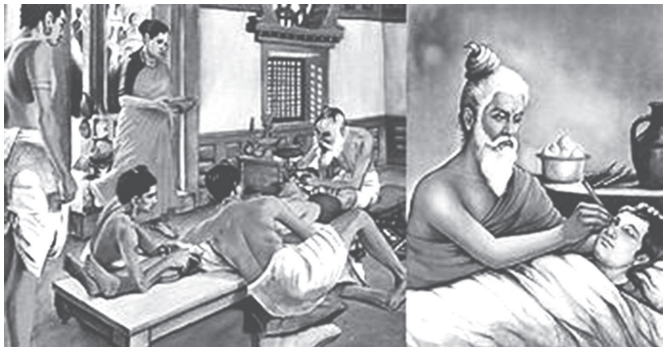

- वैदिक कालखंडात औषधींची माहिती अथर्ववेद व उपवेदात सांगितली आहे.
- सध्याचे आयुर्वेद हा एक ग्रंथ नसून, अनेक प्रयोग अनुभवावर आधारित ग्रंथांचा संच आहे.
- यामध्ये अनेक आजारांवरील औषधे व शस्त्रक्रियांची माहिती आहे.
- सुश्रुत यांना शस्त्रक्रियेचे जनक म्हणतात. त्यांनी 300 हून अधिक शस्त्रक्रियांचे प्रकार शोधले होते.
- आयुर्वेदाचे जनक **चरक** यांनी 'चरक संहिता' ग्रंथ लिहिला.

हे लक्षात ठेवा ...

- मनु हा हिंदू धर्मातील आद्यपुरुष मानला जातो. त्याने 'मनुस्मृती' हा ग्रंथ लिहिला. त्यात असलेल्या वर्णव्यवस्थेचा निषेध म्हणून डॉ. आंबेडकरांनी मनुस्मृतीचे दहन (1927) केले.
- हिंदू पुराणांची संख्या 18 आहे.
- उपवेदांची संख्या 6 आहे. यामध्ये कला, स्थापत्य, आयुर्वेद यांचा समावेश होतो.

रामायण व महाभारत

- ही भारतातील प्राचीन महाकाव्ये आहेत.
- त्यांचा कार्यकाळ निश्चितपणे सांगता येत नाही.
- महाभारत हे जगातील सर्वात मोठे काव्य आहे.
- महाभारताला पाचवा वेद असेही म्हणतात.

महाकाव्य	मूळ लेखन	श्लोकांची संख्या
रामायण (खंड 7)	वाल्मिकी	24 हजार
महाभारत (खंड 18)	व्यास	1 लाख (जगातील सर्वात मोठे महाकाव्य)

बौद्ध व जैन धर्म

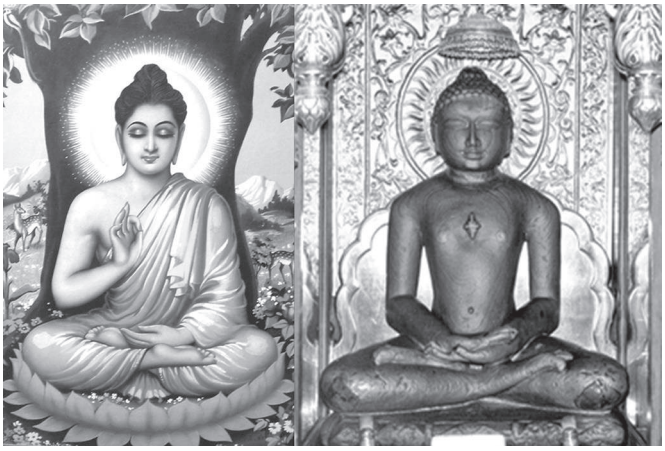

- वडिलांचा खून करून राजा बनला.
- बौद्ध धर्माचा प्रसार केला.
- पहिली बौद्ध परिषद राजगृह येथे भरविली.
- मगधची राजधानी पाटलीपुत्र (पटना) बनवली.
- अजातशत्रूच्या काळात गौतमबुद्ध व वर्धमान महावीर यांचे निर्वाण झाले.

सिकंदरची भारतावर स्वारी

- ग्रीसमधील मेसेडोनियाचा राजा (अलेक्झांडर नाव)
- जग जिंकण्यासाठी त्याने भारतावर आक्रमण केले. (इ.स. पूर्व 325)
- झेलम नदीजवळ त्याने पोरस राजाला पराभूत केले.
- सिंधू नदीपर्यंतचा प्रदेश त्याने जिंकला.
- भारतीय राजांकडून होणारा प्रतिकार व ग्रीक सैन्याने पुढे जाण्यास असमर्थता दर्शविल्याने सिकंदर माघारी फिरला. वाटेत बॉबिलोन येथे त्याचा मृत्यु झाला.
- त्याने जिंकलेल्या भारतीय प्रदेशावर 'क्षत्रप' नावाचे अधिकारी नेमले.

मौर्य साम्राज्य

- स्थापना – चंद्रगुप्त मौर्य
- राजधानी – पाटलीपुत्र (पटना)
- संपूर्ण भारतावर राज्य करणारे चंद्रगुप्त मौर्य पहिले सम्राट होते.

- नंद घराण्याचा शेवटचा राजा – धनानंद
- मौर्यकालीन इतिहासाची साधने –
  1) कौटिल्य (चाणक्य/विष्णुगुप्त) लिखित अर्थशास्त्र ग्रंथ
  2) मेगॅस्थिनसचा 'इंडिका' ग्रंथ
  3) सम्राट अशोकाचे कोरीव लेख

चंद्रगुप्त → बिंदुसार → अशोक

सम्राट अशोक

- मौर्य साम्राज्याचा तिसरा राजा.
- सम्राट अशोक बिंदुसारचा मुलगा होता.
- प्रत्यक्ष लोकांच्या बोलीभाषेत बोलणारा तो पहिला राजा होता.
- कोरीव लेखाद्वारे राजाज्ञा देणारा तो पहिला राजा होता.
- सम्राट अशोकाने लढलेल्या कलिंगच्या लढाईत (एकच युद्ध लढला.) एक लाखांहून अधिक लोक मारले गेले. त्याचा अशोकाला तीव्र पश्चाताप झाला. नंतर आयुष्यात त्याने कोणतीही लढाई केली नाही.

- त्याने धर्म सहिष्णुतेचे धोरण राबविले.
- कलिंगच्या युद्धानंतर अशोकाने बौद्ध धर्माचा स्वीकार केला.
- सम्राट अशोकाचे शिलालेख हे प्राकृत भाषेतील ब्राह्मी लिपीत होते.

तुघलक घराणे	▸ संस्थापक – **गियासुद्दीन तुघलक** ➲ मोहम्मद बिन तुघलकाने राजधानी दिल्लीवरून दौलताबाद (देवगिरी येथे हलवली.
सय्यद घराणे	▸ संस्थापक – **खिज्र खान**
लोदी घराणे	▸ संस्थापक – **बहलोल लोदी** ➲ सिकंदर लोदीने 'आग्रा' शहराची स्थापना केली. ➲ इब्राहिम लोदीचा पराभव करून बाबरने मुघल साम्राज्याची स्थापना केली.

मराठा कालखंड

शहाजीराजे भोसले
➲ छत्रपती शिवाजी महाराजांचे वडील व निजामशाही, अदिलशाहीतील एक मातब्बर सरदार.
➲ शहाजीराजे यांचा विवाह सिंदखेडचे देशमुख लखूजी जाधव यांची कन्या जिजाईंशी झाला.
➲ अदिलशहाने त्यांना 'सरलष्कर' व 'महाराज' या पदव्या दिल्या.
➲ शहाजीराजेंना मिळालेली जहागीरी – पुणे, सुपे, कर्नाटक (बंगळूरू)

राजमाता जिजाऊ
➲ जन्म – 12 जानेनवारी 1598, सिंदखेड राजा (बुलढाणा)
➲ राजमाता जिजाऊ ह्या हिंदवी साम्राज्याचे संस्थापक छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या मातोश्री होत्या.
➲ जिजाऊंचे वडील लखुजीराव जाधव हे निजामशाहीतील मातब्बर सरदार होते.
➲ त्यांनीच छत्रपती शिवाजी महाराज यांना स्वराज्याचे धडे दिले.
➲ समाधी – पाचाड (रायगड किल्ला पायथा)

- शिवाजी महाराजांचे वडील शहाजीराजे आदिलशाही, मुघल, निजामशाहीत सरदार होते.
- मराठा कालखंडाचे दोन भाग
  1) शिवकालीन 2) पेशवेकालीन

छत्रपती शिवाजी महाराज

- जन्म – 19 फेब्रुवारी 1630 (शिवनेरी, जुन्नर तालुका)
- मृत्यु – 3 एप्रिल 1680 (रायगड)
- आईचे नाव – जिजाबाई
- वडिलांचे नाव – शहाजीराजे भोसले

महत्त्वाचा घटनाक्रम

1630	जन्म (शिवनेरी)
1645	स्वराज्य स्थापनेची शपथ (रोहिडेश्वर/रायरेश्वर मंदिरात)
1659	अफजलखानाचा वध (प्रतापगड)
1663	शाहिस्तेखानाची (औरंगजेबाचा मामा) बोटे तोडली. (लालमहाल)
1664	सुरतेची लूट
1665	पुरंदरचा तह (23 किल्ले मुघलांना दिले) छ. शिवाजी महाराज व मिर्झाराजे जयसिंग यांच्यात हा करार झाला.
1666	आग्रा येथे नजरकैद व सुटका
1670	सुरतेची दुसऱ्यांदा लूट
1674	राज्याभिषेक (रायगड) व छत्रपती पदवी. (6 जून)
1676	कर्नाटक मोहिम
1677	सावत्र भाऊ व्यंकोजीशी लढाई व तह (6 जून)

येथे गोंधळू नका ...

- शिवाजी महाराजांची प्रथम राजधानी राजगड व नंतर रायगड होती. (दुसरी)
- शिवरायांनी दोनदा सुरतेची लूट केली.
  1) 1664 2) 1670
- शिवरायांचा दोनदा रायगडावर राज्याभिषेक झाला. पहिला गागाभट्ट यांच्याकडून व दुसरा निश्चलपुरीकडून.
- घोडदळात दोन प्रकारचे सैनिक असत.
  1) बारगीर (सरकारचा घोडा व शस्त्रे मिळत.)
  2) शिलेदार (स्वतःचा घोडा व शस्त्रे असत.)

शिवाजी महाराजांबद्दल संकीर्ण माहिती

- शिवाजी महाराजांचे बालपण पुण्यातील लालमहालात गेले.
- त्यांना माता जिजाऊंनी शिक्षण दिले. त्या मूळच्या सिंदखेड राजा (जि. बुलढाणा) येथील होत्या.
- 1656 साली त्यांनी जावळीचा प्रदेश जिंकला, म्हणून आदिलशहाने अफजलखानाला पाठवले. प्रतापगडाच्या पायथ्याशी अफजलखानाचा वध शिवरायांनी केला.

19 फेब्रुवारी	**शिवजयंती (जन्म)**
6 जून	**शिवस्वराज्य दिन (राज्याभिषेक दिन)**

- औरंगजेबने आपला मामा शाहिस्तेखानला दक्षिणेत नेमले. त्याने लाल महालात मुक्काम ठोकला. एके रात्री शिवरायांनी केलेल्या हल्ल्यात शाहिस्तेखानाची बोटे छाटली.
- सुरत लुटीचा राग औरंगजेबला आला, म्हणून त्याने मिर्झाराजा जयसिंगाला दक्षिणेत पाठविले. तेव्हा शिवराय व जयसिंग यांच्यात पुरंदरचा तह झाला. त्यानुसार 23 किल्ले व 4 लाख होनांचा प्रदेश मुघलांना द्यावा लागला.
- आग्रा भेटीत झालेल्या अपमानामुळे शिवाजी महाराज दरबारातून बाहेर पडले, तेव्हा त्यांना नजरकैदेत ठेवण्यात आले. चार महिन्यांनी ते सुखरूप बाहेर पडले. (तेथे औरंगजेबाने त्यांना पंचहजारी मनसबदार दर्जा दिला होता.)
- शिवाजी महाराजांनी रायगड ही नवी राजधानी उभारली. (पहिली राजधानी – राजगड)
- शिवाजी महाराजांना आठ पत्नी होत्या. पहिल्या पत्नीचे नाव सईबाई निंबाळकर होते. (पुत्र – संभाजी महाराज)
- शिवाजी महाराजांनी राज्याभिषेकावेळी अष्टप्रधान मंडळाची नेमणूक केली.

अष्टप्रधान मंडळ

पद	व्यक्ती	कार्य
मुख्यप्रधान (पंतप्रधान)	मोरोपंत पिंगळे	राज्यकारभार चालविणे.
अमात्य	रामचंद्र मुजुमदार	जमा खर्च पाहणे.
सचिव	अण्णाजी दत्तो	आज्ञापत्रे तयार करणे.
मंत्री	दत्ताजी त्रिंबक वाकनीस	पत्रव्यवहार करणे.
सेनापती	हंबीरराव मोहिते	सैन्य व्यवस्था पाहणे.
सुमंत	रामचंद्र त्र्यंबक डबीर	परराष्ट्र संबंध.
न्यायाधीश	निराजीपंत रावजी	न्यायदान करणे.
पंडित	मोरेश्वर पंडितराव	धार्मिक बाबी पाहणे.
हेरखाते प्रमुख	बहिर्जी नाईक	शत्रूच्या गोटात जाऊन गुप्त माहिती काढणे.

- शिवकालीन नाणी –
  1) शिवराई (तांब्याचे), 2) होन (सोन्याचे)
- महाराजांच्या आरमाराचे पहिले प्रमुख कान्होजी आंग्रे होते.
- सागरी किल्ले – विजयदुर्ग, सुवर्णदुर्ग, सिंधुदुर्ग
- सिद्धींकडे असलेला जंजिरा सागरी किल्ला शिवाजी महाराजांना कधी जिंकता आला नाही.
- 'शिवरायांचे आठवावे रूप । शिवरायांचा आठवावा प्रताप ।' असे संत रामदासांनी म्हटले होते.
- छत्रपती राजाराम यांनी सिंधुदुर्ग किल्ल्यात शिवरायांचे मंदिर बांधले. ते शिवरायांचे एकमेव मंदिर आहे. तेथे महाराजांच्या पायाचा ठसा आहे.
- चौथाई – स्वराज्याच्या बाहेरचा उत्पन्नाच्या 25% महसूल
- सरदेशमुखी – स्वराज्यातील सरकारी महसुलातील 10% राजासाठी खासगी खर्च.

छत्रपती संभाजी

- आईचे नाव – सईबाई
- वडिलांचे नाव – शिवाजीराजे भोसले
- जन्म – 14 मे 1657 (पुरंदर किल्ला)
- शिवाजी महाराजांच्या राज्याभिषेकावेळी त्यांना 'युवराज'पदाचा मान मिळाला.
- आग्रा भेटीदरम्यान संभाजी महाराज यांनाही नजरकैदेत ठेवण्यात आले. (1666)

- शिवाजी महाराजांच्या मृत्युनंतर राजाराम महाराज गादीवर बसले, परंतु काहीच दिवसात संभाजी महाराजांनी राज्याभिषेक करून घेतला. (1681)
- 1681 औरंगजेबचा मुलगा अकबर पित्याविरोधात उठाव करून संभाजीकडे आला. पुढे अनेक वर्षे औरंगजेब महाराष्ट्रात राहिला. परंतु त्याला यश आले नाही.
- औरंगजेबाचा सरदार मुकर्रब खान याने संभाजी महाराजांना संगमेश्वर (जि. रत्नागिरी) येथे पकडले.
- 11 मार्च 1689 संभाजी महाराज व कवी कलश यांना औरंगजेबाने पकडून हत्या करण्यात आली. (वढू – तुळापूर, जि. पुणे येथे)
- संभाजी महाराजांनी लिहिलेले साहित्य – बुधभूषण, नायिकाभेद.
- संभाजी महाराजानंतर त्यांचा पुत्र शाहू (दुसरा शिवाजी) राजा झाला. त्यांनी साताऱ्याहून कारभार पाहण्यास सुरूवात केली. (1708 साली राज्याभिषेक)

➲ छत्रपती संभाजी महाराजांच्या जीवनावर आधारित 'छावा' चित्रपट हिंदी भाषेत प्रदर्शित झाला. (दिग्दर्शक – लक्ष्मण उतेकर)
➲ छत्रपती संभाजी महाराजांची भूमिका विकी कौशल या अभिनेत्याने केली.

- राजाराम महाराजानंतर त्यांच्या पत्नी महाराणी ताराबाई सत्तेत आल्या.
- मराठा साम्राज्यातील सत्तासंघर्षात दोन ठिकाणांहून कारभार होऊ लाभला.
  1) सातारा (शाहू महाराज) 2) कोल्हापूर (महाराणी ताराबाई)
- साताऱ्याच्या शाहू छत्रपतींकडील बाळाजी विश्वनाथ पेशव्याने शाहूंची बाजू भक्कम केली.
- 1713 साली पेशवा मुख्य प्रधान झाला व छत्रपती नामधारी बनले.
- 1750 च्या सांगोला कराराने पेशव्याने छत्रपतींच्या नावे सर्व कारभार करावा असे ठरले.

छत्रपती राजाराम

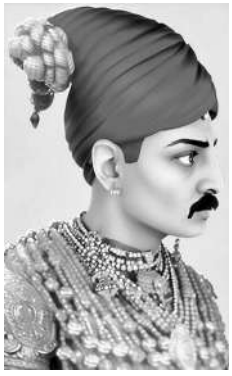

- छत्रपती शिवाजी महाराज व त्यांच्या थोरल्या पत्नी सोयराबाई यांचे पुत्र.
- स्वराज्याचे तिसरे छत्रपती.
- धनाजी जाधव व संताजी घोरपडे यांच्या मदतीने अनेक लढाया जिंकल्या.
- त्यांनी अनेक वर्ष जिंजीच्या किल्ल्यावर संरक्षणाच्या हेतूने घालवली.
- मृत्यू – 1700 मध्ये सिंहगड किल्ल्यावर झाला.

महाराणी ताराबाई

- छत्रपती राजाराम यांच्या पत्नी व सरसेनापती हंबीरराव मोहिते यांच्या कन्या.
- राजारामांच्या मृत्यूनंतर मुलगा शिवाजी दुसरा यांना कमी वयात गादीवर बसवले व त्या कारभार पाहू लागल्या.
- पण नंतर मुघलांनी छ. संभाजी महाराज यांच्या मृत्यूनंतर कैद करून ठेवलेल्या त्यांच्या पत्नी येसूबाई व मुलगा शाहू पहिला यांना मुक्त केले.
- सत्तेसाठी महाराणी ताराबाई व शाहू पहिला यांच्यात संघर्ष झाला व यात शाहू यांची सरशी झाली व ते साताऱ्याच्या गादीवर बसले.
- नंतर महाराणी ताराबाई यांनी आपली स्वतंत्र कोल्हापूर गादी तयार केली व तेथे आपल्या मुलाला गादीवर बसवले.
- मराठा साम्राज्याच्या दोन गाद्या तयार झाल्या – सातारा व कोल्हापूर.

पेशवे

बाळाजी विश्वनाथ

- छत्रपती शाहू महाराजांची मुघलांच्या कैदेतून सुटका झाल्यावर छत्रपती शाहू आणि महाराणी ताराबाई यांच्यात संघर्ष सुरू झाला.
- बाळाजी विश्वनाथांनी शाहूंची बाजू घेतली व त्यांच्या संघर्षात शाहू विजयी झाले.
- छत्रपती शाहूंनी बाळाजींना पेशवेपद बहाल केले.
- बाळाजी विश्वनाथ पहिले पेशवे ठरले.

पहिला बाजीराव पेशवा

- बाळाजी विश्वनाथ यांच्यानंतर त्यांचा मुलगा पहिला बाजीराव पेशवा झाले.
- बाजीरावांनी आपल्या कुशल नेतृत्व आणि रणकौशल्याने मराठा साम्राज्याचा विस्तार केला.
- पालखेडच्या आणि भोपाळच्या लढाईत निजामाचा दारूण पराभव केला.
- बुंदेलखंडच्या लढाईत 'दिल्लीचा वजीर' 'महंमद बंगश' याचा

Maharashtra Publication

जन्मस्थळ – शिवनेरी (1630)

अफजल खानचा वध – प्रतापगड (1659)

लाल किल्ल्यावर शहिस्तेखानाची बोटे छाटली (1663)

आग्र्याहून सुटका – 1666

राज्याभिषेक – रायगड किल्ला (1674)

मृत्यू – रायगड (1680)

रायगड – स्वराज्याची राजधानी

शिवाजी महाराज आरमार

- क्रांतिकारकांनी बहादूरशहा जफर याला दिल्लीचा बादशहा घोषित केले.
- बहादूरशहाचा सेनापती बख्तखानने सैन्याचे नेतृत्व केले.
- 15 सप्टेंबर 1857 – विल्यम हडसन या अधिकाऱ्याने दिल्ली ताब्यात घेतली.
- बहादूरशहाला रंगून येथे पाठवण्यात आले.

कानपूर येथील उठाव

- कानपूरमधील बिठूर हे क्रांतिकारकांचे प्रमुख केंद्र होते.
- नेतृत्व – नानासाहेब पेशवे व त्यांचे सेनापती तात्या टोपे.
- कानपूर येथे नानासाहेब पेशवा बनल्याचा फतवा काढला.
- तात्या टोपे यांनी गनिमी काव्याने इंग्रजांशी लढा दिला.

नानासाहेब पेशवे व त्यांचे सेनापती तात्या टोपे.

- जनरल कॅम्पबेल याने कानपूरचा उठाव मोडून काढला.
- नानासाहेब पेशवे नेपाळमध्ये आश्रयाला गेले तर तात्या टोपेंना मध्य प्रदेशातील शिवपुरी येथे फाशी देण्यात आली.
- तात्या टोपे यांचा जन्म येवला (नाशिक) येथे झाला होता.
- तात्या टोपे यांचे पूर्ण नाव – रामचंद्र पांडुरंग टोपे

जगदीशपूर (बिहार) येथील उठाव

- बिहारमधील आरा येथील तुरुंगातील कैद्यांना मोकळे सोडून बंडाला सुरुवात.
- नेतृत्व – राणा कुंवरसिंह (80 वर्षीय जमीनदार)

लखनौमधील उठाव

- अवध (अयोध्या) राज्याची राजधानी लखनौ येथे बंड झाले.
- नेतृत्व – बेगम हजरत महल
- इंग्रज अधिकारी – ऑट्रम व हॅवलॉक

झाशीतील उठाव

- दत्तक वारसा नामंजूर केल्याने झाशी डलहौसीने खालसा केले.
- 1857 च्या उठावात झाशी संस्थानही सहभागी झाले.
- नेतृत्व – राणी लक्ष्मीबाई (मणिकर्णिका)
- इंग्रज अधिकारी – ह्यू रोज (त्याने बंड मोडून काढले.)
- राणी लक्ष्मीबाई व तात्या टोपे यांनी ग्वाल्हेर जिंकले. तेथील लढाईत राणी धारातिर्थी पडल्या.

तिसरी	नोव्हेंबर 1932	▸ काँग्रेसचा बहिष्कार ▸ वायव्य सरहद्द प्रांत व सिंध प्रांत या मुस्लीम बहुल प्रांतांची निर्मिती ▸ 1933 मध्ये श्वेतपत्रिका सादर

पुणे करार (1932)

- दुसऱ्या गोलमेज परिषदेनंतर पंतप्रधान रॅम्से मॅक्डोनाल्डने जातीय निवाडा घोषित केला. त्यानुसार दलितांना वेगळ्या 71 स्वतंत्र जागा कायदेमंडळात ठेवण्यात आल्या.
- जातीय निवाड्याची मागणी डॉ. आंबेडकरांनी केली होती.
- जातीय निवाड्याविरोधात गांधीजींनी येरवडा तुरुंगात आमरण उपोषण सुरू केले.
- इतर नेत्यांच्या मध्यस्थीने डॉ. आंबेडकरांनी गांधीजींसोबत करार केला त्यालाच 'गांधी-आंबेडकर करार' किंवा 'पुणे करार' किंवा 'ऐक्य करार' किंवा 'येरवडा करार' असे म्हणतात.

- या कराराने दलितांना 148 जागा राखीव देण्यात आल्या.
- गांधीजींच्या वतीने पंडित मदन मोहन मालवीय यांनी सही केली.
- 71 स्वतंत्र मतदारसंघानुसार दलित उमेदवाराला फक्त दलित मतदार मतदान करू शकणार होता. त्यामुळे दलित एकदम वेगळे झाले असते.
- 148 राखीव जागांमुळे दलित उमेदवाराला संबंधित मतदार संघातील व्यक्ती मतदान करू शकणार होती. (सध्याची रचना)
- फूट टाळण्यासाठी गांधीजींनी दलितांना वाढीव जागा दिल्या.

येथे गोंधळू नका

- **दिल्ली करार** – गांधीजी व आयर्विन यांच्यात 5 मार्च 1931 मध्ये झाला.
- **पुणे करार** – गांधीजी व डॉ. आंबेडकर यांच्यात 24 सप्टेंबर 1932 मध्ये (ऐक्य करार/येरवडा करार) झाला.

- दुसरी गोलमेज परिषद (1931) संपल्यावर गांधीजींनी पुन्हा सविनय कायदेभंग आंदोलन सुरू केले. (अगोदर गांधी-आयर्विन करारानुसार आंदोलन स्थगित करण्यात केले होते.)
- एप्रिल 1934 मध्ये महात्मा गांधींनी चळवळ मागे घेतली.

वैयक्तिक सत्याग्रह (1940)

- वैयक्तिक सत्याग्रह चळवळीला **'दिल्ली चलो चळवळ'** असेही म्हणतात.

येथे गोंधळू नका

- 'दिल्ली चलो' चळवळीला वैयक्तिक सत्याग्रह असे म्हणतात. (1940)
- चलो दिल्लीची घोषणा आझाद हिंद सेनेने दिली होती. (1945)

- 1939 – दुसरे महायुद्ध सुरू झाले. महायुद्धाच्या काळात ब्रिटिशांना सहकार्य करायचे किंवा नाही यावरून काँग्रेसमध्ये मतभेद होते. गांधीजींना वाटायचे की ब्रिटिशांना तत्काळ संपूर्ण सहकार्य करावे, तर दुसऱ्या एका गटाला वाटत होते की, स्वातंत्र्य मिळवण्याची हीच संधी आहे.
- शेवटी युद्धाला पाठिंबा न देण्याचा निर्णय घेतला. तसा निषेध व्यक्त करण्यासाठी काँग्रेसच्या सर्व मंत्रिमंडळ सदस्यांनी राजीनामे दिले.
- 1937 च्या निवडणुकीत 8 प्रांतात काँग्रेस सत्तेत होती त्यांनी राजीनामे दिले.
- वैयक्तिक सत्याग्रहाची सुरुवात 17 ऑक्टोबर 1940 रोजी झाली.
- नेतृत्व – महात्मा गांधी
- **पहिले सत्याग्रही – विनोबा भावे**

- **दुसरे सत्याग्रही – पंडित नेहरू**
- या आंदोलनादरम्यान सत्याग्रही भाषण करत. भाषण झाल्यावर त्यांना अटक होई. अटक न झाल्यास, हे लोक अशीच भाषणे करत दिल्लीच्या दिशेने वाटचाल करत. म्हणून ही चळवळ दिल्ली चलो चळवळ म्हणून ओळखली गेली.

- अनंत कान्हेरे 'अभिनव भारत' या संघटनेचे सदस्य होते.
- 1910 रोजी त्यांना ठाण्याच्या तुरुंगात फाशी देण्यात आली.
- कलकत्तामधील माणिक तोळा येथे बॉम्ब निर्मितीचा कारखाना असल्याचा सुगावा ब्रिटिशांना लागला. त्यावरून त्यांनी अरविंद घोष, उल्हास दत्त आदी अनुशीलन समितीच्या कार्यकर्त्यांवर खटला भरला. यामधील काही कार्यकर्त्यांना फाशी देण्यात आले, तर काहींना कठोर शिक्षा सुनावण्यात आल्या. हा खटला 'माणिक तोळा कट खटला' म्हणून ओळखला जातो.
- बसंत कुमार विश्वास यांनी गव्हर्नर जनरल हार्डिंगवर बॉम्ब टाकला. त्यात हार्डिंग बचावला. बसंत कुमार यांना अंबाला तुरुंगात फाशी देण्यात आली. हा खटला 'दिल्ली-लाहोर कट खटला' म्हणून ओळखला जातो.
- रासबिहारी बोस हे हार्डिंगच्या हल्ल्याचे सूत्रधार होते. हा कट फसल्यानंतर ते बनारस येथे गेले व अनुशीलन समितीचे नेतृत्व केले. पुढे ते जपानला गेले व तेथे त्यांनी इंडियन इंडेपेंडेन्स लीग ही संस्था स्थापन केली. इंडियन नॅशनल आर्मी ही सेना त्यांनी स्थापन केली. त्याचे नेतृत्व नेताजी सुभाषचंद्र बोस यांच्याकडे सोपवण्यात आले.
- 1915 - रासबिहारी बोस, सचिंद्रनाथ संन्याल, विष्णू गणेश पिंगळे यांनी गदर या संघटनेच्या माध्यमातून इंग्रजांविरुद्ध सशस्त्र उठाव करण्याचे ठरवले; परंतु किरपाल सिंग याने सरकारला आधीच माहिती दिल्याने हा कट फसला. या खटल्यातील विष्णू गणेश पिंगळे, जगतसिंग मानसिंग, कर्तारसिंग आदींना फाशी देण्यात आले.
- पंजाब प्रांतातील भगतसिंग यांनी दिल्ली येथे हिंदुस्थान सोशालिस्ट रिपब्लिकन असोसिएशन ही संघटना स्थापन केली. त्यांच्यासोबत चंद्रशेखर आझाद हेही होते.
- पब्लिक सेफ्टी बिल सरकारने मंजूर केले, म्हणून भगतसिंग व बटुकेश्वर दत्त यांनी कायदेमंडळात बॉम्बस्फोट घडवून आणला.

- 23 मार्च 1931 रोजी त्यांना लाहोर येथील तुरुंगात भगतसिंग, राजगुरू, सुखदेव या तीन क्रांतिकारकांना फाशी दिली.
- 23 मार्च हा दिवस 'राष्ट्रीय शहीद दिन' म्हणून साजरा केला जातो.
- भगतसिंग यांचे पुस्तक - मी नास्तिक का आहे?
- सायमन कमिशनला विरोध करत असताना झालेल्या लाठीहल्ल्यात लाला लजपतराय यांना मार लागला व त्यांचा त्यातच मृत्यू झाला. लाला लजपतराय यांच्या हत्येचा बदला घेण्यासाठी भगतसिंग व राजगुरू यांनी सँडर्स या अधिकाऱ्याची हत्या केली.

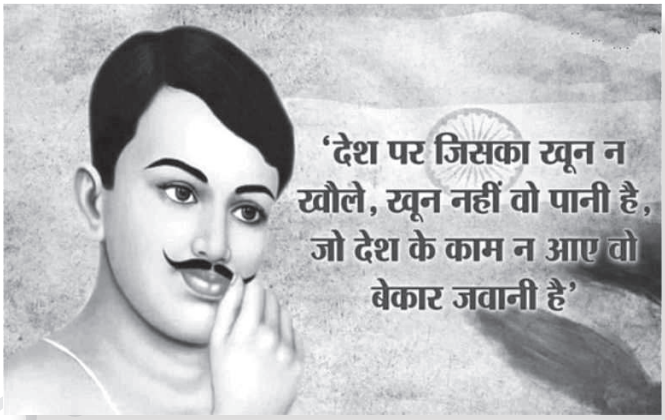

- चंद्रशेखर आझाद यांच्या नेतृत्वात दिल्ली येथे हिंदुस्थान सोशालिस्ट रिपब्लिकन आर्मीची (HSRA) स्थापना (1928) करण्यात आली. चंद्रशेखर आझाद हे या आर्मीचे प्रमुख होते. यामध्ये भगतसिंग, यशपाल सिंग, सुखदेव आदींचा समावेश होता.
- हिंदुस्थान सोशालिस्ट रिपब्लिकन असोसिएशनतर्फे 'रिव्होल्युशनरी' नावाचे पत्रक काढले जात असे.
- भगतसिंग यांना फाशी दिल्यामुळे चंद्रशेखर आझाद व यशपाल सिंग यांनी गव्हर्नर जनरल लॉर्ड आयर्विन यांची रेल्वे उलथून टाकली, परंतु त्यामध्ये आयर्विन बचावला.
- अलाहाबाद येथे एका बागेत इंग्रजांनी चंद्रशेखर आझाद यांना घेरले असताना त्यांनी स्वतःलाच गोळी झाडून हौतात्म्य स्वीकारले.
- सरदार उधमसिंग यांनी जालियनवाला बागेचा मुख्य सूत्रधार असलेल्या मायकल ओडवायरची लंडनमध्ये हत्या केली. 1940 सरदार उधमसिंग यांना लंडन येथील तुरुंगात फाशीची शिक्षा झाली. (या घटनेवरील चित्रपट - सरदार उधम, 2021).

वासुदेव बळवंत फडके

- जन्म - 1845, शिरढोण (रायगड)
- वासुदेव बळवंत फडके काही काळ रेल्वेमध्ये व लष्करामध्ये नोकरीला होते.
- आईच्या अंत्यविधीला येऊ न शकल्याने त्यांनी सरकारी

- वृत्तपत्र – व्हॉईस ऑफ इंडिया
- त्यांचे प्रायव्हेट सेक्रेटरी मोहम्मद अली जिना होते.
- 1851 – 'रास्त गोफ्तार' हे साप्ताहिक सुरू केले.

येथे गोंधळू नका

- **आधुनिक भारताचे जनक – राजा राम मोहन रॉय**
- **आधुनिक भारताचे शिल्पकार – पंडित नेहरू**
- **राष्ट्रपिता – महात्मा गांधी**
- **पितामह – दादाभाई नौरोजी**

नाना शंकरशेठ

- जन्म – 10 फेब्रुवारी 1803, मुंबई (मूळगाव – मुरबाड, ठाणे)
- पूर्ण नाव – नानासाहेब ऊर्फ जगन्नाथ शंकरशेठ मुरकुटे
- त्यांनी मुंबई शहरासाठी केलेल्या कार्यामुळे त्यांना 'मुंबईचे शिल्पकार' असे म्हणतात.
- 1815 – मुंबई येथे बॉम्बे एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना.
- ग्रँट मेडिकल कॉलेजची स्थापना (आताचे जे. जे. वैद्यकीय महाविद्यालय)

- 1840 – बोर्ड ऑफ एज्युकेशनची स्थापना
- 1848 – मुलींसाठी शाळा स्वतःच्या वाड्यात सुरू केली.
- 1852 – बॉम्बे असोसिएशनची स्थापना (दादाभाई नौरोजी यांचा सहभाग)
- नाना हे केंद्रीय कायदेमंडळावर जाणारी पहिले हिंदी सदस्य होते.
- 1853 – भारतातील पहिली रेल्वे धावली. त्याचे पहिले भारतीय प्रवासी नाना होते.
- 1855 – मुंबई प्रांतातील पहिले विधी महाविद्यालय स्थापना.
- 'मुंबईचे अनभिषिक्त सम्राट' असे प्र. के. अत्रे यांना नानांबद्दल गौरवोद्‌गार काढले.

लहुजी साळवे

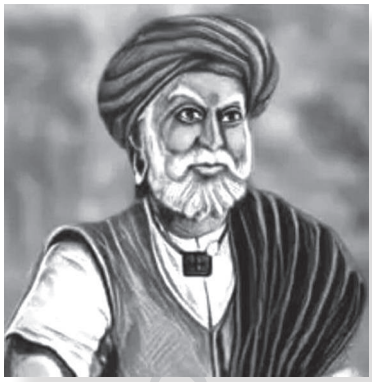

- लहुजी साळवे यांना लहुजी वस्ताद, आद्यक्रांतिगुरू असे म्हणतात.
- तिसऱ्या इंग्रज–मराठा युद्धानंतर त्यांनी 'मरेन तर देशासाठी आणि जगेन तर देशासाठी' अशी प्रतिज्ञा केली.
- त्यांनी अनेक महत्त्वाच्या नेत्यांना स्वसंरक्षणाचे धडे दिले. यामध्ये लोकमान्य टिळक, वासुदेव बळवंत फडके, महात्मा फुले, गोपाळ गणेश आगरकर, चाफेकर बंधू, उमाजी नाईक यांचा समावेश होतो.
- पहिल्या स्त्री शिक्षिका सावित्रीबाई यांना पुण्यात लोकांकडून त्रास होत असे, तेव्हा त्यांनी सावित्रीबाईंना संरक्षण दिले.
- मातंग समाजातील लहुजी साळवे यांनी मातंग वस्तीत जाऊन मुलांना महात्मा फुलेंच्या शाळेत पाठवले.
- 1826 मध्ये उमाजी नाईक यांना 'राजा' म्हणून घोषित केले.
- त्यांनी वासुदेव फडके यांना 1880 च्या बंडात साथ दिली.
- लहुजी साळवेंची समाधी संगमवाडी (पुणे) येथे आहे.

बाळशास्त्री जांभेकर

- जन्म – 6 जानेवारी 1812, पोंबर्ले (रत्नागिरी)
- पूर्ण नाव – बाळ गंगाधर शास्त्री जांभेकर.
- वयाच्या अठराव्या वर्षी बॉम्बे नेटिव्ह एज्युकेशन सोसायटीचे डेप्युटी सेक्रेटरी म्हणून निवड.
- 6 जानेवारी 1832 – मराठी भाषेतील पहिले वृत्तपत्र दर्पणची सुरुवात. (6 जानेवारी हा दिवस महाराष्ट्रात राज्य पत्रकार दिन म्हणून साजरा केला जातो. हे वृत्तपत्र दोन भाषेतून येत असे. – मराठी व इंग्रजी)
- 1840 – बाळशास्त्री जांभेकर व भाऊ महाजन यांनी 'दिग्दर्शन' हे मराठीतील वृत्तपत्र सुरू केले.

➢ काले, जिल्हा सातारा येथे स्थापना
➢ बोधचिन्ह – वटवृक्ष
➢ ब्रीदवाक्य – 'स्वावलंबी शिक्षण हेच आमचे ब्रीद'
➢ रयत शिक्षण संस्थेच्या 600 हून अधिक वेगवेगळ्या शाळा व महाविद्यालये आहेत.

आचार्य विनोबा भावे

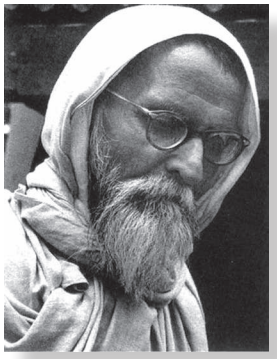

- पूर्ण नाव – विनायक नरहर भावे
- 1923 – 'महाराष्ट्र धर्म' मासिकाची सुरुवात
- 1923 – नागपूर येथे झेंडा सत्याग्रहात सहभाग
- भगवद्गीतेचे अध्ययन करून त्यांनी 'गीताई' हे पुस्तक लिहिले.
- 1936 – वर्धा येथे कुष्ठरोग्यांसाठी महारोगी सेवा मंडळाची स्थापना.
- 1940 – गांधीजींनी सुरू केलेल्या वैयक्तिक सत्याग्रह चळवळीतील पहिले सत्याग्रही.
- 1951 – भूदान चळवळीला तेलंगणातील 'पोचमपल्ली' येथून सुरुवात. चळवळीमधून लोकांनी लाखो एकर जमीन दान दिली. भूमिहीन व अल्पभूधारक शेतकऱ्यांना या जमिनीचे वाटप करण्यात आले. यात त्यांनी 'सब भूमी गोपाल की' असा नारा दिला.
- 1958 – रॅमन मॅगसेसे पुरस्कार. (रॅमन मॅगसेसे मिळविणारे ते पहिले भारतीय होते.)
- 1975 – वर्धा येथील पवनार आश्रमाची स्थापना
- 1976 – त्यांनी गोहत्या विरोधात आमरण उपोषणाची घोषणा केली.
- साहित्य – गीताई, विचारपोथी, गीता प्रवचने, संतांचा प्रसाद, अष्टादशी

विष्णुबुवा ब्रह्मचारी

- जन्म – 1825, शिरवली (रायगड)
- मूळ नाव – विष्णू भिकाजी गोखले
- विष्णुबुवा आणि ख्रिश्चन मिशनरी यांच्यातील चर्चा 'समुद्र किनारीचा वादविवाद' या पुस्तकात आढळतो.
- वैदिक धर्मावरील टीकेला उत्तर देण्यासाठी त्यांना 'वर्तमानदीपिका' हे वृत्तपत्र सुरू केले.
- विष्णुबुवांनी लिहिलेली इतर पुस्तके –
  - वेदोक्तधर्म प्रकाश
  - भाषार्थ सिंधू
  - सेतूबंधानी टीका

डॉ. पंजाबराव देशमुख

- जन्म – 1898, पापळ (अमरावती)
- महाराष्ट्रातील एक शिक्षणप्रेमी, सामाजिक कार्यकर्ते व भारताचे माजी कृषिमंत्री
- 1920 – शेतकरी संघाची स्थापना.
- त्यांनी बहुजन समाजाच्या विकासासाठी 'श्रद्धानंद छात्रालय' व 1932 मध्ये 'शिवाजी शिक्षण संस्था' स्थापन केली.
- श्री शिवाजी व्यायाम प्रसारक मंडळाची स्थापना केली.
- अमरावती येथील अंबादेवीच्या मंदिरात अस्पृश्यांना प्रवेश मिळावा म्हणून सत्याग्रह केला.
- भारतीय प्राथमिक शिक्षक संघ स्थापन केला.
- नेताजी सुभाषचंद्र बोसांचा त्यांच्यावर विशेष प्रभाव होता.
- लोकसभेवर खासदार म्हणूनही 3 वेळा निवडून गेले होते.
- त्यांच्या स्मरणार्थ अकोल्यात 'पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ' स्थापन करण्यात आले.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज

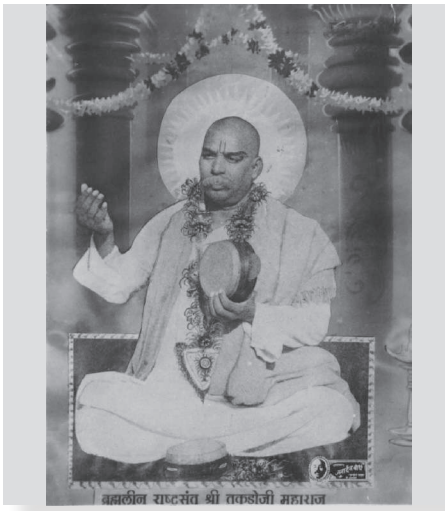

- पूर्ण नाव – माणिक बंडोजी इंगळे
- जन्म – यावली, जिल्हा अमरावती (30 एप्रिल 1909)
- मृत्यू – गुरुकुंज आश्रम, जिल्हा अमरावती (11 ऑक्टोबर 1968)
- गुरूंचे नाव –आकडोजी महाराज

Maharashtra Publication

वनलायनर

होमो इरेक्टस म्हणजे कोणता मानव?	**ताठ कण्याचा मानव**
होमो सेपियन म्हणजे काय?	**बुद्धिमान मानव (सध्याचा)**
अग्नीचा शोध कोणत्या कालखंडात लागला?	**पुराश्मयुगात**
मानवाने वापरलेला सर्वप्रथम धातू कोणता?	**तांबे**
चाकाचा शोध कोणत्या युगात लागला?	**नवाश्म युगात**
हडप्पा संस्कृती कोणत्या नदीच्या काठी आहे?	**रावी नदी**
हडप्पा संस्कृतीचा शोध कोणी लावला?	**दयाराम साहनी**
हडप्पा हे ठिकाण कोठे आहे?	**पाकिस्तान मधील पंजाब प्रांतात**
मोहेंजदडो हे ठिकाण कोणत्या नदीकाठी आहे?	**सिंधू नदी**
मोहेंजोदडोचा शोध कोणी लावला?	**राखलदास बॅनर्जी**
हडप्पा संस्कृतीतील महास्नानगृह कोठे सापडले आहे?	**मोहेंजोदडो**
हडप्पा संस्कृतीच्या मुद्रिका कोणत्या दगडापासून बनवल्या जात?	**स्टिएटाईट**
मोहेंजोदडोचा कोणत्या वर्षी जागतिक वारसा स्थळांमध्ये समावेश करण्यात आला?	1980
हडप्पा संस्कृतीतील यज्ञकुंड कोठे आढळून आले आहे?	**लोथल आणि कालीबंगन**
हडप्पा संस्कृतीतील कोणत्या ठिकाणी महाकाय गोदी चे अवशेष आढळून आले आहेत?	**लोथल (गुजरात)**
नांगरलेल्या शेताचा पुरावा कोठे आढळून आला आहे?	**कालीबंगन (राजस्थान)**
हडप्पा संस्कृतीतील पशुपतिनाथाची मूर्ती कोठे आढळून आली?	**मोहेंजोदडो**
कालीबंगन हे ठिकाण कोणत्या राज्यात आहे?	**राजस्थान**
लोथल हे ठिकाण कोठे आहे?	**गुजरात**
रावी नदीचे वैदिक काळातील नाव काय होते?	**परुष्णी**
वैदिक काळात शतुद्री असे कोणत्या नदीला म्हणत?	**सतलज**
सर्वात प्राचीन वेद कोणता आहे?	**ऋग्वेद**
सर्वात अर्वाचीन वेद कोणता आहे?	**अथर्ववेद**
ऋग्वेदाची रचना कोणी केली आहे?	**विश्वामित्र**
चातुर्वर्ण समाजाची कल्पना कोणत्या वेदात आहे?	**ऋग्वेद**
यज्ञ करताना पाळावयाचे नियम कोणत्या वेदात दिलेले आहेत?	**यजुर्वेद**
भारतीय संगीताचा पाया कोणत्या वेदाला म्हटले जाते?	**सामवेद**
अथर्ववेदाची रचना कोणी केली आहे?	**अथर्वऋषी**
आयुर्वेद हा कोणत्या वेदाचा उपवेद आहे?	**अथर्ववेद**
उपनिषदे म्हणजे काय?	**गुरुजवळ बसून मिळवलेले ज्ञान**
अरण्यके म्हणजे काय?	**अरण्यात रचलेले काव्य**
शस्त्रक्रियेचा जनक कोणाला म्हटले जाते?	**सुश्रुत**
हिंदू पुराणांची संख्या किती आहे?	18

➲ बुधभूषण हा ग्रंथ कोणी लिहिला?	**छत्रपती संभाजी महाराज**
➲ संत ज्ञानेश्वरांचा जन्म कोठे झाला?	**आपेगाव – पैठण (छत्रपती संभाजी नगर)**
➲ संत ज्ञानेश्वरांची समाधी कोठे आहे?	**आळंदी (पुणे)**
➲ संत ज्ञानेश्वर यांचे पूर्ण नाव काय आहे?	**ज्ञानेश्वर विठ्ठलपंत कुलकर्णी**
➲ भावार्थदीपिका हा ग्रंथ कोणी लिहिला?	**संत ज्ञानेश्वर**
➲ संत नामदेवांचे पूर्ण नाव काय आहे?	**नामदेव दामाशेठ रेळेकर**
➲ महाराष्ट्रातील कोणत्या संताचे अभंग शिखांचा पवित्र ग्रंथ गुरुग्रंथसाहीब समाविष्ठ आहेत?	**संत नामदेव**
➲ संत तुकारामांचे पूर्ण नाव काय आहे?	**तुकाराम बोल्होबा आंबिले**
➲ संत तुकाराम महाराजांचा जन्म कोठे झाला?	**देहू (पुणे)**
➲ शिवाजी महाराजांचे समकालीन असणारे महाराष्ट्रातील संत कोण?	**संत तुकाराम**
➲ संत तुकाराम महाराजांचे मराठीतील पहिली चरित्र कोणी लिहिले?	**कृष्णाजी अर्जुन केळुसकर**
➲ सामाजिक जागृतीसाठी 'भारुड'चा वापर कोणी केला?	**संत एकनाथ**
➲ संत रामदास यांचे पूर्ण नाव काय?	**नारायण सूर्याजी ठोसर**
➲ संत रामदासांचा जन्म कुठे झाला?	**जांब (जालना)**
➲ संत रामदासांची समाधी कोठे आहे?	**सज्जनगड (सातारा)**
➲ दासबोध हा ग्रंथ कोणी लिहिला?	**संत रामदास**
➲ अमेरिका खंडाचा शोध कोणी लावला?	**कोलंबस**
➲ भारतात येणारा पहिला खलाशी कोण?	**वास्को–द–गामा**
➲ पोर्तुगीजांचा भारतातील पहिला गव्हर्नर कोण?	**फ्रान्सिस डी अल्मेडा**
➲ ईस्ट इंडिया कंपनीची स्थापना केव्हा झाली?	**31 डिसेंबर 1600**
➲ इंग्रजांनी भारतातील पहिली वखार कोठे स्थापन केली?	**सुरत**
➲ कोणत्या युद्धाने मराठा साम्राज्याचा शेवट झाला?	**तिसरे इंग्रज–मराठा युद्ध**
➲ 'म्हैसूरचा वाघ' असे कोणाला म्हटले जाते?	**टिपू सुलतान**
➲ प्लासीची लढाई केव्हा झाली?	**23 जून 1757**
➲ प्लासीच्या लढाई वेळी बंगालचा नवाब कोण होता?	**सिराज उद्दौला**
➲ प्लासीच्या लढाई वेळी इंग्रज सैन्याचे नेतृत्व कोण करत होते?	**रॉबर्ट क्लाईव्ह**
➲ कोणत्या लढाईने भारतात इंग्रजी सत्तेचा पाया घातला?	**प्लासीची लढाई**
➲ बंगालचा पहिला गव्हर्नर कोण?	**रॉबर्ट क्लाईव्ह**
➲ बंगालचा पहिला गव्हर्नर जनरल कोण?	**वॉरेन हेस्टिंग**
➲ भारताचा पहिला गव्हर्नर जनरल कोण?	**लॉर्ड विल्यम बेंटिक**
➲ भारताचा पहिला व्हाईसरॉय कोण होता?	**लॉर्ड कॅनिंग**
➲ रेग्युलेटिंग ॲक्ट केव्हा पास करण्यात आला?	**1773**
➲ रेग्युलेटिंग ॲक्टनुसार सुप्रीम कोर्टाची स्थापना कोठे करण्यात आली?	**कलकत्ता**
➲ पीट्स इंडिया ॲक्ट केव्हा पारित करण्यात आला?	**1784**
➲ कायमधारा पद्धत कोणी सुरू केली?	**कॉर्नवालिस**

कोणाला भारतीय 'सनदी सेवेचा जनक' म्हटले जाते?	लॉर्ड कॉर्नवालिस
तैनाती फौजेचा मोठ्या प्रमाणावर वापर कोणी केला?	लॉर्ड वेलस्ली
तैनाती फौज भारतात सर्वप्रथम कोणी स्वीकारली?	निजाम
पेंढाऱ्यांचा बंदोबस्त कोणी केला?	लॉर्ड हेस्टिंग्ज
मद्रास प्रांतात रयतवारी पद्धत कोणी लागू केली?	थॉमस मन्रो
सती प्रथा कायद्याने केव्हा बंद करण्यात आली?	1829
सती प्रथा कोणी बंद केले?	लॉर्ड विल्यम बेंटिक
सती प्रथा बंद व्हावी यासाठी विल्यम बेंटिकला कोणी मदत केली?	राजा राममोहन रॉय
शिक्षणाचा झिरपता सिद्धांत कोणी बनवला?	लॉर्ड मॅकोले
लॉर्ड मेकॉलेचा शिक्षणाचा झिरपता सिद्धांत कोणी मांडला?	लॉर्ड विल्यम बेंटिक
वृत्तपत्रांचा मुक्तिदाता असे कोणाला म्हटले जाते?	चार्ल्स मेटकाफ
भारतातील सर्वप्रथम रेल्वे मार्ग कोणता?	ठाणे ते मुंबई (बोरीबंदर ते ठाणे)
भारतातील पहिली तार सेवा कोठे सुरू झाली?	कोलकत्ता ते डायमंड हार्बर
व्यपगत सिद्धांत कोणत्या गव्हर्नर जनरलने लागू केला?	लॉर्ड डलहौसी
दत्तक वारस नामंजूर हे तत्त्व कोणत्या गव्हर्नर जनरलने लागू केले?	लॉर्ड डलहौसी
विधवा पुनर्विवाह कायदा कोणी संमत केला?	लॉर्ड डलहौसी
भारतातील इंग्रजी साम्राज्याचा जनक असे कोणाला म्हटले जाते?	लॉर्ड डलहौसी
मुंबई प्रांताचा पहिला ब्रिटिश गव्हर्नर कोण?	माउंट स्टुअर्ड एल्फिन्स्टन
बिहारमध्ये कोणाच्या नेतृत्वाखाली आदिवासींनी ब्रिटिश सत्तेविरुद्ध सशस्त्र उठाव केला?	बिरसा मुंडा
खानदेशातील भिल्लानी कोणाच्या नेतृत्वात उठाव केला?	कर्जासिंग
पाइका उठाव कोणत्या प्रांतात घडून आला?	उडिसा
पालेगारांचा उठाव कोणत्या भागात झाला?	आंध्र प्रदेश
1844 साली कोल्हापूरमध्ये कोणी उठाव केला?	गडकरींनी
1857 च्या उठावाचे तत्कालीन कारण काय होते?	गाय व डुकराची चरबी लावलेले काडतूस प्रकरण
1857 च्या उठावाची नियोजित तारीख काय होती?	31 मे 1857
दिल्लीच्या उठावाचे नेतृत्व कोणी केले?	बहादूरशहा जफर दुसरा
1857 च्या उठावात कानपूर येथील उठावाचे नेतृत्व कोणी केले?	नानासाहेब पेशवे
तात्या टोपे यांचे पूर्ण नाव काय होते?	रामचंद्र पांडुरंग टोपे
तात्या टोपे यांचा जन्म कोठे झाला?	महाराष्ट्रातील येवला (नाशिक)
जगदीशपूर (बिहार) येथील उठावाचे नेतृत्व कोणी केले?	राणा कुवरसिंग
कानपूर येथील उठाव कोणत्या ब्रिटिश सेनानीने मोडून काढला?	जनरल कॅम्पबेल
लखनौमधील उठावाचे नेतृत्व कोणी केले?	बेगम हजरत महल
झाशीतील उठावाचे नेतृत्व कोणी केले?	राणी लक्ष्मीबाई
1857 च्या उठावातील 'सर्वात सामर्थ्यशाली नेतृत्व' असे वर्णन ब्रिटिश अधिकारी ह्यू रोज यांनी कोणाबद्दल काढले?	झाशीची राणी लक्ष्मीबाई
राणीचा जाहीरनामा कधी घोषित केला गेला?	1 नोव्हेंबर 1858

➲ 'दत्त महात्म्य' हा ग्रंथ कोणी लिहिला?	वासुदेव बळवंत फडके
➲ वासुदेव बळवंत फडके यांच्यावर खटला चालू असताना त्यांचे वकीलपत्र कोणी घेतले?	ग. वा .जोशी
➲ वासुदेव बळवंत फडके यांना कोणत्या बोटीने एडनला नेण्यात आले?	तेहरान
➲ वासुदेव बळवंत फडके यांच्या निधनानंतर 'देशप्रेमाने ओथंबलेला हिमालयासारखा उत्तुंग महापुरुष' असे वर्णन कोणत्या वर्तमानपत्राने केले?	अमृत बझार
➲ आद्य क्रांतिकारक म्हणून कोणाला ओळखले जाते?	वासुदेव बळवंत फडके
➲ स्वातंत्र्यवीर सावरकरांचा जन्म कोठे झाला?	भगूर (नाशिक)
➲ वि. दा. सावरकर यांच्यावर कोणाचा प्रभाव होता?	जोसेफ मॅझिनी
➲ 'राष्ट्रभक्त समूह' ही गुप्त संघटना कोणी स्थापन केली?	वि. दा. सावरकर
➲ 'अभिनव भारत' या संघटनेची स्थापना कोणी केली?	वि .दा .सावरकर
➲ 'मित्रमेळा' या संघटनेची स्थापना कोणी केली?	वि. दा. सावरकर
➲ कर्झन वायलीची हत्या कोणी केली?	मदनलाल धिंग्रा
➲ वि. दा. सावरकरांना लंडनवरून भारतात कोणत्या बोटीने आणले गेले?	मोरिया
➲ '1857 चे स्वातंत्र्य समर' या ग्रंथाचे लेखक कोण?	वि. दा. सावरकर
➲ 'माझी जन्मठेप' या पुस्तकाचे लेखक कोण?	वि. दा. सावरकर
➲ सेनापती बापट यांचे पूर्ण नाव काय आहे?	पांडुरंग महादेव बापट
➲ श्यामजी कृष्ण वर्मा यांनी 'इंडिया हाऊस'ची स्थापना कोठे केली?	लंडन
➲ गदर पार्टीची स्थापना कोणी केली?	सोहन सिंग भाकना
➲ 1907 मध्ये जर्मनीतील स्टुडगार्ड येथे भारताचा राष्ट्रध्वज सर्वप्रथम कोणी फडकवला?	मादाम भिकाजी कामा
➲ काकोरी रेल्वे कटाचे नाव काय केले आहे?	काकोरी ट्रेन ॲक्शन
➲ कलकत्ता येथे सर्वोच्च न्यायालयाची स्थापना कोणत्या कायद्याने झाली?	रेग्युलेटिंग ॲक्ट 1773
➲ कोणत्या कायद्याने ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीची व्यापारी मक्तेदारी संपुष्टात आली?	1813 चा चार्टर ॲक्ट
➲ कोणत्या कायद्याने ख्रिश्चन मिशनऱ्यांना भारतात धर्मप्रचार करण्याची परवानगी मिळाली?	1813 चा चार्टर ॲक्ट
➲ कोणत्या कायद्याने प्रांतात द्विदल शासन पद्धती सुरू केली?	मॉंटेग्यू-चेम्सफोर्ड कायदा, 1919
➲ हाय कमिशनर या पदाची निर्मिती कोणत्या कायद्याने केली?	मॉंटेग्यू-चेम्सफोर्ड कायदा, 1919
➲ कोणत्या कायद्याने केंद्रीय लोकसेवा आयोगाची स्थापना करण्यात आली?	भारत सरकार कायदा, 1935
➲ भारतीय राष्ट्रध्वजाच्या आकाराचे प्रमाण काय आहे?	3 : 2
➲ भारतीय राष्ट्रध्वजातील केसरी रंग कशाचे प्रतीक आहे?	त्याग आणि शौर्य
➲ भारतीय राष्ट्रध्वजातील पांढरा रंग कशाचे प्रतीक आहे?	शांती
➲ भारतीय राष्ट्रीय ध्वजातील हिरवा रंग कशाचे प्रतीक आहे?	समृद्धी
➲ राष्ट्रध्वजावरील अशोकचक्र कुठून घेण्यात आलेले आहे?	सारनाथ येथील अशोक स्तंभावरून
➲ काश्मीरचे विलीनीकरण भारतात केव्हा झाले?	26 ऑक्टोबर 1947
➲ जम्मू-काश्मीर संबंधित राज्यघटना कलम 370 केव्हा हटवण्यात आले?	31 ऑक्टोबर 2019
➲ जुनागड हे संस्थान भारतात केव्हा विलीन करण्यात आले?	9 नोव्हेंबर 1947
➲ हैदराबाद संस्थान भारतात विलीन करण्यासाठी पोलिसांनी कोणती कारवाई केली?	ऑपरेशन पोलो
➲ हैदराबाद संस्थानात निजामाला पाठिंबा देणारी रझाकार ही संघटना कोणी स्थापन केली होती?	कासिम रिझवी

हैदराबाद संस्थानातील स्टेट काँग्रेसचे पहिले हुतात्मा कोण?	नांदेडचे गोविंदराव पानसरे
मराठवाडा मुक्ती दिन केव्हा साजरा केला जातो?	17 सप्टेंबर
स्वामी रामानंद तीर्थांचे पूर्ण नाव काय आहे?	व्यंकटेश भगवानराव खेडगीकर
भाषावार प्रांतरचनेसाठी 1948 मध्ये कोणाच्या अध्यक्षतेखाली समिती नेमण्यात आली?	एस.के .दार
राज्य पुनर्रचना आयोगाची स्थापना कोणाच्या अध्यक्षतेखाली करण्यात आली?	फजल अली
द्विभाषिक मुंबई राज्याची स्थापना केव्हा झाली?	1956
व्दिभाषिक मुंबई राज्याचे पहिले मुख्यमंत्री कोण होते?	यशवंतराव चव्हाण
महाराष्ट्र राज्याची स्थापना केव्हा झाली?	1 मे 1960
भारताने पंचशील करार कोणत्या देशाबरोबर केला होता?	चीन
चीन-भारत युद्ध केव्हा झाले?	1962
बांगलादेशाचे जनक कोणाला म्हटले?	शेख मुजीबुर रहमान
सुवर्ण मंदिरातील दहशतवाद्यांना हटवण्यासाठी भारतीय लष्कराने कोणते ऑपरेशन राबवले?	ऑपरेशन ब्लू स्टार
ऑपरेशन ब्लू स्टारचे नेतृत्व कोणी केले?	मेजर कुलदीप सिंग ब्रार

समाज सुधारक

'आधुनिक भारताचे जनक' कोणाला म्हटले जाते?	राजा राममोहन रॉय
ब्राह्मो समाजाची स्थापना कोणी केली?	राजा राममोहन रॉय
सतीबंदीसाठी बंगालमध्ये कोणी प्रयत्न केले?	राजा राममोहन रॉय
आत्मीय सभेची स्थापना कोणी केली?	राजा राममोहन रॉय
स्वामी विवेकानंदांचा जन्मदिवस काय म्हणून साजरा केला जातो?	राष्ट्रीय युवक दिन
स्वामी विवेकानंदांचे मूळ नाव काय आहे?	नरेंद्रनाथ विश्वनाथ दत्त
'भारताचे पितामह' म्हणून कोणाला ओळखले जाते?	दादाभाई नौरोजी
'पॉवर्टी अँड अन-ब्रिटिश रुल इन इंडिया' हे पुस्तक कोणी लिहिले आहे?	दादाभाई नौरोजी
संपत्तीचे वहन सिद्धांत कोणी मांडला?	दादाभाई नौरोजी
ब्रिटिश संसदेवर सदस्य म्हणून निवड होणारे पहिले भारतीय कोण?	दादाभाई नौरोजी
स्वामी दयानंद सरस्वती यांचे मूळ नाव काय होते?	मूळ शंकर तिवारी
'इंडिया फॉर इंडिपेंडेंस इंडियन्स' हा नारा कोणी दिला?	स्वामी दयानंद सरस्वती
1875 मध्ये आर्य समाजाची स्थापना कोणी केली?	स्वामी दयानंद सरस्वती
'वेदांकडे परत चला' हा नारा कोणी दिला?	स्वामी दयानंद सरस्वती
'सत्यार्थ प्रकाश' हा या ग्रंथाचे लेखक कोण?	स्वामी दयानंद सरस्वती
'मोहमेडन लिटरली सोसायटी'ची स्थापना कोणी केली?	नवाब अब्दुल लतीफ
महात्मा फुले यांचे मूळ आडनाव काय होते?	गोऱ्हे
महात्मा फुलेंवर कोणाचा प्रभाव होता?	थॉमस पेन (राईट ऑफ मॅन)
1848 मध्ये मुलींसाठी बुधवार पेठेत भिडे वाड्यात शाळा कोणी सुरू केली?	महात्मा फुले
बालहत्या प्रतिबंधक गृहाची स्थापना महात्मा फुलेंनी केव्हा केली?	1863
तळेगाव ढमढेरे येथे नाभिकांचा संप कोणी घडवून आणला?	महात्मा ज्योतरराव फुले

➲ संत गाडगेबाबा यांचे मूळ नाव काय आहे?	**डेबुजी झिंगरोजी जानोरकर**
➲ संत गाडगेबाबांचा जन्म कुठे झाला आहे?	**शेंडगाव (अमरावती)**
➲ पंढरपूर येथे 'चोखामेळा धर्मशाळा' कोणी बांधली?	**संत गाडगेबाबा**
➲ महाराष्ट्र शासनाने संत गाडगेबाबा ग्रामस्वच्छता अभियानाची सुरुवात केव्हा केली?	**2001**
➲ 'अल हिलाल' या हे वृत्तपत्र कोणी सुरु केले?	**मौलाना अब्दुल कलाम आझाद**
➲ बाबा आमटे यांनी आनंदवनाची स्थापना केव्हा केली?	**1952**
➲ 'भारत जोडो अभियान' कोणी सुरू केले?	**बाबा आमटे**
➲ 'ज्वाला आणि फुले' हे पुस्तक कोणाचे आहे?	**बाबा आमटे**
➲ 'कोकणचे गांधी' म्हणून कोणाला ओळखले जाते?	**आप्पासाहेब पटवर्धन**
➲ 'कऱ्हेचे पाणी' हे आत्मचरित्र कोणाचे आहे?	**आचार्य अत्रे**
➲ 'लालबावटा' या कलापथकाची स्थापना कोणी केली?	**अण्णा भाऊ साठे**
➲ 'फकीरा' या कादंबरीचे लेखक कोण आहेत?	**अण्णा भाऊ साठे**
➲ 'कृष्णाकाठ' हे आत्मवृत्त कोणाचे आहे?	**यशवंतराव चव्हाण**
➲ 'इंडियन नॅशनल ट्रेड युनियन काँग्रेस (इंटक)' ची स्थापना कोणी केली?	**वल्लभभाई पटेल**
➲ 'भारताच्या मॉन्टेसरी' असं कोणाला म्हटले जाते?	**ताराबाई मोडक**
➲ 'कोसबाडच्या टेकडीवरून' या पुस्तकाचे लेखक कोण आहे?	**अनुताई वाघ**

❑❑

प्रश्नोत्तरे

प्र. 1. भगवान महावीर यांना खालीलपैकी कोणत्या ठिकाणी केवलज्ञान प्राप्त झाले?
1) कुंदग्राम 2) जिम्बिका ग्राम
3) सारनाथ 4) श्रवणबेळगोळ
(मुंबई कारागृह पोलीस 2024)

प्र. 2. फतेहपूर सिक्री बद्दल खालीलपैकी चूक वाक्य ओळखा.
1) 1572 मध्ये गुजरात जिंकल्यानंतर अकबरने फतेहपूर सिक्री वसवली.
2) फतेहपूर सिक्री येथे बुलंद दरवाजा आहे.
3) फतेहपूर सिक्री येथे सलीम चिश्ती याचा दर्गाह आहे.
4) अकबराचे दहन फतेहपूर सिक्री येथे केले आहे.
(मुंबई कारागृह पोलीस 2024)

प्र. 3. सिंधू संस्कृतीमध्ये खालीलपैकी कोणत्या ठिकाणी नर्तकाची कांस्यमुर्ती सापडली आहे?
1) हडप्पा 2) मोहंजोदाडो
3) लोथल 4) कालीबंगण
(मुंबई चालक 2024)

प्र. 4. खालीलपैकी कोणत्या ठिकाणी बौद्ध परिषद झाली नाही?
1) सारनाथ 2) राजगृह 3) वैशाली 4) काश्मिर
(मुंबई चालक 2024)

प्र. 5. अजिंठा येथील चित्रांमध्ये प्रामुख्याने कशाची चित्र आढळतात?
1) रामायण 2) जातक कथा
3) उपनिषद 4) महाभारत
(धाराशिव पोलीस 2024)

प्र. 6. प्राचीन संस्कृत महाकाव्य महाभारताचा लेखक कोणता ऋषी आहे ?
1) वाल्मीकी 2) व्यास
3) कालिदास 4) तुलसीदास
(भंडारा पोलीस 2024)

प्र. 7. मध्ययुगीन भारतातील खालीलपैकी कोणत्या साम्राज्याने राज्यसेवेत महिलांना रोजगार दिला होता ?
1) चोल साम्राज्य 2) विजयनगर साम्राज्य
3) म्हैसूर वाडियार 4) मराठा साम्राज्य
(भंडारा पोलीस 2024)

प्र. 8. 'अर्थशास्त्र' हा ग्रंथ कोणी लिहिला ?
1) चाणक्य 2) बिंदूसार
3) सुदर्शन 4) महेन्द्र
(चंद्रपूर SRPF 2024)

प्र. 9. नळदुर्ग किल्यातील बोरी नदीवरील धरण कोणत्या राजाच्या काळात बांधलेले आहे?
1) नल राजा 2) आदिलशहा

3) महमद आदिलशहा। 4) इब्राहिम आदिलशहा॥
(सोलापूर शहर पोलीस 2024)

प्र. 10. कोणत्या वेदामध्ये संगीताचा उल्लेख केलेला आहे?
1) ऋग्वेद 2) सामवेद 3) अथर्ववेद 4) यजुर्वेद
(मुंबई कारागृह पोलीस 2024)

प्र. 11. प्राचीन संस्कृतीचे अवशेष सापडलेले जोर्वे हे ठिकाण कोणत्या तालुक्यात आहे?
1) अकोले 2) संगमनेर 3) राहता 4) नेवासा
(अहिल्यानगर पोलीस 2023)

प्र. 12. जैनांच्या पवित्र ग्रंथाला काय म्हणतात?
1) आगम सूत्र 2) अंगा 3) परवा 4) उपगा
(भंडारा पोलीस 2023)

प्र. 13. गुप्त युगात वराहमिहिराने बृहतसंहिता हा प्रसिद्ध ग्रंथ लिहिला तो कोणत्या विषयावरचा ग्रंथ होता?
1) खगोलशास्त्र 2) स्टेट क्राफ्ट
3) आयुर्वेदिक औषध प्रणाली 4) अर्थशास्त्र
(भंडारा पोलीस 2023)

प्र. 14. अद्वैत तत्त्वज्ञान कोणी लिहिले?
1) शंकराचार्य 2) रामानुजाचार्य
3) नागार्जुन 4) वसुमित्रा
(भंडारा पोलीस 2023)

प्र. 15. संस्कृत कवी कालिदासने नागपूर मधील रामटेक येथे खालीलपैकी कोणते काव्य रचले?
1) रामचरितमानस 2) राग दरबारी
3) मेघदूत 4) कुमार संभव
(नागपूर ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 16. हडप्पा संस्कृतीमध्ये महास्नानगृह कोणत्या ठिकाणी सापडले आहे?
1) हडप्पा 2) कालीबंगन
3) मोहेंजोदडो 4) दायमाबाद
(अकोला पोलीस 2023)

प्र. 17. छ. संभाजीनगर जिल्ह्यात असणारा देवगिरी किल्ला कोणत्या राजघराण्याने स्थापित केला?
1) यादव घराणे 2) खिलजी घराणे
3) चालुक्य घराणे 4) तुगलक घराणे
(छ. संभाजीनगर ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 18. कैलास मंदिराची निर्मिती कोणाच्या राजवटीत झाली?
1) चालुक्य 2) पल्लव 3) मौर्य 4) राष्ट्रकूट
(सिंधुदुर्ग पोलीस 2024)

प्र. 19. पुढीलपैकी कोणत्या गुप्त राजाने महेन्द्रादित्य ही पदवी घेतली?
1) दुसरा चंद्रगुप्त 2) समुद्रगुप्त
3) कुमारगुप्त पहिला 4) स्कन्धगुप्त
(लातूर चालक 2021)

प्र. 20. गौतम बुद्ध यांचे जन्मस्थळ कोणते?
1) लुम्बिनी 2) वैशाली 3) बोधगया 4) पाटलीपुत्र
(सोलापूर ग्रामीण चालक 2021)

प्र. 21. 'बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय' ही कोणाची शिकवण आहे?
1) शंकराचार्य 2) बुद्ध
3) महावीर 4) गुरु गोविंदसिंग
(भंडारा चालक 2021)

प्र. 22. दक्षिणेतील विजयनगर राज्याची राजधानी कोणती होती ?
1) बैंगलोर 2) म्हैसूर 3) हम्पी 4) विजापूर
(अकोला SRPF 2021)

प्र. 23. खालीलपैकी कोणता ग्रंथ बौद्धांचा धर्मग्रंथ आहे?
1) ऋग्वेद 2) अरण्यके
3) त्रिपिटक 4) ऐने अकबरी
(पुणे SRPF 2021)

प्र. 24. हडप्पा संस्कृती कोणत्या नदीच्या खोऱ्यात विकसित झाली?
1) चिनाब 2) सतलज 3) सिंधू 4) गंगा
(पालघर पोलीस 2021)

प्र. 25. गौतमबुद्ध आपल्या अनुयायांना उपदेश देताना कोणत्या भाषेचा वापर करत असत?
1) अर्धमागधी 2) मागधी
3) पाली 4) यापैकी नाही
(नागपूर कारागृह 2021)

प्र. 26. 'रामचरित मानस' या अवधी भाषेतील साहित्याची निर्मिती कोणी केली?
1) सूरदास 2) तुलसीदास 3) कालिदास 4) वीरदास
(नागपूर कारागृह पोलीस 2021)

प्र. 27. बहामनी राज्याची स्थापना कोणी केली ?
1) कुतुबुद्दीन 2) हसन गंगू
3) महमूद गवान 4) आदिल शहा
(सिंधुदुर्ग पोलीस 2021)

प्र. 28. खालील राज्यकर्त्यांचा सर्वात आधी ते सर्वात नंतरचा असा त्यांच्या कार्यकाळानुसार क्रम लावा.
a) जलालुद्दीन खिलजी b) गियासुउद्दीन बल्बक
c) रझिया सुल्तान d) अलाउद्दीन खिलजी
1) c, b, a, d 2) c, b, d, a
3) b, c, a, d 4) b, c, d, a
(मुंबई चालक 2024)

प्र. 29. बाबरचे आत्मचरित्र "बाबरनामा' हे ..... भाषेत रचले गेले.
1) अरबी 2) फारशी 3) तुर्की 4) उर्दू
(सोलापूर शहर चालक 2024)

प्र. 30. औरंगजेबाची कबर कोठे आहे ?
1) नशिराबाद 2) बुऱ्हाणपूर
3) खुलताबाद 4) आग्रा
(बीड चालक 2024)

प्र. 31. कोणत्या मुघल सम्राटाच्या काळात इंग्लिश ईस्ट इंडिया कंपनीने भारतात पहिला कारखाना स्थापन केला?
1) अकबर 2) जहांगीर 3) शहाजहान 4) औरंगजेब
(भंडारा पोलीस 2023)

प्र. 32. पानिपतचे पहिले युद्ध कोणामध्ये झाले?
1) बाबर व इब्राहम लोदी 2) मराठे व अब्दाली

Maharashtra Publication

3) अकबर व हेमू 4) बाबर व राणासंग
(मुंबई लोहमार्ग पोलीस 2023)

प्र. 33. इ.स. 1506 मध्ये आपली राजधानी दिल्लीहून आग्रा येथे कोणी हलविली?
1) मोहम्मद तुघलक 2) अल्लाउद्दीन खिल्जी
3) सिकंदर लोदी 4) इब्राहिम लोदी
(कुसडगाव SRPF 2021)

प्र. 34. खालीलपैकी अचूक जोडी ओळखा.
1) पेशवा - सैन्याची व्यवस्था पाहणे
2) सुमंत - स्वराज्याचे सरन्याधीश
3) सचिव - परराज्य संबंध
4) अमात्य - जमाखर्च पाहणे
(मुंबई चालक 2024)

प्र. 35. छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळातील घटनांचा कालानुक्रम लावा.
a) अफजलखान वध b) शायिस्तेखानाचा बोट छाटली
c) पन्हाळ्याचा वेढा d) सुरतेची पहिली लूट
1) a, b, c, d 2) c, a, b, d
3) a, c, b, d 4) a, b, d, c
(मुंबई कारागृह पोलीस 2024)

प्र. 36. शिवाजी महाराजांच्या अष्टप्रधान मंडळातील सुमंताचे .....हे काम होते.
1) न्यायदान करणे 2) सैन्याची व्यवस्था करणे
3) परराज्यांशी संबंध ठेवणे 4) धार्मिक व्यवहार पाहणे
(बीड चालक 2024)

प्र. 37. छ. संभाजी महाराजांचा जन्म कोणत्या किल्ल्यावर झाला?
1) पुरंदर 2) राजगड 3) रायगड 4) सिंहगड
(पुणे लोहमार्ग चालक 2024)

प्र. 38. पेशवे काळात मामलेदाराच्या कचेरीत कोण अधिकारी असे ?
1) फडणीस 2) दिवाण 3) चिटणीस 4) मुजूमदार
(जालना चालक 2024)

प्र. 39. शिवाजी महाराजांच्या आईचे नाव काय होते ?
1) सईबाई 2) जिजाबाई
3) येसूबाई 4) सावित्रीबाई
(चंद्रपूर SRPF 2024)

प्र. 40. संभाजी महाराजांनी लिहिलेल्या ग्रंथाचे नाव काय?
1) बुधभूषणम् 2) समाजभूषणम्
3) शाकुंतलम् 4) कुमारसंभवा
(रत्नागिरी पोलीस 2024)

प्र. 41. पानिपतचे तिसरे युद्ध ..... वर्षी झाले.
1) 1761 2) 1688 3) 1526 4) 1556
(लातूर चालक 2024)

प्र. 42. इतिहासातील तीन प्रसिद्ध लढायांमुळे गाजलेले पानिपत हे शहर कोणत्या राज्यात आहे?
1) पंजाब 2) हरियाणा 3) राजस्थान 4) उत्तराखंड
(सिंधुदुर्ग पोलीस 2024)

प्र. 43. छत्रपती शिवाजी महाराजांचा जन्म कोणत्या किल्ल्यावर झाला?
1) तोरणा 2) शिवनेरी 3) राजगड 4) रायगड
(चंद्रपूर SRPF 2024)

प्र. 44. छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या राज्याची प्रथम राजधानी कोणती होती?
1) रायगड 2) शिवनेरी 3) राजगड 4) तोरणा
(रत्नागिरी पोलीस 2024)

प्र. 45. छत्रपती शिवाजी महाराजांचा रायगडावर राज्याभिषेक ..... रोजी झाला.
1) 6 जून 1674 2) 6 जानेवारी 1874
3) 6 जून 1774 4) 6 जानेवारी 1574
(नांदेड पोलीस 2023)

प्र. 46. छत्रपती शिवाजी महाराजांनी सुरतेवर खालीलपैकी कोणत्या साली स्वारी केली?
1) 1664, 1666 2) 1666, 1670
3) 1668, 1666 4) 1664, 1670
(ठाणे ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 47. शिवाजी महाराजांच्या राज्याभिषेकासाठी ..... हा इंग्रज वकील उपस्थित होता.
1) रिचर्ड टेलर 2) फिलिप गिफर्ड
3) हेवी रिवेन्दन 4) हेन्री ऑक्सिडेन
(ठाणे ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 48. खालीलपैकी कोणता किल्ला छत्रपती शिवाजी महाराजांनी सर्वात आधी जिंकला?
1) तोरणा 2) रायगड 3) राजगड 4) सिंहगड
(चंद्रपूर पोलीस 2023)

प्र. 49. "And the plains of panipat were not more fatal to the Maratha Empire than the early end of this excellent prince" "(या तरुण पेशव्यांचा अकाली झालेला मृत्यू म्हणजे मराठी साम्राज्याच्या जिव्हारी लागलेला फार मोठा घाव यापुढे पानिपताचा घाव काहीच नाही)" प्रसिद्ध इतिहासकार जेम्स ग्रँड डफ याने वरील गौरव उद्‌गार कोणत्या पेशव्याविषयी काढलेले आहेत?
1) नानासाहेब पेशवे 2) पेशवा माधवराव
3) पेशवा दुसरा बाजीराव 4) राघोबा दादा
(वर्धा पोलीस 2023)

प्र. 50. ब्रिटिशांनी मराठ्यांच्या संभाव्य आक्रमणापासून शहराचा बचाव करण्यासाठी प्रसिद्ध 'मराठा डीच' नावाचा खंदक कोणत्या शहरात खोदला होता?
1) दिल्ली 2) मुंबई 3) कोलकत्ता 4) मद्रास
(वर्धा पोलीस 2023)

प्र. 51. 'मगरीने पाय धरलेल्या राजेंद्र सारखी माझी स्थिती झाली आहे मी आता मोठ्या संकटात आहे आता माझी लाज राखणारा तूच आहेस' असे पत्र लिहून कोणत्या राज्यकर्त्यांनी पहिल्या बाजीरावाची मदत मागितली होती?

Maharashtra Publication

4 भूगोल

⏭ सामान्य ज्ञान घटकात सर्वाधिक प्रश्न भूगोल घटकावर येतात. (सरासरी 6 ते 8)
⏭ महाराष्ट्राच्या भूगोलावर तुलनेत जास्त प्रश्न येतात.
⏭ विद्यार्थी ज्या ठिकाणी अर्ज भरतो, तेथील इतिहास भूगोल यांचा बारकाईने अभ्यास करावा.
⏭ भूगोलाच्या प्रश्नांची काठीन्यपातही वाढ आहे. वेळोवेळी Revision आणि सराव प्रश्न सोडवल्यास भूगोल विषयाला पैकीच्या पैकी गुण मिळतात.
⏭ जगाचा भूगोल खूप डिटेल अभ्यासण्याची आवश्यकता नाही.
⏭ भूगोल विषयाच्या पानांची संख्या जास्त आहे, कारण प्रश्न जास्त येतात. वाढत्या काठिण्यपातळीनुसार आवश्यकता तिथेच जास्तीची माहिती दिली आहे.
⏭ चालू घडामोडींशी सांगड घालून प्रश्न विचारले जातात.

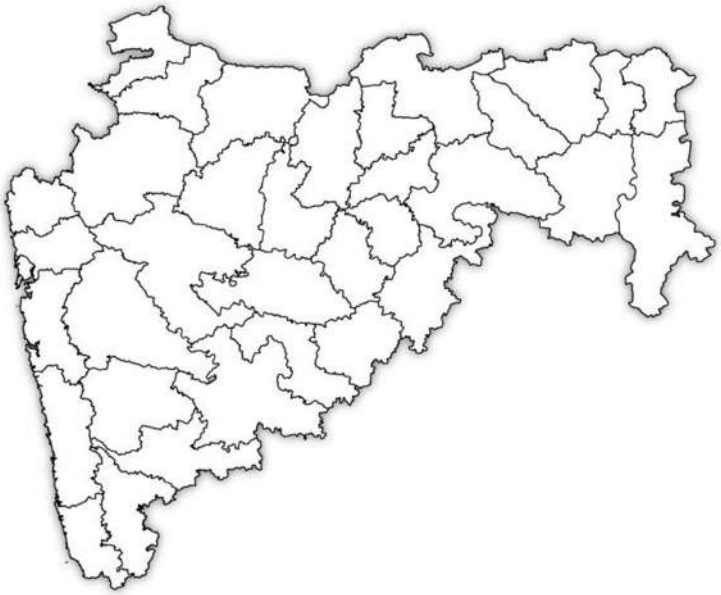

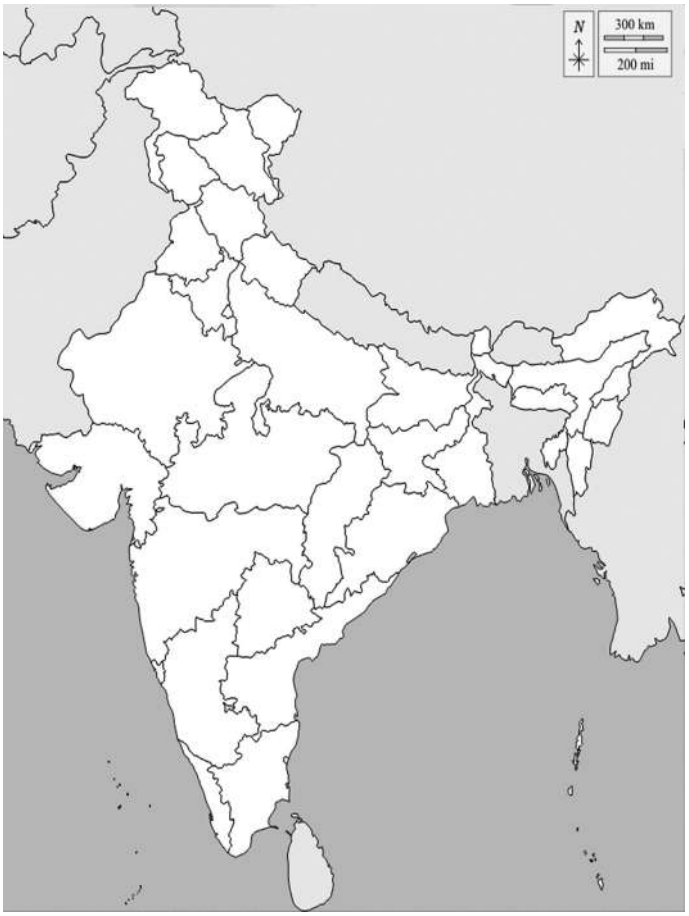
N
300 km
200 mi

भूगोल — महाराष्ट्राचा भूगोल

महाराष्ट्र राज्याची पायाभूत माहिती

- राजधानी – मुंबई
- उपराजधानी – नागपूर (नागपूर कराराने –1953)
- क्षेत्रफळ – 3,07,713 चौ.किमी. (भारताच्या 9.36%)
- लोकसंख्या – 11,23,74,333 (2011 जनगणना – भारताच्या 9.28%).
- दक्षिण–उत्तर लांबी – 700 किमी.
- पूर्व–पश्चिम लांबी – 800 किमी.
- समुद्रकिनारा – 720 किमी.
- अक्षवृत्तीय विस्तार – 15°44' उ. ते 22°6' उ. (अक्षवृत्तीय विस्तारात 7° फरक)
- रेखावृत्तीय विस्तार – 72°36' पूर्व ते 80°54' पूर्व. (रेखावृत्तीय विस्तारात 8° फरक)

	2025	1960
महसूली विभाग	6	4
जिल्हे	36	26
तालुके	358	235
ग्रामपंचायती	28,002	21636
पंचायत समिती	351	295
जिल्हा परिषद	34	25
मनपा	29	3
लष्करी छावणी परिषद	7	7
नगर पंचायती	146	0

महाराष्ट्र राज्य : प्रतिके

राज्य प्रतिक	नाव	शास्त्रीय नाव
राज्य प्राणी	शेकरू	रॅटुफा इंडिका
राज्य पक्षी	हरियाल	टेरॉन फोनिकॉप्टेरा
राज्य वृक्ष	आंबा	मँजिफेरा इंडिका
राज्य फळ	आंबा	मँजिफेरा इंडिका
राज्य फूल	जारुळ/ताम्हण	लॅजरस्ट्रोनिया स्पेसिओसा
राज्य फूलपाखरू	ब्लू मॉरमॉन	पॅपिलिओ पॉलिनेस्टर
राज्य खेळ	कबड्डी	
राज्य नृत्य	लावणी	
राज्य गीत	जय जय महाराष्ट्र माझा	
राज्य कांदळवन वृक्ष (खारफुटी)	पांढरी चिप्पी	सोनेरॅशिया अल्बा
राज्यशस्त्र	दांडपट्टा	
राज्यमासा	सिल्व्हर पापलेट	

- राज्य फुलपाखरू, राज्य शस्त्र, राज्य कांदळवन घोषित करणारे महाराष्ट्र भारतातील पहिले राज्य आहे.
- महाराष्ट्र राज्य सरकारने देशी गायींना राजमाता – गोमाता म्हणून घोषित केले आहे.

भौगोलिक रचनेनुसार राज्याचे 5 भाग –

प्राकृतिक विभाग	जिल्हा
विदर्भ (11 जिल्हे)	भंडारा, गोंदिया, नागपूर, वर्धा, अमरावती, अकोला, चंद्रपूर, यवतमाळ, गडचिरोली, बुलढाणा, वाशिम
मराठवाडा (8 जिल्हे)	छ. संभाजीनगर, हिंगोली, बीड, लातूर, नांदेड, धाराशिव, जालना, परभणी
खानदेश (3 जिल्हे)	जळगाव, धुळे, नंदुरबार
पश्चिम महाराष्ट्र (7 जिल्हे)	पुणे, सातारा, सांगली, सोलापूर, कोल्हापूर, अहिल्यानगर, नाशिक
कोकण (7 जिल्हे)	मुंबई शहर, मुंबई उपनगर, ठाणे, पालघर, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग

हे लक्षात ठेवा.

- सर्वात मोठा जिल्हा – अहिल्यानगर (17,048 चौ.कि.मी.)
- सर्वात लहान जिल्हा – मुंबई शहर (157 चौ.कि.मी.)
- सर्वाधिक लोकसंख्येचा जिल्हा – पुणे
- सर्वात कमी लोकसंख्येचा जिल्हा – सिंधुदुर्ग
- 1 मे 1960 रोजी महाराष्ट्रात 26 जिल्हे व 4 प्रशासकीय विभाग होते.

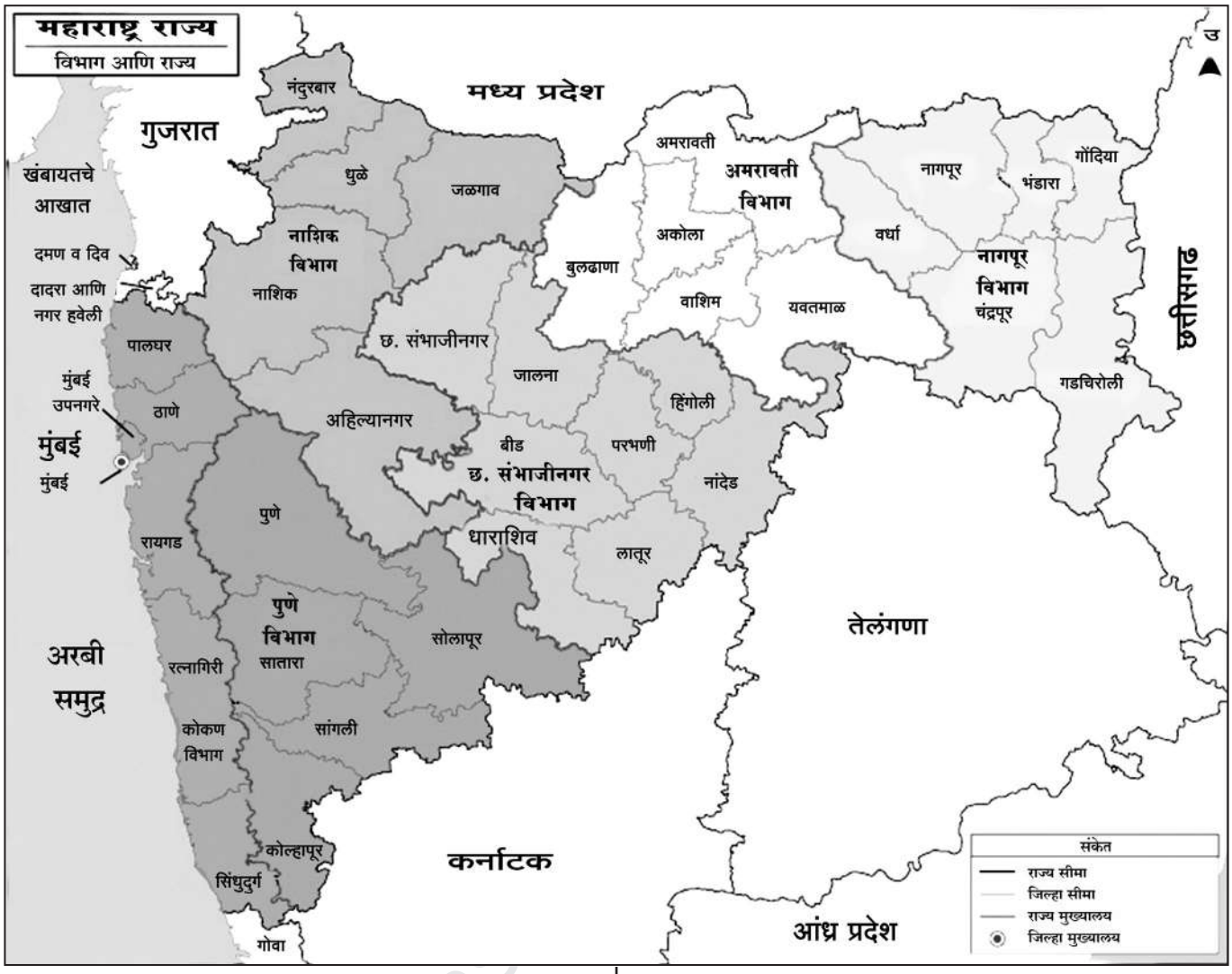

➲ 2025 मध्ये महाराष्ट्रात 36 जिल्हे व 6 प्रशासकीय विभाग आहेत.

राजकीय विभाग

महसूल विभाग

➢ प्रशासनाच्या सोयीने राज्याचे 6 प्रशासकीय अथवा महसूल विभाग पडतात. (1960 – 4)

क्र.	महसूली विभाग	मुख्यालय	एकूण जिल्हे (तालुके)	जिल्ह्यांची नावे
1	कोकण	मुंबई शहर	7 (50)	मुंबई शहर, मुंबई उपनगर, ठाणे, पालघर, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग
2	पुणे	पुणे	5 (58)	पुणे, सोलापूर, सातारा, कोल्हापूर, सांगली
3	नाशिक	नाशिक	5 (54)	नाशिक, अहिल्यानगर जळगाव, धुळे, नंदुरबार
4	मराठवाडा	छ. संभाजीनगर	8 (76)	छ. संभाजीनगर, बीड, जालना, परभणी, धाराशिव, लातूर, हिंगोली, नांदेड
5	अमरावती	अमरावती	5 (56)	अमरावती, बुलढाणा, अकोला, वाशिम, यवतमाळ

महाराष्ट्र : नदीप्रणाली

महाराष्ट्रातील नदीप्रणाली

कोकणातील नद्या
- वैतरणा
- तानसा
- उल्हास
- पाताळगंगा
- कुंडलिका
- सावित्री
- वशिष्ठी
- शास्त्री
- काजवी
- मुचकुंदी
- शुक
- तेरेखोल

महाराष्ट्रातील पठारावरील नद्या

पूर्ववाहिनी	दक्षिणवाहिनी	पश्चिमवाहिनी
गोदावरी	वर्धा	तापी
भीमा	वैनगंगा	नर्मदा
कृष्णा		
पैनगंगा		

कोकणातील नद्या	➲ सह्याद्री पर्वतात उगम पावून पश्चिमेकडे वेगान वाहत जात अरबी समुद्राला मिळतात. ➲ यांचा वेग जास्त व लांबी कमी. ➲ यांच्या मुखाजवळ खाड्या तयार झालेल्या आहेत.
पठारावरील नद्या	➲ बहुतेक पूर्ववाहिनी आहेत. (अपवाद – वर्धा, वैनगंगा, तापी, नर्मदा) ➲ प्रवाहाचा वेग कमी, लांबी जास्त. ➲ मुखाजवळ त्रिभुज प्रदेश तयार झालेले आहेत.

गोदावरी

- उगम – नाशिक जिल्ह्यात त्र्यंबकेश्वरच्या ब्रह्मगिरी टेकडीवर
- एकूण लांबी – 1465 किमी आहे. त्यापैकी महाराष्ट्रातील लांबी – 668 किमी
- भारतातील दुसऱ्या क्रमांकाचे सर्वात मोठे नदी खोरे. दक्षिण भारतातील व महाराष्ट्रातील सर्वात मोठे नदी खोरे
- गोदावरी नदी खोऱ्याने महाराष्ट्राच्या एकूण भौगोलिक क्षेत्रापैकी 49% क्षेत्र व्यापले आहे, तर भारताचे 10% क्षेत्र व्यापले आहे.
- ही पूर्ववाहिनी नदी आहे. दख्खनच्या पठारावरून वाहणारी ही नदी महाराष्ट्र, तेलंगणा, आंध्र प्रदेशातून वाहत बंगालच्या उपसागरास मिळते.
- गोदावरी नदीला **दक्षिण गंगा / वृद्ध गंगा** म्हणतात.
- गोदावरी खोऱ्यातील जिल्हे – जालना, परभणी, लातूर,

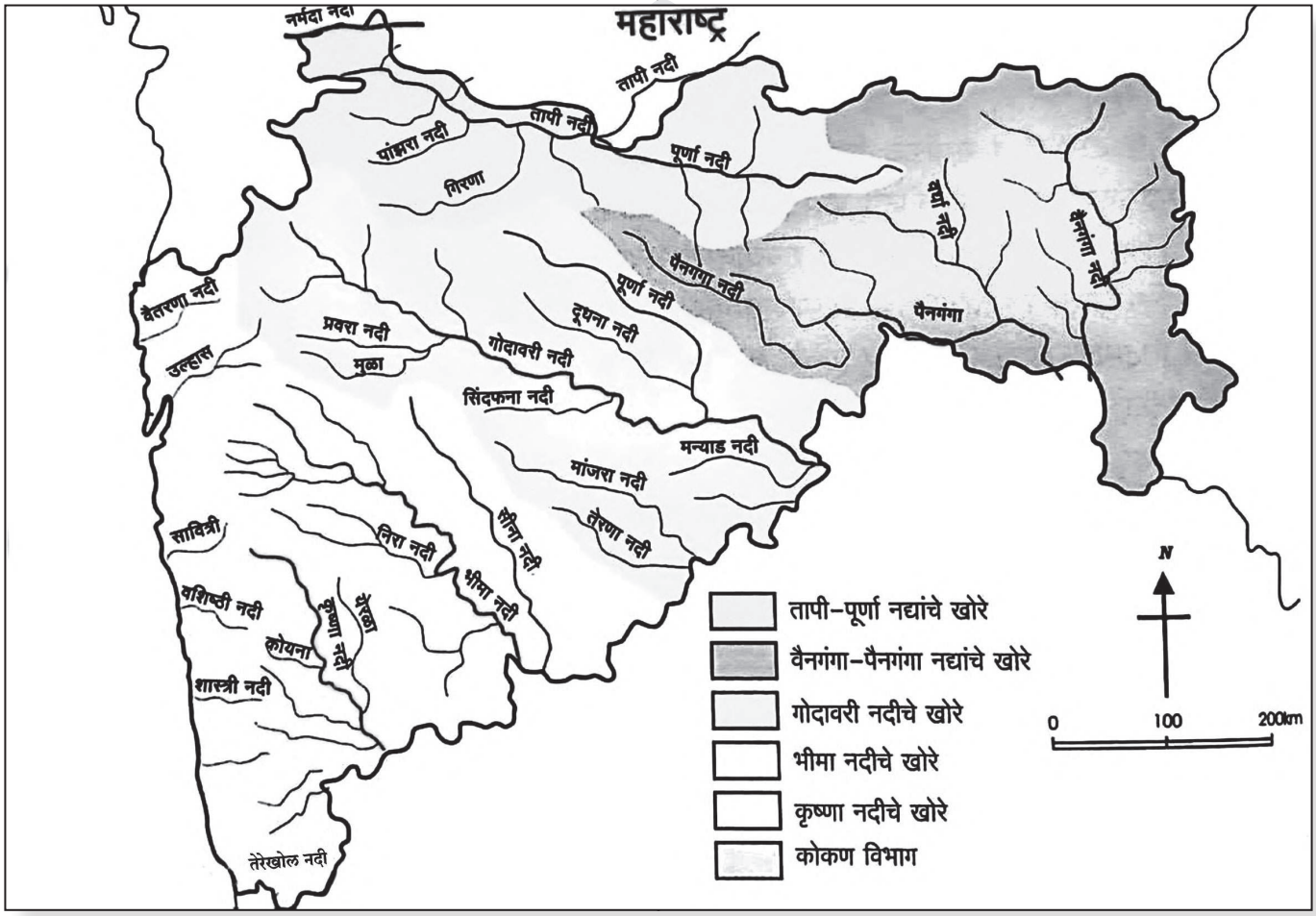

तापी, नर्मदा, कोकणातील सर्व नद्या.

- दक्षिण वाहिनी नद्या (राज्यातील) गोदावरीच्या उपनद्या आहेत. उदा. वर्धा, वैनगंगा
- महाराष्ट्रातील नद्यांनी 'वृक्षाकार प्रणाली' निर्माण केली आहे.
- प्रवरा नदीकाठी नेवासा येथे सिंधू संस्कृतीचे अवशेष सापडले आहेत.
- राज्यातील नद्या बारमाही वाहत नाहीत त्यामुळे राज्यात जलमार्गांचा विकास झाला नाही.

राज्यातील नद्यांचा क्रम –

- **खोऱ्यांच्या क्षेत्रफळानुसार – गोदावरी, भीमा, कृष्णा, तापी–पूर्णा**
- **लांबीनुसार – गोदावरी, पैनगंगा, वर्धा, भीमा, कृष्णा**

- **महाराष्ट्रातील लांबीनुसार नद्यांचा क्रम –**

नद्या	लांबी
1) गोदावरी	668 किमी
2) भीमा	451 किमी
3) कृष्णा	282 किमी
4) तापी	208 किमी
5) कोकणातील नद्या	49 ते 155 किमी
6) नर्मदा	54 किमी

येथे गोंधळू नका

- **महाराष्ट्रातील सर्वाधिक लांब नदी – गोदावरी नदी (668 किमी)**
- **महाराष्ट्रातील सर्वात लांब पश्चिमवाहिनी नदी – तापी नदी (208 किमी)**
- **विदर्भातील सर्वात लांब नदी – पैनगंगा नदी (495 किमी)**
- **महाराष्ट्रातील सर्वात लांब दक्षिणवाहिनी नदी – वर्धा नदी (455 किमी)**
- **कोकणातील सर्वात लांब नदी – वैतरणा नदी (154 किमी)**

प्रमुख पर्वतरांगा व जलविभाजक

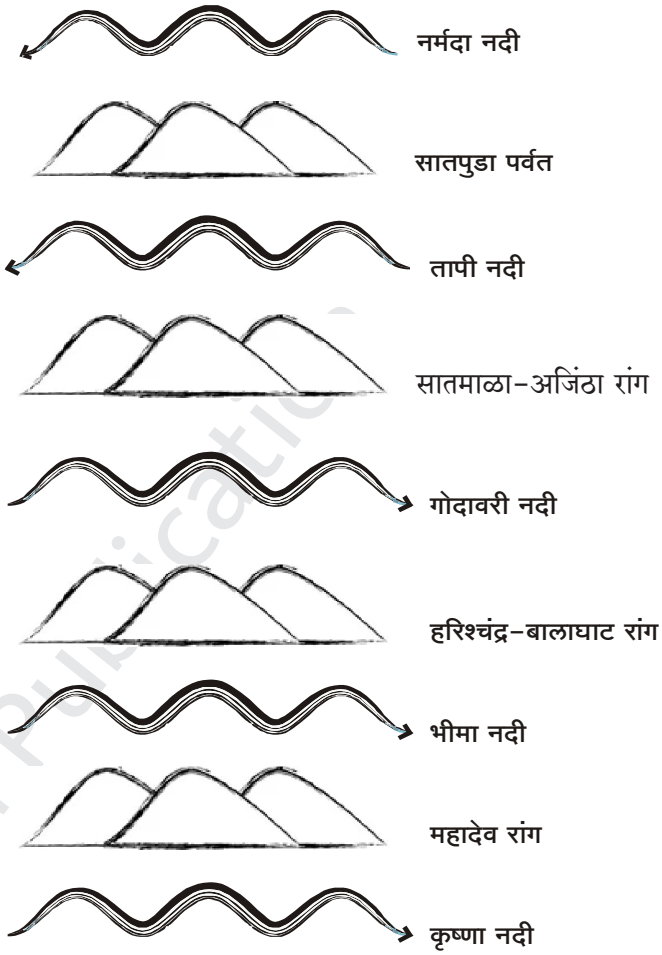

नद्यांचा संगम

नदी संगम	संगमाचे ठिकाण	जिल्हा
मुळा–प्रवरा	नेवासा	अहिल्यानगर
मुळा–मुठा	पुणे (संगमवाडी)	पुणे
प्रवरा–गोदावरी	टोके (प्रवरासंगम)	अहिल्यानगर
गोदावरी–प्राणहिता	सिरोंचा	गडचिरोली
भीमा–मुळा–मुठा	रांजणगाव सांडस	पुणे
भीमा–इंद्रायणी	तुळापूर	पुणे
भीमा–घोड	सांगवी दुमाला	अहिल्यानगर
भीमा–भामा	पिंपळगाव	पुणे
भीमा–सीना	कुंडल	सोलापूर
तापी–पूर्णा	चांगदेव	जळगाव
तापी– पांझरा	मुडावद	धुळे

प्रकल्प	नदी	प्रकल्प	नदी
पवना (लोणावळा)	पवना	भुशी डॅम (लोणावळा)	इंद्रायणी
पानशेत (वेल्हे)	अंबी	पिंपळगाव (जुन्नर)	कुकडी
माणिकडोह (जुन्नर)	कुकडी	डिंभे (आंबेगाव)	घोड
भाटघर (भोर)	वेळवंडी	खडकवासला	मुठा

हे लक्षात ठेवा.

- 100 टीएमसीपेक्षा मोठी धरणे –
  (1) उजनी (117 टीएमसी) (2) कोयना (105 टीएमसी)
  (3) जायकवाडी (102 टीएमसी)
- महाराष्ट्रातील सर्वात मोठा जल-विद्युत प्रकल्प – कोयना (1920 मेगावॅट)
- महाराष्ट्रातील पहिला जलविद्युत प्रकल्प – खोपोली (रायगड)
- महाराष्ट्रातील पहिले मातीचे धरण – गंगापूर (नाशिक)
- महाराष्ट्रातील सर्वात मोठा बहुउद्देशीय प्रकल्प – जायकवाडी
- महाराष्ट्रातील सर्वात मोठा उपसा-सिंचन प्रकल्प – विष्णूपुरी (शंकरसागर), नांदेड

कोकण किनारपट्टी

- **कोकणची प्राचीन नावे –** मुशक, भाबूक, कुपक, अपरान्त
- ही **'परशुरामाची भूमी'** म्हणून ओळखली जाते.
- **कोकण –** सह्याद्री पर्वत व अरबी समुद्र यांच्या दरम्यानच्या लांबट चिंचोळ्या सखल भागाला कोकण असे म्हणतात.
- **विस्तार –** उत्तरेस दमणगंगा नदीपासून दक्षिणेस तेरेखोल नदीपर्यंत किंवा उत्तरेस डहाणूपासून ते दक्षिणेस वेंगुर्ल्यापर्यंत.
- कोकणची किनारपट्टी रिया प्रकारची आहे. म्हणजेच किनारपट्टी नद्याने खणली आहे.
- **निर्मिती –** सह्याद्री पर्वताचा प्रस्तरभंग होऊन निर्मिती.
- **रुंदी –** पश्चिम घाटामुळे कोकणची रुंदी सर्वत्र सारखी नाही (सरासरी 30 ते 60 किमी)
- कोकणचा उत्तरेकडील भाग बेसाल्टपासून बनला आहे.
- उत्तर कोकणात तांबूस तपकिरी मृदा तर दक्षिण कोकणात जांभी मृदा आढळते.
- उत्तर कोकणापेक्षा दक्षिण कोकण जास्त अरुंद आहे.
- भौगोलिक क्षेत्रफळ 30,728 चौ.कि.मी. (महाराष्ट्राच्या 10%)
- दक्षिण कोकणात जांभा खडक आढळतो.
- दक्षिण कोकणात उत्तर कोकणापेक्षा जास्त पाऊस पडतो.
- दक्षिण कोकण व उत्तर कोकण असे विभाजन – सावित्री नदीमुळे.

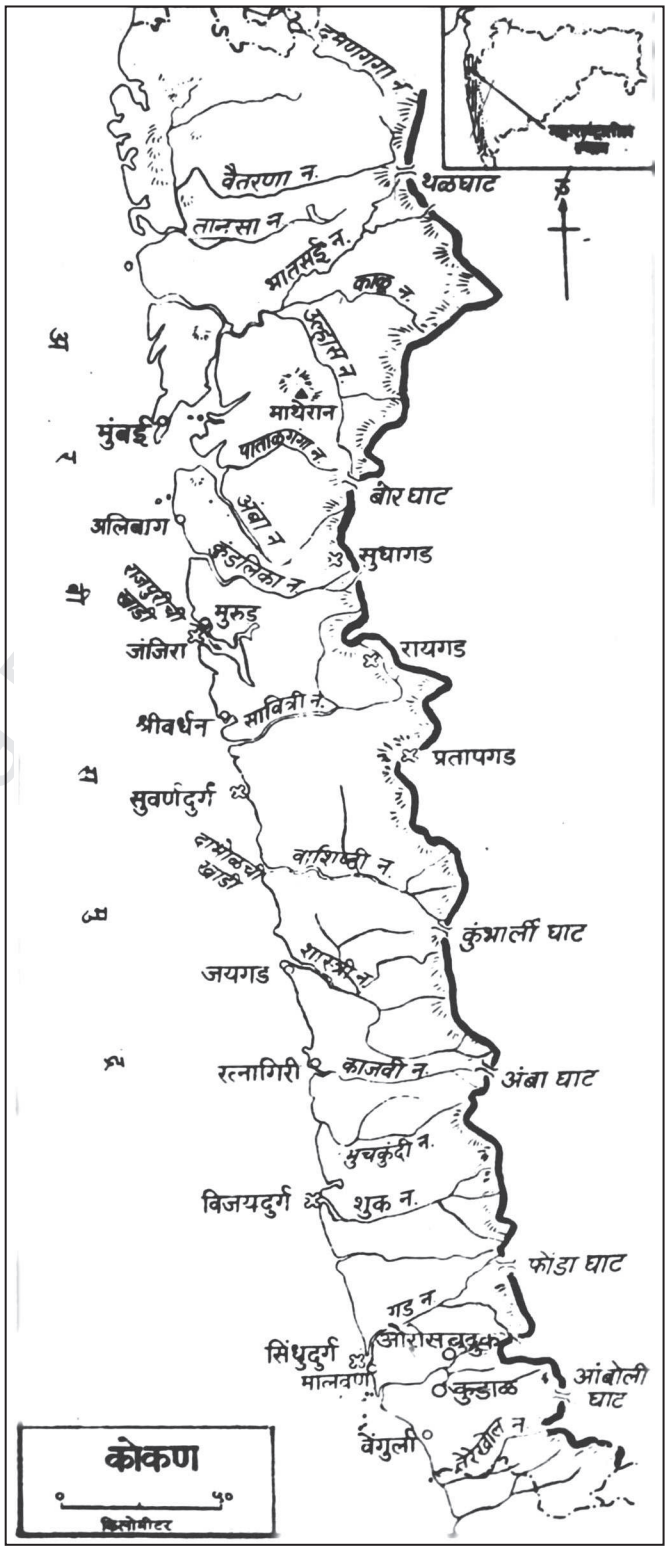

नाशिक	पांडवलेणी, म्हसरुळ, चांभार, मांगी-तुंगी
सातारा	आगाशिव
रायगड	घारापुरी (एलिफंटा), गांधारपाली
कोल्हापूर	खिद्रापूर
लातूर	खरोसा
नागपूर	पुल्लर
मुंबई	कान्हेरी, जोगेश्वरी, महाकाली
चंद्रपूर	भांडक

पंचतीर्थ

- डॉ. आंबेडकरांच्या जीवनाशी निगडित (2017 साली घोषित)
  1) महू (मध्य प्रदेश) - जन्म ठिकाण
  2) लंडन (इंग्लड) - इंग्लंडमधील वास्तव्य
  3) दीक्षाभूमी (नागपूर) - बौद्ध धर्माची दीक्षा
  4) चैत्यभूमी (मुंबई) - समाधी स्मारक
  5) दिल्ली - महापरिनिर्वाण (मृत्यू स्थळ)

महाराष्ट्र : अष्टविनायक

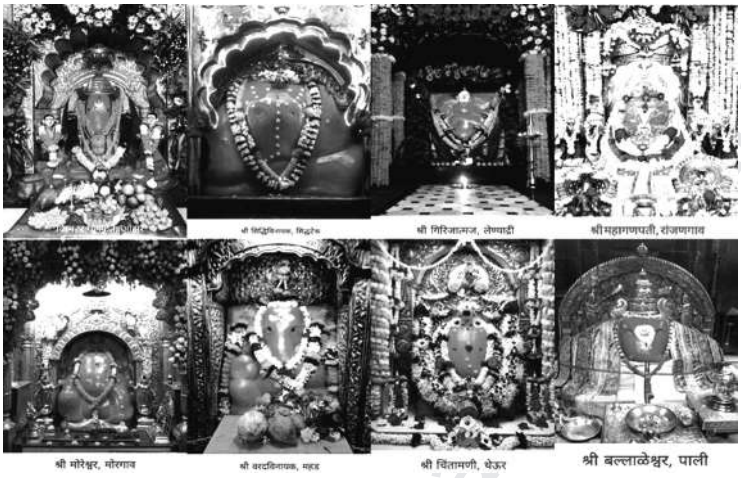

- महाराष्ट्रात अनेक ठिकाणी गणपतीची मंदिरे आढळतात. त्यापैकी मानाची आठ मंदिरे म्हणजे अष्टविनायक होय.
- सर्वाधिक अष्टविनायक मंदिरे पुणे जिल्ह्यात (5) आहेत.

अष्टविनायक	स्थळ	जिल्हा
महागणपती	रांजणगाव	पुणे (ता. शिरूर)
मयुरेश्वर	मोरगाव	पुणे (ता. बारामती)
चिंतामणी	थेऊर	पुणे (ता. हवेली)
विघ्नेश्वर	ओझर	पुणे (ता. जुन्नर)
गिरिजात्मक	लेण्याद्री	पुणे (ता. जुन्नर)
बल्लाळेश्वर	पाली	रायगड (ता. सुधागड)
श्री विनायक	महड	रायगड (ता. महाड)
सिद्धीविनायक	सिद्धटेक	अहिल्यानगर (ता. कर्जत)

विदर्भातील अष्टविनायक

अष्टदशभुज	रामटेक (नागपूर)
टेकडी गणपती	नागपूर
शमी विघ्नेश	आदासा, नागपूर
भृषुंड	मेंढा, भंडारा
सर्वतोभद्र	पवनी, भंडारा
सिद्धीविनायक	केळझर, वर्धा
चिंतामणी	कळंब, यवतमाळ
वरदविनायक	भद्रावती, चंद्रपूर

- **टीप - विदर्भातील अष्टविनायके फक्त विदर्भात फॉर्म भरणाऱ्यांनी लक्षात ठेवा.**

महाराष्ट्र : देवीची साडेतीन शक्तिपीठे

- देवीची 51 शक्तीपीठे आहेत. त्यापैकी महाराष्ट्रात देवीची साडेतीन शक्तीपीठे आहेत. वणीची सप्तशृंगी अर्धपीठ मानले आहे.

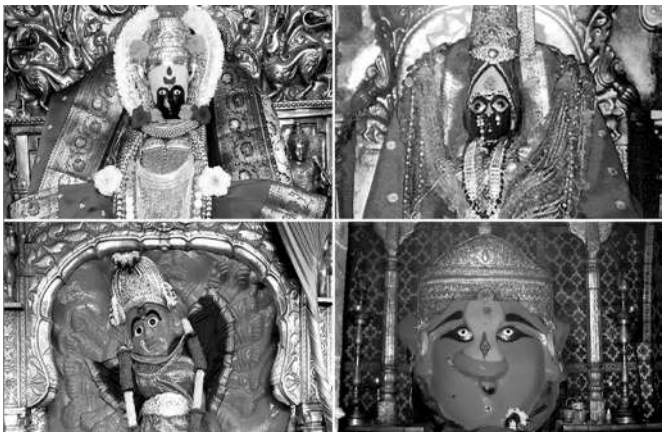

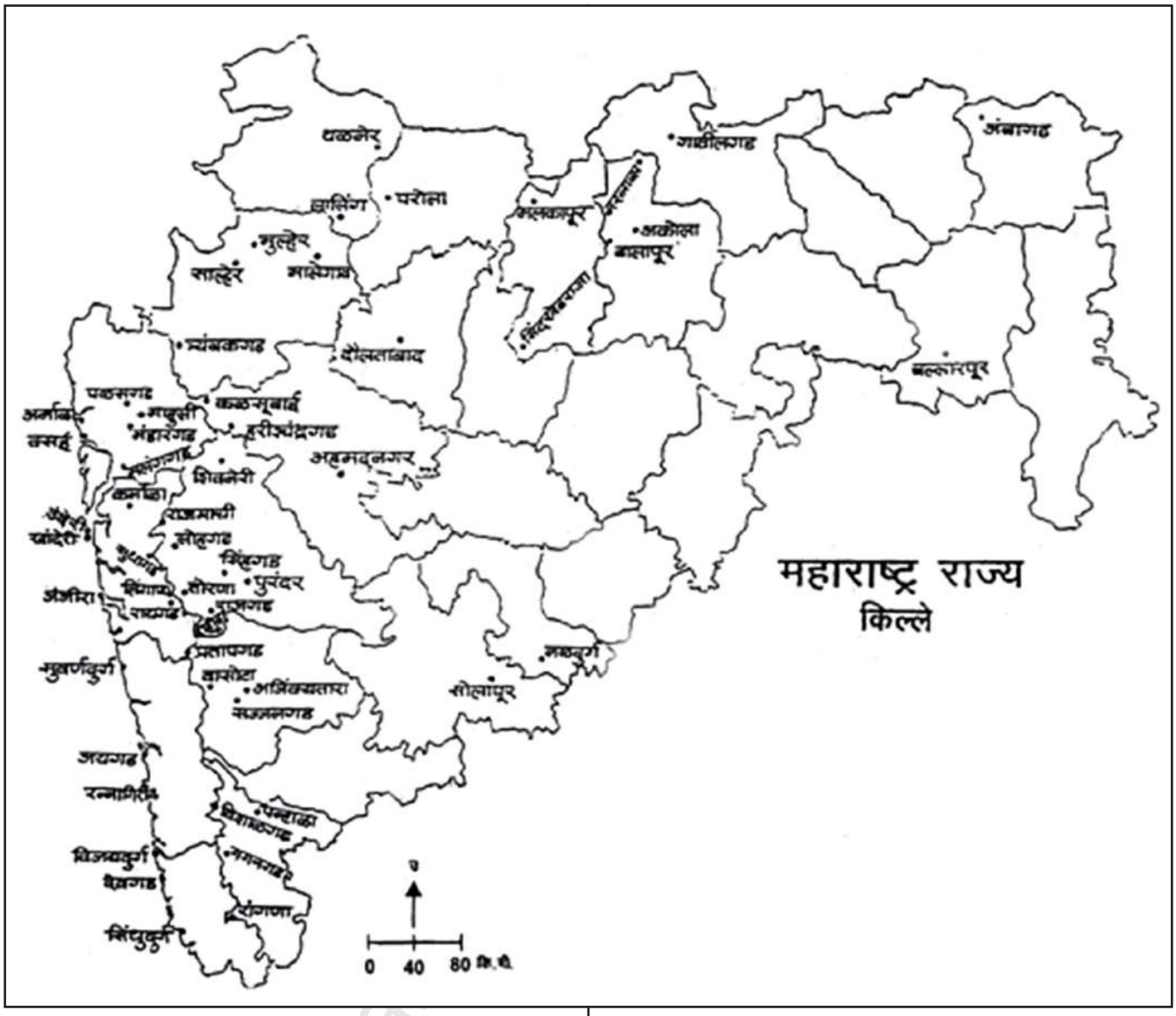

➲ मृत्यू – रायगड	
➲ मंदिर – सिंधुदुर्ग	
➲ तोरणा – शिवाजी महाराजांनी जिंकलेला पहिला किल्ला	
➲ पुरंदर किल्ला – संभाजी महाराजांचा जन्म	

येथे गोंधळू नका

➢ अर्नाळा किल्ला – पालघर	Trick → आ प
➢ नर्नाळा किल्ला – अकोला	न को
➢ कर्नाळा किल्ला – रायगड	क रा

महाराष्ट्र : लोकसंख्या

- 2011 साली झालेली जनगणना स्वातंत्र्यानंतर 7 वी व एकूणातील 15 वी जनगणना होती.
- **थीम –** 'आपली जनगणना, आपले भविष्य'
- 1960 ते 2011 दरम्यान राज्याची लोकसंख्या तिप्पट वाढली.
- जनगणना केंद्रीय गृहमंत्रालय करते, त्यात राज्यांना हस्तक्षेप करता येत नाही.
- क्षेत्रफळाच्या दृष्टीने महाराष्ट्राचा तिसरा क्रमांक लागतो, तर लोकसंख्येच्या दृष्टीने दुसरा क्रमांक लागतो.
- 2014 साली ठाणे जिल्ह्याचे विभाजन झाले, पुढे दिलेली आकडेवारी ठाणे व पालघर अशी वेगळी दिली आहे.
- 2011 च्या जनगणनेनुसार ठाणे जिल्हा सर्वाधिक लोकसंख्येचा जिल्हा होता, परंतु पालघर जिल्ह्याच्या निर्मितीमुळे पुणे जिल्हा

2) पश्चिम रेल्वेचे मुख्यालय – चर्चगेट

- दक्षिण किनारी रेल्वे झोन – विशाखापट्टण्म. हा 19 वा विभाग नव्याने करण्यात आला.
- नेरळ ते माथेरान (जि. रायगड) दरम्यान मिनी रेल्वे धावते.
- व्हिक्टोरिया टर्मिनसचे नाव बदलून 'छत्रपती शिवाजी महाराज टर्मिनस' (मार्च 1996) असे ठेवण्यात आले आहे. तेथेच मध्य रेल्वेचे मुख्यालय आहे.
- भारतातील रेल्वे जाळे आशियातील दुसऱ्या व जगातील चौथ्या क्रमांकाचे जाळे आहे.
  1) अमेरिका, 2) चीन, 3) रशिया, 4) भारत, 5) जपान.

कोकण रेल्वे

- सुरुवात – 1998
- अंतर – 756 किमी
- राज्यातील अंतर 382 किमी
- सुरुवात – रोहा (रायगड)
- शेवटचे टोक – ठोकूर (कर्नाटक)
- रेल्वे स्थानके – 69
- सहभागी राज्ये – महाराष्ट्र, गोवा, कर्नाटक
- सर्वाधिक वेग – 120 किमी/तास
- सर्वात उंच पूल – पानवळ (65 मी, रत्नागिरी)
- सर्वात लांब बोगदा – करबुडे (6500 मी, रत्नागिरी)
- कोकण रेल्वेच्या निर्मितीत ई. श्रीधरन यांचा महत्त्वाचा वाटा
- या मार्गावर रो-रो वाहतूक (ट्रक रेल्वेत घालून वाहतूक) सर्वप्रथम सुरू. 1993 ला सुरुवात.

डेक्कन ओडिसी रेल्वे

- सुरुवात – 2004
- सहभाग – MTDC व भारतीय रेल्वे
- पंचतारांकित पर्यटन रेल्वे
- 'फिरता राजमहाल' असे म्हणतात.
- महत्त्वाची स्थानके – मुंबई (सुरुवात), रत्नागिरी, गोवा, कोल्हापूर, पुणे, छ. संभाजीनगर, नाशिक

मेट्रो

- राज्यातील मेट्रो विकासाचे नियोजन 'महाराष्ट्र मेट्रो रेल्वे कंपनी' (मुख्यालय – नागपूर) त्यात राज्य व केंद्र सरकारचा 50 : 50 टक्के वाटा आहे.
- भारतातील पहिली मेट्रो रेल्वे – कोलकाता (1984)
- मुंबई मेट्रोची सुरुवात 2013 साली झाली. (राज्यातील पहिली)

- 2019 – नागपूर मेट्रो, तर 2022 – पुणे मेट्रो.

मोनोरेल

- जलद वाहतुकीसाठी शहरात मोनोरेलचा उपयोग केला जातो.
- मोनोरेल लहान आकाराची रेल्वेच असते.
- सध्या भारतात फक्त मुंबई शहरातच मोनोरेलची सुविधा देण्यात येते.
- मुंबई मोनोरेलची सुरुवात 2014 मध्ये झाली.
- मार्ग – चेंबूर ते जेबक सर्कल.
- वेग – 80 किमी प्रतितास

रेल्वेच्या एक्सप्रेस गाड्या

मार्ग	एक्सप्रेस गाड्या
पुणे–मुंबई	डेक्कन एक्सप्रेस, सिंहगड एक्सप्रेस, प्रगती एक्सप्रेस, इंटरसिटी एक्सप्रेस, डेक्कन क्वीन
कोल्हापूर–मुंबई	महालक्ष्मी एक्सप्रेस, सह्याद्री एक्सप्रेस
कोल्हापूर–गोंदिया	महाराष्ट्र एक्सप्रेस
सोलापूर–मुंबई	सिद्धेश्वर एक्सप्रेस, इंद्रायणी एक्सप्रेस
मुंबई–सावंतवाडी	तुतारी एक्सप्रेस

हवाई वाहतूक

- विमान वाहतूक ही सर्वात जलद वाहतूक सेवा आहे.
- विमान वाहतुकीचे आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय, लष्करी विमानतळ असे प्रकार पडतात.
- भारतात हवाई वाहतुकीची सुरुवात 1932 साली जे.आर. डी. टाटा यांनी केली. काही वर्षांनी टाटा एअरलाईन्सचे राष्ट्रीयीकरण (भारत सरकारने ताबा घेतला) करण्यात आले. 2022 साली पुन्हा टाटा कंपनीने एअर इंडिया ही कंपनी विकत घेतली.
- जे.आर.डी. टाटा हे भारतातील पहिले वैमानिक होते.

Maharashtra Publication

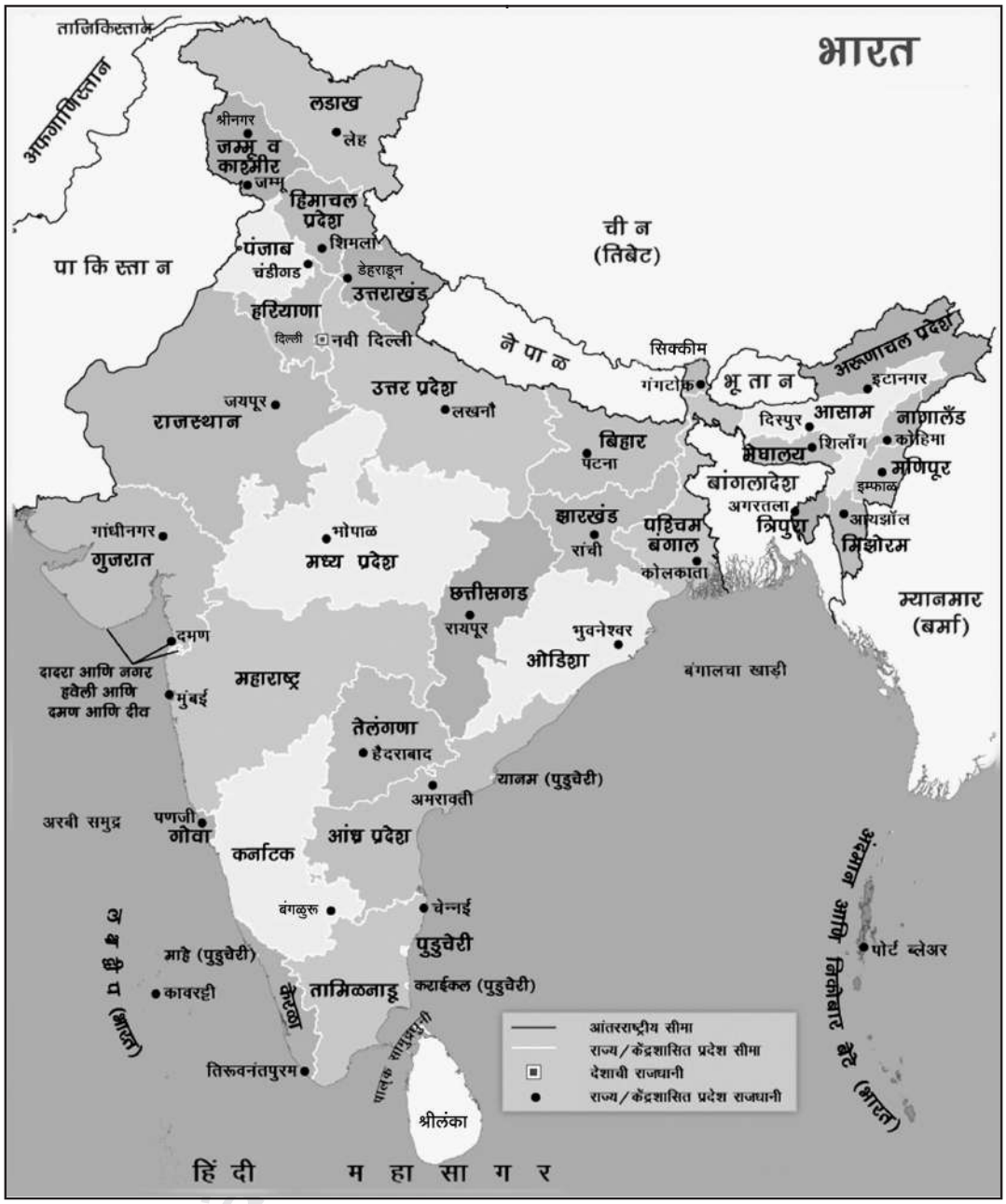

भारताच्या शेजारील देश व संलग्न राज्ये		
शेजारील देश	**भूसीमा (किमी)**	**शेजारील राज्ये**
बांगलादेश	4096 (सर्वाधिक 27%)	पश्चिम बंगाल, त्रिपुरा, आसाम, मिझोराम, मेघालय
चीन	3917	लडाख, हिमाचल प्रदेश, उत्तराखंड, सिक्कीम, अरुणाचल प्रदेश
पाकिस्तान	3310	जम्मू काश्मीर, पंजाब, राजस्थान, गुजरात
नेपाळ	1752	उत्तराखंड, उत्तर प्रदेश, बिहार, पश्चिम बंगाल, सिक्कीम
म्यानमार	1458	अरुणाचल प्रदेश, नागालँड, मणिपूर, मिझोराम
भूतान	587	आसाम, अरुणाचल प्रदेश, पश्चिम बंगाल, सिक्कीम
अफगाणिस्तान	106	लडाख

दिल्ली	दिल्ली
चंदीगड	चंदीगड
दादरा नगर हवेली आणि दमण-दीव	दमण
पुदुच्चेरी	पुदुचेरी
लक्षद्वीप	कवरत्ती
जम्मू काश्मीर	श्रीनगर व जम्मू
लडाख	लेह व कारगील

राज्यांची अलीकडील पुनर्रचना

- **31 ऑक्टोबर 2019** पासून जम्मू काश्मीर राज्याचा विशेष दर्जा (कलम-370) रद्द करण्यात आला व राज्याचे दोन केंद्रशासित प्रदेशात रूपांतर करण्यात आले.
  1) जम्मू-काश्मीर 2) लडाख
- जम्मू काश्मीरला विधानसभा व मंत्रिमंडळाची तरतूद आहे. लडाखला मात्र तशी तरतूद नाही.
- **26 जानेवारी 2020** पासून 'दादरा व नगरहवेली आणि 'दीव आणि दमण' या केंद्रशासित प्रदेशांचे एकत्रीकरण करण्यात आले त्याचे नवे नाव 'दादरा नगर हवेली आणि दमण व दीव' असे करण्यात आले.

हे लक्षात ठेवा ...

- **भारताच्या मध्यातून 8 राज्यातून कर्कवृत्त गेले आहे.**
  (23°30' उत्तर अक्षवृत्त म्हणजे कर्कवृत्त होय.)
  1) गुजरात 2) राजस्थान 3) मध्य प्रदेश
  4) छत्तीसगड 5) झारखंड 6) पश्चिम बंगाल
  7) त्रिपुरा 8) मिझोराम

Trick → **गुरा** मध्ये **छत्तीस झारी बंग मिझो त्रिपुरारी**

- **भारताची प्रमाणवेळ ठरवणारे रेखावृत्त**
  (82°30' पूर्व रेखावृत्त) 5 राज्यातून जाते.
  1) उत्तर प्रदेश 2) मध्य प्रदेश
  3) ओडिशा 4) छत्तीसगड
  5) आंध्र प्रदेश

भारत : प्राकृतिक विभाग

- भारताचे 5 प्राकृतिक विभागात विभाजन केले आहे.
  1) उत्तरेकडील पर्वतीय प्रदेश
  2) उत्तर भारतीय मैदान
  3) द्वीपकल्पीय पठार
  4) भारतीय किनारी मैदान
  5) भारतीय बेटे
- गुजरातमधील घुअरमोटा व अरुणाचल प्रदेशातील किबिथू गाव यातील सूर्योदयातील फरक 116 मिनिटे (2 तास) इतका आहे.

1) उत्तरेकडील पर्वतीय प्रदेश (हिमालय)

- भारताच्या उत्तरेला हिमालय पर्वत आहे.
- हिमालय हा जगातील सर्वात उंच पर्वत (सर्वात लांब-अँडिज) आहे.
- विस्तार - पश्चिमेला नंगा पर्वतापासून पूर्वेला नामचा बरुआपर्यंत. पश्चिमेला सिंधू नदी ते पूर्वेकडील ब्रह्मपुत्रा नदीपर्यंत.
- जगातील 8000 मी.पेक्षा जास्त उंचीची शिखरे फक्त हिमालय पर्वतात आढळतात.
- लांबी - 2400 किमी
- रुंदी - 150 किमी ते 400 किमी
- सरासरी उंची - 6000 मी
- हिमालय हा अर्वाचीन वली पर्वत आहे. (वली म्हणजे घडीचा)
- हिमालय हा सर्वात तरुण पर्वत आहे. (हिमालयात होणाऱ्या भूगर्भ हालचालींमुळे आजही हिमालयाची उंची वाढत आहे.)
- भारतीय उपखंड व तिबेटचे पठार हिमालयामुळे विभागले आहेत.

हिमालयाची निर्मिती

- टेथिस समुद्राच्या उत्तरेकडील भागाला अंगारा भूमी व दक्षिणेकडील भागाला गोंडवाना भूमी म्हणत.
- अंगारा व गोंडवाना भूमीवरून नद्यांनी मोठ्या प्रमाणात गाळ आणला. त्या गाळाने टेथिस समुद्र भरला गेला.
- भूपृष्ठीय हालचालींमुळे दाब पडून तो उंचावला गेला. या सततच्या हालचालींमुळे 'हिमालय' पर्वताची निर्मिती झाली.
- हिमालय पर्वतरांग जगातील सर्वात उंच व मोठी रांग आहे. (सर्वात लांब पर्वतरांग - अँडिज)

हिमालयीन पर्वतरांगा

- हिमालय पर्वताच्या चार रांगा एकमेकांना समांतर पसरल्या आहेत.
  1) ट्रान्स हिमालय **2) ग्रेटर हिमालय**
  3) लेसर हिमालय /हिमाचल **4) शिवालिक रांगा**
- ग्रेटर हिमालय, हिमाचल आणि शिवालिक रांगा या तीन रांगांच्या पलीकडील पर्वतरांगांना 'ट्रान्स हिमालय' असे म्हणतात.
- काराकोरम, लडाख व कैलास पर्वत या हिमालयापलीकडील पर्वतरांगा आहेत.

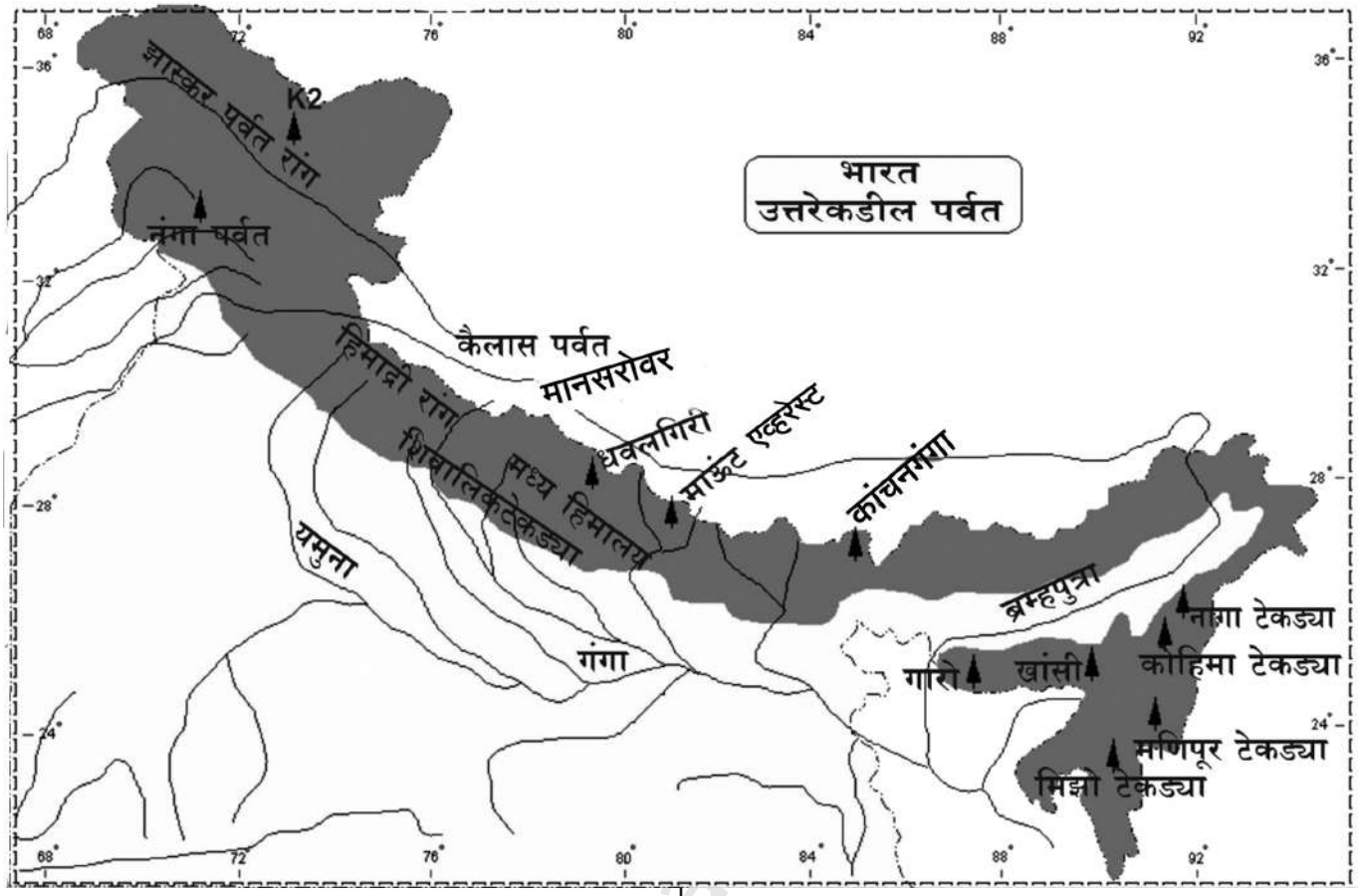

हिमाचल / लेसर हिमालय	लेसर हिमालय, मध्य हिमालय लघु हिमालय	1.5 किमी ते 4.5 किमी	सिमला, मसुरी, नैनिताल, दार्जिलिंग कुलूमनाली	➢ शिवालिक टेकड्यांच्या उत्तरेस ➢ शिवालिक रांगांपेक्षा प्राचीन ➢ पीरपंजाल व धौलाधार पर्वतरांगा लघु हिमालयाचा भाग आहेत.
हिमाद्री / बृहद् हिमालय	बृहद् हिमालय, ग्रेटर हिमालय	6 किमी ते 8 किमी	बद्रीनाथ, केदारनाथ, नंदादेवी, गंगोत्री, यमुनोत्री	➢ हिमालयातील सर्वात उंच व सलग रांग ➢ शिवालिक व हिमाचलपेक्षा प्राचीन रांग ➢ विस्तार - वायव्येकडील नंगा पर्वत व ईशान्यकडील नामचा बरूआ पर्वतापर्यंत ➢ गंगोत्री, सियाचीन सारख्या हिमनद्यांचा उगम. ➢ जगातील सर्वात उंच आठ हजारी शिखरे याच भागात आढळतात.

हिमाद्री (बृहद हिमालय)

(वरील तक्त्यात आपण हिमाद्रीबद्दल मूलभूत माहिती घेतली आहे.)

(अ) ट्रान्स हिमालयीन रांग (काश्मीर हिमालय)

➲ के-2 (गॉडविन ऑस्टिन) हे जगातील दुसऱ्या क्रमांकाचे व भारतातील सर्वोच्च शिखर आहे. ते पाक व्याप्त काश्मीरमध्ये आहे. हे शिखर चढाई करण्यासाठी सर्वात धोकादायक समजले जाते. (उंची 8,611 मी.)

➲ ट्रान्स हिमालयीन रांगामध्ये परस्परांना समांतर दक्षिणेकडून उत्तरेकडे पीरपंजाल, झास्कर, लडाख व काराकोरम या रांगा पसरल्या आहेत.

Trick → **शिवा पिझ्झा खाल्लास का?**				
दक्षिणेकडून उत्तरेकडे पर्वतरांगांचा क्रम -				
शिवालिक	पीरपंजाल	झास्कर	लडाख	काराकोरम

प. बंगाल	गंभीरा, रामवेश, काठी
नागालँड	कुमीनागा, चोंग, रेंगमा
मणिपूर	महारास, राखल
आसाम	छुतिया, बोडो
महाराष्ट्र	लेझिम, लावणी
अरुणाचल प्रदेश	मिश्मी, डफला
मध्य प्रदेश	डागला, मांदरी, पिवारी
मेघालय	बंगला
मिझोराम	पखुपिला, चेरोकान
झारखंड	झाऊ, लुझरी, माधी, जाया
उत्तर प्रदेश	नौटंकी, रासलीला
उत्तराखंड	काजरी, करन
पंजाब	गिद्दा, भांगडा
हरियाणा	घोडीनाच
हिमाचल प्रदेश	डांगी, छपेली, थाली
राजस्थान	गोपिका लिला, घुमट, कठपुतली
जम्मू-काश्मीर	चाकरी, भाखागीत
गुजरात	गरबा, दांडिया, रासलीला
केरळ	ओणम, धुलाल, कुडीयपट्टम
कर्नाटक	यक्षगाण, कर्गा
तमिळनाडू	करागम, कोट्टयम, कोलट्टम
छत्तीसगड	सैला, करमा, भगोरिया
लक्षद्विप	परिचा, काली

शास्त्रीय नृत्ये

नृत्य प्रकार	राज्य	प्रसिद्ध नर्तक
कुचिपुडी	आंध्रप्रदेश	शोभा नायडू, वेंपती चिन्ना सत्यम
ओडिसी	ओडिशा	केलुचरण, महाप, सोनल मानसिंग
कथ्थक	उत्तर प्रदेश	बिरजू महाराज, सितारा देवी
कथकली	केरळ	श्रीमती शांताराव, कुंजु करूप
भरतनाट्यम	तमिळनाडू	रुक्मिणीदेवी, मृणालिनी
मोहिनी अट्टम	केरळ	कल्याणी अम्मा
मणिपुरी	मणिपूर	रिटादेवा, उदयशंकर

भारतातील सण

➢ भारत देशाचा कोणताही धर्म नाही, भारत हे धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र आहे.

राज्य व स्थानिक सण

राज्य	स्थानिक सण
महाराष्ट्र	गणेश उत्सव, नागपंचमी
आंध्र प्रदेश	उगाडा, ब्रह्मोत्सव
अरूणाचल प्रदेश	मोनपा, उघाडी
आसाम	बिहू, बैशागू
बिहार	छटपूजा
गोवा	मांडो महोत्सव
छत्तीसगड	माघी पौर्णिमा
गुजरात	नवरात्री, उत्तरायण
झारखंड	रोहिणी, करमा
केरळ	ओनाम, विशु
तमिळनाडू	पोंगल
पश्चिम बंगाल	दुर्गा पूजा
पंजाब	बैसाखी
राजस्थान	गणगौर
उत्तर प्रदेश	कृष्ण जन्माष्टमी

❑❑

भूगोल खगोलशास्त्र व जगाचा भूगोल

जगाचा भूगोल : मूलभूत माहिती

- भूगोलाचा जनक – इराटोस्थेनिस
- ऐब जॉर्ज लेमैत्रे यांनी महाविस्फोट होऊन संपूर्ण विश्वाची निर्मिती झाली असा सिद्धांत मांडला. त्याला महाविस्फोट सिद्धांत किंवा Big Bang Theory असे म्हणतात.
- वेगनर शास्त्रज्ञाने भूखंड वहनाचा सिद्धांत मांडला.
- स्टिफन हॉकिंग यांनी विश्वनिर्मितीविषयी 'A Brief History of Time' हे पुस्तक लिहिले आहे.
- केपलर शास्त्रज्ञाने New Astronomy हे पुस्तक लिहिले.

महत्त्वाच्या संज्ञा

- **दीर्घिका** – हजारो तारकासमूहाला एकत्रितपणे **दीर्घिका** असे म्हणतात. एका दीर्घिकेत 10 ते 20 हजार कोटी तारे असतात.
- **आकाशगंगा** – दीर्घिकेतील आपल्या तारका समूहाला **आकाशगंगा** असे म्हणतात. इंग्रजी नाव Milky way आकाशगंगेची जुळी बहीण – अँड्रोमेडा

- **सूर्यमाला** – आपल्या सूर्यमालेत सूर्य मध्यभागी असून ग्रह त्याच्या भोवती फिरतात.
- **ग्रह** – ग्रह परप्रकाशित असतात. ते स्वत:भोवती फिरता फिरता सूर्याभोवती फिरतात. उदा. पृथ्वी, मंगळ
- **उपग्रह** – उपग्रह स्वत:भोवती फिरतात, तसेच ते एखाद्या ग्रहाभोवती फिरतात. ते ज्या ग्रहाच्या भोवती फिरतात, त्याला त्याचा **उपग्रह** असे म्हणतात. उदा. चंद्र पृथ्वीभोवती फिरतो, त्याला पृथ्वीचा उपग्रह असे म्हणतात.
- 2006 ला आंतरराष्ट्रीय खगोलशास्त्रीय संघाने **प्लुटो** या ग्रहाची मान्यता रद्द केली आहे.
- **लघुग्रह** – ग्रहांच्या निर्मितीवेळी निर्माण झालेले लहान खडक म्हणजे **लघुग्रह** होय. मंगळ व गुरू या ग्रहांदरम्यान लघुग्रहाचा पट्टा आहे.
- **बटुग्रह** – सूर्याभोवती स्वतंत्रपणे प्रदक्षिणा घालणाऱ्या ग्रहांमध्ये असलेली खगोलीय वस्तू म्हणजे **बटुग्रह** होय. उदा. प्लुटो
- **तारे** – तारे स्वयंप्रकाशित असतात. ते खूप लांब अंतरावर असल्याने लुकलुकतात. तारे लुकलुकतांना दिसतात; कारण वायुमंडलातील वायूचा बदलता अपवर्तनांक. सूर्य हा पृथ्वीच्या सर्वात जवळचा तारा आहे.
- **तारकासमूह** – अवकाशातील ताऱ्यांच्या समूहाला **तारकासमूह** असे म्हणतात. अधिकृत मान्यता असलेले 88 तारकासमूह आहेत. उदा. सात ताऱ्यांचा समूह सप्तर्षी.
- **धूमकेतू** – रात्री कधी तरी अवकाशात दिसणारा शेपटी असलेला गोल म्हणजे **धूमकेतू**. धूमकेतूची शेपटी सूर्याच्या विरुद्ध बाजूला असते. ते विशिष्ट कालावधीने पुन्हा नजरेस येतात. उदा. हॅलेचा धूमकेतू दर 76 वर्षांनी दिसतो. (तो 1986 साली दिसला होता. शोध – एडमंड हॅले)
- **उल्का** – उल्का म्हणजे रात्री अवकाशात फिरणारे गोल होय. ग्रहांच्या गुरुत्वाकर्षणामुळे उल्का वेगाने पृथ्वीच्या वातावरणात प्रवेश करतात. वातावरणातील थरांसोबतच्या घर्षणामुळे उल्का नष्ट होतात.
- **उल्कापात** – कधी कधी मोठ्या आकाराची उल्का पूर्णपणे नष्ट होत नाहीत. त्या प्रचंड वेगाने पृथ्वीवर येऊन पडतात. त्यामुळे मोठ्या आकाराचे खड्डे (विवरे) पडतात. त्यालाच **उल्कापात** असे म्हणतात. उदा. लोणार सरोवराची (बुलढाणा, महाराष्ट्र) निर्मिती अशाच उल्कापाताने झाली आहे. (जगातील एकमेव)
- **प्रकाशवर्ष** – अवकाशातील अंतर मोजण्यास प्रकाश वर्ष हे परिमाण वापरतात. प्रकाशाचा एक किरण एक वर्षात जेवढे अंतर जाऊ शकते, त्याला **प्रकाशवर्ष** असे म्हणतात. 1 प्रकाशवर्ष म्हणजे 9,460 अब्ज किमी होय.
- **प्रकाश सेकंद** – प्रकाशाचा किरण 1 सेकंदात जितके अंतर जाऊ शकतो, त्या अंतराला **1 प्रकाश सेकंद** म्हणतात. 1 प्रकाश सेकंद म्हणजे सुमारे 3 लाख किमी अंतर होय.
- **खगोलीय एकक (Astronomical Unit)** – सूर्यापासून पृथ्वीपर्यंत प्रकाश पोहोचण्यास 8 मिनिटे 20 सेकंद लागतात. म्हणजे पृथ्वी ते सूर्य अंतर सुमारे 15 कोटी किमी आहे. या

अंतराला **खगोलीय एकक** (A.U.) असे म्हणतात.

- **पार्सेक** – 1 पार्सेक म्हणजे 3.26 प्रकाश वर्षे. पार्सेक एककाचा उपयोग सूर्यमालेबाहेरील ग्रहांचे अंतर मोजण्यासाठी होतो.

हे लक्षात ठेवा ...

- चंद्रावर यान पाठविणारा पहिला देश – रशिया (1959)
- जगातील पहिला कृत्रिम उपग्रह – स्पुटनिक-1 (रशिया)
- अवकाशात जाणारा पहिला मानव – युरी गागरीन (रशिया)
- चंद्रावर पाऊल ठेवणारा पहिला – नील आर्मस्ट्रॉंग (यान अपोलो 11; 1969, अमेरिका)
- अंतराळात मानवी यान पाठविणारी पहिली खासगी कंपनी – स्पेस एक्स (इलॉन मस्क, अमेरिका)
- भारताचा पहिला अंतराळवीर – राकेश शर्मा
- भारताची पहिली महिला अंतराळवीर – कल्पना चावला
- भारतीय अंतराळ विज्ञानाचे जनक – डॉ. विक्रम साराभाई

ISRO / इस्रो
ISRO - Indian Space Research Organisation
स्थापना – 15 ऑगस्ट 1969
मुख्यालय – बंगळुरू (कर्नाटक)
मंत्रालय – अंतराळ विभाग (थेट पंतप्रधानांच्या नियंत्रणात)
पहिला उपग्रह – आर्यभट्ट (1975)
अध्यक्ष – डॉ. व्ही. नारायणन 11 वे (विक्रम साराभाई – पहिले)

- इस्रोने आतापर्यंत (2025) शेकडो उपग्रह अवकाशात सोडले आहेत.
- **चांद्रयान –1** (2008) व चांद्रयान – 2 (2019) हे चंद्राच्या अभ्यासासाठी अवकाशात सोडण्यात आले.
- 14 जुलै 2023 रोजी चांद्रयान–3 चे प्रक्षेपण करण्यात आले.
- **मंगळयान** – 2013 (पहिल्याच प्रयत्नात यशस्वी होणारा भारत पहिला देश, एकुणात चौथा)
- **आदित्य एल1** – 2023 मध्ये सूर्याच्या अभ्यासासाठीचे भारताचे पहिले यान
- **गगनयान** – मानवयुक्त अंतराळ मोहीम 2026 मध्ये प्रस्तावित. (भारताची पहिली)
- 2017 साली इस्रोने एकाच वेळी 104 उपग्रह अवकाशात सोडून विश्वविक्रम केला.

देश व त्यांच्या अंतराळ संस्था	
देश	**अंतराळ संस्था**
अमेरिका	नासा
रशिया	रॉस कॉसमॉस
जपान	JAXA
युरोपियन युनियन	द युरोपियन युनियन स्पेस एजन्सी (ESA)

आपली सूर्यमाला

- सूर्य व त्याभोवती फिरणारे 8 ग्रह व त्यांचे उपग्रह यांची सूर्यमाला बनते.

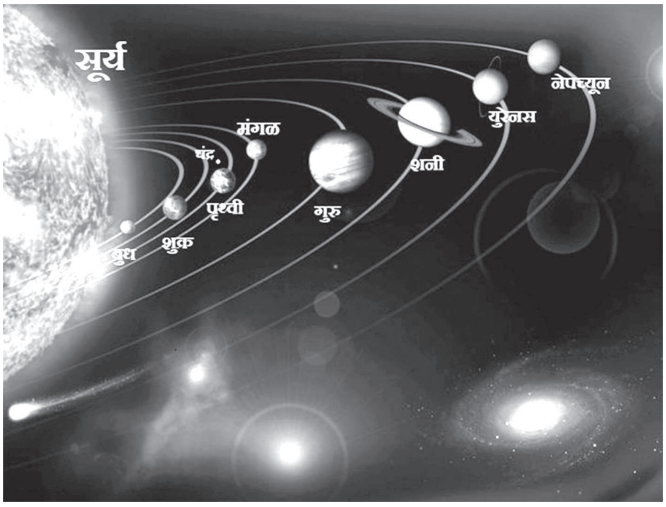

सूर्य

- पृथ्वीच्या सर्वात जवळचा तारा
- निर्मिती – सुमारे **460 कोटी** वर्षांपूर्वी (अंदाजे)
- भ्रमण – पूर्वेकडून पश्चिमेकडे
- पृथ्वीपासूनचे अंतर – सुमारे 15 कोटी किमी

- वस्तुमान – पृथ्वीच्या 3.33 लाख पट
- तापमान – सरासरी 6000° C
- परिवलन कालावधी – 25 दिवस
- सूर्य हा 71% हायड्रोजन, 26% हेलिअम व इतर वायूंचा बनलेला आहे.
- सूर्यावर सतत केंद्रकीय संमीलन (Nuclear fusion) अभिक्रिया घडत असते. त्यातून हायड्रोजनचे रूपांतर हेलिअममध्ये (H) होते व मोठ्या प्रमाणात ऊर्जा तयार होते.
- सूर्यापासून सर्वात जवळचा तारा – प्रोक्सिमा सेंटॉरी

सूर्यापासून ग्रहांचा क्रम –

(1) बुध (2) शुक्र (3) पृथ्वी (4) मंगळ (5) गुरू
(6) शनि (7) युरेनस (8) नेपच्यून

- मंगळ व गुरू ग्रहांच्या दरम्यान लघुग्रहांचा पट्टा आहे.

- आठ ग्रहांपैकी बुध, शुक्र, पृथ्वी व मंगळ हे चार आंतरग्रह व गुरू, शनि, युरेनस व नेपच्यून हे बाह्यग्रह आहेत.
- बाह्यग्रह व आंतरग्रह यांच्यामध्ये लघुग्रह आहेत.
- आंतरग्रह आकाराने लहान व जास्त घनतेचे असतात व बाह्यग्रह आकाराने मोठे व कमी घनतेचे असतात.

चित्र	ग्रहाचे नाव	सूर्यापासून क्रम	उपग्रह	परिभ्रमण काळ	वैशिष्ट्ये
	बुध (Mercury)	1	0	88 दिवस	▸ सर्वात लहान ग्रह ▸ सर्वाधिक तापमान ▸ रात्री सर्वात कमी तापमान – 180° C ▸ सर्वात कमी परिभ्रमण काळ (सर्वात वेगवान)
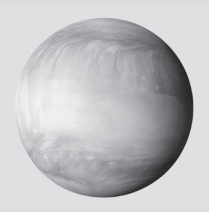	शुक्र (Venus)	2	0	225 दिवस	▸ परिभ्रमण काळापेक्षा परिवलन काळ (243 दिवस) जास्त ▸ पहाटेचा तारा म्हणतात. ▸ पृथ्वीच्या सर्वात जवळचा ग्रह ▸ पृथ्वीची लहान बहीण असेही नाव ▸ सर्वात तेजस्वी ग्रह ▸ पूर्वेकडून पश्चिमेकडे फिरतो. ▸ चंद्राप्रमाणे कला दिसतात.
	पृथ्वी (Earth)	3	1	365 दिवस	▸ जीवसृष्टी असणारा एकमेव ग्रह ▸ निळा ग्रह (पाण्यामुळे) म्हणतात. ▸ सर्वात जास्त घनता असणारा ग्रह ▸ पश्चिमेकडून पूर्वेकडे फिरते
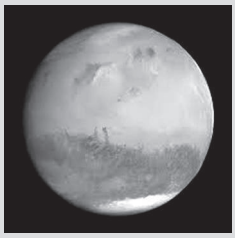	मंगळ (Mars)	4	2	687 दिवस	▸ मंगळावार कार्बन डायऑक्साईडचे प्रमाण अधिक असल्याने तो तांबूस रंगाचा दिसतो. ▸ त्याला लाल ग्रह असेही म्हणतात. ▸ 2013 साली भारताने मंगळावर मंगळयान पाठवले. ▸ ऑलिम्पस मॉन्स हा सूर्यमालेतील सर्वात मोठा पर्वत ▸ फोबोस व डिमोस हे दोन उपग्रह
	गुरु (Jupiter)	5	95+	11.8 वर्षे	▸ सर्वात मोठा ग्रह (पृथ्वीच्या 1400 पट) ▸ सर्वाधिक गुरुत्वाकर्षण ▸ पिवळसर रंग ▸ सतत वादळे होतात (वादळी ग्रह) ▸ सर्वात कमी परिवलन काळ (10 तास) ▸ गॅनिमिड हा गुरूचा उपग्रह सर्वात मोठा उपग्रह आहे.

शहरांची नावे व टोपण नावे

जोहान्सबर्ग	स्वर्णनगरी (दक्षिण आफ्रिका)
किंबर्ले	हिऱ्यांचे नगर (दक्षिण आफ्रिका)
सॅन्टोस बंदर (ब्राझील)	कॉफी बंदर
पॅरिस	जगातील सर्वात सुंदर नगर, जगाचा स्वर्ग
दुबई	मध्यपूर्वेचे पॅरिस
काश्मीर	भारताचे स्वित्झर्लंड
मुंबई	भारताचे प्रवेशद्वार, सात बेटांचे शहर
रोम	पोपचे शहर, प्राचीन जगाची सम्राज्ञी, सात टेकड्यांचे शहर
कोचीन	अरबी समुद्राची राणी
पॅलेस्टाईन	पवित्र भूमी
लंडन	द बिग स्मोक
क्युबा	साखरेचे कोठार
इंग्लंड	मावळत्या सूर्याचा देश
जपान	उगवत्या सूर्याचा देश, भूकंपाचा देश, पूर्वेचे ब्रिटन
नॉर्वे	मध्यरात्रीच्या सूर्याचा देश
युक्रेन	गव्हाचे कोठार
इटली	युरोपातील भारत
युगांडा	आफ्रिकेचा मोती
स्वित्झर्लंड / पॅरिस	पृथ्वीचा स्वर्ग
काँगो	वनांचा देश
ऑस्ट्रेलिया	कांगारूंची भूमी
न्यूझीलँड	दक्षिणेकडील इंग्लंड, किवींचा प्रदेश
इजिप्त	नाईलची देणगी
श्रीलंका	पाचूंचे बेट, हिंदी महासागराचा मोती
कॅनडा	बर्फाची भूमी
अफगाणिस्तान	अफूचे कोठार
थायलंड	पांढऱ्या हत्तीचा प्रदेश
ॲमेझॉन जंगल	जगाचे फुफ्फूस
उत्तर अमेरिकेतील प्रेअरी प्रदेश	जगाचे गव्हाचे कोठार
यांगत्से नदी खोरे (चीन)	तांदूळ व माशांची भूमी
माऊंट एव्हरेस्ट	सागरमाथा
तिबेट पठार	जगाचे छप्पर
हो हँग हो नदी	चीनचे दुःखाश्रू

येथे गोंधळू नका ...

- **युनायटेड किंग्डम् (युके)** – इंग्लंड, वेल्स, स्कॉटलंड आणि उत्तर आयर्लंड या देशांचा मिळून
- **ग्रेट ब्रिटन** – इंग्लंड, स्कॉटलंड आणि वेल्स या बेटांचा समावेश
- **इंग्लंड** – हा युके बनवणाऱ्या चार देशांपैकी एक देश ग्रेट ब्रिटनमध्ये स्थित

हे लक्षात ठेवा ...

- **UAE** म्हणजे संयुक्त अरब अमिराती.
- हा सात अमिरातींनी बनलेला देश आहे.
- अबु धाबी, दुबई, अजमान या काही अमिराती आहेत.

हे लक्षात ठेवा ...

- **USSR** सोव्हिएत समाजवादी प्रजासत्ताक संघ
- 1991 मध्ये सोव्हिएत युनियनचा अंत झाला त्यातून 15 देश बाहेर पडले आणि सध्याचा रशिया अस्तित्वात आला.

❑❑

वन लायनर

महाराष्ट्राची राजधानी कोणती?	मुंबई
महाराष्ट्राची उपराजधानी कोणती?	नागपूर
महाराष्ट्रात किती कटक मंडळे आहेत?	सात
महाराष्ट्रात किती लांबीचा समुद्रकिनारा आहे?	720 किलोमीटर
महाराष्ट्राचे दक्षिणोत्तर लांबी किती?	700 किलोमीटर
महाराष्ट्राची पूर्व-पश्चिम लांबी किती?	800 किलोमीटर
महाराष्ट्रात एकूण किती महसूल विभाग आहेत?	6
महाराष्ट्रात एकूण किती जिल्हे आहेत?	36
महाराष्ट्रात एकूण किती तालुके आहेत?	358
महाराष्ट्रात एकूण किती महानगरपालिका आहेत?	29
महाराष्ट्राचा राज्य प्राणी कोणता?	शेकरू
महाराष्ट्राचा राज्यपक्षी कोणता आहे?	हरियाल
महाराष्ट्राचा राज्य वृक्ष कोणता आहे?	आंबा
महाराष्ट्राचे राज्य फळ कोणते आहे?	आंबा
महाराष्ट्राचे राज्य फुलपाखरू कोणते आहे?	ब्लू मॉरमॉन
महाराष्ट्राचा राज्य खेळ कोणता आहे?	कबड्डी
महाराष्ट्राचा राज्य नृत्य प्रकार कोणता आहे?	लावणी
महाराष्ट्राचे राज्य गीत कोणते आहे?	जय जय महाराष्ट्र माझा
महाराष्ट्र राज्याचा कांदळवन वृक्ष कोणता आहे?	पांढरी चिप्पी
महाराष्ट्राचे राज्यशस्त्र कोणते आहे?	दांडपट्टा
ऑरेंज सिटी म्हणून कोणते शहर ओळखले जाते?	नागपूर
ज्वारीचे कोठार म्हणून कोणता जिल्हा ओळखला जातो?	सोलापूर
मुंबईचा गवळीवाडा म्हणून कोणता जिल्हा ओळखला जातो?	नाशिक
सर्वात मोठा जिल्हा म्हणून कोणता जिल्हा ओळखला जातो?	अहिल्यानगर
दुधातुपाचा जिल्हा म्हणून कोणता जिल्हा ओळखला जातो?	धुळे
आदिवासींचा जिल्हा म्हणून कोणता जिल्हा ओळखला जातो?	नंदुरबार
महाराष्ट्राची सांस्कृतिक राजधानी कोणती आहे?	पुणे
अजिंठा लेण्यांचे प्रवेशद्वार कोणत्या शहराला म्हटले जाते?	जळगाव
बावन्न दरवाजांचे शहर म्हणून कोणत्या शहरास ओळखले जाते?	छत्रपती संभाजीनगर
संस्कृत कवींचा जिल्हा म्हणून कोणत्या शहराला ओळखले जाते?	नांदेड
ऊसतोड कामगारांचा जिल्हा म्हणून कोणत्या जिल्ह्याला ओळखले जाते?	बीड
भवानी मातेचा जिल्हा म्हणून कोणत्या जिल्ह्याला ओळखले जाते?	धाराशिव
पांढरे सोने पिकवणारा जिल्हा म्हणून कोणत्या जिल्ह्याला ओळखले जाते?	यवतमाळ

➲ गोड्या पाण्यातील मासेमारी सर्वाधिक उत्पादन करणारे राज्य कोणते?	आंध्र प्रदेश
➲ खाऱ्या पाण्यातील मासेमारी सर्वाधिक उत्पादन करणारे राज्य कोणते?	गुजरात
➲ तंबाखू उत्पादनात प्रथम राज्य कोणते?	आंध्र प्रदेश
➲ ऊस उत्पादनात प्रथम राज्य कोणते आहे?	उत्तर प्रदेश
➲ ताग उत्पादनात प्रथम राज्य कोणते आहे?	पश्चिम बंगाल
➲ कॉफी उत्पादनातील प्रथम राज्य कोणते?	कर्नाटक
➲ चंदेरी तंतू क्रांती कोणत्या उत्पादनाशी संबंधित आहे?	कापूस उत्पादन
➲ गोल क्रांती कोणत्या उत्पादनाशी संबंधित आहे?	बटाटा उत्पादन
➲ हरित क्रांतीचे जनक कोणास म्हटले जाते?	नॉर्मन बोरलॉग (अमेरिका)
➲ भारतीय हरित क्रांतीचे जनक असे कोणास म्हटले जाते?	एम.एस. स्वामीनाथन
➲ भारतीय हरित क्रांतीची सुरुवात केव्हा करण्यात आली?	1965
➲ भारतीय हरित क्रांतीची सुरुवात कोणत्या पिकापासून करण्यात आली?	गहू
➲ पहिले सेंद्रिय शेती करणारे राज्य कोणते आहे?	सिक्कीम
➲ पहिले सेंद्रिय शेती करणारा केंद्रशासित प्रदेश कोणता आहे?	लक्षद्वीप
➲ गुलमर्ग, सोनमर्ग ही थंड हवेचे ठिकाणे कोणत्या राज्यात आहे?	जम्मू-काश्मीर
➲ माउंट अबू हे थंड हवेचे ठिकाण कोणत्या राज्यात आहे?	राजस्थान
➲ टीटीकाका हे सर्वोच्च सरोवर कोणत्या देशांमध्ये पसरलेले आहे?	पेरू व बोलेव्हिया
➲ उलट्या टोपलीच्या आकाराच्या एस्किमोच्या घराला काय म्हणतात?	इग्लू
➲ संयुक्त राष्ट्र संघटनेचे मुख्यालय कोठे आहे?	न्यूयॉर्क
➲ जागतिक व्यापार संघटनेचे मुख्यालय कोठे आहे?	जिनिव्हा
➲ सर्वाधिक तापमान	अल अझिझियाह (लिबिया), 58 अंश से.
➲ सर्वात शुष्क ठिकाण	कॅलमा (चिली) 400 वर्षात पाऊस नाही.
➲ पृथ्वीवरील सर्वात कमी तापमान	व्होस्टॉक (अंटार्क्टिकावरील रशियाचे स्थानक, (-) 89 अंश सें.)
➲ जगातील सर्वात लांब पर्वतश्रेणी	ॲंडिज
➲ जगातील सर्वात मोठे पठार	तिबेटचे पठार (उंच सुद्धा)
➲ जगातील सर्वात उंच व मोठा पर्वत	हिमालय
➲ जगातील सर्वाधिक पावसाचे ठिकाण	मौसिनराम (मेघालय)
➲ जगातील सर्वात कमी पावसाचे ठिकाण	अरिका (उत्तर चिली)
➲ जगातील सर्वात उंच शिखर/स्थळ	माऊंट एव्हरेस्ट (8,848 मी. नेपाळ)
➲ जगातील सर्वात खोल ठिकाण	मरियाना गर्ता (11 किमी खोल, पॅसिफिक महासागर)
➲ जगातील सर्वात मोठा त्रिभूज प्रदेश	सुंदरबन (भारत, बांग्लादेश)
➲ जगातील सर्वात मोठी नदी	अमेझॉन (दक्षिण अमेरिका खंड, क्षेत्रफळ - 70 लाख चौ.किमी. लांबी 6,575 किमी)

3) नाशिक 4) नागपूर
(कोल्हापूर बॅण्ड्समन 2021)

प्र. 633. राष्ट्रीय विधी विद्यापीठ (NLU) महाराष्ट्रामध्ये कुठे आहे ?
1) मुंबई 2) औरंगाबाद
3) नागपूर 4) यापैकी सर्व
(नागपूर शहर चालक 2021)

प्र. 634. डॉ. पंजाबराव कृषी विद्यापीठ, अकोला याची स्थापना कधी झाली?
1) 1969 2) 1970
3) 1965 4) 1971
(अकोला चालक 2021, अमरावती पोलीस 2021)

प्र. 635. कवि कुलगुरु कालिदास संस्कृत विद्यापीठ कोठे आहे?
1) रामटेक 2) चंद्रपूर
3) वर्धा 4) पुणे
(मुंबई चालक 2021)

प्र. 636. महाराष्ट्रात पशु व मत्स्य विद्यापीठ कोठे आहे?
1) पुणे 2) नाशिक
3) मुंबई 4) नागपूर
(नवी मुंबई SRPF 2021)

प्र. 637. रायगड जिल्ह्यातील महाड येथील चवदार तळे सत्याग्रह डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी कधी केला होता?
1) 23 मार्च 1927 2) 20 मार्च 1927
3) 21 मार्च 1927 4) 14 एप्रिल 1927
(रायगड पोलीस 2021)

प्र. 638. रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडियाचे पहिले भारतीय गव्हर्नर व आय.सी.एस. (भारतीय सिव्हील आधिकारी) श्री. सी. डी. देशमुख हे महाराष्ट्राच्या कुठल्या जिल्ह्यातील होते?
1) पुणे 2) रायगड
3) नाशिक 4) छ. संभाजीनगर
(रायगड चालक 2021)

प्र. 639. "फोंडा" येथील मध प्रसिद्ध आहे. फोंडा हे ठिकाण सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील कोणत्या तालुक्यात आहे?
1) वैभववाडी 2) कणकवली
3) कुडाळ 4) सावंतवाडी
(सिंधुदुर्ग चालक 2021)

प्र. 640. सिंधुदुर्ग जिल्ह्याची निर्मिती कोणत्या वर्षी झाली?
1) 1980 2) 1981
3) 1982 4) 1983
(सिंधुदुर्ग चालक 2021)

प्र. 641. छ. संभाजीनगर शहर ..... दरवाजांचे शहर म्हणून ओळखले जाते.
1) बुलंद 2) बावन्न
3) सात 4) अकरा
(छ. संभाजीनगर चालक 2021)

प्र. 642. बीड जिल्ह्याला इतर किती जिल्ह्याच्या सीमा जोडलेले आहे?
1) 5 2) 4
3) 6 4) 7
(बीड चालक 2021)

प्र. 643. लातूरातील वळुची कोणती जात देशभर प्रसिद्ध आहे?
1) अहमदपुरी 2) जानवळ
3) जळकोट 4) देवणी
(लातूर चालक 2021)

प्र. 644. खालीलपैकी कुठल्या नद्या लातूरशी निगडित आहेत?
1) तावरजा 2) लेंडी 3) तेरणा
4) चंपा 5) भमा 6) भीमा
1) 1, 3 आणि 4 2) 1, 2, 3 आणि 4
3) 1, 2, 3 4) 1 आणि 3 फक्त

प्र. 645. लातूरचे खालीलपैकी कोणते प्रमुख सुपुत्र हे दारासिंग प्रमाणे कुस्तीतील रुस्तम-ए-हिंद या किताबाने सन्मानित होते?
1) काका पवार 2) शैलेश शेळके
3) शाहूराज बिराजदार 4) हरिशचंद्र बिराजदार
(लातूर चालक 2021)

प्र. 646. जालना शहर कोणत्या नदीच्या काठी वसले आहे?
1) गोदावरी 2) पूर्णा
3) कुंडलिका 4) दुधना
(जालना पोलीस 2021)

प्र. 647. अंतूर किल्ला ..... जिल्ह्यात आहे.
1) जालना 2) छ.संभाजीनगर
3) बुलढाणा 4) जळगाव
(जालना पोलीस 2021)

प्र. 648. महाराष्ट्र सरकारने कोणत्या साली छ. संभाजीनगर जिल्ह्याला महाराष्ट्राची पर्यटन राजधानी म्हणून दर्जा बहाल केला?
1) 2010 2) 2015
3) 2020 4) 2021
(छ. संभाजीनगर शहर पोलीस 2021)

प्र. 649. बुलढाणा जिल्ह्यात एकूण किती तालुके आहेत?
1) 11 2) 13
3) 10 4) 9
(बुलढाणा चालक 2021)

प्र. 650. अकोला जिल्ह्याचे विभाजन होऊन नवीन वाशिम जिल्हा कधी तयार झाला?
1) 15 जून 1997 2) 1 जुलै 1999
3) 1 जुलै 1998 4) 15 जून 1998
(अकोला चालक 2021)

प्र. 651. अमरावती येथे मिठाचा सत्याग्रह कोणाच्या नेतृत्वात झाला?
1) परशुराम नाईक 2) वीर वामनराव जोशी
3) नागनाथ अण्णा चौधरी 4) अप्पासाहेब बागल.
(अमरावती पोलीस 2021)

प्र. 652. अमरावती शहरात माताखिडकी हे मंदिर कोणत्या देवासाठी

Maharashtra Publication

प्रसिध्द आहे?
1) अंबादेवी 2) एकविरा देवी
3) श्री कृष्णा 4) श्री राम
(अमरावती पोलीस 2021)

प्र. 653. ऋणमोचन हे मुद्‌गलेश्वर देवस्थानासाठी प्रसिद्ध ठिकाण कोणत्या तालुक्यात आहे?
1) मोर्शी 2) तिवसा
3) भातकुली 4) धामणगाव
(अमरावती पोलीस 2021)

प्र. 654. अकोला जिल्ह्यातील महान धरण कोणत्या नदीवर आहे?
1) मोर्णा 2) काटेपूर्णा
3) वैनगंगा 4) यापैकी नाही
(अकोला पोलीस 2021)

प्र. 655. 'अंबाबारवा अभयारण्य' बुलढाणा जिल्ह्यातील कोणत्या तालुक्यात आहे?
1) खामगाव 2) मलकापूर
3) संग्रामपूर 4) सिंदखेड राजा
(बुलढाणा चालक 2021)

प्र. 656. महाकवी भवभूती यांचे जन्मस्थान गोंदिया जिल्ह्यात कोणत्या तालुक्यात आहे?
1) आमगाव 2) गोरेगाव
3) तिरोडा 4) देवरी
(गोंदिया SRPF 2021)

प्र. 657. गोंदिया या जिल्ह्याची निर्मिती केव्हा केली गेली?
1) 1 मे 1999 2) 1 मे 1998
3) 1 मे 2002 4) 1 मे 1995
(गोंदिया SRPF 2021)

प्र. 658. खालीलपैकी कोणते ठिकाण नागपूर जिल्ह्यात नाही?
1) कामठी 2) बल्लारपूर
3) रामटेक 4) हिंगण्या
(नागपूर SRPF 2021)

प्र. 659. नागपूर या शहराचे संस्थापक कोण होते?
1) गोंड राजा बक्त बुलंद शाह 2) गोंड राजा जातबा
3) राजे रघुजी भोसले 4) राजे जानोजी भोसले
(नागपूर शहर पोलीस 2021)

प्र. 660. सानगडी किल्ला कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
1) गोंदिया 2) वर्धा
3) गडचिरोली 4) भंडारा
(भंडारा चालक 2021)

प्र. 661. मँगनीज शुद्धीकरण कारखाना भंडारा जिल्ह्यातील कोणत्या तालुक्यात आहे?
1) साकोली 2) लखनौ
3) तुमसर 4) भंडारा
(भंडारा चालक 2021)

प्र. 662. पुणे जिल्ह्यातील ..... तालुका हा सर्वात पूर्व दिशेला आहे.
1) बारामती 2) इंदापूर
3) दौंड 4) भोर
(पुणे ग्रामीण चालक 2021)

प्र. 663. माणिकडोह बिबट्या बचाव केंद्र तालुक्यात आहे?
1) जुन्नर 2) संगमनेर
3) शहापूर 4) सिन्नर
(पुणे ग्रामीण पोलीस 2021)

प्र. 664. खालीलपैकी हे ..... अष्टविनायक देवस्थान पुणे जिल्ह्यामध्ये नाही.
1) महागणपती 2) मयुरेश्वर
3) चिंतामणी 4) बल्लाळेश्वर
(पुणे ग्रामीण पोलीस 2021)

प्र. 665. खालीलपैकी कोणता किल्ला पुणे जिल्ह्यामध्ये आहे?
1) वासोटा 2) अलंग
3) कोरिगड 4) रांगणा
(पुणे ग्रामीण पोलीस 2021)

प्र. 666. तुळापूर येथे ..... नद्यांचा संगम आहे.
1) भीमा व निरा 2) भीमा व भामा
3) भीमा व इंद्रायणी 4) भीमा व मुळा
(पुणे ग्रामीण पोलीस 2021)

प्र. 667. भाटघर धरण कोणत्या नदीवर आहे?
1) पवना 2) भीमा
3) इंद्रायणी 4) येळवंडी
(पुणे ग्रामीण पोलीस 2021)

प्र. 668. महाबळेश्वरजवळील भिलार हे ..... चे गाव आहे.
1) पैलवानांचे 2) दुधातुपाचे
3) गिर्यारोहकांचे 4) पुस्तकांचे
(सातारा पोलीस 2021)

प्र. 669. पाचगणी हे शहर बसविण्यात कोणाचे योगदान आहे?
1) जॉन चेसन 2) लॉर्ड लॉडविक
3) सर फर्ग्यसन 4) सर सिडने
(सातारा पोलीस 2021)

प्र. 670. सातारा जिल्ह्यामधील धरणे व त्यांचे काम पुर्ण झालेले वर्ष याबाबतची योग्य जोडी ओळखा?
1) कोयना – 1960 2) धोम – 1977
3) कन्हेर – 1988 4) वीर – 1965
पर्यायी उत्तरे :
1) फक्त 1 2) 1 व 2
3) 1, 2, 3 4) 1, 2, 3, 4
(सातारा पोलीस 2021)

प्र. 671. सन 1918 मध्ये महाराष्ट्र फिल्म कंपनीची स्थापना कोल्हापूरात कोणी केली?
1) दादासाहेब फाळके 2) व्ही. शांताराम
3) बाबूराव पेंटर 4) चंद्रकांत मांडरे
(कोल्हापूर पोलीस 2021)

प्र. 672. दाजीपूर अभयारण्य खालीपैकी कोणत्या तालुक्यात आहे?
1) भुदरगड 2) राधानगरी
3) शाहुवाडी 4) गगनबावडा

Maharashtra Publication

अर्थशास्त्र

- अर्थशास्त्र या विषयावर साधारणपणे 2 ते 3 प्रश्न येतात.
- चालू घडामोडींशी संबंधित प्रश्न विचारले जातात.
- बँकिंग, कर, जागतिक संघटना हे घटक अतिमहत्त्वाचे आहेत.
- विद्यार्थ्यांनी सोपे घटक आधी समजून घ्यावेत. नंतर अवघड घटकाकडे वळावे.
- प्रश्न सोडवल्यावर काठिण्य पातळी, प्रश्नाचे स्वरूप लक्षात येते.
- Revision केल्याचा खूप फायदा होतो.

5 अर्थशास्त्र

अर्थशास्त्राविषयी मूलभूत माहिती

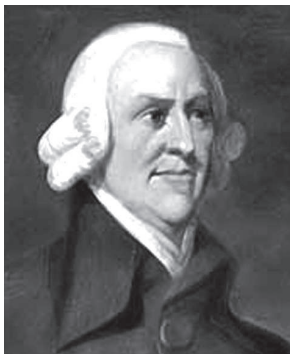

ॲडम स्मिथ

- अर्थशास्त्र हे एक सामाजिक शास्त्र आहे, अर्थशास्त्र हे मानवाच्या आर्थिक वागणुकीशी निगडित आहे.
- ॲडम स्मिथने 'वेल्थ ऑफ नेशन' (The Wealth of Nation) या ग्रंथात मुक्त अर्थव्यवस्थेचा पुरस्कार केला. त्यांना 'अर्थशास्त्राचा जनक' असे म्हणतात.
- **कार्ल मार्क्सने** अर्थशास्त्रावर आधारित **'दास कॅपिटल'** हा ग्रंथ लिहिला. त्यात त्यांनी कामगारांच्या शोषणावर भांडवलदार कसे मोठे होतात हे दाखविले आहे.
- दादाभाई नौरोजी यांनी 'पॉवर्टी अँड अनब्रिटिश रूल इन इंडिया' या ग्रंथातून ब्रिटिशांनी भारतातून अमाप संपत्ती लुटून नेल्याचे प्रतिपादन केले. (झिरपता सिद्धांत)

सूक्ष्म अर्थशास्त्र (Micro)	स्थूल अर्थशास्त्र (Macro)
लहान वस्तूंचा अभ्यास	मोठ्या वस्तूंचा अभ्यास
विशिष्ट कुटुंब, वस्तू, संस्था, वैयक्तिक उत्पादन, वेतन यांचा अभ्यास म्हणजे सूक्ष्म अर्थशास्त्र	एकूण बचत, मागणी, पुरवठा, गुंतवणूक, रोजगार यांचा अभ्यास म्हणजे स्थूल अर्थशास्त्र

अर्थशास्त्रासंबंधी महत्त्वाचे ग्रंथ

अर्थशास्त्रज्ञ	ग्रंथ
ॲडम स्मिथ	वेल्थ ऑफ नेशन
कार्ल मार्क्स	दास कॅपिटल
दादाभाई नौरोजी	पॉवर्टी अँड अनब्रिटिश रूल इन इंडिया
एम. विश्वैश्वरया	प्लॅनड् इकॉनॉमी फॉर इंडिया
चाणक्य/ कौटिल्य/ विष्णूगुप्त	अर्थशास्त्र
न्या. म. गो. रानडे	Essay of Indian Economy

अर्थव्यवस्थांचे प्रकार

- Essay of Indian Economy – न्या. म. गो. रानडे
- अर्थव्यवस्थेच्या प्रकाराचे दोन गटांत वर्गीकरण करतात.
  1) उत्पादक साधनाच्या मालकीनुसार
  2) विकासाच्या अवस्थेनुसार

1) उत्पादक साधनांच्या मालकीनुसार – 3 प्रकार

- भांडवलशाही (अमेरिका)
- समाजवादी (रशिया)
- मिश्र (भारत)

2) विकासाच्या अवस्थेनुसार – 3 प्रकार

- विकसित (अमेरिका, इंग्लंड)
- विकसनशील (भारत, पाकिस्तान)
- अविकसित (नामिबिया, नायजेरिया)

उत्पादक साधनांच्या मालकीनुसार अर्थव्यवस्था

अर्थव्यवस्था	भांडवलशाही	समाजवादी	मिश्र
उत्पादक साधने मालकी नियंत्रण, व्यवस्थापन	मुख्यत: खासगी	मुख्यत: सरकारी	सरकारी व खासगी
वस्तूची किंमत	बाजारपेठेप्रमाणे (सरकार ठरवत नाही.)	सरकार ठरवते.	अत्यावश्यक वस्तूंच्या सरकार ठरवते.
उदाहरण	अमेरिका, जर्मनी, जपान	रशिया, क्यूबा	भारत, पाकिस्तान, स्वीडन

विकसित व विकसनशील अर्थव्यवस्था फरक

विकसित अर्थव्यवस्था	विकसनशील अर्थव्यवस्था
अर्थव्यवस्थेत कृषी क्षेत्राचा वाटा कमी असतो	अर्थव्यवस्थेत कृषी क्षेत्राचा वाटा अधिक असतो.
दरडोई उत्पन्न अधिक असते	दरडोई उत्पन्न कमी असते
मोठ्या प्रमाणावर औद्योगिकीकरण, शहरीकरण झालेले असते	औद्योगिकीकरण, शहरीकरण कमी असते.
विकसित देश – युरोपीय देश, अमेरिका, फ्रान्स, जपान इ.	विकसनशील देश – भारत, पाकिस्तान, म्यानमार

टीप – चीन आर्थिकदृष्ट्या भांडवलशाही व राजकीयदृष्ट्या साम्यवादी आहे.

- तत्कालीन पंतप्रधान – पी. नरसिंहराव
- तत्कालीन वित्तमंत्री – मनमोहन सिंग

1) **उदारीकरण –** सार्वजनिक उद्योगात भेदभाव न करता उदार धोरण राबविणे. आर्थिक स्वातंत्र्य किंवा आर्थिक निर्णयाचे स्वातंत्र्य म्हणजे उदारीकरण.
2) **खासगीकरण –** सार्वजनिक उद्योग सरकारने न करता हळूहळू खासगी क्षेत्राकडे वळवणे. उदा. रेल्वेमध्ये रिलायन्स कंपनीने शिरकाव केला.
3) **जागतिकीकरण –** जगातील सर्व कंपन्या/व्यक्तींना भारतीय बाजारात मुक्त वाव देणे. देशाची अर्थव्यवस्था जागतिक अर्थव्यवस्थेशी जोडणे. उदा. जैतापूर अणुविद्युत प्रकल्पात फ्रान्सच्या अरेवा कंपनीचा वाटा. थोडक्यात, जगाच्या अर्थव्यवस्थेशी भारताची अर्थव्यवस्था जोडणे.

महारत्न, नवरत्न, मिनीरत्न कंपनी

- भारतातील सार्वजनिक कंपन्या (सरकारी) ज्या उत्तम कामगिरी करतात, त्यांना असा दर्जा दिला जातो.

महारत्न दर्जा

- **सुरू :** 2010
- **मार्च 2025 :** एकूण कंपन्या – 14
- **कंपन्यांची नावे :** BHEL, BPCL, GAIL, CIL, HPCL, SAIL, NTPS, REC, PFC, POWER GRID, IOCL, ONGC, OIL, HAL इ.

नवरत्न दर्जा

- **सुरू** – 1997
- **मार्च 2025 :** एकूण कंपन्या – 26
- **कंपन्यांची नावे :** RCTL, SECI, SJVNL, NHPC, IRCTC, IRFC इ.

मिनीरत्न दर्जा

- **सुरू :** 1997
- **मार्च 2025 :** एकूण कंपन्या – 76
- **कंपन्यांची नावे :** NALCO, NBCC, NLC, NFL, RVNL, IREDA इ.

टीप : विद्यार्थ्यांनो, महारत्न दर्जा नसणारी कंपनी असे प्रश्न परीक्षेत विचारतात त्यादृष्टीने अभ्यासावे.

CSR

- **कॉर्पोरेट सोशल रिस्पॉन्सिबिलिटी**
- उद्योग कंपन्यांना त्यांच्या नफ्यातील 2% रक्कम सामाजिक कामासाठी वापरणे अनिवार्य आहे
- सरकारी आणि खासगी दोन्ही उद्योगांना अनिवार्य आहे.

नीती आयोग

- 1 जानेवारी 2015 – नीती आयोगाची स्थापना
- नीती आयोगाची स्थापना 'थिंक टँक' म्हणून करण्यात आली.
- नीती आयोग केंद्र सरकार व राज्य सरकारांना व्यूहात्मक व तांत्रिक सल्ला देते.
- NITI - National Institution for Transforming India.
- नीती आयोगाची स्थापना चीनमधील 'राष्ट्रीय विकास व सुधारणा' आयोगाच्या धर्तीवर करण्यात आली.
- नियोजन आयोगाची जागा नीती आयोगाने घेतली.
- नीती आयोगाचे पहिले व सध्याचे अध्यक्ष – नरेंद्र मोदी

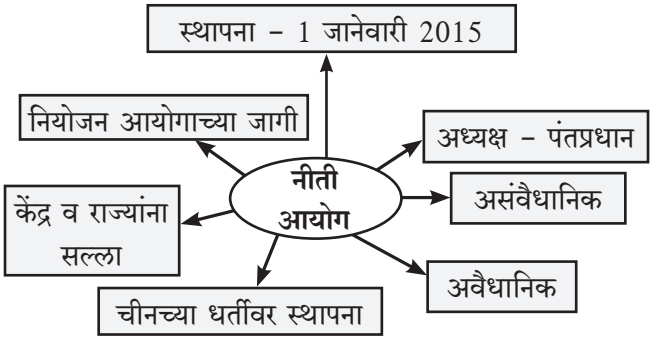

नीती आयोगाची रचना

पद	दर्जा	नेमणूक	मार्च 2025
अध्यक्ष	पंतप्रधान	पदसिद्ध	नरेंद्र मोदी
उपाध्यक्ष	तज्ज्ञ व्यक्ती	पंतप्रधान	सुमन बेरी
मुख्य कार्यकारी अधिकारी (CEO)	सचिव दर्जाची व्यक्ती	पंतप्रधान	बीव्हीआर सुब्रमण्यम्

पूर्णकालीन सदस्य	तज्ज्ञ व्यक्ती	पंतप्रधान	▸ व्ही. के. सारस्वत ▸ अरविंद विरमानी ▸ रमेश चंद ▸ व्ही. के. पॉल
पदसिद्ध सदस्य	4 कॅबिनेट मंत्री	पंतप्रधान	▸ राजनाथ सिंग ▸ निर्मला सीतारमन ▸ नरेंद्रसिंग तोमर ▸ अमित शहा
विशेष आमंत्रित सदस्य	विशेषज्ञ	पंतप्रधान	▸ नितीन गडकरी ▸ पियुष गोयल ▸ विरेंद्र कुमार ▸ आश्विनी वैष्णव ▸ राव इंद्रजित सिंग

निती आयोगाची कार्ये

- राज्यांच्या सहभागाने राष्ट्रीय विकास साधणे.
- सहकारात्मक संघरचनेस प्रोत्साहन देणे.
- केंद्र व राज्य सरकारला डावपेचात्मक सल्ला देणे.
- वंचित व ग्रामीण घटकांकडे विशेष लक्ष देणे.
- योजना अंमलबजावणीसाठी तंत्रज्ञानाचा दर्जा वाढविण्याकडे लक्ष देणे.
- शैक्षणिक, संशोधन, धोरणात्मक सल्ला देणे.

नव्या भारतासाठी विकास अजेंडा
➢ विकास अजेंड्याचे नाव – न्यू इंडिया 2022
➢ 6 समस्यांपासून स्वातंत्र्य मिळविण्याचे ध्येय – भ्रष्टाचार, दारिद्र्य, अस्वच्छता, दहशतवाद, जातीयवाद, सांप्रदायिकता
➢ त्यासाठी निती आयोगाने 7 वर्षांचा डावपेच तयार केला आहे.
➢ पंचवार्षिक योजनेच्या जागी हा अजेंडा घोषित केला आहे.

वित्त आयोग

डॉ. अरविंद पनगारिया

- प्रथम स्थापन – 1951
- स्थापना – दर पाच वर्षांनी (राष्ट्रपतींकडून)
- कार्यकाळ – 5 वर्षे
- कलम – 280 (घटनात्मक संस्था)
- घटनेचा स्त्रोत – ऑस्ट्रेलिया
- मुख्यालय – दिल्ली
- रचना – 1 अध्यक्ष व 4 सदस्य
- अध्यक्ष व सदस्यांची नेमणूक राष्ट्रपती करतात
- कार्य – केंद्र सरकारला वित्तीय सल्ला देणे, केंद्र व राज्यांत करांचे वाटप करणे
- 15 व्या वित्त आयोगाची शिफारस – राज्यांना कराच्या 41% वाटा द्यावा.

वित्त आयोग	अध्यक्ष	शिफारशी काळ
पहिला	के. सी. नियोगी	1952 ते 1957
चौदावा	वाय. व्ही. रेड्डी	2015 ते 2020
पंधरावा	एन. के. सिंग	2020 ते 2025
सोळावा	अरविंद पनगारिया	2026 ते 2031

16 वा वित्त आयोग
➲ स्थापन – डिसेंबर 2023
➲ अध्यक्ष – डॉ. अरविंद पनगारिया
➲ शिफारशी कालावधी – 2026 ते 2031
➲ रचना – 1 + 4 (सदस्य)
➲ सदस्य – अजय झा, ॲनी मॅथ्यू, मनोज पांडा
➲ सौम्या घोष (अर्धवेळ सदस्य)

महाराष्ट्राचा 6 वा वित्त आयोग
➲ कलम – 243 (I), 243 (Y),
➲ अध्यक्ष – मुकेश खुल्लर
➲ कार्यकाल – 2026 ते 2030
➲ नेमणूक – राज्यपाल
➲ दर 5 वर्षांनी स्थापना

वित्त आयोग	कालावधी	अध्यक्ष
पहिला	(1994-1998)	जे. पी. डांगे
पाचवा	(2020-2025)	विश्वनाथ गिरीराज
सहावा	(2026-2030)	मुकेश खुल्लर

केंद्रीय वेतन आयोग

- सरकारी कर्मचाऱ्यांच्या वेतन संदर्भात शिफारशी आयोग करतो.
- साधारणत: दर 10 वर्षांनी नेमला जातो.
- 8 व्या वेतन आयोगाची घोषणा झाली असून 1 जानेवारी 2026 पासून तो लागू होण्याची शक्यता.

6 विज्ञान

⏭ पोलीस भरतीच्या विद्यार्थ्यांना अवघड वाटणारा विषय.
⏭ विज्ञान हा आपल्या जीवनाशी संबंधित विषय आहे.
⏭ काहींना किचकट वाटत असला तरी समजून घेतल्यास सोपा वाटणारा घटक.
⏭ सरासरी 4 ते 5 प्रश्न येतात. परंतु पोलीस प्रमुख ठरवल्यास जास्तीचे प्रश्न विज्ञानावर टाकतात. उदा. कुसडगाव SRPF 2021 या पेपरमध्ये विज्ञान विषयावर जवळपास 25 प्रश्न होते.
⏭ पुस्तकात दिलेली माहिती अभ्यासल्यास / समजून घेतल्यास, दिलेले सराव प्रश्न सोडवल्यास भीती नाहीशी होईल.
⏭ प्रश्नांच्या डिटेल स्पष्टीकरणासाठी 'पोलीस भरती ग्रंथ' अभ्यासा.
⏭ विज्ञान शिकताना मराठी व आवश्क तिथे इंग्रजी भाषेतील शब्द / नावे लक्षात ठेवावेत.
⏭ सोपे वाटेल ते आधी समजून घ्या. लक्षात ठेवा. अवघड घटक पुन्हा वाचा. हळूहळू समजून जाईल.

विज्ञान — जीवशास्त्र

- जीवशास्त्राचे दोन भाग केले जातात.
  1) वनस्पतीशास्त्र 2) प्राणीशास्त्र

वनस्पतीशास्त्र (BOTONY)

- वनस्पतीशास्त्रात वनस्पतींचा सर्वांगीण अभ्यास केला जातो.

महत्त्वाचे शास्त्रज्ञ

शास्त्रज्ञ	जीवशास्त्रातील योगदान
थिओफ्रेटस	वनस्पतीशास्त्राचा जनक, वनस्पतींचे तीन गटांत वर्गीकरण
आर. एच. व्हिटाकर	सजीवांचे पंचसृष्टी वर्गीकरण
कार्ल लिनियस	सजीवांची द्विनाम वर्गीकरण पद्धत सजीवांच्या वर्गीकरणाचा जनक
एचर	वनस्पतींचे बीजपत्री व अबीजपत्री असे वर्गीकरण
हॅकेल	सजीवांचे तीन गटांत वर्गीकरण– 1) वनस्पती, 2) प्राणी, 3) प्रोटिस्टा
बेथमन व हूकर	वनस्पतींचे नैसर्गिक गुणांवर आधारित वर्गीकरण
ॲरिस्टॉटल	जीवशास्त्र व प्राणीशास्त्राचा जनक, प्राण्यांचे प्रथम वर्गीकरण
डार्विन	उत्क्रांतिवादाचा सिद्धांत (ओरिजीन ऑफ स्पेसिज ग्रंथात)
ल्युएन हॉक	सूक्ष्म जीवांचा शोध
रॉबर्ट हूक	पेशींचा शोध
रॉबर्ट ब्राऊन	पेशीतील केंद्रक शोधला
जॉन मेंडेल	आनुवंशिकतेचा सिद्धांत (वाटाण्याच्या झाडावर प्रयोग)
इव्हानोस्की	विषाणूचा प्रथम शोध (तंबाखू वर)
कार्ल लँडस्टेनर	रक्तगटाचा शोध, Rh गटाचा शोध
विल्यम हार्वे	रक्ताभिसरणाचा शोध
एफ. सी. हाफकीन	जीवनसत्वाचा शोध
वॅटसन व क्रिक	DNA ची रचना
सुटोन	रंगसूत्राचा शोध
हरगोविंद खुराणा	कृत्रिम रंगसूत्रे
लिंडमन	अन्नसाखळी व ऊर्जाप्रवाह
हॅन्सन	कुष्ठरोगाचा शोध
अलेक्झांडर फ्लेमिंग	अँटीबायोटिक्सचा जनक, पेनिसिलीनचा शोध
लुई पाश्चर	सूक्ष्मजीवांचा नाश करण्याची पाश्चर क्रिया
एडवर्ड जेन्नर	देवीची लस
रॉबर्ट कॉच	जीवाणूंचा अभ्यास

येथे गोंधळू नका ...

- जीवशास्त्राचा जनक – ॲरिस्टॉटल
- प्राणिशास्त्राचा जनक – ॲरिस्टॉटल
- वनस्पतीशास्त्राचा जनक – थिओफ्रेटस
- औषधशास्त्राचा जनक – हिप्पोक्रेटस
- आयुर्वेदाचा जनक – चरक
- शस्त्रक्रिया शास्त्राचा जनक – सुश्रुत
- आनुवंशिकतेचा जनक – मेंडेल

शास्त्रज्ञ व त्यांनी केलेले वर्गीकरण

शास्त्रज्ञ	सृष्टी	वर्गीकरण
कार्ल लिनिअस	2	1) वनस्पती, 2) प्राणी
हेकेल	3	1) प्रोटिस्टा, 2) वनस्पती, 3) प्राणी
कोपलँड	4	1) मोनेरा, 2) प्रोटिस्टा, 3) वनस्पती, 4) प्राणी
रॉबर्ट व्हिटाकर	5	1) मोनेरा, 2) प्रोटिस्टा, 3) कवक, 4) वनस्पती, 5) प्राणी

वनस्पतीचे वर्गीकरण

- अनेक शास्त्रज्ञांनी आपापल्या अभ्यास, अनुभव, संकल्पना यानुसार सजीवांचे विविध गटांत वर्गीकरण केले.
- थिओफ्रेटसचे वनस्पती वर्गीकरण –

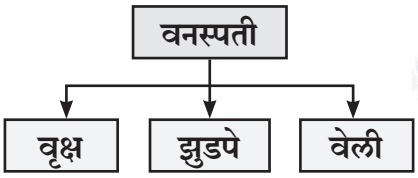

- **आर. एच. व्हिटाकरचे पंचसृष्टी वर्गीकरण –**
  1) सृष्टी मोनेरा – जीवाणू
  2) सृष्टी प्रोटेस्टा – शैवाले, प्रोटोझोआ
  3) सृष्टी कवक – किण्व, भूछत्र
  4) सृष्टी वनस्पती – झाडे, झुडपे
  5) सृष्टी प्राणी – लहान-मोठे प्राणी

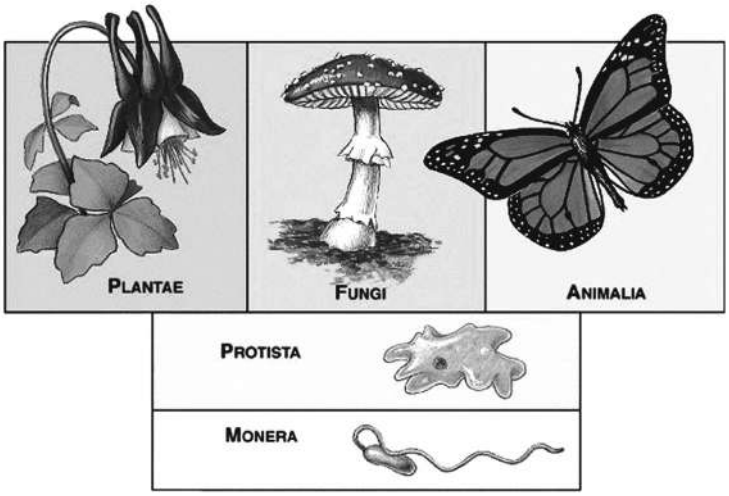

द्विनाम वर्गीकरण

- शोध – कार्ल लिनियस
- दोन संज्ञा – पहिली प्रजाती, दुसरी जाती
- या पद्धतीने सर्व सजीवांना नाव दिले आहे.
  उदा. आंब्याचे शास्त्रीय नाव – Mangifera indica
  उदा. मानवाचे शास्त्रीय नाव – Homo sapien
- यातील पहिले (प्रजातीचे) नाव नेहमी मोठ्या (Capital) अक्षरात व जातीचे नाव नेहमी लहान (Small) अक्षरात असते.

सजीवांच्या वर्गीकरणानुसार उतरता क्रम

सृष्टी (Kingdom)
↓
संघ (Phylum)
↓
वर्ग (Class)
↓
गण (Order)
↓
कूल (Family)
↓
प्रजाती (Genus)
↓
जाती (Species)

Trick → KPC OF GS

- फुले असणाऱ्या व फुले नसणाऱ्या वनस्पतींना अनुक्रमे सपुष्प व अपुष्प वनस्पती असे म्हणतात.

वनस्पती प्रकार

सपुष्प वनस्पती

- फुले असणाऱ्या वनस्पतींना सपुष्प वनस्पती म्हणतात.
- सपुष्प वनस्पतींचे दोन गटांत वर्गीकरण केले जाते.

सपुष्प वनस्पती	अनावृत्तबीजी (Gymnosperms)	आवृत्तबीजी (Angiosperms)
बीज (बिया)	बीजे उघडी असतात	बीजे फळांमध्ये झाकलेली
फांद्या	नसतात	असतात.
वनस्पतीला अंडाशय	नसतो	असतो.
उदा.	सायकस, पायनस, मोरपंखी, अननस	▸ एक बीजपत्री कांदा, ज्वारी, बाजरी ▸ द्विबीजपत्री आंबा, चिकू, कापूस

एकबीजपत्री व द्विबीजपत्री

- हे आवृत्तबीजपत्रीचे प्रकार आहेत.

वनस्पती प्रकार	एकबीजपत्री	द्विबीजपत्री
इतर नाव	एकदल वनस्पती	द्विदल वनस्पती
बीज	बीजांचे एकच दल असते.	बीजांमध्ये दोन दले होतात.
मूळ	आगंतुक जाळीदार मुळे	सोटमुळे असतात.
पानावरील शिरा	समांतर असतात.	जाळीदार असतात.
उदा.	कांदा, ऊस, गहू, बाजरी, मका	लिंबू, आंबा, बाभळ, कापूस, डाळवर्गीय वनस्पती
रचना		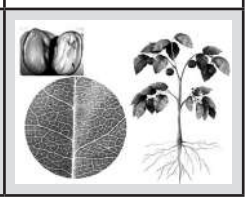

पोषण

- बहुतेक वनस्पती स्वयंपोषी असतात मात्र काही वनस्पती परपोषी असतात.

वनस्पती	स्वयंपोषी	परपोषी
पोषण	प्रकाशात स्वतःचे अन्न स्वतः तयार करतात.	अन्नासाठी वनस्पती व प्राण्यांवर अवलंबून
प्रकार	प्रकाश संश्लेषी, रसायन संश्लेषी	परावलंबी, कीटकभक्षी
उदा.	शैवाले, हिरव्या वनस्पती	बांडगूळ, ड्रॉसेरा

प्रकाश संश्लेषण क्रिया

- वनस्पती हरितलवकाच्या साहाय्याने प्रकाशात पाणी व कार्बन डायऑक्साईडच्या मदतीने अन्न तयार करतात त्याला **प्रकाश संश्लेषण क्रिया** असे म्हणतात.
- रासायनिक अभिक्रिया –

$$6H_2O + 6CO_2 \longrightarrow C_6H_{12}O_6 + 6O_2$$

(पाणी) (कार्बन डाय ऑक्साईड) (ग्लुकोज) (ऑक्सिजन)

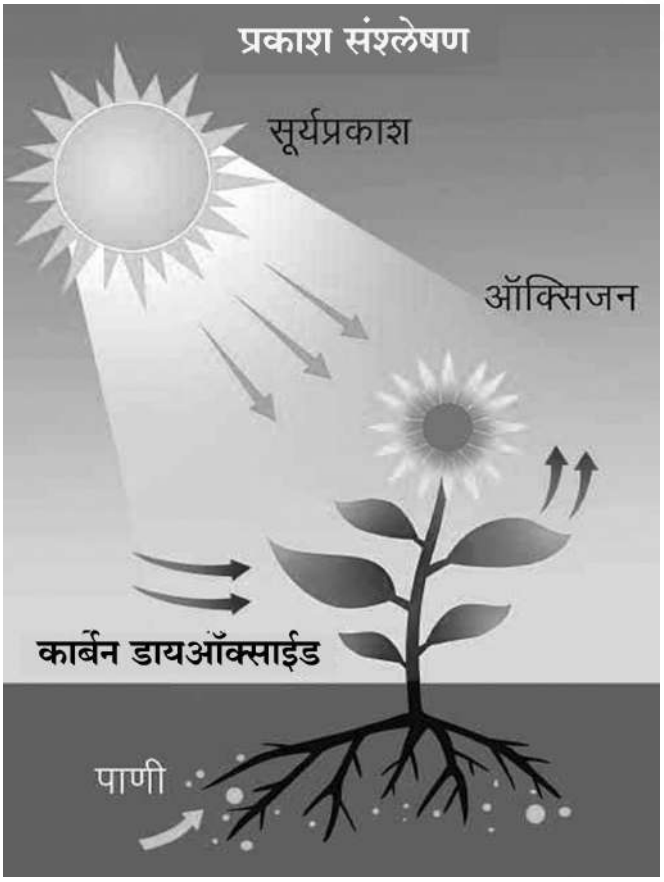

- या क्रियेत वनस्पती ग्लुकोज तयार करतात व ऑक्सिजन बाहेर सोडतात.
- या क्रियेत प्रकाश ऊर्जेचे रूपांतर रासायनिक ऊर्जेत होते.

रसायन संश्लेषी क्रिया

- अकार्बनी रसायनांचा उपयोग करून ऊर्जा निर्मिती केली जाते. उदा. नायट्रोजन जीवाणू, गंधक उपचयनी जीवाणू
- गंधक अभिक्रिया –

$$6CO_2 + 12\,H_2S \longrightarrow C_6H_{12}O_6 + 6H_2O + 12S + \text{ऊर्जा}$$

कीटकभक्षी वनस्पती

- या वनस्पती कीटक व लहान प्राण्यांना खाऊन जगतात त्यांना **मांसाहरी वनस्पती** किंवा **किटकभक्षी वनस्पती** म्हणतात. उदा. व्हिनस फ्लायट्रॅप, ड्रॉसेरा

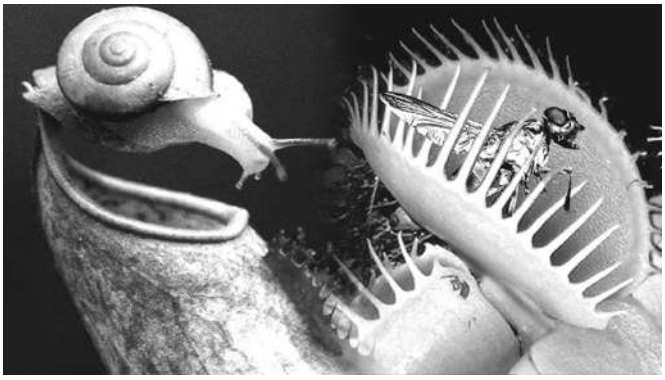

- या वनस्पती कमी नायट्रोजन असलेल्या जमिनीत वाढतात.
- रंग व गंधाचा उपयोग करून या वनस्पती किटकांना आकर्षित करतात. पाने-फुलांचा सापळा बनवून ते किटकांना गिळतात व पचवतात.
  उदा. महाराष्ट्रामध्ये सह्याद्रीत आढळणारी ड्रॉसेरा वनस्पती
- इतर वनस्पतींवर वाढून त्यांच्यातील अन्न शोषून जगणाऱ्या वनस्पतींना **परोपजीवी वनस्पती (बांडगूळ)** असे म्हणतात. उदा. अमरवेल

- औषधे निर्मितीत (प्रतिजैविके निर्मिती)

कवकांमुळे मानवात होणारे रोग
गजकर्ण, चिखल्या, म्युकर मायकॉसिस

कवकांमुळे वनस्पतीत होणारे रोग	
तांबेरा	गहू
काजळी	ज्वारी
भुरी	द्राक्षे, बटाटा
अरगट	बाजरी
काणी	ऊस
मर	कापूस, ऊस

प्रतिजैविके (Antibiotics)

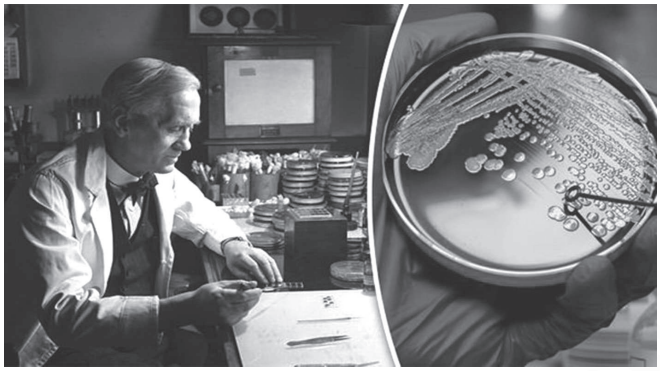

- शोध/जनक – अलेक्झांडर फ्लेमिंग (1928)
- पहिले प्रतिजैविक – पेनिसिलिन (फ्लेमिंग)
- ते जीवाणू व कवकांपासून तयार केली जातात.
- शरीराला किमान अपाय करून ते आजार बरा करतात.
- ते जीवाणूजन्य आजारावर उपयुक्त असतात, मात्र विषाणूजन्य आजारांवर ते प्रभावी नसतात.
- अनियंत्रित व अतिवापरामुळे प्रतिजैविकांचा वापर धोकादायक बनला आहे.

येथे गोंधळू नका ...

- पेनिसिलिनचा शोध – अलेक्झांडर फ्लेमिंग
- देवीची लस – एडवर्ड जेन्नर

अमिबा
आदिजीव संघातील प्राणी
पेशी – एकपेशीय
आकार सतत बदलतो.
चेतासंस्था – नसते.
प्रजनन – द्विविभाजीय व बहुविभाजन पद्धतीने
अमिबामुळे मानवात होणारा आजार – अमिबियॉसिस (आतड्याचा दाह)

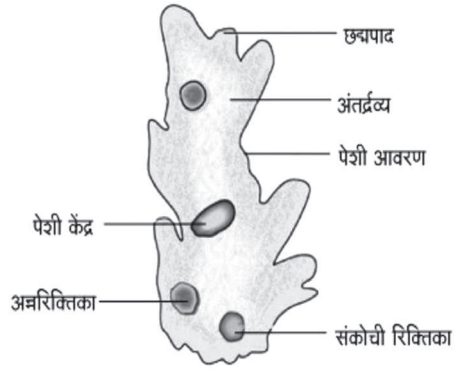

प्राणिशास्त्र (Zoology)

- प्राणिशास्त्रात प्राण्यांविषयी अभ्यास केला जातो.
- यामध्ये सूक्ष्मजीव, मनुष्य ते व्हेल मासा या सर्वांचा अभ्यास केला जातो.
- प्राणिशास्त्रात व जीवशास्त्राचा जनक – ॲरिस्टॉटल
- त्याने प्राण्यांचे वर्गीकरण 4 गटात केले.

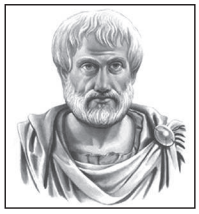

प्राणी
- जलचर
- भूचर
- उभयचर
- खेचर

चार्ल्स डार्विन
(Darwin's Theory of Evolution)

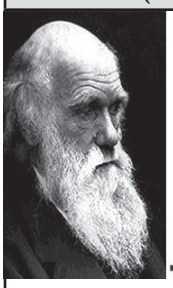

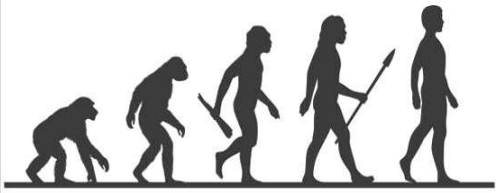

- शरीराचे बाहेरून दोन (द्विपार्श्वसममिती) समान भाग दिसतात.
- शरीर हाडांचे बनलेले असते.

समपृष्ठरज्जू प्राण्यांचे वर्गीकरण

1) मत्स्य (Pisces)

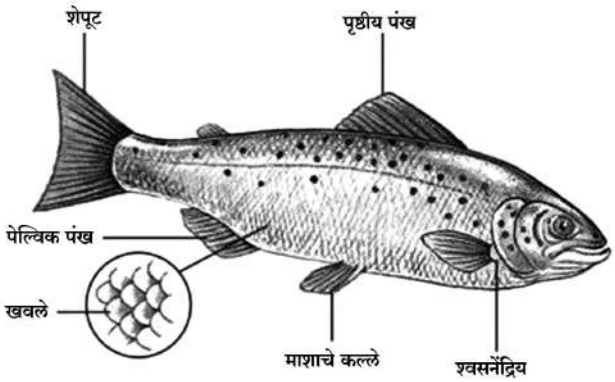

- दोन्ही टोकांना निमुळते व लांबट शरीर
- श्वसन – कल्ल्यांद्वारे होते.
- हृदय – दोन कप्प्यांचे असते.
- रक्त– शीत रक्ताचे असतात.
- लाल रक्त पेशींमध्ये केंद्रक असतो. (माणसात नसतो.)
  उदा. मासे, डॉगफिश, स्टिंग रे, इलेक्ट्रिक रे
- Ichthyology – माशांच्या अभ्यासाचे शास्त्र
- काही इलेक्ट्रिक रे 400 व्होल्टपेक्षाही अधिकचा विजेचा धक्का देतात.

2) उभयचर (Amphibian)

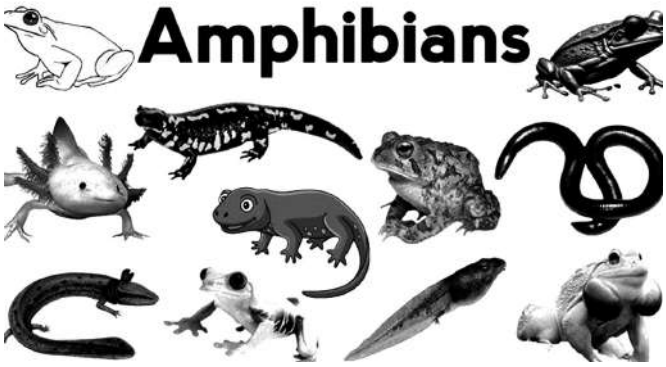

- पाणी व जमीन दोन्ही ठिकाणी राहू शकणाऱ्या समपृष्ठरज्जू प्राण्यांना उभयचर प्राणी असे म्हणतात.
- श्वसन – त्वचा व फुफ्फुसाद्वारे
- शरीराचे भाग नसते.) शिर, धड व शेपटी (या प्राण्यांना मान
- हृदय – 3 कप्प्यांचे बनलेले
- रक्त– शीत रक्ताचे प्राणी
- लाल रक्त पेशींना केंद्रक असते.
- प्रजनन – पाण्यात अंडी घालतात. बाह्य प्रजनन करतात.
  उदा. बेडूक, टोड, सॅलॅमॅण्डर
- सॅलॅमॅन्डर – निशाचर व उभयचर

3) सरिसृप (Reptiles)

- पहिले पूर्ण भूचर समपृष्ठरज्जू प्राणी जमिनीवर सरपटतात. म्हणून त्यांना सरपटणारे प्राणी म्हणतात.
- हृदय – 3 कप्प्यांचे (शीत रक्ताचे), अपवाद – मगर. (मगरीचे हृदय 4 कप्प्याचे असते.)

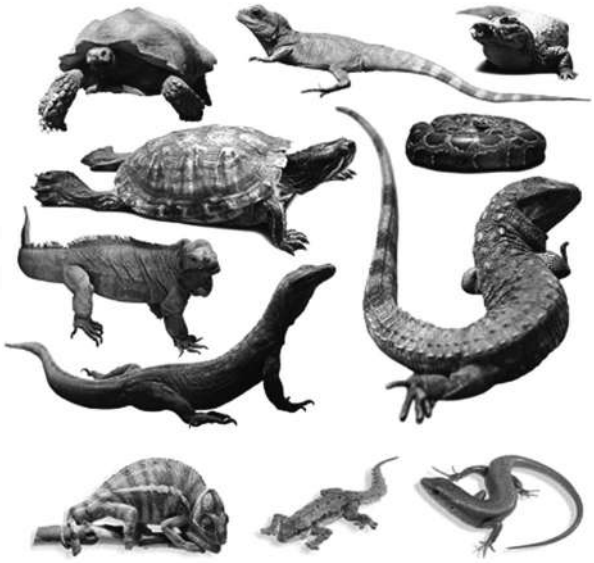

- प्राणी अंडी घालतात.
  उदा. साप, पाल, मगर, कासव, सरडा
- सर्वात मोठा सरिसृप – समुद्री मगर

4) पक्षी (Aves)

- या पक्ष्यांच्या पुढील पायाचे रूपांतर पंखात झाले आहे. त्यामुळे ते हवेत उडतात.
- हृदय – 4 कप्प्यांचे बनलेले
- उष्ण रक्ताचे प्राणी आहेत
- अंडी घालतात. त्यांना उबवतात
- हाडे पोकळ असल्याने उडण्यास सोपे जाते.
  उदा. चिमणी, कावळा, शहामृग

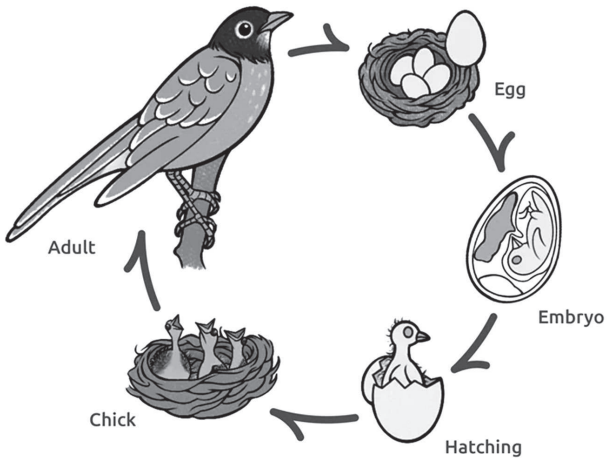

हे लक्षात ठेवा ...

- सर्वात मोठा पक्षी– शहामृग
- सर्वात मोठे अंडे – शहामृगाचे अंडे

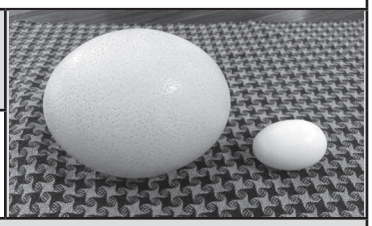

- सर्वात लहान पक्षी – हमिंग बर्ड
- पक्षी अभ्यासाचे शास्त्र – ऑर्निथोलॉजी

5) सस्तन (Mammals)

- प्रामुख्याने जमिनीवर राहतात.
- सर्वात विकसित प्राणी आहेत.
- पाण्यात राहणारे सस्तन – डॉल्फिन, देवमासा, लंगफिश
- हृदय – 4 कप्प्यांचे बनलेले
- उष्ण रक्ताचे प्राणी
- पिल्लांना थेट जन्म देतात. त्यांना दूध पाजतात.

- अंडी घालणारे सस्तन – एकिनाडा, प्लॅटिपस
- उडणारा सस्तन – वटवाघूळ (पुढील पायाचे रूपांतर पंखात)
- ऑस्ट्रेलियात आढळणारा कांगारू पिल्लांना जन्म देतो. त्यांच्या पिल्लांना ठेवण्यासाठी मादीला पिशवी असते.
  उदा. मनुष्य, गाय, घोडा, व्हेल, उंदीर

जगातील सर्वात मोठा प्राणी : ब्लू व्हेल

- समुद्रात राहणारा सस्तन प्राणी
- पृथ्वीवरील सर्वात मोठा प्राणी
- लांबी – 25 ते 30 मीटर
- वजन – 1.5 लाख किलो (हत्तीच्या सुमारे 40 पट)
- मांसाहारी प्राणी
- हा मत्स्यवर्गात मोडत नाही, तर सस्तन वर्गात मोडतो.

उष्ण व शीत रक्ताचे प्राणी

- शरीराची गरज, रचना यानुसार प्राण्यांचे दोन प्रकार करण्यात आले आहेत.

प्राणी	शीत रक्ताचे (Cold Blooded)	उष्ण रक्ताचे (Worm Blooded)
शरीराचे तापमान	वातावरणानुसार बदलते.	वातावरणाचे तापमान कमी–अधिक झाले, तरी शरीराचे तापमान कायम राहते.
प्राण्याच्या हृदयाचे कप्पे	1, 2 किंवा 3 कप्प्यांचे	4 कप्प्याचे
प्राण्याचे वर्ग	मत्स्य, सरिसृप, उभयचर	पक्षी, सस्तन

येथे गोंधळू नका ...

- थॅलोफायटा – वनस्पतींचा सर्वात मोठा गट
- संधीपाद प्राणी – अपृष्ठवंशीय प्राण्यांचा सर्वात मोठा गट
- क्लोरेला – या शैवालला अंतरिक्ष शैवाल (Space Algae) असे म्हणतात.
- पृथ्वीवरील सर्वात मोठा प्राणी – ब्लू व्हेल

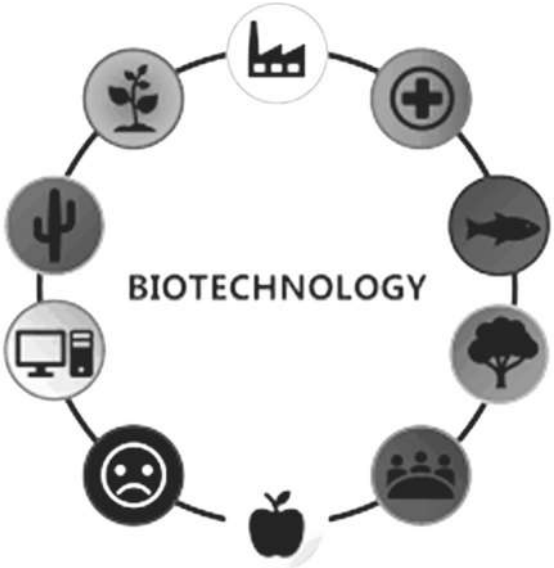

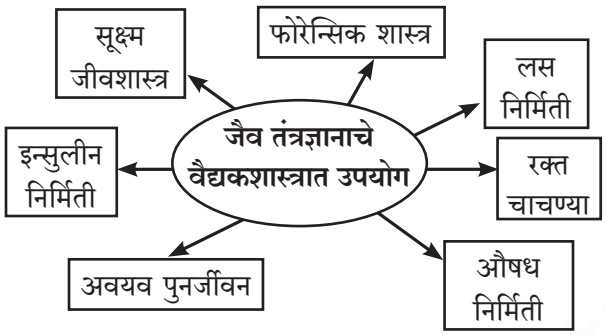

- जैव तंत्रज्ञानात तंत्रज्ञान वापरून DNA पेशी इ. मध्ये बदल केला जातो. त्याचा उपयोग मानवाच्या कल्याणासोबत इतर बाबीतही केला जातो.
- मधुमेह आजारात वारपले जाणारे इन्सुलीन गाय व डुकराच्या स्वादुपिंडापासून बनवले जाई. ते गरजेपेक्षा कमी व महाग असे. जैव तंत्रज्ञानामुळे निर्मित इन्सुलीन आवश्यक तेवढे व कमी किमतीला तयार होते.
- जैव तंत्रज्ञानात पैशीतील गुणसूत्रे किंवा DNA बदलता येऊन त्यांच्यात हवा तो बदल करता येतो.
  उदा. पालकांमधील असणारा आनुवंशिक आजार जैव तंत्रज्ञानाच्या मदतीने काढता येतो.

➲ पहिली जनुकीय परिवर्तित वनस्पती – टोमॅटो
➲ पहिला जनुकीय परिवर्तित सजीव प्राणी – उंदीर
➲ क्लोनिंग (Cloning) द्वारे निर्मित पहिला सस्तन प्राणी – डॉली मेंढी
➲ जैव तंत्रज्ञानाचे निर्मित पहिले औषध – इन्सुलिन

डॉली मेंढी

➲ क्लोनिंगद्वारे निर्माण केलेली पहिली सस्तन प्राणी प्रजाती
➲ जन्म – 1996
➲ मृत्यु – 2003 (फुफ्फुस रोगाने)
➲ एका मेंढीचे पेशी केंद्रक काढून दुसऱ्या पेशीसोबत जोडून पेशींची वाढ मादी मेंढीत करण्यात आली.
➲ या क्रियेत कोठेही नराचा उपयोग केला नाही.
➲ डॉली मेंढीचे जनक – डॉ. इयान विल्मुट

DNA व RNA

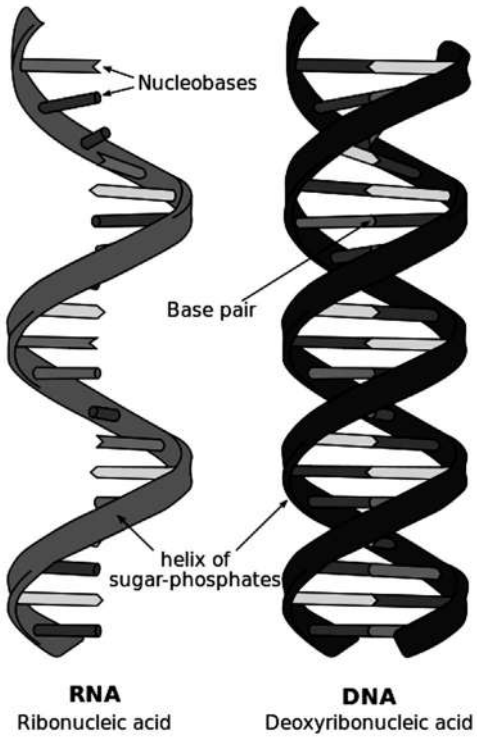

यकृत (Liver)

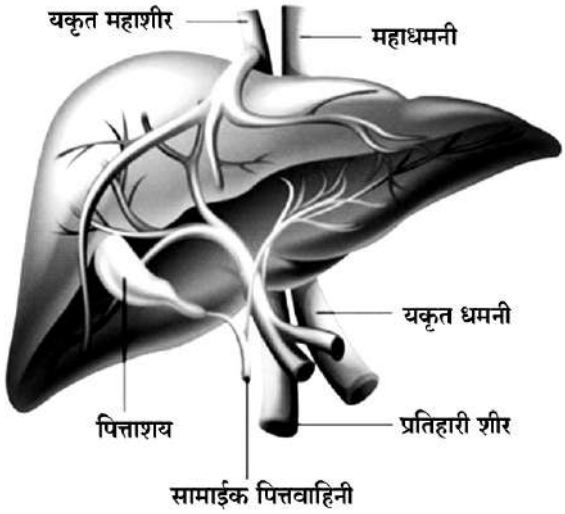

- यकृत हा मानवातील दुसऱ्या क्रमांकाचा मोठा अवयव आहे. (सर्वात मोठा अवयव – त्वचा)
- सर्वात मोठी ग्रंथी – यकृत
- वजन – 1.5 ते 3 किलो
- स्थान – जठराच्या वरच्या बाजूस उजवीकडे (जठर डावीकडे, तर यकृत उजवीकडे)
- यकृताच्या खालच्या भागात पित्ताशय असते. ते पित्तरस साठवते.

यकृताची कार्ये

➲ शरीरातील ऊर्जा, जीवनसत्त्वे, क्षार, लोह यांचा साठा करणे.
➲ रक्तपेशींचे आयुष्यमान संपल्यावर त्यांची विल्हेवाट लावणे. यकृताला रक्त पेशींची स्मशानभूमी (Graveyard) म्हणतात.
➲ पित्तरस स्रवणे.
➲ औषधे पचविणे.
➲ कोलेस्टेरॉलवर नियंत्रण ठेवणे.
➲ अमोनियाचे रूपांतर युरियात करणे.
➲ यकृत वर्षभर पुरेल एवढा जीवनसत्त्व अ, ड यांचा साठा करणे.

- यकृताशी संबंधित आजार कावीळ, यकृत ऱ्हास, (Liver Cirrhosis), हेपॅटिटिस

रक्ताभिसरण संस्था (Circulatory System)

रक्ताभिसरण संस्था
- रक्त
- रक्तवाहिन्या
- हृदय

रक्त (Blood)

- **प्रमाण**
  - पुरुष – 5.5 लीटर
  - महिला – 4.5 लीटर
- व्यक्तीच्या वजनाच्या 7 ते 8 टक्के वजन रक्ताचे असते.
- रक्त ही द्रवरूप संयोजी ऊतीचा प्रकार आहे.
- रक्त ही एकमेव द्रवरूप ऊती आहे.
- रक्ताचे तापमान – 37 अंश सें.
- रक्ताचा सामू – 7.4 (आम्लारीधर्मी)
- रक्ताचा रंग – लाल (हिमोग्लोबिनमुळे)
- रक्ताची घनता – 1.10 ग्रॅम/सेंमी^{2}
- **रक्ताचे घटक**
  - 45% – रक्तपेशी (Cells)
  - 55% – रक्तद्रव्ये (Plasma)

रक्तद्रव्य (Plasma)

- 90% भाग पाण्याने बनलेला.
- 10% भाग प्रथिने, विकरे, संप्रेरके इ.
- रक्तातील टाकाऊ पदार्थ किडनीद्वारे बाहेर टाकले जातात. उदा. युरिया
- रक्तद्रव्यात Antibody असतात, तर लाल पेशीवर Antigen (प्रतिजन) असतात. त्यावरून रक्तगट ठरतात.

रक्तपेशी (Blood Cells)

- रक्तपेशी तीन प्रकारच्या असतात.

रक्तपेशी	लाल पेशी	पांढऱ्या पेशी	रक्तबिंबिका
इतर नाव	Erythrocytes (RBC)	Leukocytes (WBC)	Thrombocytes, (Platlets)
निर्मिती	अस्थिमज्जा	अस्थिमज्जा, प्लिहा	अस्थिमज्जा
आयुर्मान	100 ते120 दिवस	12 ते 20 दिवस	7 ते 10 दिवस
पेशीकेंद्रक	नसतो	असतो	नसतो

- लैंगिक वाढ होत नाही.
- आयुष्य – 20 वर्षे.

हिमोफिलिया (Haemophilia)

- या रोगात व्यक्तीचे रक्त गोठत नाही.
- रक्त गोठण घटकांच्या कमतरतेमुळे हिमोफिलिया होतो.
- हा एक अनुवंशिक रोग आहे.
- हिमोफेलिया ए हा फॅक्टर 8 च्या कमतरतेमुळे होतो.
- हिमोफेलिया बी हा फॅक्टर 9 च्या कमतरतेमुळे होतो.

रंग आंधळेपणा (Color Blindness)

- सर्व रंग दिसतात मात्र रंगातील लाल-हिरवा फरक लक्षात येत नाही.
- शंकूपेशीच्या कमतरतेमुळे आढळतो.
- स्त्रियांमध्ये हा रोग आढळत नाही.
- भारतातील पुरुषांमध्ये हा रोग 8 टक्के प्रमाणात आढळतो.
- हा रोग आईच्या वडिलांना असल्यास मुलाला होतो.

सिकल सेल ॲनिमिया (Sickle Cell Anaemia)

- लाल पेशींचा आकार विळ्यासारखा होतो.
- लाल पेशींच्या आकार बदलामुळे रुग्ण अल्पायुषी होतात.
- यामुळे ॲनिमिया व रक्तक्षय होतो.

येथे गोंधळू नका ...

- डाऊन सिंड्रोम, क्लेनफेल्टर्स सिंड्रोम, टर्नर सिंड्रोम यामध्ये लैंगिक अवयवांची वाढ योग्य होत नसल्याने ते रोगी प्रजननक्षम नसतात.
- हिमोफिलिया व सिकल सेल ॲनिमिया हे रक्ताशी संबंधित आनुवंशिक रोग आहेत.
- आनुवंशिक रोगांना इलाज नसतो. मात्र काही रोगांमध्ये औषधोपचार करून आयुष्य वाढविता येते.

लैंगिक संक्रमित रोग (STD)

- STD - Sexually Transmitted Disease.
- रक्त संक्रमण, लैंगिक संभोग, लाळेद्वारे पसरतात.
- संसर्ग झाल्यावर लगेचच लक्षणे दिसत नाहीत. त्यामुळे संसर्ग अधिक पसरतो. उदा. एड्स, हेपॅटायटीस बी, हर्पिज, गोनोरिया, सिफिलिस.

प्रमुख रोग

कोरोना

- 2019 वर्षाच्या शेवटी कोरोना विषाणू जगभर पसरला म्हणून कोविड-19 असे नाव.
- प्रसार – कोरोना (RNA) विषाणू.
- सार्स 2 (SARS-2) असेही म्हणतात.
- लक्षणे – सर्दी, ताप, अंगदुखी, डोकेदुखी, घसा खवखवणे.
- चाचणी – रॅपिड अँटिजन टेस्ट (RAT), (RT-PCR)
- औषधे – लक्षणानुसार
- लस – कोव्हॅक्सिन, कोविशिल्ड, स्पुटनिक
- कोविड 19 हा वटवाघुळापासून माणसात पसरला.
- 2020 सालात यामुळे संपूर्ण जग लॉकडाऊन करावे लागले होते.
- कोविड 19 ची सुरुवात चीनमधील वूहान प्रांतात.

येथे गोंधळू नका ...

- 1960 – मानवात कोरोना विषाणू प्रथम सापडला.
- 2019 – कोरोनाचे जगभर थैमान/नव्याने उद्रेक म्हणून कोविड 19 असे नाव.
- COVID 19 - Corona Virus Disease 2019

एड्स (AIDS)

- AIDS - Acquired Immuno Deficiency Syndrome
- कारक – HIV विषाणू
- HIV - Human Immuno Deficiency Virus -RNA (विषाणू)
- पहिला रुग्ण – 1981 (अमेरिका)
- एड्सचा विषाणू आफ्रिकेतील बबून माकडातून माणसात पसरला.

Acquired immunodeficiency syndrome

- प्रसार – संक्रमित रक्त, लैंगिक संबंध, संक्रमित ब्लेड, सुई इ.
- चाचणी – एलिसा (ELISA), Western Blot, NAT
- लक्षणे – वजन कमी, दीर्घ काळ ताप व अतिसार
- उपचार – ART, AZT
- एड्स रोग्याला क्षय, हेपॅटायटीस, यकृताचे आजार उद्‌भवतात. त्यामुळे रोगी मरतो.
- पांढऱ्या पेशीतील लिम्फोसाईटमधील CD4 पेशी एड्समध्ये प्रभावित होतात.
- प्रतिकारक्षमता क्षीण होण्याचा हा आजार आहे.

येथे गोंधळू नका ...
➲ AIDS हे आजाराचे नाव आहे.
➲ HIV हे विषाणूचे नाव आहे. HIV मुळे AIDS होतो.

- एड्सग्रस्तांना आधार देण्यासाठी लाल रिबन निशाणी वापरली जाते.
- जागतिक एड्स दिन – 1 डिसेंबर
- राष्ट्रीय एड्स नियंत्रण संस्था (NACO) 1992 साली दिल्ली येथे स्थापन झाली.
- 1992 – भारतात राष्ट्रीय एड्स नियंत्रण कार्यक्रम सुरू (100% केंद्र पुरस्कृत)
- राष्ट्रीय एड्स संशोधन केंद्र – (NARI) – भोसरी, पुणे

कर्करोग (Cancer)

- शरीरातील पेशींमधील DNA च्या बदलामुळे पेशी असामान्य व अनियंत्रित वाढतात, त्यालाच कर्करोग म्हणतात.
- **कर्करोगाचे कारणे –** सार्कोमा विषाणू, दारू, संप्रेरके, जैविक बदल, किरणोत्सारी किरणे, आनुवंशिक घटक, प्रदूषण, बदललेली जीवन पद्धती.
- **उपचार –** शस्त्रक्रिया, केमोथेरपी, रेडिओथेरपी, आयुर्वेदिक उपाय.
- जगातील पहिली कर्करोगावरील लस – HPV लस
- कर्करोग नियंत्रण कार्यक्रम – 1975
- जागतिक कर्करोग दिन – 4 फेब्रुवारी

- कर्करोग शरीरातील विविध भागांना होतो. 200 हून अधिक कर्करोगांचे प्रकार आढळले आहेत. त्या प्रकारानुसार लक्षणे दिसून येतात व त्यानुसार उपाय करावे लागतात.

काही महत्त्वाचे कर्करोग
➲ रक्ताचा कर्करोग – ल्युकेमिया
➲ संयोजी उतीचा कर्करोग – सार्कोमा
➲ लसिकापेशीचा कर्करोग – लिम्फोमा
➲ विविध ग्रंथीचा कर्करोग – ॲडिनोमाझ

अवयव	कर्करोग
त्वचेचा	मेलनिमा
रक्तवाहिन्या	ॲन्जीओसाकोमा
यकृत	हिपॅटोमा

कुष्ठरोग (Leprosy)

- कारक – मायको बॅक्टेरिअम लेप्री (जीवाणू)
- लक्षणे – सांधेदुखी, तळहात व तळपायांतून रक्त येणे.
- कुष्ठरोगाचा परिणाम प्रामुख्याने परिघीय चेतासंस्थेवर होतो.
- चाचणी – बायोप्सी
- उपचार – डॅप्सोन, रिफॅम्पिसिन, बहुऔषध उपचार (MDT)
- उपचाराने हा रोग बरा होतो.
- हॅन्सन या शास्त्रज्ञाने हा रोग शोधला म्हणून त्याला 'हॅन्सनचा रोग' म्हणतात.
- जागतिक कुष्ठरोग दिन – 30 जानेवारी

विज्ञान — रसायनशास्त्र

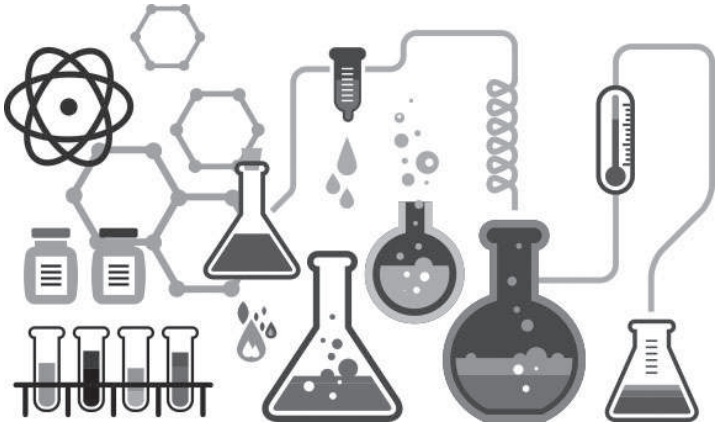

- फार पूर्वीपासून रसायनशास्त्राचा उपयोग मानवाने केला आहे.
- रसायनशास्त्रात सर्व प्रकारच्या पदार्थांचा रासायनिक दृष्टीने अभ्यास केला जातो.
- जगातील कोणतीही वस्तू द्रव्यापासून बनलेली असते.
- द्रव्याच्या प्रमुख 3 अवस्था आहेत.

  1) स्थायू 2) द्रव 3) वायू

द्रव्याच्या अवस्था	स्थायू	द्रव	वायू
निश्चित आकार	असतो.	नसतो.	नसतो.
बाह्य बलाने	सहज दबत नाहीत.	जागा बदलतात.	सहज दबले जातात.
घनता	जास्त	मध्यम	कमी
कणांमधील अंतर	खूप कमी	कमी	जास्त
प्रवाहिता	नसते	असते	खूपच प्रवाही
उदा.	बर्फ, लाकूड, दगड, पुस्तक, लोखंड	पाणी, दूध, दारू	ऑक्सिजन, वाफ, नायट्रोजन

अँटोवन लेवोझिअर

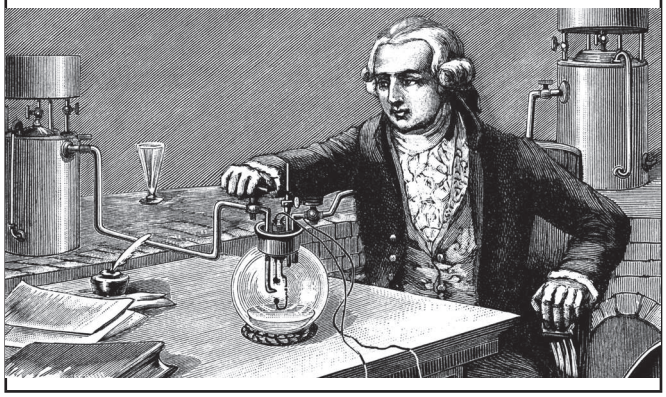

- आधुनिक रसायनशास्त्राचा जनक.
- त्याने द्रव्य अक्षयतेचा नियम मांडला.
- हायड्रोजन व ऑक्सिजनला नाव दिले.
- हायड्रोजन व ऑक्सिजनपासून पाणी तयार होते हे सिद्ध केले.
- संयुगांना शास्त्रीय नावे दिली.

अवस्थांतर

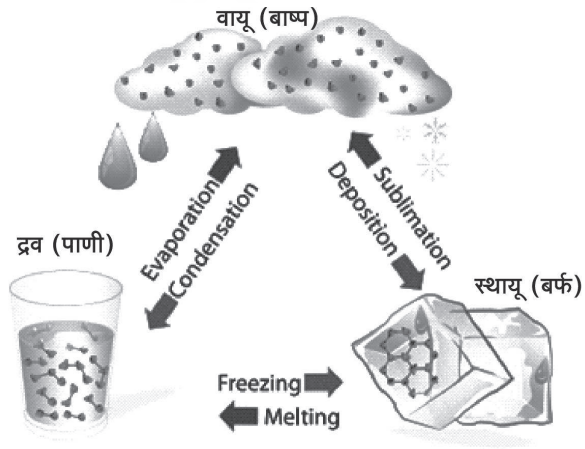

- अवस्थांतर म्हणजे द्रव्याच्या एका अवस्थेतून दुसऱ्या अवस्थेत रूपांतर होणे होय.
- स्थायूंना उष्णता दिल्यास त्यांचे द्रवात रूपांतर होते. द्रवाला उष्णता दिल्यास त्याचे वायूत रूपांतर होते.

द्रवीकरण (Melting)

- स्थायूंचे रूपांतर द्रवात होते.
  उदा. बर्फाचे पाणी, लोखंडाचे द्रवात रूपांतर.

बाष्पीभवन (Evaporation)

- द्रवाचे रूपांतर वायूमध्ये होते.
  उदा. पाण्याचे रूपांतर वाफेत.
- बाष्पीभवन क्रिया द्रवाच्या पृष्ठभागावरच होते.

सांद्रण (Freezing)

- द्रवाचे रूपांतर स्थायूमध्ये.
- गतिज ऊर्जा कमी होते.
  उदा. पाण्याचे बर्फात रूपांतर

विद्युत दिवा (Electric Bulb)

- शोध – थॉमस एडिसन
- विद्युत दिव्यात विद्युत ऊर्जेचे रूपांतर प्रकाश ऊर्जेत केले जाते.
- विद्युत टंगस्टनच्या कुंडलातून विद्युत धारा प्रवाहित केल्याने प्रकाश मिळतो.

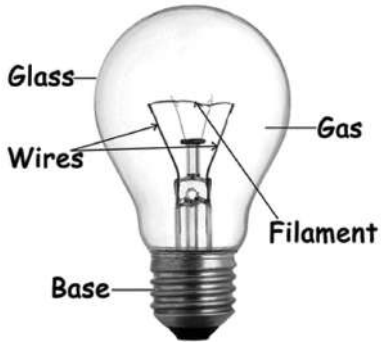

- टंगस्टन (W) या धातूची तार वापरली जाते कारण टंगस्टचा द्रवणांक (3422° C) सर्व धातूंपेक्षा अधिक आहे.
- विद्युत दिव्यात अरगॉन व नायट्रोजनचे मिश्रण (9:1 प्रमाण) असते.
- विद्युत दिव्यातील बहुतेक ऊर्जा उष्णतेसाठी खर्च होत असे. आता नव्या तंत्रज्ञानाचे LED बल्ब वापरले जातात.
- LED बल्ब कमी ऊर्जेत जास्त प्रकाश देतात. म्हणून ते पर्यावरण स्नेही असतात.
- LED - Light Emitting Diodes.

सौर घट (Solar Cell)

- सूर्यापासून मिळणाऱ्या प्रकाश ऊर्जेचे रूपांतर विद्युत ऊर्जेत केले जाते.
- सौर घट हे सिलिकॉनचे बनलेले असतात.
- सौर घटांच्या जोडणीतून सौर बॅटरी तयार होते.
- उपयोग – विद्युत दिवे, विद्युत मोटार, कॅल्युलेटर, सौर वाहने इत्यादी.

उष्णता व तापमान फरक

घटक	उष्णता (Heat)	तापमान (Temperature)
व्याख्या	पदार्थात असलेली उष्मा म्हणजे उष्णता होय.	पदार्थात असलेल्या उष्णतेचे प्रमाण म्हणजे तापमान होय.
स्वरूप	ऊर्जेचे स्वरूप आहे	ऊर्जेचे स्वरूप नाही
मोजण्याचे एकक	MKS – किलोकॅलरी CGS – ज्यूल	SI – केल्विन MKS / CGS - डिग्री सेल्सियस (^{0} C)
मोजणी	थेट करता येत नाही	तापमापीने करतात.

उष्णता (Heat)

- सूर्य हा उष्णतेचा सर्वांत मोठा स्रोत आहे.
- सूर्याची उष्णता प्रारणांच्या स्वरूपात मिळते.
- सूर्यावर सतत केंद्रकीय संमिलनाची अभिक्रिया चालू असते. त्यातून प्रचंड ऊर्जा निर्माण होते. ती पृथ्वीपर्यंत पोहोचत असते.
- सूर्यावर हायड्रोजनच्या संमिलनातून हेलिअम होतो.
- उष्णतेचे एकक
  - SI पद्धत – ज्यूल
  - MKS पद्धत – किलोकॅलरी
  - CGS पद्धत – कॅलरी
- 1 किलोकॅलरी = 1,000 कॅलरी
- 1 कॅलरी = 4.2 ज्यूल
- 1 लीटर शुद्ध पाण्याचे तापमान 1 अंश. से. ने वाढविण्यासाठी लागणारी ऊर्जा म्हणजे 1 किलो कॅलरी ऊर्जा होय. (14.5^0 ते 15.5^0 सें. तापमान)
- उष्णतेचे स्रोत – सूर्य, पृथ्वी, जैव इंधने, रासायनिक ऊर्जा

उष्णतेचे वहन

- उष्णता एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी स्थानांतरीत होणे म्हणजे उष्णतेचे वहन होय.
- उष्णतेचे सुवाहक – धातू, पाणी, द्रवरूप पारा
- उष्णतेचे दुर्वाहक – द्रव, रबर, लाकूड, प्लास्टिक, काच
- उष्णतेचे संक्रमण
  - वहन
  - अभिसरण
  - प्रारण
- थर्मास प्लास्कमध्ये वरील तिनही प्रकारांचा व्यवहारिक उपयोग केला जातो.

Maharashtra Publication

तापमान मोजणी

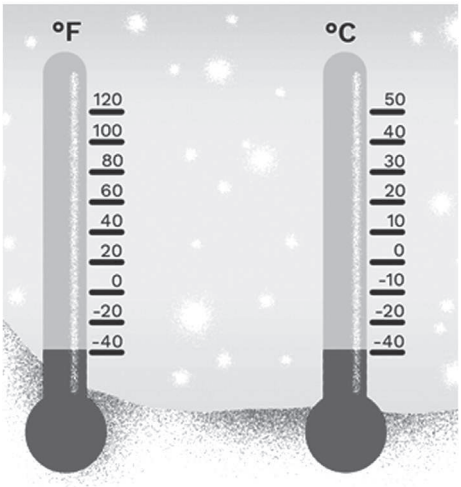

तापमान मोजण्याची पद्धत	सेल्सिअस	फॅरनहीट	केल्विन
उच्चतम बिंदू	100° सें.	212° F	373 K
निचतम बिंदू	0° सें.	30° F	273 K
पाण्याचा गोठणांक (0° सें.)	0 सें	32° F	273 K
पाण्याचा उत्कलणांक (100° सें.)	100° सें.	212° F	373 K
मानवी शरीराचे तापमान	37° सें.	98.6° F	310 K

फॅरनहीट तापमान

- 32 + (1.8) × (X0C) = फॅरनहीट
- उदा. 37 अंश सें. तापमान
- 32 + (1.8) × 37 = 32 + 66.6 = 98.6^0 C.
- – 40^0 तापमानाला सेल्सिस व फॅरनहीट समान असतात.

केल्विन तापमान

- 273 K = 0^0 C ; 373 K = 100^0 C
- K तापमान = 273 + X^0C (सेल्सिअस + 100 = केल्विन)
- यावरून मानवी शरीराचे तापमान 37 X^0C = 273 + 37 = 310 K

पारा (Hg)

- पारा हा एकमेव द्रवरूप धातू आहे.
- पाऱ्याची विशिष्ट उष्माधारकता सर्वांत कमी असते.
- थोड्याशा तापमान बदलामुळे पारा विस्तार पावतो व तो काचेला चिकटत नाही व सहज दिसतो, म्हणून सेल्सिअस, फॅरनहीट तापमापीमध्ये पाऱ्याचा उपयोग केला जातो.
- पारा व अन्य कोणत्याही धातूच्या मिश्रणास / संमिश्रणास 'पारद संमिश्र' (Amalgam) म्हणतात.
- पाऱ्याचा गोठणबिंदू –39°C आहे.
- आता बाजारात मिळणारे डिजिटल तापमापी उष्णतेचे संवेदके वापरून तापमान मोजतात. त्यामध्ये पाऱ्याचा वापर केला जात नाही.

परम शून्य तापमान
➲ या तापमानापेक्षा कमी तापमान नसते. (जास्त कितीही असू शकते.)
➲ तापमान – 0 केल्विन = (–) 273^0 C

येथे गोंधळू नका

- ➲ ताप आल्यावर डॉक्टर 100 ताप आहे, असे सांगतात म्हणजे 100^0 F फॅरनहीट तापमान.
- ➲ प्राण्यांना 100^0 C से. ताप येऊ शकत नाही.
- ➲ किमान तापमान (–) 273° से. असते, मात्र कमाल तापमान किती असते हे सांगता येत नाही.

पदार्थांचे अवस्थांतर

- पदार्थांचे स्थायू, द्रव व वायू असे अवस्थांतर होते.

द्रवणांक (Melting Point)

- स्थायूचे द्रवात रूपांतर होण्याचे स्थिर तापमान उदा. पाण्याचा द्रवणांक – 0^0 से.

उत्कलनांक (Boiling Point)

- द्रवाचे वायूत रूपांतर होण्याचे स्थिर तापमान उदा. पाण्याचा उत्कलनांक – 100^0 सें.

गोठणांक (Freezing Point)

- द्रवाचे स्थायू रूपात रूपांतर होण्याचे स्थिर तापमान उदा. पाण्याचा गोठणांक –0°C

Maharashtra Publication

पेशीशास्त्र	Cytology	सजीवांच्या पेशींचा अभ्यास
जैवतंत्रज्ञान	Biotechnology	सूक्ष्म जीव, सूक्ष्म तंत्रज्ञानाचा अभ्यास
व्हायरॉलॉजी	Virology	विषाणूंचा अभ्यास
बॅक्टेरिऑलॉजी	Bacteriology	जीवाणूंचा अभ्यास
एन्टामॉलॉजी	Entomology	कीटकांचा अभ्यास
हिस्टॉलॉजी	Histology	पेशी, उती यांचा सूक्ष्म अभ्यास
जिनेटिक्स	Genetics	अनुवंशशास्त्र
हिमॅटोलॉजी	Haematology	रक्ताचा अभ्यास
ओडोन्टोलॉजी	Odontology	दातांचा अभ्यास/ दंतशास्त्र
न्यूरॉलॉजी	Neurology	चेतासंस्थेचा अभ्यास
गायनॅकॉलॉजी	Gynaecology	प्रसूतीशास्त्राचा अभ्यास

डर्मेटॉलॉजी	Dermatology	त्वचेचा अभ्यास
ऑन्कॉलॉजी	Oncology	कर्करोगाचा अभ्यास
पोमोलॉजी	Pomology	फळलागवडीचा अभ्यास
हॉर्टिकल्चर	Horticulture	उद्यानविद्याशास्त्र
ऑर्निथोलॉजी	Ornithology	पक्ष्यांचा अभ्यास
ऑस्टिओलॉजी	Osteology	हाडांचा (अस्थी) अभ्यास
सायकॉलॉजी (मानसशास्त्र)	Psychology	सजीवांच्या वर्तनाचा अभ्यास करणारे शास्त्र
समुद्रशास्त्र	Oceanography	समुद्राविषयीचा अभ्यास
अवकाशशास्त्र	Astronomy	ग्रह व ताऱ्यांचा अभ्यास
औषधशास्त्र निर्माण	Pharmacy	औषधांचा अभ्यास
भूविज्ञान	Geology	पृथ्वी, खडक, मातीचा अभ्यास

❑❑

वनलायनर

➲ सपाट आरशात प्रतिमा कोठे तयार होते?	**आरशाच्या मागे (अंतराइतकीच)**
➲ एखाद्या पृष्ठभागावर पडलेला प्रकाश मागे फिरणे म्हणजेच कोणती घटना होय?	**प्रकाशाचे परिवर्तन**
➲ भिंगाचे एकक काय आहे?	**डायोप्टर**
➲ विद्युत बॅटरी चा शोध कोणी लावला?	**अलेक्झांड्रो व्होल्टा**
➲ ऊर्जा एककाचा शोध कोणत्या शास्त्रज्ञाने लावला?	**जेम्स ज्युल**
➲ सजीवांच्या वर्गीकरणाचा अभ्यास करणारी विज्ञानाची शाखा कोणती?	**टेक्सोनोमी**
➲ जिवाणूंचा अभ्यास करणारी विज्ञानाची शाखा कोणती आहे?	**बॅक्टेरिओलॉजी**
➲ सजीवांच्या पेशीचा अभ्यास करणारी विज्ञानाची शाखा कोणती आहे?	**पेशीशास्त्र**
➲ पेशी, उती यांचा सूक्ष्म अभ्यास करणारे शास्त्र कोणते?	**हिस्टोलॉजी**
➲ दोन वस्तूंची टक्कर झाली तर त्यांच्या आघातापूर्वीचा एकूण संवेग हा त्यांच्या एकूण संवेगा इतकाच असतो हा कोणता नियम आहे?	**संवेग अक्षयतेचा नियम (गतिविषयक तिसऱ्या नियमाचा उपसिद्धांत)**
➲ उष्णतेचे SI पद्धतीतील एकक कोणते?	**ज्युल**
➲ रिश्टर स्केल हे कशाची तीव्रता मोजण्याचे एकक आहे?	**भूकंप**
➲ वारंवारतेचे SI एकक काय आहे?	**हर्ट्झ**
➲ समुद्राची खोली मोजण्यासाठी कोणते उपकरण वापरले जाते?	**फॅदोमीटर**
➲ ध्वनीचा वेग कोणत्या माध्यमात सर्वाधिक असतो?	**स्थायू**

➲ जीवनसत्वांचा शोध कोणी लावला?	**कॅसेमिर फंक**
➲ कोणते जीवनसत्व सूर्यप्रकाशात तयार होते?	**ड**
➲ ड जीवनसत्वाच्या कमतरतेमुळे कोणता आजार होतो?	**मुडदूस**
➲ क जीवनसत्वाच्या कमतरतेमुळे कोणता आजार होतो?	**स्कर्व्ही**
➲ वार्धक्य हा आजार कोणत्या जीवनसत्वाच्या कमतरतेमुळ होतो?	**क**
➲ इ जीवनसत्वाच्या अभावामुळे कोणता आजार होतो?	**वांझपणा**
➲ कोणती जीवनसत्व पाण्यात विरघळतात?	**ब व क**
➲ कोणती जीवनसत्वे मेदात विरघळतात?	**अ, इ, के, ड**
➲ रातांधळेपणा हा रोग कोणत्या जीवनसत्वाच्या अभावामुळे होतो?	**अ जीवनसत्त्व**
➲ ॲनिमिया हा रोग कोणत्या जीवनसत्वाच्या अभावामुळे होतो?	**ब जीवनसत्व**
➲ के (K) जीवनसत्वाच्या अभावामुळे कोणता आजार होतो?	**हिमोफेलिया**
➲ B1 जीवनसत्वाच्या अभावामुळे कोणता रोग होतो?	**बेरीबेरी**
➲ पेलाग्रा हा रोग कोणत्या जीवनसत्वाच्या अभावामुळे होतो?	**नियासिन**
➲ बायोटीन या जीवनसत्त्वाच्या अभावामुळे कोणता आजार होतो?	**केस गळणे**
➲ ॲनिमिया हा रोग कशाच्या अभावाने होतो?	**फॉलिक ॲसिड**
➲ पांढऱ्या रक्तपेशींचा कर्करोग म्हणजे काय?	**ल्युकोमीया**
➲ कार्सिनोमा म्हणजे काय?	**त्वचा कर्करोग**
➲ लसिका पेशीच्या कर्करोगाला काय म्हणतात?	**लिम्फोमा**
➲ शंकू पेशींच्याच्या कमतरतेमुळे कोणता रोग होतो?	**रंग आंधळेपणा**
➲ कोणत्या रोगांमध्ये लाल पेशींचा आकार विळ्यासारखा होतो?	**सिकलसेल ॲनिमिया**

❑❑

प्रश्नोत्तरे

प्र. 1. रक्त व त्याच्या दोषातील अभ्यास म्हणजे काय?
1) हिमॅटॉलॉजी 2) डरमॅटॉलॉजी
3) हिपॅटीसलॉजी 4) हिऑलॉजी
(धुळे पोलीस 2024)

प्र. 2. पोलिओची लस कोणत्या शास्त्रज्ञाने शोधून काढली आहे?
1) आइनस्टाइन 2) साल्क
3) चॅडविक 4) लुई पाश्चर
(अहिल्यानगर पोलीस 2024)

प्र. 3. भारतामध्ये 'सर्जरीचे जनक' कोणास मानले जाते?
1) सुश्रुत 2) आर्यभट्ट
3) रामानुज 4) यापैकी नाही
(लातूर पोलीस 2024)

प्र. 4. डॉ. कार्ल लँडस्टेनर हे पुढीलपैकी कोणत्या शोधाशी संबंधित आहेत?
1) ऑक्सीजनचा शोध 2) पेनिसिलीनचा शोध
3) रक्तगटांचा शोध 4) क्षयरोगाचा शोध
(परभणी चालक 2024)

प्र. 5. डायनामाईट स्फोटकाचा शोध खालीलपैकी कोणत्या शास्त्रज्ञाने लावला ?
1) थॉमस एडीसन 2) अल्बर्ट आईनस्टाईन
3) आयझंक न्यूटन 4) आल्फ्रेड नोबेल
(नागपूर SRPF 2024)

प्र. 6. ऑक्सीजनचा शोध कोणी लावला?
1) हेन्री कॅव्हेंडिश 2) जोसेफ प्रीस्टले
3) डॅनियल रुदरफोर्ड 4) मेरी क्युरी
(परभणी पोलीस 2024)

प्र. 7. सर्वप्रथम पेशींचा शोध कोणी लावला?
1) थिओडोर श्वान 2) फॉन्टेना
3) रॉबर्ट ब्राऊन 4) रॉबर्ट हूक
(परभणी पोलीस 2024)

प्र. 8. अलेक्झांडर फ्लेमिंगने प्रथम कोणते प्रतिजैविक तयार केले

1) सापेक्ष आर्द्रता 2) द्रव्याची सापेक्ष घनता
3) नदीच्या पात्रातील प्रवाह 4) यापैकी एकही नाही
(नवी मुंबई पोलीस 2017)

प्र. 510. रडार यंत्रणेत कोणत्या लहरींचा वापर केला जातो?
1) विद्युत 2) ध्वनी
3) रेडिओ 4) अल्ट्रा सोनिक
(पुणे ग्रामीण पोलीस 2014)

प्र. 511. सतीश धवन स्पेस सेंटर कोठे आहे?
1) हैद्राबाद 2) बंगलोर 3) श्रीहरीकोटा 4)कोची
(नवी मुंबई SRPF 2021)

प्र. 512. ISRO ही संस्था कशाशी संबधित आहे?
1) खेळ 2) कृषी 3) अंतरिक्ष 4) राजनीती
(जालना पोलीस 2017)

प्र. 513. भारताचा पहिला उपग्रह ..... रोजी अवकाशात सोडण्यात आला.
1) 19 मार्च 1976 2) 19 एप्रिल 1975
3) 21 डिसेंबर 1976 4) 21 मार्च 1976
(सोलापूर पोलीस 2016)

प्र. 514. ..... हे भारताने विकसित केलेले रणगाडाविरोधी क्षेपणास्त्र आहे.
1) त्रिशूल 2) आकाश 3) अग्नी 4) नाग
(सोलापूर शहर पोलीस 2016)

प्र. 515. विद्यावाहिनी हा उपक्रम खालीलपैकी कोणत्या उपग्रहाशी संबंधित आहे?
1) इन्सॅट 1 अ 2) इन्सॅट 3 ब
3) इन्सॅट 1 ब 4) इन्सॅट 2 ब
(कोल्हापूर पोलीस 2017)

प्र. 516. मिसाईल मॅन म्हणून कोणाला ओळखतात?
1) डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम 2) महात्मा गांधी
3) डॉ. होमी भाभा 4) लालबहादूर शास्त्री
(नागपूर कारागृह पोलीस 2018)

प्र. 517. भाभा ऑटोमिक रिसर्च सेंटर ..... येथे आहे.
1) बंगळुरु 2) हैदराबाद
3) मुंबई 4) पुणे
(मुंबई SRPF 2017)

प्र. 518. औष्णिक विद्युत विकासाच्या दृष्टिकोनातून National Thermal Power Corporation ची स्थापना केव्हा करण्यात आली?
1) 1972 2) 1973 3) 1974 4) 1975
(सोलापूर पोलीस 2016)

प्र. 519. चार्ल्स डार्वीन यांचा पहिला सिद्धांत कोणता?
1) नैसर्गिक निवडीचा सिद्धांत 2) सक्षम तोच टिकेल
3) गुरुत्वाकर्षणाचा सिद्धात 4) ऊर्जा अक्षयतेचा सिद्धांत
(अकोला चालक 2023)

प्र. 520. उत्क्रांतवादाचा सिद्धांत खालील कोणत्या शास्त्रज्ञाने मांडला?
1) चार्ल्स डार्वीन 2) वॅटसन
3) रॉबर्ट हूक 4) जेम्स वॅट
(नागपूर ग्रामीण चालक 2024)

प्र. 521. उत्क्रांती होत असताना सजीवांच्या शरीर रचनेत बदल होतात व या बदलामागे त्या जीवाने केलेला प्रयत्न वा केलेला आळस कारणीभूत असतो. म्हणजेच इंद्रियांचा वापर व न वापराचा सिद्धांत कोणी मांडला?
1) चार्ल्स रॉबर्ट डार्विन 2) जीन बाप्टिष्ट लॅमार्क
3) विलार्ड लिबी 4) ह्युगो डी विस
(वर्धा पोलीस 2023)

प्र. 522. वंश ओळखण्यासाठी खालीलपैकी कशाचा उपयोग होतो?
1) एम.बी.ए. 2) डी.आर.आय. 3) डी.एन.ए. 4) एन.डी.ए
(मुंबई पोलीस 2021)

प्र. 523. D.N.A. म्हणजे काय?
1) Deoxyribose Nucleic Acid (डिऑक्सी रायबोज न्यूक्लीक ॲसिड)
2) Detoxy Nuclio Alkali (डीटॉक्सी न्यूक्लीओ अल्करी)
3) Detoxification nucleo Amino Acid (डीटॉक्सीफिकेशन म्युक्लीकओ ॲसीड)
4) यापैकी नाही
(नागपूर ग्रामीण चालक 2021)

प्र. 524. अपत्याची लिंगनिश्चिती कोणाकडून होते?
1) वडिलांकडून 2) आईकडून
3) मुलांकडून 4) वंशागुणकडून
(रायगड पोलीस 2017)

प्र. 525. सजीवांमध्ये अत्यंत सावकाश होणारा कृत्रीम बदल म्हणजे?
1) क्रांती 2) उत्क्रांती 3) प्रगती 4) विकास
(जालना पोलीस 2018)

प्र. 526. आधुनिक जैवतंत्रज्ञान ..... पातळीवर कार्य करते.
1) कलिल 2) अणू 3) रेणू 4) पदार्थ
(सोलापूर पोलीस 2018)

उत्तरे

1 – 1	2 – 2	3 – 1	4 – 3	5 – 4
6 – 2	7 – 4	8 – 1	9 – 3	10 – 2
11 – 2	12 – 3	13 – 3	14 – 1	15 – 4
16 – 3	17 – 2	18 – 3	19 – 1	20 – 3
21 – 1	22 – 2	23 – 1	24 – 1	25 – 3
26 – 1	27 – 1	28 – 2	29 – 2	30 – 4
31 – 2	32 – 2	33 – 2	34 – 2	35 – 2
36 – 4	37 – 3	38 – 4	39 – 2	40 – 4
41 – 2	42 – 4	43 – 2	44 – 4	45 – 2

Maharashtra Publication

7 संगणक (Computer)

- संगणक ही काळाची गरज बनली आहे.
- Computare या लॅटिन शब्दांपासून Computer हा शब्द बनला आहे. त्याचा अर्थ 'गणना करणे' होय.
- संगणकाचा शोध – चार्लस् बॅबेज
- 1946 साली संगणकाच्या इलेक्ट्रिक सर्किटची निर्मिती करण्यात आली.
- संगणकाच्या आतापर्यंत 5 पिढ्या झाल्या आहेत. सध्या संगणकाची पाचवी पिढी सुरू आहे.
- पहिल्या पिढीत CPU म्हणून व्हॅक्युम ट्यूबचा (Vacuum Tube) वापर करण्यात आला. ते संगणक आकाराने खूप मोठे व कार्यक्षमतेने खूप कमी होते.
- 1980 पासून संगणकाची पाचवी पिढी सुरू झाली. यामध्ये मायक्रोचिप्स व कृत्रिम बुद्धिमत्तेचा वापर सुरू झाला.
- पाचव्या पिढीचे संगणक म्हणजे आज आपण वापरतो ते लॅपटॉप, नोटबुक.

संगणकाचे घटक

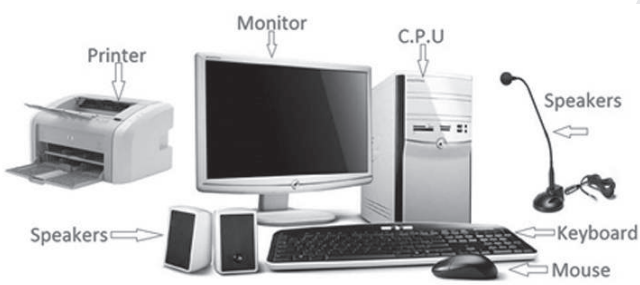

Basic parts of a Computer

1) इनपूट

- संगणकात माहिती पाठवण्यासाठी त्याचा उपयोग होतो. उदा. माऊस, कीबोर्ड.

2) आऊटपूट

- इनपूट माहितीवर CPU ने प्रक्रिया करून पाठवलेली माहिती. उदा. प्रिंटर, मॉनिटर.

3) CPU

- CPU - Central Processing Unit
- संगणकाचा सर्वांत महत्त्वाचा भाग
- इनपूट माहितीवर प्रक्रिया करून आऊटपूट माहिती देतो.
- CPU ला संगणकाचा मेंदू म्हणतात.

CPU चे घटक

1) Control Unit - सर्व उपकरणांचे समन्वय, माहितीचे वहन व नियंत्रण.
2) Arithmetic Logic Unit - गणिती क्रिया, माहितीवर प्रक्रिया
3) Storage Unit - यामध्ये माहितीचा साठा केला जातो. उदा. RAM - Random Access Memory, ROM - Read Only Memory, पेन ड्राईव्ह, मेमरी कार्ड.

मेमरीची मोजणी

- संगणक फक्त दोनच अंक ओळखते व त्यावरून कार्य करते. (0 व 1) त्यांना बायनरी नंबर म्हणतात.

1 बीट =	0 किंवा 1
1 बीट =	8 बाईट्स (B)
1024 बाईट्स = 1 किलोबाईट्स (KB)	
1024 किलोबाईट्स = 1 मेगाबाईट्स (MB)	
1024 मेगाबाईट्स = 1 गीगाबाईट्स (GB)	
1024 गीगाबाईट्स = 1 टेराबाईट्स (TB)	

- साधारण मोबाईलमध्येही आता मेमरी क्षमता 32 GB ते 256 GB पर्यंत पोहोचली आहे.

इंटरनेट (Internet)

- अमेरिका व रशिया यांच्यादरम्यान चालू असलेल्या शीतयुद्धाच्या काळात अमेरिकेने 1969 साली अर्पानेट (Arpanet) शोधले.
- अर्पानेटचे विस्तारीत रूप म्हणजे आजचे इंटरनेट होय.
- इंटरनेट हे सर्वाधिक वेगवान संपर्क माध्यम आहे.
- WWW = World Wide Web
- www लाच वेब असे म्हणतात.
- जगातील सर्व वेबसाईट म्हणजे वेब होय.
- 1991 साली जगातील पहिली वेबसाईट बनवली गेली. तिचे नाव – info.cern.ch

सर्च इंजिन

- आपण मोबाईल किंवा संगणकावर काही शब्द टाकल्यावर आपल्याला उपलब्ध माहिती मिळते. हे सर्च इंजिनमुळे घडते.
- प्रसिद्ध सर्च इंजिन – गुगल, याहू, बिंग, बैडू
- गुगल हे सर्वांत प्रसिद्ध सर्च इंजिन आहे. त्याची निर्मिती 1996 साली लॅरी पेज व सेर्गे ब्रीन यांनी केली.
- प्रसिद्ध सोशल नेटवर्क – फेसबुक, इन्स्टाग्राम, यूट्यूब, व्हॉटस्ॲप, ट्विटर.
- संगणकाच्या भाषा
- कार्यानुसार संगणकाच्या अनेक भाषा आहेत.

- कमी दर्जाच्या भाषा – मशीन भाषा
- मध्यम दर्जाच्या भाषा – C, C++
- उच्च दर्जाच्या भाषा Python, Java, C, C++, Pascal

सायबर हल्ला

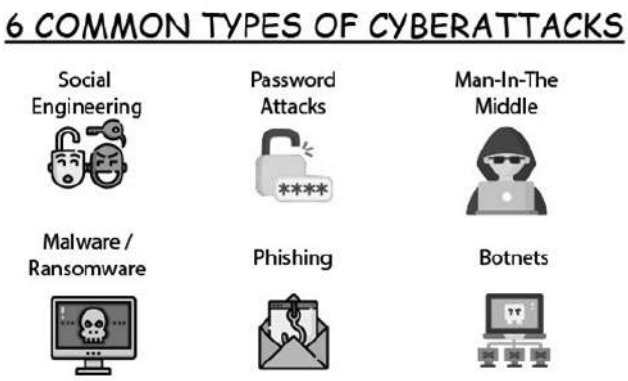

माहिती तंत्रज्ञान कायदा, 2000

- या कायद्यालाच सायबर कायदा म्हणतात.
- संपूर्ण भारतात लागू.
- उद्देश – संगणक, मोबाईल इ. उपकरणांमधून होणारी फसवणूक, बदनामी टाळणे, सायबर गुन्ह्यांना आळा घालणे.
- शिक्षा – गुन्ह्यानुसार किरकोळ दंड ते 10 वर्षांपर्यंतची कैद.

C-DAC

C-DAC - Centre for Development of Advance Computing
➲ स्थापना – 1988
➲ कार्यालय – सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे
➲ नियंत्रण – केंद्रीय माहिती तंत्रज्ञान मंत्रालय
➲ पहिले संचालक – विजय भटकर
➲ कार्य – महासंगणक निर्मिती व संगणकाविषयीचे संशोधन.

महासंगणक (Super Computer)

- सर्वांत मोठे, सर्वांत हुशार व सर्वांत गतिशील संगणक.
- एक सेकंदात हजारो अब्ज सूचनांवर महासंगणक कार्य करतात.
- उपयोग – अणुऊर्जा, हवामान अंदाज, शेअर मार्केट, कृत्रिम उपग्रह, संरक्षण इ. क्षेत्रात उपयोग.
- जगातील पहिला महासंगणक – क्रे. (1976) रॉजर क्रे यांनी बनवला.
- भारताचा पहिला महासंगणक – परम 8000
- विजय भटकर यांना भारतीय महासंगणकाचे जनक म्हणतात.
- नोव्हेंबर 2024 मधील सर्वात वेगवान सुपर कॉम्प्युटर (TOP

राष्ट्रीय बालिका दिन	24 जानेवारी
बालिका दिन (महाराष्ट्र)	3 जानेवारी
जागतिक महिला दिन	8 मार्च
जागतिक बालदिन	20 नोव्हेंबर
राष्ट्रीय बालदिन	14 नोव्हेंबर
जागतिक बालरक्षक दिन	4 जून
जागतिक बालकामगार विरोधी दिन	12 जून
जागतिक ग्राहक हक्क दिन	15 मार्च
राष्ट्रीय ग्राहक हक्क दिन	24 डिसेंबर

मार्चमधील जागतिक दिन

चिमणी दिन	20 मार्च
वन दिन	21 मार्च
पाणी दिन	22 मार्च
हवामान दिन	23 मार्च
क्षयरोग दिन	24 मार्च

Trick → चिमणी जंगलात जाऊन पाणी पिली. तेथील हवामानाने तिला TB झाला.

विज्ञान दिन

जागतिक	10 नोव्हेंबर
राष्ट्रीय	28 फेब्रुवारी

आरोग्यविषयक दिन

कुष्ठरोग निर्मूलन दिन	30 जानेवारी
कर्करोग दिन	4 फेब्रुवारी
राष्ट्रीय व्यसनमुक्ती दिन	29 फेब्रुवारी
क्षयरोग दिन	24 मार्च
जागतिक आरोग्य दिन	7 एप्रिल
दमा दिन	6 मे
जागतिक योगा दिन	21 जून
डॉक्टर दिन	1 जुलै
राष्ट्रीय अवयवदान दिन	13 ऑगस्ट
राष्ट्रीय दृष्टिदान दिन	25 ऑगस्ट
राष्ट्रीय रक्तदान दिन	1 ऑक्टोबर
पोलिओ दिन	24 ऑक्टोबर
जागतिक मधुमेह दिन	14 नोव्हेंबर
जागतिक एड्स दिन	1 डिसेंबर

पर्यावरणविषयक दिन

पर्यावरण दिन	5 जून
वसुंधरा दिन	22 एप्रिल
ओझोन दिन	16 सप्टेंबर
पाणथळ दिन	2 फेब्रुवारी
जैवविविधता दिन	22 मे

राष्ट्रीय दिन

डॉक्टर दिन	1 जुलै
अभियंता दिन	15 सप्टेंबर
किसान दिन	23 डिसेंबर
राष्ट्रीय ध्वज दिन	22 जुलै
सशस्त्र सेना ध्वज दिन	7 डिसेंबर
संविधान दिन	26 नोव्हेंबर

पत्रकार दिन

जागतिक	16 नोव्हेंबर
राष्ट्रीय	16 डिसेंबर
राज्य	6 जानेवारी
हिंदी पत्रकारिता दिन	30 मे

कृषीविषयक दिन

जागतिक किसान दिन	23 डिसेंबर
राष्ट्रीय महिला किसान दिन	15 ऑक्टोबर
राष्ट्रीय किसान दिन	23 डिसेंबर
राज्य शेतकरी दिन	29 ऑगस्ट
राज्य कृषी दिन	1 जुलै

2

मराठी

- सर्वात सोपा आणि पैकीच्या पैकी गुण देणारा विषय.
- मराठी विषयाचे 'मराठी व्याकरण' व 'शब्द संग्रह' असे दोन भागात वर्गीकरण केले जाते.
- परिक्षेत सरासरी 20 प्रश्न येतात. कधी प्रश्नांची संख्या 10 पर्यंत कमी होते, तर कधी 25 प्रश्न येतात.
- मराठी आपली मातृभाषा असल्याने अभ्यासाला सोपी वाटते तरीही अनेक घटक हे समजून घ्यावे लागतात, तर अनेक शब्द पाठ करावे लागतात.
- सोपे वाटणारे घटक अभ्यासून अवघड घटकांकडे वळा. जेणेकरून आत्मविश्वास वाढेल.
- प्रकरणाखाली दिलेले प्रश्न सोडवा. अवघड वाटणाऱ्या बाबी/प्रश्नांना खूण करून ठेवा.

1 मराठी भाषा, लिपी, व्याकरण

भाषा

- **आपल्या मनातील विचार, भावना, अनुभव व कल्पना व्यक्त करण्याचे साधन म्हणजे 'भाषा' होय.**
- **'भाष्'** या संस्कृत धातूपासून **'भाषा'** हा शब्द आला आहे. त्याचा अर्थ **'बोलणे'** किंवा **'बोलण्याचा व्यवहार करणे'** असा आहे.
- भाषेचे महत्त्वाचे कार्य म्हणजे 'आपल्या मनातील विचार बोलून दाखवणे.'
- 'संस्कृत - प्राकृत' या भाषेपासून प्रामुख्याने मराठी भाषेचा विकास झाला आहे.
- **संस्कृत** भाषेला **'मराठी भाषेची जननी'** मानतात.

भाषेचे प्रकार :

स्वाभाविक / नैसर्गिक :-

- **हावभावातून व्यक्त** होणारी भाषा म्हणजे स्वाभाविक किंवा 'नैसर्गिक भाषा' होय.
- प्राणी, पक्षी यांचे आवाज यांचाही नैसर्गिक भाषेत समावेश होतो.

  उदा. मान डोलावणे - होकार किंवा नकार देण्यासाठी, हावभाव, इशारे इ.

कृत्रिम / सांकेतिक :-

- मनुष्याची बोलण्याची भाषा किंवा संकेत, नियम ठरवून केलेली भाषा म्हणजे 'कृत्रिम किंवा सांकेतिक भाषा' होय.
- बोलीभाषा या कृत्रिम किंवा सांकेतिक भाषा आहेत.

  उदा. लेखन, टंकलेखन, अक्षरे, चिन्हे, ध्वनिमुद्रण.

अभिजात भाषा

- ज्या भाषा प्राचीन आहेत म्हणजेच दीड ते दोन हजार वर्षे जुन्या, तसेच ज्यांचे साहित्य श्रेष्ठ आहे व जे दुसऱ्या भाषांपासून तयार झाले नाही. अशा भाषांना **केंद्र सरकार हा दर्जा देते.**
- मराठी भाषेला अभिजात दर्जा देण्यासाठी **'रंगनाथ पठारे' समिती (2012)** नेमली होती.
- मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळावा यासाठी केंद्र सरकारकडे पाठपुरावा करण्यासाठी **'ज्ञानेश्वर मुळे' समिती (2024)** नेमली होती.
- आतापर्यंत **अकरा भाषांना अभिजात भाषेचा दर्जा** दिला आहे.
- 3 ऑक्टोबर 2024 रोजी मराठी भाषेसह एकूण 5 भाषांना अभिजात भाषेचा दर्जा देण्याची घोषणा केंद्र सरकारने केली. (3 ऑक्टोबर - अभिजात भाषा दिवस)

अभिजात भाषा दर्जा असणाऱ्या 11 भाषा व दर्जा दिलेले वर्ष	
1) तमिळ (पहिली) - 2004	2) संस्कृत - 2005
3) कन्नड - 2008	4) तेलगू - 2008
5) मल्याळम - 2013	6) ओडिया - 2014
7) मराठी - 2024	8) पाली - 2024
9) प्राकृत - 2024	10) बंगाली - 2024
11) आसामी - 2024	

हे लक्षात ठेवा.

अभिजात भाषेचा दर्जा दिल्यामुळे होणारे फायदे	
1)	भाषेतील विद्वानासाठी दरवर्षी दोन राष्ट्रीय पुरस्कार.
2)	भाषेसाठी सेंटर ऑफ एक्सलंस फॉर स्टडिज स्थापता येते.
3)	त्या भाषेसाठी प्रत्येक विद्यापीठात आध्यासन केंद्र स्थापन होते.
4)	सरकारकडून त्या भाषेत संशोधन व संवर्धनासाठी निधी प्राप्त होतो.

अभिजात भाषा दर्जा मिळण्याचे निकष	
1)	संबंधित भाषेच्या साहित्याचा इतिहास किमान 1500 - 2000 वर्षे प्राचीन असावा.
2)	भाषेतील साहित्य प्राचीन तसेच मौल्यवान असावे.
3)	भाषेला स्वतःचे स्वयंभूपण असावे, म्हणजेच ती दुसऱ्या कोणत्या भाषेतून उसनी घेतलेली नसावी.
4)	प्राचीन भाषेचे स्वरूप व सध्याचे स्वरूप हे वेगळे असावे.

प्रमाण भाषा

- एखाद्या विशिष्ट प्रदेशात जास्तीत जास्त लोकांकडून वापरण्यात

2 वर्णविचार

वाक्य

- एक किंवा अनेक शब्दांच्या समुच्चयाने जेव्हा पूर्ण अर्थाचे बोलणे तयार होते, तेव्हा त्याला **'वाक्य'** असे संबोधतात.
- विशिष्ट क्रमाने येणाऱ्या अर्थपूर्ण अक्षरांच्या समूहाला **'शब्द'** असे म्हणतात.

वाक्य
- **अर्थपूर्ण एकच शब्द :–** उदा. 1) बस. 2) उठ. 3) जा.
- **अर्थपूर्ण शब्दांचा समूह :–** उदा. 1) गणेश शाळेत गेला.

- जेव्हा एकच शब्द वाक्य म्हणून येतो, तेव्हा तो शब्द 'क्रियापद' असतो. (क्रियापदाशिवाय वाक्य बनत नाही)
- वाक्यातील शब्दांना **'पद'** म्हणतात. वाक्य हे शब्दांनी किंवा पदांनी बनलेले असते. (वाक्यात जेव्हा शब्दांचा वापर – त्या शब्दाला 'पद' म्हणतात.)
  उदा. रमेश **शाळेत** जातो. (शाळा – शब्द, शाळेत – पद)

वाक्य

- ठराविक क्रमाने आलेल्या अक्षरांच्या समूहाला जर काही अर्थ प्राप्त झाला, तर त्याला **'शब्द'** म्हणतात.
- शब्द हे अक्षरांनी बनलेले असतात. (कारण यामध्ये अर्थपूर्ण अक्षर समूह आहे.)
  उदा. समाधान (स + मा + धा + न) हा शब्द आहे.
  माधानस (मा + धा + न + स) हा अक्षरांचा समूह आहे; पण हा अर्थपूर्ण अक्षर समूह नाही. म्हणून तो शब्द नाही.

शब्द
- **एकच अक्षर शब्द म्हणून :–** उदा. **व, 'ग'** ची बाधा, **श्री.**
- **अक्षर समूह :–** उदा. समाधान, फराळ, भूगोल.

अक्षर (ध्वनिचिन्हे)

- अक्षरे या आपल्या ध्वनीच्या किंवा आवाजाच्या खुणा आहेत, म्हणून अक्षरांना **'ध्वनिचिन्हे'** म्हणतात.
- 'फराळ' या शब्दात 'फ' हे अक्षर आहे. ते एक ध्वनिचिन्ह आहे.
- **अ + क्षर** (क्षर = नाश; अ + क्षर = नाश न पावणारे)
- लिहून ठेवल्यामुळे हे ध्वनी नाश पावत नाहीत. ते कायम राहतात. म्हणून त्यांना अक्षर असे म्हणतात.
- **पूर्ण उच्चारलेला वर्ण म्हणजे अक्षर होय.**
  उदा. क् = वर्ण
  क् + अ = **क** = अक्षर
- **सर्व स्वर व स्वरयुक्त व्यंजन** यांचा समावेश अक्षरामध्ये होतो.
  उदा. क, भ, च, अ, उ, ऋ, ई

येथे गोंधळू नका

- स्वर हे पूर्ण उच्चाराचे असतात, त्यामुळे ते वर्ण व अक्षर या दोन्ही गटात बसतात.
- व्यंजन हे पूर्ण उच्चाराचे नसतात, त्यामध्ये स्वर मिळवल्यानंतरच ही अक्षरे होतात.

मूलध्वनी

- ज्या ध्वनीचे विभाजन होत नाही. त्यांना मूलध्वनी म्हणतात.
- 'फराळ' या शब्दामध्ये फ् + अ + र् + आ + ळ् + अ हे मूलध्वनी आहेत.

वर्ण

- 'वर्ण' म्हणजे 'रंग'.
- आपल्या तोंडावाटे निघणाऱ्या मूलध्वनींना आपण 'वर्ण' असे म्हणतो.
- ते नष्ट होऊ नयेत म्हणून आपण लिहून ठेवतो. आपण ते 'रंगाने' म्हणजे 'वर्णाने' लिहून ठेवतो, म्हणून त्यांना 'वर्ण' असे म्हणतात.
  उदा. अ, ई, क्, ख्, भ्
- वर्णापैकी **व्यंजने** ही **अपूर्ण उच्चाराची** असतात व ते दाखवण्यासाठी ती पाय मोडून (**हलचिन्ह**) लिहितात.

येथे गोंधळू नका

मूलध्वनी / वर्ण –
- समारोप – स् + अ + म् + आ + र् + ओ + प् + अ

ध्वनिचिन्ह / अक्षर :–
- समारोप – स + मा + रो + प

2) ज्या व्यंजनाचा उच्चार नासिकेमधून होतो.
3) ज्या व्यंजनाचा उच्चार करताना आपल्याला त्रास होतो.
4) ज्या व्यंजनाचा उच्चार करताना मुखातील अवयवांचा एकमेकांना स्पर्श होतो.

(पुणे SRPF 2024)

प्र. 12. योग्य विधानाचा पर्याय ओळखा.
1) सामान्य रूपात नेहमीच तालव्याचा दन्त तालव्य होतो.
2) आकारान्त ग्रामनामांचे सामान्यरूप आकारान्त होते.
3) एकाक्षरी शब्दाचेदेखील सामान्यरूप होते.
1) वरीलपैकी सर्व बरोबर
2) फक्त 1, 2, 3 बरोबर
3) वरीलपैकी एकही बरोबर नाही
4) फक्त 3 बरोबर

(ठाणे ग्रामीण पोलीस 2024)

प्र. 13. 'ए' हा स्वर कोणत्या प्रकारचा आहे?
1) ऱ्हस्व स्वर 2) दीर्घ स्वर
3) संयुक्त स्वर 4) स्वरादी

(नागपूर SRPF 2024)

प्र. 14. अर्थपूर्ण शब्दाच्या समूहाला काय म्हणतात?
1) स्वर 2) भाषा
3) वर्ण 4) वाक्य

(सोलापूर ग्रामीण पोलीस 2024)

प्र. 15. पुढीलपैकी विजातीय स्वरांची जोडी ओळखा.
1) उ - ए 2) इ - ई
3) उ - ऊ 4) अ - आ

(सोलापूर ग्रामीण पोलीस 2024)

प्र. 16. 'कृष्णाष्टमी' या शब्दात किती स्वर आहेत?
1) 0 2) 4
3) 2 4) 3

(अमरावती ग्रामीण पोलीस 2024)

प्र. 17. लयबद्ध शब्दरचनेला ..... म्हणतात.
1) गद्य 2) पद्य
3) निबंध 4) वर्ण

(लातूर बॅण्डसमन 2024)

प्र. 18. ज्या व्यंजनांचा उच्चार नाकाद्वारे होतो त्यांना ..... म्हणतात.
1) उष्म व्यंजने 2) अनुनासिके
3) मृदु व्यंजने 4) अंतस्थ व्यंजने

(गडचिरोली पोलीस 2024)

प्र. 19. खालीलपैकी कोणते जोडाक्षर नाही?
1) म्ह 2) क्ष
3) ज्ञ 4) कृ

(गडचिरोली पोलीस 2024)

प्र. 20. खालीलपैकी कोणते व्यंजन हे अर्धस्वर नाही?
1) ष् 2) य्
3) र् 4) व्

(गडचिरोली पोलीस 2024)

प्र. 21. अयोग्य जोडी शोधा.

वर्ण	प्रकार
1) क्	**अ) अघोष वर्ण**
2) ध्	**ब) घोष वर्ण**
3) ण्	**क) संयुक्त स्वर**
4) क्ष्	**ड) संयुक्त व्यंजन**
1) अ	2) ब
3) क	4) ड

(गडचिरोली पोलीस 2024)

प्र. 22. योग्य पर्याय निवडा.
1) दोन सजातीय स्वर एकत्र येऊन एक संयुक्त स्वर निर्माण होतो.
2) एकच व्यंजन दोन वेळा जोडले की त्याला द्वित्त म्हणतात.
1) फक्त 1 बरोबर 2) फक्त 2 बरोबर
3) दोन्ही बरोबर 4) दोन्ही चूक

(ठाणे ग्रामीण चालक 2024)

प्र. 23. मराठी वर्णमालेत मृदु वर्ण किती आहेत?
1) 13 2) 21
3) 37 4) 14

(ठाणे ग्रामीण चालक 2024)

प्र. 24. खालीलपैकी कोणता स्वतंत्र वर्ण मानला जातो?
1) ऋ 2) ळ
3) ओ 4) औ

(ठाणे ग्रामीण बॅण्डसमन 2024)

प्र. 25. व्यंजन + स्वर = ?
1) द्वित्त 2) जोडाक्षर
3) अक्षर 4) वाक्य

(मुंबई लोहमार्ग पोलीस 2024)

प्र. 26. 'क्ष' व 'ज्ञ' यांचा समावेश वर्णमालेच्या तक्त्यामध्ये काय म्हणून केला जातो?
1) मूलध्वनी 2) महाप्राण
3) संयुक्त व्यंजन 4) स्वर

(नाशिक शहर 2024)

प्र. 27. ज्या अक्षरात दोन किंवा अधिक व्यंजने प्रथम एकत्र येऊन शेवटी त्यात एक स्वर मिसळतो त्यास ..... असे म्हणतात.
1) संयुक्त व्यंजन 2) जोडाक्षर
3) द्वित्त 4) वर्ण

(कोल्हापूर पोलीस 2024)

प्र. 28. मराठी व्याकरणात वर्णमालेत एकूण किती स्वर आहेत?
1) 12 2) 14
3) 10 4) 16

(अमरावती पोलीस 2024)

प्र. 29. खालीलपैकी कोणत्या अक्षराला स्वतंत्र उभा दंड आहे?
1) स् 2) म्
3) ग् 4) छ्

(धुळे SRPF 2024)

प्र. 30. मराठी वर्णमालेत एकूण किती वर्ण महाप्राण म्हणून मानले

Maharashtra Publication

3 मराठी वर्णमाला – उच्चारस्थान व अकारविल्हेक्रम

वर्णप्रकार

- **स्वर (14)**
  - **ऱ्हस्व स्वर (5)**: अ इ उ ऋ लृ
  - **दीर्घ स्वर (3)**: आ ई ऊ
  - **संयुक्त स्वर (4)**: ए ऐ ओ औ
  - **आदत्त स्वर (2)**: ॲ ऑ
- **स्वरादी (2) (ं ः)**
- **व्यंजने (34)**
  - **स्पर्श (25)**
    - **वर्ग**: 'क्' 'च्' 'ट्' 'त्' 'प्'
    - **कठोर**: क्, ख्, च्, छ्, ट्, ठ्, त्, थ्, प्, फ्
    - **मृदू**: ग्, घ्, ज्, झ्, ड्, ढ्, द्, ध्, ब्, भ्
    - **अनुनासिक (5)**: ङ् ञ् ण् न् म्
  - **अर्धस्वर (4)**: य् र् ल् व्
  - **उष्मे (3)**: श् ष् स्
  - **महाप्राण**: ह्
  - **स्वतंत्र (1)**: ळ्

वर्णाची उच्चारस्थाने

- **तोंडावाटे ध्वनी बाहेर पडताना तोंडातल्या ज्या भागाचा जास्त उपयोग होतो, त्या भागाचे नाव त्या ध्वनीला देण्यात येते.**

1 कंठ्य वर्ण

- कंठ म्हणजे गळा.
- जिभेचा मागील भाग हा वर उचलून पडजिभेच्या पुढील भागाला म्हणजेच कंठाला स्पर्श करताना ज्या वर्णाचा उच्चार होतो, त्यांना **'कंठ्य वर्ण'** म्हणतात.
- **अ, आ हे स्वर, अः हा स्वरादी आणि क्, ख्, ग्, घ्, ङ्, ह् व्यंजने** कंठ्य वर्ण आहेत.

कंठ्य वर्ण लक्षात ठेवण्यासाठी
कंठ्य वर्ण = **'क'चा वर्ग + अ, आ + अः + ह्**

- 'क' चा वर्ग ⟶ क्, ख्, ग्, घ्, ङ्

2 तालव्य वर्ण

- वरच्या दातांच्या मागील बाजूच्या भागापासून कंठापर्यंत जिभेच्या वरच्या बाजूस जो घुमटाकार भाग आहे, त्याला **'तालू'** असे म्हणतात.
- तालूच्या पुढील भागाला 'कठोर तालू' किंवा 'तालू' म्हणतात.
- जिभेचा शेंडा कठोर तालूला लावून ज्या वर्णांचे उच्चार होतात, त्यांना **'तालव्य वर्ण'** म्हणतात.
- **इ, ई हे स्वर** तालव्य स्वर आहेत.
- **च्, छ्, ज्, झ्, ञ्, य्, श्** ही तालव्य व्यंजने आहेत.
- मात्र च्, छ्, ज्, झ् यांचा उच्चार 'य' ने युक्त होतो, तेव्हाच ते तालव्य वर्ण असतात.
  उदा. च्य, छ्य, ज्य, झ्य

Trick →	तालव्य वर्ण लक्षात ठेवण्यासाठी –
ता ई	तालव्य – **इ, ई** हे स्वर
चे	'च' वर्ग – **च्, छ्, ज्, झ्, ञ्** हे वर्ण
य श	**य्, श्**

3 मूर्धन्य वर्ण

- कठोर तालू व कोमल तालू (किंवा तालू व कंठ) यांच्या मधल्या भागाला '**मूर्धा**' असे म्हणतात.
- जे वर्ण उच्चारताना, आपल्या जिभेचा शेंडा या मूर्धेला जाऊन भिडतो, त्यांना '**मूर्धन्य वर्ण**' म्हणतात.
- '**ऋ**' हा स्वर आणि **ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्, र्, ष्, ळ्** यांना मूर्धन्य वर्ण म्हणतात.

मूर्धन्य वर्ण लक्षात ठेवण्यासाठी –	Trick →
म – मूर्ध्न्य	मटण
'ट' चा वर्ग – **ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्**	
र – **ऋ, र, ष्, ळ्**	र षा ळ

4 दंत्य वर्ण

- जे वर्ण उच्चारताना आपल्या जिभेचे टोक वरच्या दातांच्या मागच्या बाजूस टेकते, त्यांना '**दंत्य वर्ण**' म्हणतात.
- '**लृ**' हा स्वर आणि **त्, थ्, द्, ध्, न्, ल्, स्** ही व्यंजने 'दंत्य' वर्ण आहेत.

दंत्य वर्ण लक्षात ठेवण्यासाठी –	Trick →
दंत्य वर्ण – 'त' वर्ग – **त, थ, द, ध, न्**	दाताची
ल्, स्	लस

5 ओष्ठ्य वर्ण

- ओष्ठ्य म्हणजे ओठ.
- खालच्या व वरच्या ओठांचा उपयोग करून जे वर्ण आपण उच्चारतो, त्यांना '**ओष्ठ्य वर्ण**' म्हणतात.
- '**उ, ऊ**' हे स्वर आणि '**प्, फ्, ब्, भ्, म्**' ही व्यंजने ओष्ठ्य वर्ण आहेत.

ओष्ठ्य वर्ण लक्षात ठेवण्यासाठी –	Trick →
ओष्ठ्य वर्ण – **उ, ऊ**	उष्टा
'प' वर्ग – **प्, फ्, ब्, भ्, म्**	उपमा

6 कंठतालव्य

- कंठ + तालू
- ज्या वर्णाचा उच्चार कंठ व तालू दोन्हीच्या मधून होतो, ते वर्ण '**कंठतालव्य वर्ण**' होय.
- **ए, ऐ** हे स्वर व **ॲ** हा आदत्त स्वर हे कंठतालव्य वर्ण आहेत.

7 कंठौष्ठ्य

- कंठ + ओठ
- ज्या वर्णाचा उच्चार कंठातून होतो तसेच, ओठ सुद्धा हलतात असे वर्ण '**कंठौष्ठ्य**' वर्ण असतात.
- **ओ, औ** हे स्वर व **ऑ** हा इंग्रजीतून आलेला स्वर हे कंठौष्ठ्य वर्ण आहेत.

8 दंततालव्य वर्ण

- कठोर तालूचा दातांकडील फुगीर व खडबडीत असा जो भाग आहे, त्याला '**वर्त्स**' म्हणतात.
- हा दात व तालू यांच्यामधील भाग होय.
- इथे उच्चारल्या जाणाऱ्या ध्वनींना '**वर्त्स ध्वनी**' म्हणतात. यांनाच '**दंततालव्य वर्ण**' म्हणतात.
- च्, छ्, ज्, झ् या वर्णांना 'अ' लावून (परंतु 'य' न लावता) जो उच्चार होतो, त्याला दंततालव्य म्हणतात.

येथे गोंधळू नका

तालव्य व दंत्यतालव्य वर्ण :–

➲ **येथे गोंधळ होऊ शकतो. विद्यार्थ्यांनी दोन्हीतील फरक काळजीपूर्वक लक्षात घ्यावा.**
मराठी वर्णमालेतील वर्णांची नावे व त्यांचे उच्चार सामान्यतः एकच असतात. पण त्याला अपवाद आहे. तो 'च' या वर्गातील 'च्, छ, ज, झ' या वर्णांचा. त्यांचा उच्चार **तालव्य (उच्चार 'य' युक्त)** व **दंततालव्य (उच्चार 'अ' युक्त** असा दुहेरी होतो).

च्, छ, ज, झ यांचा उच्चार

तालव्य उच्चार ('य' युक्त)	दंततालव्य उच्चार ('अ' युक्त)
जंगल (ज + य = ज्य)	जावई (ज + आ = जा)

Maharashtra Publication

5 शब्दांच्या जाती

- शब्द
  - विकारी (सव्यय)
    - नाम — विठ्ठल, शाळा, झाडे, माधुर्य, गोडवा.
    - सर्वनाम — तो, ती, ते, आम्ही.
    - विशेषण — गोड, सुंदर, लहान.
    - क्रियापद — ये, जा, खा, वाच.
  - अविकारी (अव्यय)
    - क्रियाविशेषण — आज, काल, वर, खाली.
    - शब्दयोगी अव्यय — _नंतर, _आधी.
    - उभयान्वयी अव्यय — व, आणि, किंवा.
    - केवलप्रयोगी अव्यय — अबब !, अय्यो !, अरर !

शब्द आणि पद

- **वाक्य : एखाद्या शब्दाला किंवा शब्दसमूहाला पूर्ण अर्थ प्राप्त झाला, तर त्याला आपण 'वाक्य' असे म्हणतो.**
  उदा. अथर्व पाण्यात पोहतो.
- वाक्यात वापरताना शब्दाच्या मूळ स्वरूपात बदल करून त्या शब्दाचे जे रूप तयार होते, त्यास **'पद'** असे म्हणतात. पण व्याकरणात पदांनादेखील स्थूलमानाने **'शब्द'** असे म्हटले जाते व शब्दांना पदे म्हटले जाते.
- वरील वाक्यात 'पाणी' हा शब्द आहे. 'पाण्यात' हे पद आहे.

प्रकृती व विकृती

- **मूळ शब्दाला व्याकरणात 'प्रकृती' म्हणतात.**
  उदा. स्वाती शब्दाच्या मूळ रुपाला म्हणजे प्रकृतीला 'ने' हा प्रत्यय लागून 'स्वातीने' हे जे रूप झाले. त्याला 'विकृती' म्हणतात.
- **विकृती म्हणजे शब्दाच्या मूळ रूपाचे बदलेले रूप, यालाच 'पद' असे म्हणतात.**
- वाक्य हे शब्दांचे किंवा पदांचे बनलेले असते.

शब्द = प्रकृती
पद = विकृती

शब्दांच्या जाती

- कोणत्याही वाक्यात वेगवेगळे शब्द असतात, हे आपण पाहिले व हे शब्द वाक्यात विविध कार्य करत असतात.
- वाक्यातील कोणताही शब्द वाक्यात कोणते कार्य करतो, यावरून शब्दाचे प्रकार पडतात.
- मराठी व्याकरणात शब्दाच्या प्रकारालाच **'शब्दाच्या जाती'** असे म्हणतात.
- मराठीत **शब्दांच्या 8 प्रमुख जाती** आहेत, त्या पुढीलप्रमाणे :

नाम :

- वाक्यात येणाऱ्या शब्दांपैकी जे शब्द प्रत्यक्षात असलेल्या किंवा काल्पनिक वस्तूंची किंवा त्यांच्या गुणांची नावे असतात, त्यांना **नाम** असे म्हणतात.
  उदा. फूल, हरी, गोडी, साखर, पाणी, पुस्तक इ.

सर्वनाम :

- जे शब्द कोणत्याही प्रकारच्या नामांच्या ऐवजी येतात, त्यांना **सर्वनाम** असे म्हणतात.
  उदा. मी, तू, हा, जो, कोण, तो, काय, आपण, स्वत: इ.

विशेषण :

- जे शब्द **नामाबद्दल अधिक माहिती** सांगतात व त्यांची व्याप्ती मर्यादित करतात, त्यांना **विशेषण** म्हणतात.
  उदा. गोड, सुंदर, चांगला, आंबट, कडू, पाच, मोठा, लहान इ.

Maharashtra Pu

क्रियापद :

- जे शब्द **क्रिया दाखवून वाक्याचा अर्थ पूर्ण** करतात, त्यांना **क्रियापद** असे म्हणतात.
  उदा. बसतो, जाईल, आहे, खातो, बसेल इ.

क्रियाविशेषण :

- जे शब्द **क्रियापदाबद्दल अधिक माहिती** सांगतात, त्यांना **क्रियाविशेषण** असे म्हणतात.
  उदा. आज, काल, तिथे, फार, बाहेर, जोरात, वर, खालून इ.

शब्दयोगी अव्यय :

- जे अविकारी शब्द **नामांना किंवा सर्वनामांना जोडून येतात** व वाक्यातील शब्दांचा वाक्यातील इतर शब्दांशी संबंध दाखवितात, त्यांना **शब्दयोगी अव्यय** म्हणतात.
  उदा. झाडाखाली, त्याच्याकरिता, त्यासाठी, डोंगराकडे, पाठीवर इ.

उभयान्वयी अव्यय :

- **दोन शब्द किंवा दोन वाक्ये यांना जोडणाऱ्या** अविकारी शब्दांना **उभयान्वयी अव्यय** असे म्हणतात.
  उदा. व, आणि, परंतु, म्हणून, यास्तव, बाकी इ.

केवलप्रयोगी अव्यय :

- जे अविकारी शब्द आपल्या **मनातील वृत्ती किंवा भावना व्यक्त** करतात, त्यांना **केवलप्रयोगी अव्यय** असे म्हणतात.
  उदा. शाब्बास, अबब, अरेरे, हुश्श.
- वाक्यात येणाऱ्या शब्दांचे हे असे आठ प्रकार आहेत. त्यांनाच शब्दांच्या आठ जाती असेही म्हणतात.
- शब्दांच्या या **आठ जाती म्हणजेच शब्दांची आठ कार्य होय.**

शब्दांच्या रूपात बदल

- आपण एखाद्या शब्दाचा वाक्यात वापर करताना त्यामध्ये काही बदल करतो किंवा कधी-कधी शब्द आहे तसे वापरतो.
- हा शब्दातील **बदल लिंग, वचन, विभक्ती, काळ, अर्थ** यांच्यामुळे होत असतो.
- हा बदल कसा होतो, ते आपण पुढील तक्त्यात पाहू.

शब्दाची जात	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग	अनेकवचन	विभक्ती
नाम	मुलगा	मुलगी	मुलगे	मुलांना
सर्वनाम	तो	ती	ते	त्यांना
विशेषण	चांगला	चांगली	चांगले	चांगल्यांना
क्रियापद	गातो	गाते	गातात	गाण्याने

विकारी शब्द (सव्यय) व अविकारी शब्द (अव्यय) :-

विकारी शब्द (सव्यय) :-

- ज्या शब्दामध्ये लिंग, वचन, विभक्ती अशा विकारामुळे **बदल** होतो त्यांना **'विकारी शब्द'** म्हणतात.
  उदा. नाम
  सर्वनाम
  विशेषण
  क्रियापद
  (वरील तक्त्यात रूप कसे बदलते हे आपण पाहिले आहे.)

अविकारी शब्द (अव्यय) :-

- ज्या शब्दजातीच्या रूपात लिंग, वचन, विभक्ती बदलल्यामुळे कोणताही **बदल होत नाही** त्यांना **'अविकारी शब्द'** म्हणतात.
  उदा. क्रियाविशेषण अव्यय : इथे, तिथे, आज, परवा, तिकडे
  शब्दयोगी अव्यय : साठी, - पुढे, - करीता, - स्तव.
  उभयान्वयी अव्यय : व, आणि, किंवा, परंतु
  केवलप्रयोगी अव्यय : अरेरे!, अबब्!, भले!, इश्श!, बापडा!

कारक :-

- **ज्यांच्यामुळे मुळ शब्दांच्या रूपात बदल होतो (विकार होतो) त्यांना कारक म्हणतात.**
- **मराठीतील कारक - लिंग, वचन, विभक्ती, काळ, अर्थ, पुरुष.**
- मराठीमध्ये या 6 कारकामुळे शब्दाच्या रूपात बदल होतो.

विकारी / सव्यय	अविकारी / अव्यय
• बदल होणे, याला व्याकरणात 'विकार' म्हणतात.	• 'अविकारी' म्हणजे त्यांच्या रूपांत बदल होत नाही. (विकार न होणारे)
• शब्दांच्या चार जातीमध्ये लिंग, वचन किंवा विभक्ती यामुळे बदल होतो. त्यामुळे या चार जाती विकारी आहेत.	• चार जातींमध्ये लिंग, वचन किंवा विभक्ती यामुळे बदल होत नाही. त्यामुळे या चार अविकारी शब्दजाती आहेत.

Maharashtra Publication

• आठपैकी चार शब्दजाती विकारी आहेत. 1) नाम 2) सर्वनाम 3) विशेषण 4) क्रियापद	• पुढील चार शब्दजाती अविकारी आहेत. 1) क्रियाविशेषण अव्यय 2) शब्दयोगी अव्यय 3) उभयान्वयी अव्यय 4) केवलप्रयोगी अव्यय

प्रश्नोत्तरे

प्र. 1. एखाद्या शब्दावरती लिंग, वचन, विभक्तीचा परिणाम होत असेल तर त्याला ..... म्हणतात.
1) उपकार होणे 2) अपकार होणे
3) विकार होणे 4) बदल होणे
(अकोला पोलीस 2024)

प्र. 2. वाक्यात वापरताना शब्दाच्या मूळ स्वरूपात बदल करुन त्या शब्दाचे जे रूप तयार होते त्यास काय म्हणतात?
1) शब्द 2) पद
3) विकृती 4) प्रकृती
(सोलापूर ग्रामीण चालक 2024)

प्र. 3. शब्दांच्या जातीपैकी कोणती जाती विकारी नाही?
1) सर्वनाम 2) क्रियाविशेषण अव्यय
3) विशेषण 4) क्रियापद
(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2024 पिंपरी-चिंचवड पोलीस 2024)

प्र. 4. खालील वाक्य पहा.
अ) दशरथाने कैकयीला दोन वर दिले.
ब) तू त्या राजपुत्राला वर.
क) पक्षी झाडावर बसतो.
ड) वरची खोली लहान आहे.
'वर' हा शब्द विविध अर्थाने वेगवेगळ्या ठिकाणी वापरला आहे. त्याचे निरनिराळ्या ठिकाणी कार्य वरील वाक्यामध्ये अनुक्रमाने काय आहे ते लिहा.
1) नाम, शब्दयोगी अव्यय, क्रियापद, अव्ययसाधित विशेषण
2) नाम, क्रियापद, शब्दयोगी अव्यय, अव्ययसाधित विशेषण
3) नाम, क्रियापद, अव्ययासाधित विशेषण, शब्दयोगी अव्यय
4) वरीलपैकी काहीच नाही.
(रत्नागिरी पोलीस 2024, ठाणे बॅण्डसमन 2024)

प्र. 5. गाळलेला शब्द भरा.
अव्ययालाच ..... म्हणतात.
1) विकारी शब्द 2) पद
3) अविकारी शब्द 4) विकृती
(नांदेड पोलीस 2023)

प्र. 6. 'सुभाष हुशार मुलगा आहे' या वाक्यातील अधोरेखित शब्दाची जात ओळखा.
1) नाम 2) विशेषण
3) क्रियाविशेषण 4) सर्वनाम
(मुंबई SRPF 2021)

प्र. 7. पुढील वाक्यातील अधोरेखित शब्दाची जात ओळखा.
पंकज लांब दोरी आणायला गेला.
पंकज दोरी आणायला लांब गेला.
1) विशेषण, क्रियाविशेषण
2) क्रियाविशेषण, शब्दयोगी अव्यय
3) नाम, नाम
4) नाम, विशेषण
(नागपूर SRPF 2021)

प्र. 8. ज्या शब्दांवर लिंग, वचन, विभक्ती यांचा परिणाम होऊन त्यांच्यात बदल होतो अशा शब्दांना काय म्हणतात?
1) अविकारी 2) विकारी
3) बदलाणारे 4) अचल
(ठाणे पोलीस 2021)

प्र. 9. खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दाची जात ओळखा.
'लांब उडी' या खेळाच्या प्रकारात तन्मय पहिला आला.
1) विशेषण 2) नाम
3) शब्दयोगी अव्यय 4) सर्वनाम
(ठाणे चालक 2024)

प्र. 10. खालीलपैकी कोणता शब्द संयुक्त आहे?
1) फूल 2) बाम
3) साखरपुड्याचे 4) पुस्तक
(सातारा बॅण्डस्मन 2024)

प्र. 11. 'वाल्मीकीने रामायण हा ग्रंथ लिहिला.' या वाक्यातील 'रामायण' या शब्दाची जात ओळखा.
1) कर्ता 2) कर्म
3) सामान्यनाम 4) विशेषनाम
(गोंदिया SRPF 2021)

प्र. 12. खालील पर्यायांपैकी सामान्यनाम कोणते?
1) रस्ता 2) भारत
3) हिमालय 4) गंगा
(नागपूर पोलीस 2021)

प्र. 13. पुढीलपैकी कोणत्या पर्यायातील अधोरेखित शब्द हा नाम आहे.
अ) त्या दृष्टीने बरोबर दावा साधला.
ब) एक म्हातारा माणूस पायरीवर बसला होता.
1) फक्त (अ) मधील
2) फक्त (ब) मधील
3) (अ) व (ब) मधील
4) (अ) व (ब) दोन्ही मधील नाही.
(नागपूर पोलीस 2021)

प्र. 14. सामान्यनामे व विशेषनामे यांना 'आई', ई, की, गिरी, त्व, पण, पणा, वी, वी - यासारखे प्रत्यय लावून ..... नामे तयार करता येतात.
1) भाववाचक 2) समुदायवाचक
3) धर्मवाचक 4) काल्पनिक
(अमरावती ग्रामीण पोलीस 2018)

प्र. 15. 'नव्याची नवलाई साऱ्यांनाच वेड लावते' या वाक्यातील भाववाचक नाम ओळखा.

Maharashtra Publication

1) वेड 2) नवलाई
3) नव्याची 4) लावते

(नागपूर SRPF 2018)

प्र. 16. गटात न बसणारे पद ओळखा.
1) शौर्य 2) मित्र
3) क्रौर्य 4) धैर्य

(जालना SRPF 2018)

प्र. 17. शब्दप्रकार सांगा - आयोग?
1) नाम 2) क्रियाविशेषण अव्यय
3) विशेषण 4) शब्दयोगी अव्यय

(यवतमाळ पोलीस 2017)

प्र. 18. पुढील चार विधानांपैकी एका विधानात विशेषनाम सामान्यनामासारखे वापरले आहे, ते कोणते?
1) त्याच्या बोलण्यात परंतुचा वापर फार होतो.
2) विचारा तुम्हाला काही प्रश्न असेल तर.
3) श्रीमंतांना गर्व असतो.
4) या गावात बरेच नारद आहेत.

(चंद्रपूर पोलीस 2017)

प्र. 19. 'तुरट' या शब्दाची जात ओळखा?
1) नाम 2) विशेषण
3) क्रियाविशेषण 4) उभयान्वयी अव्यय

(लातूर चालक 2023)

प्र. 20. 'साप माझ्या समोरून गेला.' अधोरेखित शब्दाची जात ओळखा.
1) सर्वनाम 2) नाम
3) क्रियापद 4) क्रियाविशेषण

(नागपूर ग्रामीण पोलीस 2018)

प्र. 21. खालीलपैकी विकारी नसलेली शब्दांची जात ओळखा.
1) नाम 2) सर्वनाम
3) क्रियापद 4) क्रियाविशेषण

(परभणी पोलीस 2016)

प्र. 22. या पाटीखाली दडलय काय? अधोरेखित शब्दाची जात ओळखा.
1) क्रियाविशेषण अव्यय 2) उभयान्वयी अव्यय
3) केवलप्रयोगी अव्यय 4) शब्दयोगी अव्यय

(यवतमाळ चालक 2023)

उत्तरे

1 - 3	2 - 2	3 - 2	4 - 2	5 - 3
6 - 2	7 - 1	8 - 2	9 - 2	10 - 3
11 - 4	12 - 1	13 - 3	14 - 1	15 - 2
16 - 2	17 - 1	18 - 4	19 - 2	20 - 4
21 - 4	22 - 4			

❑❑

नोटस्

Maharashtra Publication

6 नाम

नाम

- प्रत्यक्षात असणाऱ्या किंवा कल्पनेने जाणलेल्या वस्तू, प्राणी, ठिकाण, पदार्थ, व्यक्ती यांना किंवा त्यांच्या गुणधर्मांना दिलेली जी नावे असतात, त्यांना व्याकरणात '**नाम**' असे म्हणतात.

उदा. फळा, पुस्तक, गाय, वाघ, अमेरिका, श्रीरामपूर, साखर, पाणी, गणेश, रेश्मा, माधुर्य, धैर्य इ.

वैशिष्ट्ये :–

- नाम ही **विकारी / सव्यय** शब्दजात आहे. त्याला लिंग, वचन, विभक्ती इत्यादीचे विकार होतात व विकार झाल्यावर नामाचे सामान्यरूप होते.
- नामाचे **वर्गीकरण धर्मिवाचक नाम** आणि **धर्मवाचक नाम** असे करण्यात येते, परंतु **नामाचे मुख्य 3 प्रकार** मानण्यात येतात.
  1) **सामान्यनाम**
  2) **विशेषनाम**
  3) **भाववाचक नाम**

हे लक्षात ठेवा.

- कोणत्याही भाषेत **सर्वाधिक वापरली जाणारी शब्दजात** 'नाम' ही आहे.
- नाम हे वाक्यात **कर्ता, कर्म, विधानपूरक** म्हणून कार्य करते.

नामाचे प्रकार :

नाम
- **सिद्ध नाम**
  - **धर्मिवाचक**
    - **सामान्यनाम** उदा. – पर्वत, नदी, माणूस, स्त्री, झाड, वाघ, प्राणी. **(जातीवाचक नाम) (गटवाचक नाम)** उदा. पर्वत
      - **पदार्थवाचक**
      - **समुदायवाचक**
    - **विशेषनाम** उदा. – हिमालय, गंगा, गणेश, आशा. (व्यक्तिवाचक नाम)
  - **धर्मवाचक**
    - **भाववाचक नाम** उदा. – सौंदर्य, गोडवा, माधुर्य, श्रीमंती
- **साधित नाम**
  1. **धातुसाधित नाम** उदा. वागणे, रडू, देणाऱ्याने
  2. **विशेषणसाधित नाम** उदा. शहाण्याला, गरिबांना
  3. **अव्ययसाधित नाम** उदा. वाहवा, छी, थू

सिद्ध नाम

- **जी नामे मूळची असतात.** म्हणजेच दुसऱ्या कोणत्याही शब्दापासून तयार झालेली नसतात, त्यांना '**सिद्ध नाम**' म्हणतात.
- सिद्ध नामाचे धर्मिवाचक व धर्मवाचक नाम असे उपप्रकार पडतात.

धर्मिवाचक

- गुण म्हणजे **धर्म** म्हणून गुण ज्यामध्ये असतो, त्यांना **धर्मिवाचक** नाम म्हणतात.
- कुठलाही गुण स्वतंत्रपणे अस्तित्त्वात नसतो.
- ज्या नामांनी गुण धारण करणाऱ्या प्राण्यांचा किंवा पदार्थांचा किंवा त्यांच्या समुदयांचा बोध होतो, त्या नामांना **धर्मिवाचक नाम** म्हणतात.
- धर्मिवाचक नामाचे 2 **उपप्रकार** आहेत.
  1) **सामान्यनाम**
  2) **विशेषनाम**

सामान्यनाम :

- **एकाच गटातील प्रत्येक वस्तूला समान गुणधर्मामुळे, जे एकच सामान्यपणे नाव दिले जाते, त्याला 'सामान्यनाम' असे म्हणतात.**
  उदा. मुलगा, नदी, वृक्ष, आंबा, वाघ, वडील, मावशी, दात, पाय, हवा, ग्रह इ.
- **सामान्यनामामध्ये पुढीलप्रकारची नामे समाविष्ट आहेत.**

सामान्यनाम

समुदायवाचक नामे	पदार्थवाचक नामे
या नामावरून विशिष्ट समूहाचा बोध होतो. उदा. कळप, वर्ग, सैन्य, घड, समिती इ.	जी नामे संख्येत मोजता येत नाही, तर ते परिमाणामध्ये (किलो, लिटर) मोजावे लागतात. उदा. सोने, तांबे, दूध, कापड इ.

सामान्यनामाची वैशिष्ट्ये :–

- सामान्यनाम हे त्या वस्तूच्या **जातीला दिलेले नाव** आहे. त्यामुळे हे <u>**जातीवाचक**</u> नाम ठरते.
- फक्त सामान्यनामाचे **अनेकवचन होते**.
- सामान्यनाम हे त्या जातीतील सर्व वस्तूंना लागू पडते.

येथे गोंधळू नका

➲ सामान्यनामे एकवचनी तसेच अनेकवचनी सुद्धा असतात. पण सामान्यनामापैकी **समुदायवाचक नामे नेहमी एकवचनातच** असतात.

➲ **पदार्थवाचक नामे देखील नेहमी एकवचनातच** असतात.

➲ समुदायवाचक नामे एकवचनीच असतात, पण जेव्हा **एकापेक्षा जास्त समुदाय** असतात, तेव्हा मात्र त्यांचा वापर **अनेकवचनात** होऊ शकतो.उदा. समिती (ए. व.) – समित्या (अ. व.)

विशेषनाम :

- **ज्या नामाने जातीचा बोध होत नसून त्या जातीतील एका विशिष्ट व्यक्ती, प्राणी किंवा वस्तूचा बोध होतो, त्यास 'विशेषनाम' असे म्हणतात.**
  उदा. रामा, हरी, आशा, हिमालय, गंगा, भारत इ.

विशेषनामाची वैशिष्ट्ये :–

- विशेषनाम हे **व्यक्तीचे अथवा वस्तूचे स्वतःचे नाव** असते.
- विशेषनाम हे **व्यक्तिवाचक** नाम असते.
- विशेषनाम हे एकट्याचे असते.
- विशेषनाम हे **नेहमी एकवचनी** असते. जर, त्याचे अनेकवचन केले तर ते विशेषनाम न राहता सामान्यनाम होते.
  उदा. 1) <u>पाटील</u> काल वाड्यावर नव्हते. (विशेषनाम)
  2) आमच्या वर्गात <u>चार पाटील</u> आहेत. (सामान्यनाम)

हे लक्षात ठेवा.

सामान्यनाम	विशेषनाम
पर्वत	हिमालय, सातपुडा, सह्याद्री, अरवली, निलगिरी, विंध्य, ब्रह्मगिरी इ.
नदी	गंगा, गोदावरी, सिंधू, तापी, नर्मदा इ.
मुलगी	नेहा, तारा, गौरी, आराध्या, स्वरा, श्वेता, प्रियांका, भक्ती, आशा इ.

धर्मवाचक

भाववाचक नामे :

- **ज्या नामामुळे प्राणी किंवा वस्तू यांच्यामध्ये असलेल्या गुण, भाव, धर्म यांचा बोध होतो. त्याला 'भाववाचक नाम' किंवा 'धर्मवाचक नाम' असे म्हणतात.**
  उदा. धैर्य, कीर्ती, चांगुलपणा, वात्सल्य, गुलामगिरी, आनंद इ.
- ज्याला स्पर्श करता येत नाही, चव घेता येत नाही, डोळ्यांनी पाहता येत नाही. अशा कल्पनेने मानलेल्या गुण, अवस्था व

Maharashtra Publication

कृती यांच्या नावांना भाववाचक नामे म्हणतात.

- भाववाचक नामे ही गुण, स्थिती, क्रिया दर्शविणारी नामे असतात.

भाववाचक नाम साधण्याचे प्रकार :–

- सामान्यनामे, विशेषनामे, धातू व विशेषणे यांना – **आई, – ई, – की, – गिरी, – ता, – त्व, – पण, – पणा, – य, – वा** यांसारखे प्रत्यय लावून भाववाचक नामे तयार करता येतात ती पुढीलप्रमाणे,

येथे गोंधळू नका

- **नाम**
  - **धर्मिवाचक**
    - सामान्यनाम – जातीवाचक
    - विशेषनाम – व्यक्तिवाचक
  - **धर्मवाचक** → भाववाचक – गुणबोधक

हे लक्षात ठेवा.

➲ **'विशेषनाम'** व **'भाववाचक नाम'** हे नेहमी **एकवचनी** असतात; परंतु त्यांचे अनेकवचन केल्यास ते विशेषनाम किंवा भाववाचक नाम न राहता त्याचे **सामान्यनाम** होते.

➲ फक्त भाव किंवा गुण दाखविणारीच नामे नाहीत तर **स्थिती आणि कृती दर्शविणारी नामे सुद्धा भाववाचक नामे** असतात.

भाववाचक नामे

गुणदर्शक	स्थितीदर्शक	कृतीदर्शक
उदा. चांगुलपणा	तारूण्य	चोरी
सौंदर्य	वार्धक्य	हास्य
चातुर्य	गरिबी	चपळाई
नैपुण्य	श्रीमंती	शिलाई

वेगवेगळ्या शब्दांना प्रत्यय लागून तयार होणारी भाववाचक नामे :–

प्रत्यय	शब्द	भाववाचक नामे	उदाहरणे
पण	शहाणा	शहाणपण	देवपण, मोठेपण, लहानपण, म्हातारपण
पणा	मोठा	मोठेपणा, शहाणपणा	चांगुलपणा, मूर्खपणा, वेडेपणा, प्रामाणिकपणा
ई	हुशार	हुशारी	गरिबी, गोडी, लबाडी, वकिली, हुशारी, मंदी.
ता	एक	एकता	समता, नम्रता, क्रूरता, विनम्रता, श्रेष्ठता, वीरता, बंधुता
की	पाटील	पाटीलकी	मालकी, आपुलकी, माणुसकी भावकी, शाबासकी, फुशारकी
गिरी	गुलाम	गुलामगिरी	फसवेगिरी, लुच्चेगिरी, दादागिरी, भामटेगिरी
य	सुंदर	सौंदर्य	गांभीर्य, माधुर्य, धैर्य, शौर्य, औदार्य, नावीन्य
त्व	शत्रू	शत्रुत्व	मित्रत्व, प्रौढत्व, जडत्व, प्रभुत्व, नेतृत्व
वा	गोड	गोडवा	गारवा, ओलावा, दुरावा, सुगावा, पुरावा, थकवा
आई	नवल	नवलाई	चपळाई, चतुराई, दिरंगाई, महागाई, दांडगाई.
वी	थोर	थोरवी	पदवी
णावळ	लिहिणे	लिहिणावळ	खानावळ, धुणावळ, दळणावळ

नामांचे विविध उपयोग

- नामाचे विभाजन जरी प्रमुख तीन प्रकारात केले असले, तरी अनेकवेळा ही नामे एकमेकांच्या जागी वापरले जातात. जसे की,
  1) सामान्यनाम – विशेषनाम म्हणून
  2) भाववाचक नाम – विशेषनाम म्हणून
  3) विशेषनाम सामान्यनाम म्हणून

सामान्यनामाचा विशेषनाम म्हणून उपयोग :

- एखाद्या सामान्यनामाचा एखादी विशिष्ट व्यक्ती, स्थळ किंवा वस्तू तसेच प्राणी यांचे **संबोधन करण्यासाठी उपयोग** केल्यास, ते विशेषनाम होते.

उदा. 1) हिराने सर्व कामे पूर्ण केली.
2) शेजारची तारा यंदा बारावी उत्तीर्ण झाली.
3) ती आत्ताच नगरहून आली.
4) आमची बेबी नववीत आहे.
5) लता दररोज अभ्यास करते.
6) पवन काल गावी गेला.

वरील वाक्यात हिरा, तारा, नगर, बेबी ही मूळची सामान्य नामे आहेत.
हिरा – एक रत्न, तारा – नक्षत्र, नगर – कोणतेही शहर, बेबी – छोटे मूल, लता – वेल, पवन – वारा परंतु, वरील वाक्यात ती विशेषनाम म्हणून वापरली आहेत. कारण वरील वाक्यामध्ये विशिष्ट व्यक्तीला दिलेली ती नामे आहेत.

विशेषनामाचा सामान्यनाम म्हणून उपयोग :

- एखाद्या विशेषनामाचा उपयोग दुसऱ्याला **उपमा देण्यासाठी** तसेच विशेषनामाचे कधीही अनेकवचन होत नाही पण, त्याचे **अनेकवचन केल्यास** ते सामान्यनाम होते.

1) आमची बायको म्हणजे त्राटिकाच.
2) आमच्या वर्गात चार पाटील आहेत.
3) आमची बायको म्हणजे लक्ष्मीच.
4) माझ्या ताईने सोळा सोमवारांचे व्रत केले.
5) आम्हाला आजच्या विद्यार्थ्यांत भीम हवेत.

वरील वाक्यात त्राटिका, पाटील, लक्ष्मी, सोमवार, भीम हे मूळचे विशेषनाम आहेत. पण, वाक्यात त्यांचा उपयोग सामान्यनाम म्हणून केला आहे. कारण येथे त्यांचा वापर उपमा देण्यासाठी किंवा अनेकवचनी केला आहे.

भाववाचक नामांचे विशेषनाम म्हणून कार्य :

- भाववाचक नामांचा उपयोग विशिष्ट एका व्यक्तीसाठी केल्यास ती विशेषनामे होतात.

1) विश्वास परीक्षेत प्रथम क्रमांकाने उत्तीर्ण झाला.
2) शांती ही माझी खास मैत्रीण आहे.
3) माधुरी छान स्वयंपाक बनवते.
4) नम्रता कॉलेजला गेली.

वरील वाक्यामधील विश्वास, शांती, माधुरी, नम्रता ही मूळची भाववाचक नामे आहेत. पण, वाक्यात त्यांचा वापर विशेषनाम म्हणून केला आहे, कारण ती एका व्यक्तीला दिलेली नावे आहेत.

अक्षरांचा नामांसारखा वापर :

- कधी कधी वाक्यामध्ये 'एक अक्षर' ही नामाप्रमाणे वापरण्यात येते.

उदा. 1) तिला **'ग'**ची बाधा झाली होती.
2) **'श्री'** च्या मागे **'ग'** येतोच.

साधित नाम

- जी नामे मूळची नसतात म्हणजेच इतर शब्दांपासून बनलेली असतात, अशा नामांना **'साधित नामे'** असे म्हणतात.
- साधित नाम कोणत्या शब्दापासून बनतात यावरून, त्याचे पुढील 3 **प्रकार** पडतात.
  1) विशेषणसाधित नाम
  2) धातुसाधित नाम
  3) अव्ययसाधित नाम

1 विशेषणसाधित नाम

- बऱ्याचदा विशेषणांचा उपयोग नामाप्रमाणे केला जातो. अशा वेळी विशेषणांना नामाप्रमाणे विभक्ती प्रत्यय लागतात. अशा नामांना **'विशेषणसाधित नाम'** म्हणतात.

1) शहाण्याला शब्दांचा मार.
2) श्रीमंतांना गर्व असतो.
3) नकटीच्या लग्नाला सतराशे विघ्न. (नाम)
4) अंधांना मदत करावी.

वरील वाक्यांत शहाणा, श्रीमंत, सुंदर, गरीब, अंध ही मूळची विशेषणे आहेत. पण, इथे ती नामांसारखी वापरली आहेत. म्हणजेच ती वाक्यात विशेषणसाधित नामे आहेत.

Maharashtra Publication

2 अव्ययसाधित नामे

- कधी कधी शब्दाच्या 4 अव्यय जातींचा वाक्यात नाम म्हणून वापर होतो.
  1) शाब्बास आहे तुझी! एवढे काम कसे करतेस!
  2) त्याच्या बोलण्यात परंतु फार येतो.
  3) तुझा आपला जिथे तिथे पण आहेच.
  4) शिवम नापास झाल्यामुळे त्याची छी-थू झाली.
  5) श्रुतिकाचा प्रथम क्रमांक आल्यामुळे तिची वाहवा झाली.
  6) **श्री** पाठोपाठ ग येतो.

  वाहवा, परंतु, छी-थू, पण, शाब्बास ही मूळची अव्यये आहेत. पण, वरील वाक्यांत ती नामाचे कार्य करतात, म्हणून वाक्यात ती अव्ययसाधित नामे आहेत.

3 धातुसाधित नाम

- धातूला प्रत्यय जोडून त्याचा नामासारखा उपयोग केल्यास त्याला '**धातुसाधित नाम**' असे म्हणतात.
  1) पोहणे हा माझा छंद आहे.
  2) त्याचे वागणे मला पटत नाही.
  3) देणाऱ्याने देत जावे, घेणाऱ्याने घेत जावे.

  वरील वाक्यातील पोहणे, वागणे, देणे, घेणे ही नामे अनुक्रमे पोह, वाग, दे, घे या धातूपासून बनलेली नामे आहेत.

प्रश्नोत्तरे

प्र. 1. सामान्यनामाचा प्रकार ओळखा.
1) पुरुष 2) दिल्ली
3) धैर्य 4) गणेश
(सोलापूर SRPF 2021)

प्र. 2. मनुष्य या शब्दाचे भाववाचक नाम कोणते?
1) मानव 2) माणूस
3) मनुष्यत्व 4) मानवी
(पुणे SRPF 2021)

प्र. 3. खालीलपैकी विशेषनामाचा कोणता गट बरोबर आहे?
1) सोने, तांबे, साखर 2) कळप, वर्ग, समिती
3) नाशिक, सह्याद्री, अमेय 4) राक्षस, अप्सरा, देव
(मुंबई कारागृह 2024)

प्र. 4. 'गुरुजींचे वागणे प्रेमळ आहे.' या वाक्यातील धातुसाधित नाम ओळखा.
1) वागणे 2) गुरुजींचे
3) प्रेमळ 4) यापैकी नाही
(लातूर पोलीस 2024)

प्र. 5. 'भालचंद्र नेमाडे' यांनी 'कोसला' ही कादंबरी लिहिली. यातील कोसला या शब्दाची जात ओळखा.
1) विशेषनाम 2) कर्ता
3) कर्म 4) सामान्य ज्ञान
(धुळे पोलीस 2024)

प्र. 6. पुढीलपैकी कोणत्या वाक्यातील अधोरेखित शब्दाची जात 'सामान्यनाम' आहे?
1) वयाच्या बाराव्या वर्षी मी सातवी पास झालो.
2) मानवता हाच खरा धर्म आहे.
3) गावोगावी नारदमुनींची संख्या वाढलेली आहे.
4) 'बोलावणे' आल्याशिवाय जाणार नाही.
(पालघर पोलीस 2024)

प्र. 7. 'वानर झाडावर चढले' अधोरेखित शब्दाची जात ओळखा.
1) भाववाचक 2) विशेषनाम
3) सामान्यनाम 4) धातुसाधित नाम
(बीड पोलीस 2024)

प्र. 8. भाववाचक नामाचा गुणधर्म कोणता?
1) एकवचनी असते
2) अर्थहीन असते
3) सर्वसामान्य गुण / वैशिष्ट्य असते
4) वचन नसते.
(छ. संभाजीनगर शहर पोलीस 2024)

प्र. 9. पुढील शब्दांतून भाववाचक नाम ओळखा.
1) गुलामगिरी 2) बिगार
3) लिहितो 4) लिहिणारा
(छ. संभाजीनगर शहर पोलीस 2024)

प्र. 10. खालीलपैकी कोणता पर्याय चुकीचा आहे?
1) विशेषनाम एकवचनी असते.
2) सामान्यनामाचे अनेकवचन होत नाही.
3) भाववाचक नाम एकवचनी असते.
4) विशेषनामाचे लिंग निश्चित असते.
(नवी मुंबई पोलीस 2024)

प्र. 11. 'चांगल्यांना बक्षीस मिळतं' या वाक्यातील चांगल्यांना या शब्दाची जात खालीलपैकी कोणती आहे?
1) नाम 2) सर्वनाम
3) विशेषण 4) क्रियाविशेषण
(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2024)

प्र. 12. खालीलपैकी कोणते भाववाचक नाम नाही?
1) धैर्य 2) शौर्य
3) सौंदर्य 4) गोदावरी
(मुंबई लोहमार्ग पोलीस 2024)

प्र. 13. 'घोडा' या शब्दाचे सामान्यरूप कोणते?
1) घोड 2) घोडे
3) घोड्याला 4) घोडी
(भंडारा पोलीस 2024)

प्र. 14. 'साखर' या नामाचा प्रकार ओळखा.
1) सामान्यनाम 2) विशेषनाम
3) भाववाचक नाम 4) यापैकी नाही
(अहिल्यानगर चालक 2024)

Maharashtra Publication

प्र. 15. 'नकटीच्या लग्नाला सतराशे विघ्न' अधोरेखित शब्दाची जात कोणती?
1) विशेषण 2) क्रियापद
3) सर्वनाम 4) नाम
(गोंदिया पोलीस 2024)

प्र. 16. 'सर्वांची योग्यता सारखी नसते?' या वाक्यातील 'योग्यता' हे नाम कोणते?
1) सामान्यनाम 2) विशेषनाम
3) भाववाचक नाम 4) यापैकी नाही
(लातूर चालक 2024)

प्र. 17. ..... नामांना वेगळे अस्तित्व नसते.
1) सामान्यनाम 2) विशेषनाम
3) भाववाचक नाम 4) धातूसाधित नाम
(लातूर चालक 2024)

प्र. 18. खालीलपैकी समूहवाचक नाम ओळखा.
1) कापड 2) तांबे
3) माती 4) मोळी
(गडचिरोली चालक 2024)

प्र. 19. भाववाचक नामाबाबत खालीलपैकी चुकीची जोडी शोधा.
1) सुंदर - सौंदर्य 2) नवल - नवेली
3) शूर - शौर्य 4) गंभीर - गांभीर्य
(नागपूर SRPF 2024)

प्र. 20. खालीलपैकी कोणत्या नामांची अनेकवचने होतात?
1) विशेषनाम 2) भाववाचक नाम
3) सामान्यनाम 4) वरीलपैकी सर्व
(रत्नागिरी पोलीस 2024)

प्र. 21. खालीलपैकी कोणता शब्द भाववाचक नाम नाही?
1) धैर्य 2) कीर्ती
3) धाव 4) तांबे
(रत्नागिरी पोलीस 2024)

प्र. 22. खालीलपैकी कोणता शब्द समुदायवाचक नाम नाही?
1) वर्ग 2) कळप
3) घड 4) कापड
(रत्नागिरी पोलीस 2024)

प्र. 23. खालीलपैकी भाववाचक नाम नसलेला शब्द कोणता?
1) मौर्य 2) शौर्य
3) क्रौर्य 4) धैर्य
(पिंपरी-चिंचवड पोलीस 2024)

प्र. 24. खालील शब्दांपैकी भाववाचक नाम नसलेला शब्द ओळखा.
1) वात्सल्य 2) भोळसर
3) गोडवा 4) ओलावा
(कुसडगाव SRPF 2024)

प्र. 25. नागरिक या शब्दाचे भाववाचक नाम काय होईल?
1) नागरिकता 2) नागरिकत्व
3) नागरिकमत्स 4) नागरत्य
(छ. संभाजीनगर ग्रामीण चालक 2024)

प्र. 26. खालीलपैकी भाववाचक नाम ओळखा.
अ) गुलामगिरी ब) ऐश्वर्या
क) श्रीमंती ड) कुंभकर्ण
1) अ व ब 2) अ व क
3) अ, ब, क 4) अ, ब, क,ड
(ठाणे ग्रामीण बॅण्डसमन 2024)

प्र. 27. तुमचा मुलगा कुंभकर्णच दिसतो,या वाक्यातील 'कुंभकर्ण' हे मुळात कोणते नाम आहे.
1) सामान्य नाम 2) विशेष नाम
3) भाववाचक नाम 4) धातू साधित नाम
(पुणे SRPF 2024)

प्र. 28. प्रत्यक्ष असणारे किंवा कल्पनेने जाणवलेल्या वस्तूंना किंवा त्यांच्या गुणधर्मांना दिलेली नावे, त्यांना व्याकरणात ..... असे म्हणतात.
1) नामे 2) विशेषणे
3) विशेष नाम 4) सर्वनाम
(सोलापूर ग्रामीण चालक 2024, पालघर चालक 2023)

प्र. 29. आमच्या वर्गात बरेच नारद आहेत.
1) विशेष नाम 2) सामान्य नाम
3) भाववाचक नाम 4) धातू साधित नाम
(नंदूरबार पोलीस 2024, सातारा पोलीस 2024)

प्र. 30. त्याची छी/थू झाली. अधोरेखित नामांचा प्रकार ओळखा.
1) सामान्यनाम 2) अव्ययसाधित नाम
3) विशेषनाम 4) धर्मिवाचक नाम
(नागपूर ग्रामीण चालक 2024, नागपूर पोलीस 2021)

प्र. 31. कैकयीला दशरथाने दोन वर दिले. अधोरेखित शब्दाची जात ओळखा.
1) नाम 2) क्रियापद
3) सर्वनाम 4) शब्दयोगी अव्यय
(कोल्हापूर पोलीस 2024, भंडारा पोलीस 2023)

प्र. 32. श्रीमंताला गर्व पैशाचा. या वाक्यातील अधोरेखित शब्दाची जात ओळखा.
1) नाम 2) सर्वनाम
3) धातुसाधित नाम 4) विशेषण
(अहिल्यानगर बॅण्डसमन 2024, बीड पोलीस 2016)

प्र. 33. भाववाचक नाम नसलेला शब्द ओळखा.
1) शांती 2) संत 3) प्रेम 4) खंत
(नंदुरबार पोलीस 2024, अमरावती ग्रामीण 2024)

प्र. 34. खालीलपैकी व्याकरण दृष्ट्या बरोबर वाक्य ओळखा.
1) लिंगभेदामुळे नामाच्या रूपात बदल होतो.
2) वचन भेदामुळे नामाचे रूपात बदल होतो.
1) फक्त (1) बरोबर 2) फक्त (2) बरोबर
3) (1) आणि (2) चूक 4) (1) आणि (2) बरोबर
(ठाणे ग्रामीण चालक 2023)

प्र. 35. कोणतेही विशेष नाम ..... असते.
1) अनेकवचनी 2) एक वचनी
3) 1 आणि 2 दोन्ही 4) यापैकी कोणतेही नाही
(सोलापूर शहर चालक 2023)

Maharashtra Publication

प्र. 36. कोणते नाम विशिष्ट व्यक्ती, प्राणी किंवा वस्तूचे स्वतःचे नाव असते.
1) सामान्य नाम 2) विशेष नाम
3) भाववाचक नाम 4) यापैकी नाही
(सोलापूर ग्रामीण चालक 2023)

प्र. 37. खालीलपैकी भाववाचक नाम कोणते?
1) गंगा 2) घड्याळ
3) वात्सल्य 4) यापैकी नाही
(पुणे ग्रामीण चालक 2023)

प्र. 38. खालीलपैकी कोणत्या वाक्यात धातू साधित नाम आलेले आहे?
1) साखरेत गोडी असते
2) हत्तीचे चालणे सावकाश असते
3) हिमालय हा सर्वात उंच पर्वत आहे
4) रामजी काका भारावून गेले
(मीरा-भाईंदर, वसई-विरार पोलीस 2023)

प्र. 39. खालीलपैकी योग्य वाक्य ओळखा.
1) सामान्य नाम हे फक्त व्यक्तिवाचक असते.
2) विशेष नाम हे जातिवाचक असते.
3) विशेष नाम हे व्यक्तिवाचक असते.
4) पदार्थाच्या गुणाबरोबर स्थिती किंवा क्रिया दाखवणाऱ्या नामांना विशेषनाम म्हणतात.
(धुळे पोलीस 2023)

प्र. 40. 'भोळा' या शब्दाचे भाववाचक नाम कोणते?
1) भोळसर 2) भोळेसद
3) भोळेपणा 4) भोळी
(पालघर चालक 2023, पिंपरी-चिंचवड पोलीस 2023)

प्र. 41. महर्षी व्यास यांनी महाभारत हा ग्रंथ लिहिला. यामधील 'महाभारत' या शब्दाची जात ओळखा.
1) कर्ता 2) कर्म
3) शब्दयोगी अव्यय 4) विशेष नाम
(नागपूर ग्रामीण चालक 2023)

प्र. 42. 'आमचा स्वरूप आता बरा आहे.' या वाक्यातील विशेष नाम ओळखा.
1) आता 2) स्वरूप
3) आमचा 4) आहे
(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 43. 'विश्वास चटकन विश्वास ठेवतो' या वाक्यातील अधोरेखित नामाचा प्रकार ओळखा.
1) सामान्य नाम 2) विशेष नाम
3) भाववाचक नाम 4) विशेषण
(नागपूर ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 44. वडिलांनी दादाच्या कामाची वाहवा केली. या वाक्यात एकूण किती नामे आली आहेत?
1) दोन 2) तीन
3) चार 4) एक
(पिंपरी-चिंचवड पोलीस 2023)

प्र. 45. खालीलपैकी गटात न बसणारा शब्दसमूह ओळखा?
1) सामान्य नाम 2) अलंकारिक नाम
3) विशेष नाम 4) भाववाचक नाम
(पुणे ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 46. 'हास्य' हे कोणत्या प्रकारचे नाव आहे?
1) सामान्य नाम 2) विशेष नाम
3) समुदायवाचक नाम 4) भाववाचक नाम
(रत्नागिरी पोलीस 2023)

प्र. 47. खालीलपैकी कोणते भाववाचक नाम नाही?
1) नगर 2) चांगुलपणा
3) गुलामगिरी 4) तारुण्य
(रायगड पोलीस 2023)

प्र. 48. खालीलपैकी कोणता शब्द भाववाचक आहे.
1) गरिबी 2) गरीब
3) गार 4) गोड
(छ. संभाजीनगर ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 49. पुढील विधाने वाचून वाक्यात अधोरेखित नामाचा प्रकार ओळखा.
1) हिराने सर्व कामे पूर्ण केली.
2) सर्व देशमुखांना निरोप सांगा.
3) आनंद कामावर रुजू झाला.
1) विशेषनाम, सामान्यनाम, विशेषनाम
2) सामान्यनाम, विशेषनाम, भाववाचक नाम
3) विशेषनाम, विशेषनाम, भाववाचक नाम
4) विशेषनाम, विशेषनाम, विशेषनाम
(पुणे शहर पोलीस 2023)

प्र. 50. आमचे वडील म्हणजे जमदग्नी आहेत. या वाक्यातील जमदग्नी हे ..... आहे.
1) विशेष नाम 2) शब्दयोगी अव्यय
3) सामान्य नाम 4) विशेषण
(सोलापूर शहर पोलीस 2023)

प्र. 51. 'आनंद कामावर रुजू झाला' वाक्यातील अधोरेखित शब्दाचा नामाचा प्रकार ओळखा.
1) सामान्य नाम 2) विशेष नाम
3) भाववाचक नाम 4) यापैकी नाही
(अकोला पोलीस 2023)

प्र. 52. भाववाचक नाम यास ..... असेही नाव आहे.
1) उद्गारवाचक 2) धर्मवाचक
3) मनवाचक 4) भावनावाचक
(कोल्हापूर SRPF 2021)

प्र. 53. गटात न बसणारा शब्द ओळखा?
1) कडू 2) सुंदर
3) हुशार 4) पोट
(कोल्हापूर बॅण्ड्समन 2019)

प्र. 54. दिलेल्या पर्यायांपैकी नाम नसणारा पर्याय निवडा.
1) समुद्र 2) मासा
3) मीठ 4) खारट

Maharashtra Publication

(अमरावती शहर चालक 2021)

प्र. 55. खालीलपैकी कोणते नाम समुदायवाचक नाही?
1) कळप 2) वर्ग
3) सैन्य 4) नदी
(कोल्हापूर बॅण्ड्समन 2019)

प्र. 56. त्याचे वागणे चांगले नाही. अधोरेखित शब्दाचा प्रकार ओळखा.
1) सामान्यनाम 2) धातुसाधित नाम
3) विशेषनाम 4) वाक्यवाचक नाम
(जळगाव पोलीस 2021)

प्र. 57. खालीलपैकी कोणत्या नामाचे अनेकवचन होत नाही?
1) विशेषनाम 2) सामान्यनाम
3) 1 व 2 दोन्ही 4) यापैकी नाही
(सातारा पोलीस 2021)

प्र. 58. खालील योग्य वाक्य ओळखा.
अ) नाम हा अविकारी शब्द आहे.
ब) एकाच जातीच्या वस्तूंना सामान्यपणे जे नाव दिले जाते त्यास विशेष नाम म्हणतात.
क) जेव्हा एखाद्या वस्तूला विशेष नाव दिले जाते तेव्हा त्याला सामान्य नाम म्हणतात.
ड) गुण, दोष, धर्म इत्यादींचा बोध होतो. त्यास भाववाचक नाम असे म्हणतात.
1) फक्त अ बरोबर 2) फक्त ब व क बरोबर
3) फक्त ड बरोबर 4) फक्त ब व ड बरोबर
(कुसडगाव SRPF 2021)

प्र. 59. पुढीलपैकी सामान्य नाम कोणते?
1) स्वागता 2) मुलगी
3) नलिनी 4) पूजा
(हिंगोली SRPF 2017)

प्र. 60. 'चतुर' या शब्दाचे भाववाचक नाम करा.
1) चतुरत्व 2) चतुरपणे
3) चातुर्य 4) चतकोर
(लातूर पोलीस 2017)

प्र. 61. भाववाचक नामे ही कधी कधी ..... कार्य करतात.
1) सर्वनामाचे 2) क्रियापदाचे
3) विशेषनामाचे 4) धातुसाधितांचे
(चंद्रपूर पोलीस 2017)

प्र. 62. खालील शब्दांपैकी भाववाचक नाम नसलेला शब्द ओळखा.
1) क्रूरता 2) लुच्चा
3) ओलावा 4) नम्रता
(नागपूर ग्रामीण पोलीस 2016)

प्र. 63. अधोरेखित शब्दांची जात ओळखा.
त्याचा राग सर्वांना येतो.
1) सामान्यनाम 2) धातुसाधित नाम
3) विशेषनाम 4) भाववाचक नाम
(छ. संभाजीनगर ग्रामीण पोलीस 2016)

प्र. 64. 'त्याच्या बोलण्यात 'परंतु'चा वापर फार होतो.' या वाक्यात परंतु हा शब्द कोणत्या जातीचा आहे?
1) उभयान्वयी अव्यय 2) विशेषण
3) सर्वनाम 4) नाम
(धुळे पोलीस 2016)

प्र. 65. मराठीत नामाचे मुख्य किती प्रकार पडतात?
1) दोन 2) तीन
3) चार 4) पाच
(नंदुरबार पोलीस 2016)

प्र. 66. आम्हाला आजच्या विद्यार्थ्यांत सुदामा नको भीम हवेत. अधोरेखित शब्दांचा प्रकार सांगा.
1) विशेषनाम 2) भाववाचक नाम
3) सामान्यनाम 4) समूहवाचक नाम
(यवतमाळ पोलीस 2024, पुणे शहर पोलीस 2015)

प्र. 67. विशेषनाम प्रकार ओळखा.
1) मोत्या 2) लेख
3) पुस्तक 4) स्त्रीत्व
(अकोला पोलीस 2016)

प्र. 68. वस्तुच्या अंगाचा गुणधर्म म्हणजे भाव व्यक्त करणाऱ्या नामाला ..... म्हणतात.
1) सामान्यनाम 2) गुणविशेषण
3) विशेषनाम 4) भाववाचक नाम
(जालना पोलीस 2021)

उत्तरे

1 – 1	2 – 3	3 – 3	4 – 1	5 – 1
6 – 3	7 – 3	8 – 3	9 – 1	10 – 2
11 – 1	12 – 4	13 – 3	14 – 1	15 – 4
16 – 3	17 – 3	18 – 4	19 – 2	20 – 3
21 – 4	22 – 4	23 – 1	24 – 2	25 – 2
26 – 2	27 – 2	28 – 1	29 – 2	30 – 2
31 – 1	32 – 1	33 – 2	34 – 4	35 – 2
36 – 2	37 – 3	38 – 2	39 – 3	40 – 3
41 – 4	42 – 2	43 – 3	44 – 3	45 – 2
46 – 4	47 – 1	48 – 1	49 – 1	50 – 3
51 – 2	52 – 2	53 – 4	54 – 4	55 – 4
56 – 2	57 – 1	58 – 3	59 – 2	60 – 3
61 – 3	62 – 2	63 – 4	64 – 4	65 – 2
66 – 3	67 – 1	68 – 4		

Maharashtra Publication

9 विभक्ती व सामान्यरूप

विभक्तीविचार

विभक्ती :

- **'विभक्ती' म्हणजे 'विभाग करणे'.**
- **नामे किंवा सर्वनामे यांचा वाक्यातील क्रियापदाशी किंवा इतर शब्दांशी येणारा संबंध ज्या विकारांनी दाखविला जातो, त्या विकारांना 'विभक्ती' असे म्हणतात.**
- **नाम – सर्वनाम – क्रियापद यांच्या परस्पर संबंधाला 'विभक्ती' म्हणतात.**
- वाक्यातील शब्दांचा संबंध दाखवण्यासाठी नाम किंवा सर्वनाम यांच्या स्वरूपात जो बदल किंवा विकार होतो, त्याला व्याकरणात 'विभक्ती' असे म्हणतात.
- लिंग, वचन, विभक्ती, पुरुष, काळ व अर्थ यामुळे नामाच्या रूपात विकार होतात.
- म्हणजे एकूण विकार 6 आहेत.

विभक्ती प्रत्यय :

- नामाचे किंवा सर्वनामाचे विभक्तीत रूपांतर करताना त्याला जी अक्षरे जोडतात त्यास **विभक्ती प्रत्यय** म्हणतात.
  उदा.1) 'खालच्या साक्षीने आमच्या मांजरीला रस्त्यात मारले.'
- वाक्यात जे शब्द येतात ते जर जसेच्या तसे प्रत्यय न लावता मूळ स्वरूपात आले, तर वाक्याला अर्थ प्राप्त होत नाही.
- वरील वाक्यातील प्रत्यय काढून टाकल्यास खाली, साक्षी, आम्ही, मांजर, रस्ता, मार असे शब्द राहतात. जर ते आहे त्या क्रमाने एकापुढे एक ठेवले, तर वाक्याला काही अर्थ राहात नाही.
- त्यामुळे वाक्यातील शब्दांचा एकमेकाशी संबंध दाखविण्यासाठी नाम किंवा सर्वनाम यांना प्रत्यय असणे गरजेचे आहे.
  या वाक्यात **'च्या, ने, त, ला'** हे **विभक्तीचे प्रत्यय** होत.

वैशिष्ट्ये :–

- विभक्ती प्रत्ययांना **स्वतःचा अर्थ नसतो.**
- विभक्ती प्रत्यय **वाक्यात स्वतंत्र येत नाहीत.**
- विभक्ती प्रत्यय शक्यतो **नाम, सर्वनामांना लागून** येतात, पण **कधी–कधी विशेषण, क्रियापद, क्रियाविशेषण** यांनाही विभक्ती प्रत्यय लागतात.
- विभक्तीचे प्रत्यय लावण्यापूर्वी नामाच्या किंवा सर्वनामाच्या रूपात जो बदल होतो, त्याला **'सामान्यरूप'** असे म्हणतात.
- विभक्ती प्रत्यय हे **'चरम प्रत्यय'** असतात. (चरम प्रत्यय – असे प्रत्यय की ते प्रत्यय लागल्यानंतर पुन्हा त्या शब्दाला दुसरे प्रत्यय लागत नाहीत.)

येथे गोंधळू नका

चरम प्रत्यय व चरमेतर प्रत्यय यातील फरक :–

- **चरम प्रत्यय** :– जे प्रत्यय चरम (शेवटचे) असतात म्हणजेच यानंतर दुसरा कोणताही प्रत्यय पुढे शब्दांना लागत नाही. त्यांना **'चरम प्रत्यय'** म्हणतात.
- **विभक्ती प्रत्यय** व **आख्यात प्रत्यय** हे चरम प्रत्यय आहेत.

  ✻ अपवाद :–
  षष्ठी व **सप्तमी** विभक्तीचे प्रत्यय व सविकरण विभक्ती षष्ठी व सप्तमीचे प्रत्यय लागल्यानंतरही पुढे प्रत्यय लागू शकतात.
- **चरमेतर प्रत्यय :– चरम म्हणजे अंतिम.**
- अगोदर प्रत्यय लागलेला असताना त्याच्यापुढे आणखी प्रत्यय जोडल्यास, अशा जोडलेल्या प्रत्ययांना **'चरमेतर प्रत्यय'** म्हणतात.
  उदा. 1) गुलाम – गुलामगिरी – गुलामगिरीतून
- गुलाम या शब्दाला 'गिरी' प्रत्यय लागला तसेच, परत 'तून' हा विभक्ती प्रत्यय लागून 'गुलामगिरीतून' हा शब्द तयार झाला. म्हणून 'तून' हा चरमेतर प्रत्यय आहे.
  2) श्रीमंत – श्रीमंती – श्रीमंतीचा
  3) गरीब – गरिबी – गरिबिचा

विभक्तीचे प्रकार

- प्रत्येक वाक्यामध्ये क्रियापद हा प्रमुख शब्द असतो.
- नामाचा किंवा नामाचे कार्य करणाऱ्या शब्दाचा क्रियापदाशी किंवा इतर शब्दांशी असणारा संबंध आठ प्रकारचा असतो; म्हणून विभक्तीचे एकंदर आठ प्रकार मानले जातात.

1) प्रथमा	**2) द्वितीया**	**3) तृतीया**	**4) चतुर्थी**
5) पंचमी	**6) षष्ठी**	**7) सप्तमी**	**8) संबोधन**

- यातील पहिल्या सात विभक्तींना संस्कृतातील नावे दिली आहेत. आठवी विभक्ती 'हाक मारण्यासाठी' वापरली जाते. म्हणून त्याला 'अष्टमी' असे न म्हणता 'संबोधन' असे नाव

Maharashtra

समासाचे प्रकार

- **अव्ययीभाव समास**
  - प्रथम पद प्रधान (+)
  - द्वितीय पद गौण (–)
- **तत्पुरुष समास**
  - प्रथम पद गौण (–)
  - द्वितीय पद प्रधान (+)
  - **विभक्ती तत्पुरुष समास**
    1) द्वितीया
    2) तृतीया
    3) चतुर्थी
    4) पंचमी
    5) षष्ठी
    6) सप्तमी
  - **अलुक् तत्पुरुष समास**
  - **उपपद तत्पुरुष समास**
  - **नञ तत्पुरुष समास**
  - **कर्मधारय तत्पुरुष समास**
    - **अ) विशेषणत्वसूचक**
      1) विशेषण पूर्वपद
      2) विशेषण उत्तरपद
      3) विशेषण उभयपद
      4) द्विगू समास
      5) मध्यमपदलोपी समास
    - **ब) उपमासूचक**
      1) उपमान पूर्वपद
      2) उपमान उत्तरपद
      3) रूपक उभयपद
- **द्वंद्व समास**
  - दोन्ही पदे प्रमुख (+, +)
    1) इतरेतर द्वंद्व समास
    2) वैकल्पिक द्वंद्व समास
    3) समाहार द्वंद्व समास
- **बहुव्रीही समास**
  - दोन्ही पदे महत्त्वाची नसून तिसऱ्याच पदाचा बोध होतो.
    1) विभक्ती बहुव्रीही समास
    2) नञ् बहुव्रीही समास
    3) सह बहुव्रीही समास
    4) प्रादि बहुव्रीही समास

1 अव्ययीभाव समास

- ज्या समासातील दोन पदांपैकी **पहिले पद महत्त्वाचे** असून ते अव्यय असते, त्या समासाला **अव्ययीभाव समास** असे म्हणतात.
  - ➲ अव्ययीभाव समास हा वाक्यात आला तर तो क्रियाविशेषणाचे कार्य करतो.
  - ➲ तसेच त्याचा उपसर्ग अव्ययाचे कार्य करतात.
  - ➲ या समासाचे विभाजन पुढील प्रकारे करता येईल.
- अव्ययीभाव समासाची उदाहरणे दोन प्रकारे तयार होतात.
  1) शब्दाला उपसर्ग लागून – संस्कृत व फारशी-अरबी.
  2) मराठी शब्दाची द्विरूक्ती होवून.

अ) संस्कृत उपसर्ग लागलेले शब्द (सामान्य अव्ययीभाव समास)

- **उपसर्ग – आ, प्रति, यथा, वि, नि, यावत्**
- **आ** – आमरण, आजन्म, आकर्ण, आकंट
- **प्रति** – प्रतिदिन, प्रतिमाह, प्रतिवर्ष
- **यथा** – यथान्याय, यथाशक्ती, यथावकाश, यथाशास्त्र, यथाविधी
- **वि** – विनाकारण
- **नि** – निःसंग, निःशंक
- **यावत्** – यावचंद्र दिवाकरौ, भावज्जीव.

ब) फारसी/अरबी (यावनी) उपसर्ग लागलेले शब्द

- **उपसर्ग – बे, बेला, बिन, गैर, हर, दर**
- **हर** – हररोज, हरदिन, हरसाल, हरहाल, हरवक्त, हरघडी
- **दर** – दररोज, दरसाल, दरमहा
- **बे** – बेशक, बेडर, बेइमान, बेशिस्त
- **बिन** – बिनधास्त, बिनधाक, बिनतक्रार, बिनचूक
- **गैर** – गैरशिस्त, गैरहजर

क) मराठीतील शब्दाची द्विरूक्ती होऊन

- मराठीतील शब्दांची द्विरूक्ती झाल्यामुळे तयार होणारी अव्ययभाव. **पानोपानी, वेळोवेळी, घरोघरी, दारोदारी, पावलोपावली, क्षणोक्षणी, दिवसेंदिवस, गावोगाव.**

34 म्हणी

अगं अगं म्हशी, मला कुठे नेशी?	स्वत:ला हवी असलेली गोष्ट, ती दुसऱ्यामुळे करावी लागली असे दाखविणे.
अंगापेक्षा बोंगा जड	प्रत्यक्ष आहे त्या परिस्थितीपेक्षा जास्त मोठेपणा मिरविणे.
अंगावरचे लेणे, जन्मभर देणे	दागिन्यांसाठी कर्ज काढायचे व ते आयुष्यभर फेडायचे.
अचाट खाणे न् मसणात जाणे	वाजवीपेक्षा जास्त जेवण करीत राहिले तर मरण लवकर येते.
अडला हरी गाढवाचे पाय धरी	अडचणीच्या प्रसंगी मूर्ख माणसाची सुद्धा खुशामत करावी लागते.
अडली गाय फटके खाय	अडचणीत सापडलेल्या माणसाला आणखी त्रास दिला जातो.
अंतकाळापेक्षा मध्यान्हकाळ कठीण	मरणाच्या वेदनांपेक्षा भुकेच्या वेदना अत्यंत क्लेशदायी असतात.
अंधारात केले, उजेडात आले.	एखादी गोष्ट कितीही गुप्तपणे केली, तरी ती उघडकीस येतेच.
अंथरुण पाहून पाय पसरावे	आपली ऐपत पाहून वागावे.
अति तेथे माती	कोणत्याही गोष्टीचा अतिरेक हा वाईट असतो.
अनोळख्याला भाकरी द्यावी, पण ओसरी देऊ नये.	अपरिचित माणसाशी फार सलगी करू नये.
अन्न तारी, अन्न मारी	आवश्यक तेवढे खाल्ले तर शरीर सुदृढ बनते. वाजवीपेक्षा जास्त आहार शरीरास अपायकारकाचे असतो.
अन्नछत्री जेवणे नि मिरपूड मागणे	जेवायचे फुकटच, त्यातही श्रीमंतीचे चोचले करायचे.
असंगाशी संग, प्राणांशी गाठ	अयोग्य माणसाची संगत धरल्याने प्रसंगी प्राणही गमावण्याची पाळी येते.
असतील शिते, तर जमतील भुते	जवळ पैसा असेल तोपर्यंत सगळे गोळा होतात.
आजा मेला नातू झाला, घर जीव बरोबर	एखादे नुकसान झाले असता त्याच वेळी दुसरी फायद्याची गोष्ट घडणे
आयजीच्या जिवावर बायजी उदार	दुसऱ्याचा पैसा दान करण्यासाठी खर्च करायचा व स्वत:चा उदारपणा जगाला दाखवायचा.

आकारे रंगती चेष्टा	माणसाच्या बाह्य स्वरूपावरून त्याच्या हातून घडणाऱ्या कार्याचा अंदाज करता येतो.
आखाड्याच्या मैदानात पहिलवानाला किंमत	माणसाला योग्य त्या ठिकाणीचा मान मिळतो किंमत मिळते.
आग सोमेश्वरी नि बंब रामेश्वरी	योग्य माणसाला मदत न करता भलत्याच माणसाला मदत करणे
आडातच नाही तर पोहऱ्यात कोठून येणार?	मुळातच काही नाही, तेथे थोडीशी अपेक्षा करणे चूकच आहे.
आठ पुरभय्ये नि नऊ चौबे	नऊ मुर्खांपेक्षा आठ शहाणे बरे.
आठ हात लाकूड नऊ हात ढलपी	थापेबाजी करणे
आधणातले रडतात नि सुपातले हसतात	आज सुखात असणाऱ्यांना उद्या दु:ख भोगावेच लागते
आंधळी पाण्याला गेली नि घागर फोडून घरी आली.	अक्षम व्यक्तीस काम दिल्यास नुकसान होते.
आंधळ्याची बहिऱ्याशी गाठ	एकमेकांना मदत करू न शकणाऱ्या दोन माणसांची भेट होणे
आधी करावे मगच सांगावे	अगोदर आपले काम निष्ठेने पूर्ण करावे, नंतरच ते इतरांना सांगावे
आधीच मर्कट, तशातही मद्य प्यायला	आधीच विचित्र बुद्धीचा, तशात भलतेच प्रोत्साहन मिळाले, तर त्याच्या चेष्टांना ऊत येतो.
आधी जाते बुद्धी, मग जाते लक्ष्मी	आधी आपले वर्तन बिघडले, त्यामुळे दारिद्र्य येते.
आधी पोटोबा मग विठोबा	आधी स्वार्थ साधावा मग परमार्थाच्या गोष्टी कराव्यात
आपण सुखी तर जग सुखी	आपण आनंदात असलो की सारे जगही आनंदात आहे असे वाटणे
आपण हसे लोकाला आणि घाण आपल्या नाकाला	ज्या दोषांबद्दल लोकांना हसायचे, तोच दोष आपल्यात असणे
आपला तो बाळ्या, दुसऱ्याचे ते कारटे	जे आपले आहे ते चांगले, दुसऱ्याचे आहे ते वाईट अशी प्रवृत्ती

प्र. 46. 'उंटावरचा शहाणा'.....
1) मूर्खासारखा सल्ला देणारा 2) शहाणपण शिकविणारा
3) योग्य सल्ला देणारा 4) मदत करणारा
(जळगाव पोलीस 2021)

प्र. 47. दोन नद्यांमधील जागा....
1) द्वीपकल्प 2) दोआब
3) तिठा 4) जोडनदी
(सातारा पोलीस 2021)

प्र. 48. 'अति तिथे माती.' या म्हणीचा योग्य अर्थ निवडा.
1) थोड्याशा चुकीचा परिणाम वाईटच.
2) नजरचुकीने वाईट गोष्टी घडतात.
3) कोणत्याही गोष्टीचा अतिरेक वाईटच
4) यापैकी कोणताच पर्याय नाही.
(नागपूर SRPF 2021)

प्र. 49. क्षुद्र प्राणी प्रसंगी अचाट कृत्य करून दाखवतो - म्हण ओळखा.
1) टिटवी देखील समुद्र आटवते.
2) कोल्हा काकडीस राजी
3) आयत्या बिळावर नागोबा
4) राईचा पर्वत करणे
(कोल्हापूर SRPF 2021)

प्र. 50. समानार्थी म्हण ओळखा - 'पळसाला पाने तीनच'
1) तीन तेरा नऊ अठरा 2) इकडे आड तिकडे विहीर
3) घरोघरी मातीच्या चुली 4) तेरड्याचा रंग तीन दिवस
(सोलापूर SRPF 2021)

प्र. 51. 'भपका मोठा पण प्रत्यक्ष वागणूक ढोंगीपणाची' या अर्थाची म्हण.
1) ओठात एक पोटात एक
2) नाव मोठे लक्षण खोटे
3) उथळ पाण्याला खळखळाट फार
4) आधीच उल्हास त्यात फाल्गुन मास
(कोल्हापूर SRPF 2021)

प्र. 52. अवेळी पडलेल्या पावसाने शेतकऱ्यांचे प्रचंड नुकसान झाले पण तरीही त्यांनी स्वतःला सावरले कारण, म्हणतात ना.....
1) शेंडी तुटवा पारधी लुटू
2) शिर सलामत तर पगडी पचास
3) पदरी पडले पवित्र झाले
4) वळणाचे पाणी वळणावर जाणार
(पुणे SRPF 2018)

प्र. 53. 'विशी विद्या तिशी धन'....
1) योग्य वेळेत योग्य काम करणे
2) कुठल्याही वेळेत अयोग्य काम करणे
3) सांगेल त्याच वेळेत काम केले तर त्याचा फायदा होतो
4) चुकीच्या मार्गाने केलेले काम वाया जाते
(लातूर पोलीस 2018)

प्र. 54. 'थेंबे थेंबे तळे साचे' ....
1) थेंब थेंब पाणी साठवून तळे तयार होते
2) पावसाचे थेंब थेंब पाणी पडून तळे बनते
3) तळ्यात थेंब साठवितात
4) कोणतीही गोष्ट थोडी थोडी साठविल्याने तिचा मोठा संचय होतो
(ठाणे पोलीस 2017)

प्र. 55. 'केसाने गळा कापणे'...
1) दमबाजी करणे 2) शत्रुत्व निर्माण करणे
3) विश्वासघात करणे 4) ठार मारणे
(धुळे पोलीस 2021)

प्र. 56. 'इकडे आड तिकडे विहीर'.....
1) आपल्या ऐपतीप्रमाणे खर्च करावा
2) कोणत्याही गोष्टीचा अतिरेक वाईटच
3) दोन्हीकडून सारख्याच अडचणीत सापडणे
4) सर्वत्र सारखीच परिस्थिती असणे
(अहिल्यानगर पोलीस 2021)

प्र. 57. 'इंगळास ओळंबे लागणे'.....
1) कर्तृत्वाला डाग लागणे 2) यशस्वी होणे
3) शिस्तभंग करणे 4) आतुरता वाढणे
(छ. संभाजीनगर ग्रामीण पोलीस 2017)

प्र. 58. सव्यापसव्य करणे.
1) फसवणे 2) पळून जाणे
3) प्रस्तावना करणे 4) यातायात करणे
(नागपूर शहर पोलीस 2023)

प्र. 59. ज्याच्यापासून आपला फायदा आहे, त्या व्यक्तीचा त्रास देखील सुखद वाटतो, ...
1) दुभत्या गायीच्या लाथा गोड
2) मेलेल्या म्हशीला मणभर दूध
3) भरवशाच्या म्हशीला टोणगा
4) नावडतीचे मीठ आळणी
(ठाणे शहर पोलीस 2016)

प्र. 60. तळे राखील तो....
1) भाजीपाला पिकविले 2) शेती करेल
3) पाणी चाखील 4) मासेमारी करेल
(पुणे पोलीस 2016)

प्र. 61. 'खायला काळ भुईला भार'.....
1) मूर्ख मनुष्य 2) आळशी मनुष्य
3) उपद्रव कारक 4) निरूपयोगी
(वाशिम पोलीस 2023)

प्र. 62. जे चकाकते ते सोने नसते....
1) गुणवान असल्याचे भासवणारे गुणी असतातच असे नाही
2) सोने नेहमी चकाकते
3) काही काही वस्तू चांगल्या असतात
4) सोने व इतर कुठल्याही वस्तू उपयुक्त नसतात
(बीड पोलीस 2018)

प्र. 63. 'आधीच उल्हास त्यात फाल्गुन मास' या अर्थाशी समानार्थी म्हण ओळखा.
1) आपलेच दात आपलेच ओठ.
2) आधीच तारे त्यात शिरले वारे

Maharashtra Publication

35 वाक्प्रचार

वाक्प्रचार :

अकलेचे तारे तोडणे	– अविचाराने बडबड करणे.
अकांडतांडव करणे	– आरडाओरड करणे.
अंकित करणे	– ताब्यात आणणे/घेणे
अक्कल खर्ची घालणे	– खूप विचार करणे/वेळ वाया घालवणे
अक्कल पुढे धावणे	– बुद्धीचा भलताच उपयोग करणे.
अक्कल विकत घेणे	– अनेक अनुभवांनी शहाणपण येणे.
अंग काढून घेणे	– संबंध तोडणे
अंग चोरणे	– कुचराईने काम करणे
अंग झटकून टाकणे	– नाकबूल होणे
अंग टाकणे	– क्षीण होणे/तब्येत खालावणे
अंग धरणे	– गुटगुटीत होणे
अंग मोडून काम करणे	– अतिशय कष्ट करणे
अंगद शिष्टाई करणे	– मध्यस्थी करणे
अंगाचा तिळपापड होणे	– खूप संताप करणे
अंगाचा भडका उडणे	– संतापाने अंगाची आग आग होणे
अंगाचे कातडे काढून जोडे शिवणे	– एखाद्यासाठी खूप झीज सोसणे/खूप सेवा करणे
अंगात त्राण न राहणे	– शक्ती नाहीशी होणे/खूप थकवा येणे
अंगावर काटा उभा राहणे	– अतिशय भीती वाटणे
अंगावर घेणे	– पत्करणे, स्वीकारणे
अंगावर धावून जाणे	– मारायला धावणे
अंगावरून वारे जाणे	– शरीराचा भाग लुळा होणे
अग्निदिव्य करणे	– फार मोठ्या संकटातून सुटका होणे
अग्निप्रवेश करणे	– स्वत: चितेवर चढून जाळून घेऊन मरणे/सती जाणे
अचंबा वाटणे	– आश्चर्य वाटणे
अटकेपार झेंडे लावणे	– खूप पराक्रम करून विजय मिळविणे
अटीतटीने खेळणे	– चुरशीने खेळणे
असिधाराव्रत करणे	– अतिशय खडतर व्रत करणे
अठराविश्वे दारिद्र्य असणे	– कमालीची गरिबी असणे
अडकित्त्यात धरणे	– अडचणीत सापडविणे/अडचणीत टाकणे
अंत:करण भरून येणे	– अतिशय कळवळा वाटणे
अंतर देणे	– सोडून देणे/त्याग करणे
अंतर्मुख होणे	– स्वत:शी विचार करणे
अतिप्रसंग करणे	– बळजबरी करणे/अयोग्य वर्तन करणे
अत्तराचे दिवे जाळणे	– अविचाराने बेसुमार पैसा खर्च करणे/उधळपट्टी करणे/जीवाची मुंबई करणे
अंथरुण पाहून पाय पसरणे	– आपल्या कमाईच्या आतच खर्च करणे
अंथरुण धरणे	– आजारी पडणे
अदृश्य होणे	– दिसेनासे होणे/नाहीसे होणे
अद्दल घडणे	– शिक्षा मिळणे/धडा शिकणे
अद्दल घडविणे	– शिक्षा करणे.
अध:पात होणे	– परिस्थिती खूप खालावणे
अनुग्रह करणे	– उपदेश करणे
अनुमान करणे	– अंदाज करणे
अन्नत्याग करणे	– उपोषण करणे
अन्नावर तुटून पडणे	– अधाशासारखे भरपूर खाणे
अन्नास जागणे	– उपकाराचे स्मरण ठेवणे
अन्नास मोताद होणे	– उपासमार होणे
अपराध पोटात घेणे	– क्षमा करणे/माफी देणे
अभय देणे	– सुरक्षिततेची हमी देणे
अमावास्या जीवनात येणे	– जीवनात दु:खच दु:ख असणे
अर्वाच्य बोलणे	– वेडेवाकडे बोलणे
अलभ्य लाभ होणे	– मिळण्यास कठीण असा लाभ होणे
अलिप्त राहणे	– एखाद्या गोष्टीपासून लांब राहणे
अल्लाची गाय असणे	– अत्यंत गरीब व निरुपद्रवी वस्तू
अवतार संपणे	– मरण पावणे
अवदसा ओढावणे	– स्वत: होऊन संकटात पडणे

सूर्य मावळतीकडे झुकणे	– सायंकाळ होणे
सूर्यावर थुंकणे	– थोर व्यक्तीची निंदा करणे
सैरावैरा पळत सुटणे	– वाट सापडेल तिकडे पळणे
सोंग करणे	– नक्कल करणे
सोनाराने कान टोचणे	– योग्य व्यक्तीने कानउघाडणी करणे
सोनेरी अक्षरात नोंदणे	– कायमचे करणे
सोन्याचा धूर निघणे	– अतिशय श्रीमंती येणे
स्वर्ग दोन बोटे उरणे	– गर्वाने फुगून जाणे
स्वर्ग हाती येणे	– अतिशय आनंद होणे
स्वर्गास हात पोचणे	– धन्यता वाटणे, अतिशय आनंद होणे
स्वाहा करणे	– दुसऱ्याच्या वस्तूचा अपहार करणे
हट्टास पेटणे	– खूप हट्ट करणे, आग्रह धरून बसणे
हतबल होणे	– धैर्य खचल्याने अंगात शक्ती न उरणे
हत्तीच्या पायी देणे	– ठार मारणे
हत्तीशी टक्कर देणे	– मोठ्याशी वैर धरणे
हाजी हाजी करणे	– खुशामत करणे
हाडांची काडे करणे	– जिवापाड कष्ट करणे
हाडे दिसणे	– खूप अशक्त होणे
हात आकाशाला पोचणे	– फार मोठे कार्य हातून होणे
हात आखडता घेणे	– देण्याचे प्रमाण कमी करणे
हात उगारणे	– मारावयास प्रवृत्त होणे
हात ओला करणे	– लाच देणे
हात कापून देणे	– लेखी करार करून देणे
हातघाईवर येणे	– मारामारीचा प्रसंग येणे
हातचलाखी करणे	– बोलता बोलता फसविणे
हात चालविणे	– जलदगतीने काम करणे
हातचे राखून काम करणे	– कामचुकारपणा करणे
हात चोळीत बसणे	– संधी निघून गेल्याने चरफडत बसणे
हात झटकून मोकळे होणे	– जबाबदारी टाळणे
हात देणे	– मदत करणे
हात धरणे	– बरोबरी करणे
हात धुऊन पाठीस लागणे	– एखाद्याला कायम त्रास देत राहणे

हात पसरणे	– मागणे
हातपाय गाळणे	– धैर्य नाहीसे होणे
हातपाय हलविणे	– काहीतरी उद्योग करीत राहणे
हात पिवळे करणे	– लग्न लावणे
हातभार लावणे	– मदत करणे
हातमिळवणी करणे	– काटकसरीने खर्च करणे
हाताचा पाळणा करून सांभाळणे	– अतिशय काळजीपूर्वक पालन
हातचा मळ असणे	– अत्यंत सोपे काम असणे
हातातोंडाची गाठ पडणे	– दररोज जेमतेम खावयास मिळणे
हातातोंडाशी येणे	– काम पूर्ण होऊन त्याचे फळ समोर दिसू लागणे
हातावर तुरी देणे	– निसटून जाणे
हाती करंवटी येणे	– भीक मागायची पाळी येणे
हाती भोपळा येणे	– पूर्ण अपयश येणे
हाहाकार होणे	– प्रचंड गोंधळ माजणे
हिडीसफिडीस करणे	– तुसडेपणाने वागणे
हिरमुसले होणे	– नाराज होणे
हृदय नाचू लागणे	– अतिशय आनंद होणे
हृदयाचा ठाव घेणे	– मनाला भिडणे
हृदयाचा पाझर फुटणे	– दया येणे
हेका सोडणे	– हट्ट करायचे सोडून देणे
हो ला हो करणे	– दुसरा म्हणेल ते मान्य करणे
होळी करणे	– पूर्ण नाश करणे
क्षिती न बाळगणे	– पर्वा न करणे
ज्ञान पाजळणे	– अर्धवट ज्ञानाच्या बळावर विद्वेतेच्या बढाया मारणे

प्रश्नोत्तरे

प्र. 1. वाक्प्रचाराचा अर्थ ओळखा - " कानामागे टाकणे."

1) दुर्लक्ष करणे 2) सहज ऐकू येणे
3) चाहूल घेणे 4) लक्षपूर्वक ऐकणे

(अहिल्यानगर पोलीस 2024)

प्र. 2. "प्रारंभ करणे" या वाक्प्रचाराच्या विसंगत अर्थाचा वाक्प्रचार ओळखा.

1) पाया घालणे 2) इतिश्री करणे
3) मुहूर्तमेढ रोवणे 4) यापैकी नाही

(लातूर पोलीस 2024)

प्र. 3. महात्मा गांधीजींच्या पवनार आश्रमात खूप लोकांची ये-जा

36 अलंकारिक शब्द

अलंकारिक शब्द

शब्दसमूह	शब्द
आधी जन्मलेला	अग्रज
न बोलणारा	अबोल
ज्याचा थांग (तळ) लागत नाही असे	अथांग
मोजता न येणारे	अगणित
सीमा नाही असे	असीम
वर्णन न करता येण्यासारखा	अवर्णनीय
ज्याला कोणी शत्रू नाही असा	अजातशत्रू
जे साध्य होणार नाही ते	असाध्य
ज्याला कशाचीच उपमा देता येणार नाही असे	अनुपम
थोडक्यात समाधान मानणारा	अल्पसंतुष्ट
अग्नीची पूजा करणारा	अग्निपूजक
विशिष्ट मर्यादा ओलांडून जाण्याची कृती	अतिक्रमण
कोणच्याही पक्षात सामील न होणारा	अपक्ष
काहीही नाश न पावणारे	अविनाशी
पायात काहीही न घालणारा	अनवाणी
स्वत:बद्दल अभिमान बाळगणारा	अभिमानी
कमी वेळ टिकणारा (कमी आयुष्य)	अल्पजीवी
पुष्कळ पाऊस पडणे	अतिवृष्टी
कधीही जिंकला न जाणारा	अजिंक्य
ज्याला अंत नाही असा	अनंत
ज्याला मरण नाही असा	अमर
पाऊस न पडणे	अवर्षण/दुष्काळ
पूर्वी कधीही घडले नाही असे	अपूर्व
दुसऱ्यांचे पाहून त्याच्यासारखेच वागणे	अनुकरण
एखाद्याचे मागून जाणे	अनुगमन
प्रत्यक्ष किंवा समोर नाही असे	अप्रत्यक्ष
दुसऱ्यांच्या म्हणण्यावर लगेच विश्वास ठेवणारा	अल्पकानी
देवाने घेतलेला मनुष्याचा जन्म	अवतार

शब्दसमूह	शब्द
माहिती नसलेला	अज्ञानी
जाणून घेण्यास अशक्य असे	अज्ञेय
ज्याचे हात गुडघ्यापर्यंत लांब आहेत असा	अजानबाहू
वर्तमानपत्रातील संपादकीय मुख्य लेख	अग्रलेख
ज्याचे मूल्य सांगता येत नाही असे	अमूल्य
ज्याचे बरोबर दुसऱ्याची तुलना करता येत नाही	अप्रतिम
इतरांबरोबर बेपर्वाईने वागणारा	अरेरावी
तेज नसलेली अवस्था	अवकळा
न समजण्याजोगं	अगम्य
मालाच्या देवघेवीच्या व्यवहारात मिळणारा मोबदला	अडत
जीवात्मा व परमात्मा ह्यांचे ऐक्य प्रतिपादन करणारे मत	अद्वैत
यज्ञातील मुख्य देता	अध्वर्यु
परिचित नसलेला	अनभिज्ञ
आगाऊ खर्चासाठी दिलेली रक्कम	अनामत
नियमित नसलेले	अनियमित
एकाचवेळी अनेक ठिकाणी लक्ष देणारा	अष्टावधानी
अंग राखून काम करणारा	अंगचोर
खूप उंच उंच असे आकाश	अंतराळ
मुलाला झोप यावी म्हणून म्हणावयाचे गीत	अंगाई गीत
डोळ्यात घालावयाचे काजळ	अंजन
अत्यंत हट्टी पुरुष	अडेलतट्टू
अनेक चांगल्या गुणांनी युक्त	अष्टपैलू
गचांडी देणे, काढून टाकणे	अर्धचंद्र देणे
अतिधनवान व्यक्ती	अनेक कोटीसार
योग्य विचार न करता ठेवलेली श्रद्धा	अंधश्रद्धा
उच्च दर्जाचा	अभिजात
उत्कर्ष, भरभराट	अभिवृद्धी
आश्वासन, खात्री	अमरपट्टा
नको तिथे पांडित्य दाखविणारा	अरण्यपंडित

37 संकीर्ण

समूहदर्शक शब्द :

आंब्याची	अढी
दुर्वांची	जुडी
लाकडाची	मोळी
चोरांची/ दरोडेखोरांची	टोळी
वाद्य वाजविणाऱ्यांचा	वाद्यवृंद
रोपांची	रोपवाटिका
संतांची	मंदियाळी
जहाजांचा	काफिला
पालेभाजीची	गड्डी/जुडी
सैनिकांची	फलटण/तुकडी
द्राक्षांचा	घड/घोस
फुलझाडांचा	ताटवा
बांबूचे	बेट/बन
वेळूचे	बन
मातीचा	ढिगारा
पोत्यांची	थप्पी
नावांची	यादी
फुलांचा	गुच्छ
माणसांचा	जमाव/ घोळका
लमाणांचा	तांडा
ताऱ्यांचा	पुंजका
पक्ष्यांचा	थवा
साधूंचा	जथा
गुरांचे	खिल्लार
प्रश्नपत्रिकांचा	संच
महिलांचे	मंडळ
उतारूंची / प्रवाशांची	झुंबड

आंब्याची झाडांची	आमराई
किल्ल्यांचा	जुडगा
करचंदांची	जाळी
हत्तीचा / गुरांचा	कळप
केळीचा/ द्राक्षांचा	घड/लोंगर
केसांचा	पुंजका
केसांची	बट/जटा
उंटांचा	तांडा
केवड्याचे	बन
गवताची	पेंढी/गंजी
उसाची	मोळी
खेळाडूंचा	संघ
उपकरणांचा / पाठ्यपुस्तकांचा	संच
कार्यकर्त्यांची	संघटना
गुलाबाचा	ताटवा
घरांची	चाळ
विमानांचा	ताफा
मडक्यांची	उतरंड
पोळ्यांची	चवड
वारकऱ्यांची	दिंडी
नाणी/पैशांची	चळत
धान्याची	रास
नोटांची	थप्पी
कलिंगडांचा / नारळाचा	ढीग
वह्या/पुस्तके	गठ्ठा
मुंग्यांची	रांग

प्रश्नोत्तरे

प्र. 1. म्हशीचा खालीलपैकी ध्वनीदर्शक शब्द कोणता?

1) रेकणे 2) हंबरणे
3) खिंकाळणे 4) चित्कारणे

(मुंबई चालक 2024)

प्र. 2. अयोग्य जोडी ओळखा.

1) पोत्यांची - थप्पी 2) नाण्यांची - चवड
3) भाकरीची - रास 4) हरणांचा - कळप

(यवतमाळ पोलीस 2024)

प्र. 3. खाली दिलेल्या समूहदर्शक शब्दांच्या जोड्या जुळवा.

'अ'	'ब'
अ) मडके	1) संघ

ब) खेळाडू 2) चळत
क) विद्यार्थी 3) उतरंड
ड) नाणी 4) घोळका

	अ	ब	क	ड
1)	3	4	1	2
2)	3	1	4	2
3)	3	2	4	1
4)	4	3	1	2

(वाशिम पोलीस 2024)

प्र. 4. खेळाडूंचा संघ, तसा साधूंचा काय?
1) घोळका 2) जथा
3) मंडळ 4) संघ
(जालना चालक 2024)

प्र. 5. जसे कोल्ह्याची कोल्हेकुई, तसा मुंग्यांचा ...
1) गुंजारव 2) कलरव
3) घळघळ 4) भळभळ
(रायगड पोलीस 2024)

प्र. 6. उंटाचा खालीलपैकी काय असतो?
1) संघ 2) काफीला
3) जमाव 4) तांडा
(जालना पोलीस 2024)

प्र. 7. किल्ल्यांचा जुडगा तसा केळ्यांचा -
1) घोस 2) लोंगर
3) ढीग 4) झुबका
(यवतमाळ पोलीस 2024)

प्र. 8. 'गाथण' असते.....
1) काजूंची 2) केळ्यांची
3) सुपारीची 4) नारळांची
(मुंबई SRPF 2024)

प्र. 9. जहाज : काफिला : : उंट : ?
1) कारवा 2) तांडा
3) कळप 4) थवा
(धुळे पोलीस 2023)

प्र. 10. खालीलपैकी योग्य जोडी कोणती?
1) फुलझाडांचा - ताटवा 2) द्राक्षांचा - कळप
3) पक्ष्यांचा - घोस 4) हरणांचा - थवा
(चंद्रपूर चालक 2023)

प्र. 11. अयोग्य शब्द ओळखा?
1) पोत्यांची - थप्पी 2) नाण्यांची - चवड
3) भाकरींची - रास 4) हरणांचा - कळप
(हिंगोली पोलीस 2023)

प्र. 12. चांदण्या रात्रीचा पंधरवडा
1) चंद्रपक्ष 2) कृष्णपक्ष
3) प्रतिपक्ष 4) शुक्लपक्ष
(बीड पोलीस 2016)

प्र. 13. 'चळत' असते .....
1) पोत्यांची 2) केसांची
3) धान्याची 4) नाण्यांची
(नांदेड पोलीस 2016)

प्र. 14. पिकत घातलेल्या आंब्यांची ..... असते.
1) थप्पी 2) अढी
3) पुंजका 4) गाथण
(जळगाव पोलीस 2016)

प्र. 15. महाराष्ट्रातील ..... या प्रसिद्ध कवींना कुसुमाग्रज म्हणून ओळखले जाते.
1) भा. रा. तांबे 2) मंगेश पाडगावकर
3) वि. वा. शिरवाडकर 4) नां. धों. महानोर
(जळगाव पोलीस 2024)

प्र. 16. मराठीतील पहिला चित्रपट कोणता?
1) सामना 2) पिंजरा
3) राजा हरिश्चंद्र 4) श्यामची आई
(जळगाव पोलीस 2024)

प्र. 17. "नटसम्राट" या पुस्तकाचे लेखक कोण आहेत?
1) नाना पाटेकर 2) वा. ना. दांडेकर
3) गोविंदाग्रज 4) वि. वा. शिरवाडकर
(अमरावती शहर पोलीस 2024)

प्र. 18. "फू बाई फू" हे आत्मचरित्र कोणाचे आहे?
1) विठ्ठल उमप 2) यदुनाथ थत्ते
3) अच्युत गोडबोले 4) वसंत जोशी
(पालघर पोलीस 2024)

प्र. 19. माझा मऱ्हाठीची बोलू कवतिके परी अमृतातेही पैजेसी जिंके ।
ऐसी अक्षरेची रसिके मेळवीन ॥
या शब्दांमध्ये मराठी भाषेचा गौरव कोणी केला आहे?
1) संत ज्ञानेश्वर 2) संत तुकाराम
3) संत नामदेव 4) संत रामदास
(वर्धा पोलीस 2024)

प्र. 20. "आम्ही घरी धन शब्दांचीच रत्ने ।
शब्दांचीच शस्त्रे यत्न करू ॥
शब्दचि आमुच्या जीवाचे जीवन ।
शब्दघन वाटू जन लोकां ॥"
1) संत ज्ञानेश्वर 2) संत नामदेव
3) संत तुकाराम 4) संत रामदास
(वर्धा पोलीस 2024)

प्र. 21. "नाथ हा माझा" हे आत्मचरित्रपर पुस्तक कोणत्या मराठी अभिनेत्याच्या आयुष्य वर्णनावर त्याच्या पत्नीने लिहिलेले आहे?
1) लक्ष्मीकांत बेर्डे 2) रवींद्र महाजनी
3) सचिन पिळगावकर 4) काशीनाथ घाणेकर
(वर्धा पोलीस 2024)

प्र. 22. "ग्रामगीता" या ग्रंथाचे लेखक कोण आहेत?
1) संत गाडगे महाराज 2) संत तुकडोजी महाराज
3) संत तुकाराम 4) संत चोखामेळा
(छ. संभाजीनगर शहर पोलीस 2024)

प्र. 23. खालीलपैकी काव्यग्रंथ व कवीची अयोग्य जोडी ओळखा.
1) केकावली - मोरोपंत

MaharashtraPublication

2) ज्वाला आणि फुले - बाबा आमटे
3) भावार्थदीपिका - वामन पंडित
4) अभंगगाथा - संत तुकाराम

(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2024)

प्र. 24. खालीलपैकी 'लीळाचरित्र' हे साहित्य कोणी लिहिले आहे?
1) मुकुंदराज 2) रामदास स्वामी
3) म्हाइंभट 4) संत तुकाराम

(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2024)

प्र. 25. मराठी भाषेतील पहिली सामाजिक कादंबरी 'यमुना पर्यटन' कोणी लिहिली?
1) कृष्णशास्त्री चिपळूणकर 2) बाबा पद्मजी
3) ह. ना. आपटे 4) विष्णूबुवा ब्रह्मचारी

(मुंबई लोहमार्ग पोलीस 2024)

प्र. 26. "मराठी व्याकरणाचे पाणिनी" असे कोणास म्हटले जाते?
1) म. गो. रानडे 2) शि. म. परांजपे
3) विष्णुशास्त्री चिपळूणकर 4) दादोबा पांडुरंग तर्खडकर

(मुंबई लोहमार्ग पोलीस 2024)

प्र. 27. "बनगरवाडी" या कादंबरीचे लेखक कोण आहेत?
1) व्यंकटेश माडगूळकर 2) ग. दि. माडगूळकर
3) यशवंतराव चव्हाण 4) आनंद यादव

(भंडारा पोलीस 2024)

प्र. 28. मराठी नवकाव्याचे प्रणेते खालीलपैकी कोणास म्हणतात?
1) आ. आ. देशपांडे 2) बा. सी. मर्ढेकर
3) वि. वा. शिरवाडकर 4) बालकवी

(पुणे लोहमार्ग चालक 2024)

प्र. 29. 'कृष्णाकाठ' हे आत्मचरित्र कोणाचे ?
1) यशवंतराव चव्हाण 2) वि. स. खांडेकर
3) प्र. के. अत्रे 4) विंदा करंदीकर

(पुणे लोहमार्ग चालक 2024)

प्र. 30. 'गोष्ट पैश्यापाण्याची' हे प्रसिद्ध मराठी पुस्तक कोणी लिहिले आहे?
1) वसंत कुलकर्णी 2) प्रफुल्ल वानखेडे
3) रचना रानडे 4) विश्वास पाटील

(सोलापूर ग्रामीण पोलीस 2024)

प्र. 31. कवी यशवंत यांचे पूर्ण नाव काय?
1) नरहर चिंतामण केळकर 2) आत्माराम रावजी देशपांडे
3) भालजी पेंढारकर 4) यशवंत दिनकर पेंढारकर

(नांदेड पोलीस 2024)

प्र. 32. 'बलुतं' या पुस्तकाचे लेखक कोण?
1) लक्ष्मण माने 2) दया पवार
3) लक्ष्मण गायकवाड 4) विश्वास पाटील

(नवी मुंबई SRPF 2024)

प्र. 33. क्रौंचवध कादंबरीचे लेखक कोण?
1) दया पवार 2) भालचंद्र नेमाडे
3) वि. स. खांडेकर 4) बालकवी

(मुंबई SRPF 2024)

प्र. 34. पु. ल. देशपांडे यांची पुस्तके खालीलपैकी कोणती आहेत?
1) व्यक्ती आणि वल्ली, अमृतवेल, बटाट्याची चाळ
2) व्यक्ती आणि वल्ली, बटाट्याची चाळ, गोळाबेरीज
3) बटाट्याची चाळ, गोळा बेरीज, पहिले प्रेम
4) गोळाबेरीज, गणगोत, दोन मने

(सिंधुदुर्ग चालक 2024)

प्र. 35. 'रणांगण' हे साहित्य कोणाचे आहे?
1) डॉ. नरेंद्र जाधव 2) लक्ष्मण माने
3) विश्राम बेडेकर 4) यापैकी नाही

(सातारा बॅण्ड्समन 2024)

प्र. 36. 'अनिल' या नावाने प्रसिद्ध असणाऱ्या कवीचे पूर्ण नाव काय आहे?
1) आत्माराम रावजी देशपांडे 2) सौदागर नागनाथ गोरे
3) हरिहर गुरुनाथ कुलकर्णी 4) दासोपंत दिगंबर देशपांडे

(यवतमाळ चालक 2024)

प्र. 37. 'कऱ्हेचे पाणी' हे आत्मचरित्र कुणाचे?
1) बाबा कदम 2) प्र. के. अत्रे
3) ना. सि. फडके 4) वि. स. खांडेकर

(सोलापूर SRPF 2024)

प्र. 38. मराठी भाषा दिन कधी साजरा केला जातो?
1) 10 डिसेंबर 2) 27 फेब्रुवारी
3) 15 सप्टेंबर 4) 25 जून

(छ. संभाजीनगर चालक 2024, जळगाव पोलीस 2024)

प्र. 39. 'मृत्युंजय' या कादंबरीचे लेखक कोण?
1) शिवाजी सावंत 2) बाबासाहेब पुरंदरे
3) विश्वास पाटील 4) जयसिंगराव पवार

(छ. संभाजीनगर ग्रामीण चालक 2024)

प्र. 40. बालकवी यांचे पूर्ण नाव काय?
1) त्र्यंबक बापूजी ठोंबरे
2) त्र्यंबकराव साहेब शिरवाडकर
3) माणिक सिताराम गोडघाटे
4) यशवंत दिनकर पेंढारकर

(नाशिक ग्रामीण चालक 2023)

प्र. 41. रामायण - वाल्मिकी, महाभारत - ?
1) अर्जुन 2) श्रीकृष्ण
3) कालिदास 4) व्यास मुनी

(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2023)

प्र. 42. 'भारुड' हा काव्यप्रकार कोणामुळे ओळखला जातो?
1) संत एकनाथ 2) संत ज्ञानेश्वर
3) संत तुकाराम 4) संत तुकडोजी

(वाशिम चालक 2023, लातूर चालक 2023)

प्र. 43. अभंगाचे रचनाकार कोण आहेत?
1) संत नामदेव 2) संत तुकाराम
3) संत मुक्ताबाई 4) संत ज्ञानेश्वर

(भंडारा चालक 2023)

प्र. 44. अयोग्य जोडी ओळखा.
1) विष्णू वामन शिरवाडकर - कुसुमाग्रज
2) राम गणेश गडकरी - गोविंदाग्रज

Maharashtra Publication

3) प्रल्हाद केशव अत्रे - केशवसुत
4) काशिनाथ हरी मोडक - माधवानुज

(भंडारा चालक 2023)

प्र. 45. ज्वाला आणि फुले हा कवितासंग्रह कोणाचा आहे?
1) बाबा आमटे 2) विंदा करंदीकर
3) कुसुमाग्रज 4) केशवसुत

(लातूर चालक 2023)

प्र. 46. 'काळ्या मातीत मातीत,तिफण चालते.....' हे गीत कोणी लिहिले आहे.
1) विठ्ठल वाघ 2) संत बहिणाबाई
3) शांता शेळके 4) केशवसूत

(नाशिक ग्रामीण 2023)

प्र. 47. 'कवी ग्रेस' यांचे पूर्ण नाव काय?
1) माणिक गोडघाटे
2) दिनकर गंगाराम केळकर
3) यशवंत दिनकर पेंढारकर
4) हरिहर गुरुनाथ कुलकर्णी

प्र. 48. खालीलपैकी कुसुमाग्रज यांनी लिहिलेला ग्रंथ किंवा काव्य किंवा नाटक किंवा पुस्तक कोणते?
1) वाग्वैजयंती 2) विशाखा
3) झेंडूची फुले 4) तुतारी

(कोल्हापूर पोलीस 2023)

प्र. 49. खालीलपैकी 'गारंबीचा बापू' या कादंबरीचे लेखक कोण?
1) रा. चिं. ढेरे 2) श्री. म. माटे
3) श्री. ना. पेंडसे 4) पु. ल. देशपांडे

(वर्धा पोलीस 2023)

प्र. 50. 'आई खरंच काय आहे, लंगड्याचा पाय असते, वासराची गाय असते, दुधावरची साय असते, लेकराची माय असते, आई असते जन्माची शिदोरी, सरतही नाही आणि उरतही नाही.' या काव्यपंक्ती कोणत्या कवीने लिहिलेल्या आहेत?
1) बहिणाबाई चौधरी 2) इंदिरा संत
3) मंगेश पाडगावकर 4) फकीरराव मुंजाजी शिंदे

(वर्धा पोलीस 2023)

प्र. 51. 'खानदेशाची कवयित्री' म्हणून कोणाला ओळखले जाते?
1) बहिणाबाई चौधरी 2) इंदिरा संत
3) पद्मा गोळे 4) शांता शेळके

(बुलढाणा पोलीस 2023)

प्र. 52. डॉ. नरेंद्र दामोदर जाधव यांचे आत्मकथन कोणते?
1) आमचा बाप अन् आम्ही 2) इडली आर्किड आणि मी
3) कऱ्हेचे पाणी 4) रानपालखी

(मुंबई लोहमार्ग पोलीस 2023)

प्र. 53. तो मी नव्हेच, ब्रह्मचारी, मोरूची मावशी या नाटकांचे नाटककार कोण?
1) प्र. के. अत्रे 2) रा. ग. गडकरी
3) पु. ल. देशपांडे 4) वि. वा. शिरवाडकर

(नवी मुंबई पोलीस 2023)

प्र. 54. 'झोंबी' या पुस्तकाचे लेखक कोण आहेत?
1) प्रकाश आमटे 2) पु. ल. देशपांडे
3) आनंद यादव 4) लक्ष्मण माने

(भंडारा पोलीस 2023)

प्र. 55. चुकीची जोडी निवडा.
1) नटसम्राट - वि. वा. शिरवाडकर
2) एकच प्याला - केशवसूत
3) शारदा - गोविंद बल्लाळ देवल
4) अभंग गाथा - तुकाराम महाराज

(कोल्हापूर SRPF 2021)

उत्तरे

1 – 1	2 – 3	3 – 2	4 – 2	5 – 1
6 – 4	7 – 2	8 – 1	9 – 2	10 – 1
11 – 3	12 – 4	13 – 4	14 – 2	15 – 3
16 – 3	17 – 4	18 – 1	19 – 1	20 – 3
21 – 4	22 – 2	23 – 3	24 – 3	25 –2
26 – 4	27 – 1	28 – 2	29 – 1	30 – 2
31 – 4	32 – 2	33 – 3	34 – 2	35 – 3
36 – 1	37 – 2	38 – 2	39 – 1	40 – 1
41 – 4	42 – 1	43 – 2	44 – 3	45 – 1
46 – 1	47 – 1	48 – 2	49 – 3	50 – 4
51 – 1	52 – 1	53 – 1	54 – 3	55 – 2

❑❑

Maharashtra P

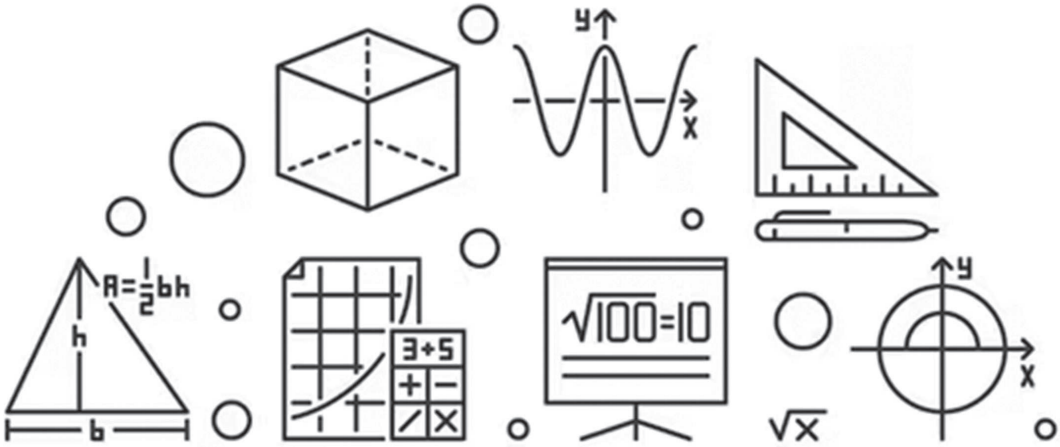

3 गणित

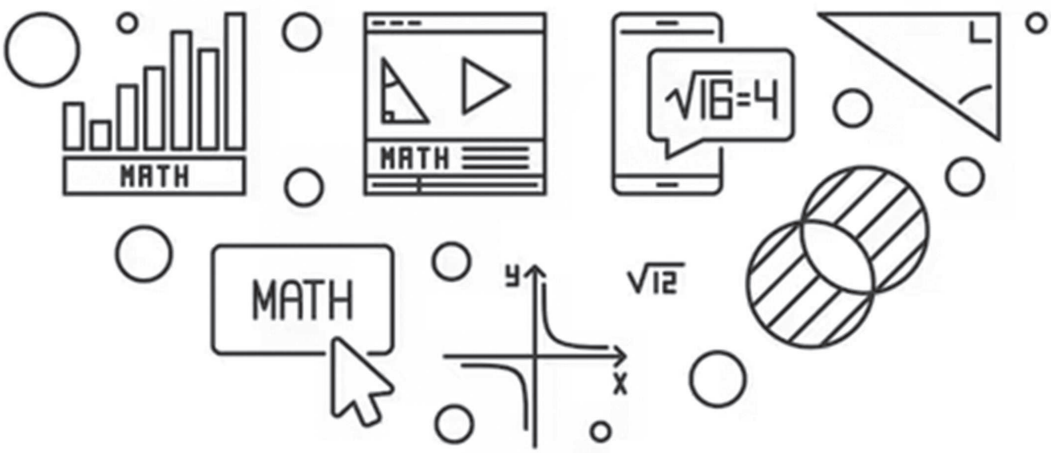

⏭ साधारणपणे 20-22 प्रश्न येतात.
⏭ कोणत्या विषयाचे किती प्रश्न टाकायचे, याबद्दल पोलीस प्रमुख ठरवतात.
⏭ एखाद्या ठिकाणी मागील वर्षी गणितावर 10 प्रश्न होते; म्हणून यावर्षी सुद्धा तेवढेच असतील असे नाही.
⏭ गणित व बुद्धिमत्ता यातील काही प्रकरणे एकमेकांशी जोडलेले असतात. काही प्रश्नांमध्ये 2 ते 3 पद्धती/सूत्रे वापरावी लागतात. त्यामुळे सराव खूप महत्वाचा आहे.
⏭ हा विषय शिकताना अधिकाधिक सराव म्हणजे प्रश्न सोडवणे महत्वाचे आहे. अचूक व जलद ही संकल्पना येथे लागू होते.
⏭ गरज नसताना उगाचच **short cut** पद्धतीने गणिते सोडवू नका.
⏭ प्रश्नपत्रिका सोडवतांना सोपे गणिते आधी सोडवा. सलग प्रश्न घेतले नाही तरी चालते.

1 संख्या

- पोलीस भरतीचा आवडता टॉपिक, कारण कधी-कधी तीन-चार प्रश्न याच टॉपिकवर असतात.
- या प्रकरणातील काही बेसिक संकल्पना तोंड पाठ असणे आवश्यक आहे.
- खूप बेसिक टॉपिक आहे. कारण गणित या विषयाची सुरुवात संख्या या प्रकरणापासून होते.
- म्हणून हे प्रकरण अभ्यासणे खूप महत्त्वाचे आहे.
- या प्रकरणाचा अभ्यास व्यवस्थित करणे गरजेचे आहे, कारण याच प्रकरणावर सर्व गणितिय संकल्पना आधारित आहेत.
- काही बेसिक संकल्पना पण महत्त्वाच्या आहेत. त्यावर थेट प्रश्नही विचारला जातो.

मूलभूत संकल्पना

1) नैसर्गिक संख्या

- रोजच्या व्यवहारात आपण ज्या संख्याचा वापर करतो.
  उदा. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, ... अनंत

2) पूर्ण संख्या

- शून्य आणि सर्व नैसर्गिक संख्या मिळून तयार होणारा संख्या समूह होय.
  उदा. 0, 1, 2, 3, 4, ... अनंत

3) पूर्णांक संख्या

- सर्व धन संख्या, ऋण संख्या व शून्य मिळून संख्याचा जो समूह तयार होतो.
  उदा. अनंत... −3, −2, −1, 0, 1, 2, 3, ... अनंत
- −1 ही सर्वांत मोठी ऋण संख्या आहे.
- 1 ही सर्वांत लहान धन संख्या आहे.
- 0 ही संख्या धनही नाही व ऋणही नाही.

4) अपूर्णांक संख्या

- ज्या संख्यांची किंमत पूर्णांकात येत नाही अशा संख्यांना अपूर्णांक संख्या म्हणतात.
  उदा. $\frac{3}{8}$, $\frac{12}{5}$, $\frac{2}{1}$
- $\frac{8}{4} = 2$, 4 ने 8 ला पूर्ण भाग जातो म्हणून 2 ही पूर्णांक संख्या आहे. अपूर्णांक नाही.

5) सम संख्या

- ज्या संख्येला 2 ने निःशेष भाग जातो. किंवा ज्या संख्येच्या एकक स्थानी 0, 2, 4, 6 यांपैकी एखादा अंक असतो.
  उदा. 2, 4, 32, 56, 94

6) विषम संख्या

- ज्या संख्येला 2 ने निःशेष भाग जात नाही, किंवा ज्या संख्येच्या एकक स्थानी 1, 3, 5, 7, 9 यापैकी एखादा अंक असतो.
  उदा. 3, 9, 11, 15, 17
- सर्वांत लहान विषम संख्या = 1
- सर्वांत मोठी विषम संख्या = (सांगता येणार नाही)
- दोन क्रमवार विषम संख्येतील फरक = 2
- 1 ते 100 पर्यंत एकूण विषम संख्या = 50
- 1 ते 100 पर्यंत एकूण सम संख्या = 50

7) मूळ संख्या

- ज्या संख्येला फक्त 1 ने आणि त्याच संख्येने भाग जातो व दुसऱ्या कोणत्याही संख्येने भाग जात नाही.
  उदा. 2, 3, 11...
  1-100 पर्यंतच्या एकूण मूळ संख्या = 25

गट	मूळ संख्या
1 - 10	2, 3, 5, 7
11 - 20	11, 13, 17, 19
21 - 30	23, 29
31 - 40	31, 37
41 - 50	41, 43, 47
51 - 60	53, 59
61 - 70	61, 67
71 - 80	71, 73, 79
81 - 90	83, 89
91 - 100	97

1) 16 2) 128 3) 240 4) 512

(पालघर पोलीस 2024)

42) तीन अंकी मोठ्यात मोठी मूळ संख्या व दोन अंकी लहानात लहान मूळ संख्या यांच्या बेरजेत कोणत्या संख्येचा वर्ग मिळवल्यास 32 या संख्येचा वर्ग मिळेल?

1) 2 2) 3 3) 4 4) 6

(मीरा-भाईंदर शहर पोलीस 2024)

43) खालीलपैकी सर्वात लहान तीन अंकी मूळ संख्या कोणती?

1) 113 2) 107 3) 109 4) 101

(मुंबई कारागृह पोलीस 2024)

44) एका दोन अंकी संख्येतील अंकाची बेरीज 11 आहे. त्या संख्येतील अंकांची अदलाबदल करून येणारी संख्या मूळ संख्येपेक्षा लहान आहे. तर मूळ संख्या कोणती?

1) 92 2) 67 3) 44 4) 77

(मुंबई SRPF 2024)

45) दोन संख्यांचा गुणाकार 30 आहे. त्यांच्या वर्गाची बेरीज 61 आहे, तर त्या दोन संख्यांची बेरीज किती?

1) 13 2) 9 3) 11 4) 21

(कोल्हापूर पोलीस 2024)

46) संख्याच्या बाबतीत पुढील विधानाचे अवलोकन करावे.

1) सर्वात लहान पूर्ण संख्या 0 आहे.
2) 0 ही नैसर्गिक संख्या नाही.
3) 1 ही सर्वात लहान मूळ संख्या आहे.
4) 1 ही संयुक्त संख्या नाही.
5) सर्वात लहान संयुक्त संख्या 3 आहे.

यावरून पुढील योग्य पर्याय निवडा.

1) 1, 2 व 4 बरोबर 2) 2, 3 व 5 बरोबर
3) 1, 3 व 5 बरोबर 4) 1 ते 5 सर्व बरोबर

47) $\frac{5}{9}$ च्या $\frac{1}{36}$ च्या $\frac{36}{10}$ मध्ये किती मिळवावे म्हणजे उत्तर येईल?

1) 5 2) 1 3) $\frac{3}{5}$ 4) $\frac{5}{2}$

(नागपूर SRPF 2024)

48) लहानात लहान एक अंकी मूळ संख्या व लहानात लहान एक अंकी संयुक्त संख्या यांच्या गुणाकाराचा वर्ग किती?

1) 25 2) 36 3) 49 4) 64

(दौंड SRPF 2024)

49) 11 ते 20 पर्यंतच्या संयुक्त संख्यांची बेरीज व 1 ते 10 पर्यंतच्या मूळ संख्यांची बेरीज यांच्यातील फरक किती?

1) 112 2) 78 3) 67 4) 87

(दौंड SRPF 2024)

50) पुढे दिलेल्या संख्यापैकी सर्वात मोठ्या संख्येतील अंकांची बेरीज किती येईल?

2234, 2311, 2254, 2232, 2244

1) 7 2) 11 3) 13 4) 9

(गडचिरोली SRPF 2024)

51) एका संख्येच्या निमपटीतून त्या संख्येचा वजा केला असता बाकी 15 उरते, तर ती संख्या कोणती?

1) 75 2) 15 3) 6 4) 90

(गडचिरोली SRPF 2024)

52) 12 दशक × 18 शतक – तीन एकक = किती?

1) 213000 2) 216007
3) 215997 4) 215907

(गडचिरोली SRPF 2024)

53) एका संख्येची 7 पट व 4 पट यांची बेरीज 66 आहे, तर त्या संख्येच्या तेवढ्याच पटीच्या संख्यांची वजाबाकी किती होईल?

1) 21 2) 24 3) 18 4) 12

(कोल्हापूर पोलीस 2024)

54) सुरेशने एक संख्या मनात धरली. त्यात 10 मिळवले व आलेल्या बेरजेस 2 ने भागले तर उत्तर 18 आले, तर ती संख्या कोणती?

1) 26 2) 12 3) 14 4) 24

(धुळे पोलीस 2024)

55) दोन संख्यांची बेरीज 32 आहे. जर त्यापैकी एका संख्येची 4 पट बरोबर 72 असल्यास, दुसरी संख्या कोणती?

1) 16 2) 14 3) 12 4) 18

(सिंधुदुर्ग पोलीस 2021)

56) 366 पानाच्या पुस्तकावर क्रमांक टाकताना एकूण किती अंक प्रिंट करावे लागतील?

1) 732 2) 990 3) 1098 4) 1305

(नागपूर शहर चालक 2021)

57) एका उमेदवाराला एका अंकास 25 ने गुणाकार करायला सांगितले होते. त्यांनी चुकून 52 ने गुणाकार केला. त्यांचे उत्तर अपेक्षित उत्तरापेक्षा 324 ने जास्त आले होते. तर उमेदवाराला कोणत्या अंकास गुणाकार करण्यास सांगितले?

1) 12 2) 15 3) 25 4) 32

(सोलापूर शहर पोलीस 2024)

58) दोन संख्यांची बेरीज 200 असून त्यांच्यातील फरक 25 आहे तर त्या दोन संख्यांचे प्रमाण किती?

1) 9 : 7 2) 7 : 5 3) 5 : 3 4) 3 : 2

(नागपूर SRPF 2023)

59) 270 नंतर पुढील येणाऱ्या 10 व्या विषम संख्येचे वर्गमूळ किती?

1) 15 2) 17 3) 19 4) 21

(मीरा–भाईंदर चालक 2023)

60) 51 ते 70 संख्येपर्यंत येणाऱ्या विषम संख्यांची बेरीज त्याच दरम्यान येणाऱ्या सम संख्यांच्या बेरजेपेक्षा कितीने कमी आहे?

1) 9 2) 10 3) 11 4) 14

(रायगड पोलीस 2021)

61) खालीलपैकी संयुक्त संख्या कोणती?

1) 2 2) 18 3) 19 4) 47

62) 25 ते 125 अंक मोजले असता आपण ते मोजतांना किती वेळा 4 या अंकाला मोजतो?

1) 10 2) 19 3) 20 4) 21

63) सर्वात लहान त्रिकोणी संख्या कोणती?

1) 3 2) 2 3) 1 4) 0

64) खालीलपैकी सम मूळ संख्या कोणती?

1) 2456 2) 2 3) 345678 4) 32

65) परिमेय संख्या कोणती?

1) $\sqrt{8}$ 2) $\sqrt{64}$ 3) $\sqrt[5]{36}$ 4) $\sqrt[4]{125}$

66) सर्वात लहान सम संख्या कोणती?

1) 0 2) 2 3) 4 4) 1

67) 1 ते 17 या सर्व संख्यांची बेरीज किती?

1) 144 2) 153 3) 162 4) 171

68) 0, 1, 2, 3, 4 हे अंक एकदाच वापरून तयार होणाऱ्या सर्वात मोठी पाच अंकी आणि सर्वात लहान पाच अंकी संख्येतील फरक किती .....?

1) 23976 2) 32976 3) 39276 4) 29376

69) अशी संख्या सांगा जिच्यामध्ये 19 वेळा बेरीज मिळवली असता येणारी संख्या 420 राहील?

1) 19 2) 20 3) 21 4) 22

70) 1, 3, 4 या अंकांपासून तयार होणाऱ्या सर्व तीन अंकी संख्यांची बेरीज किती?

1) 1776 2) 1876 3) 1666 4) 1676

71) खालील गणित हे बेरजेचे असून त्यामध्ये # च्या जागी कोणता अंक असला पाहिजे?

```
  9 2 4
  # 7 5
+ 9 # 2
-------
 20 # 1
```

1) 1 2) 5 3) 3 4) 2

72) पहिल्या 84 सम संख्यांची बेरीज किती?

1) 7140 2) 7540 3) 6720 4) 8832

73) जर 5A – 7 ही विषम नैसर्गिक संख्या आहे, तर त्यानंतर येणारी 18 वी सम नैसर्गिक संख्या कोणती?

1) 5A + 28 2) 5A + 11
3) 5A + 29 4) 5A + 12

74) क्रमशः 21 पासून 50 पर्यंतच्या सर्व नैसर्गिक संख्यांची बेरीज किती?

1) 1130 2) 1065 3) 1775 4) 2130

75) पुढीलपैकी असत्य विधान कोणते?

1) दोन सम संख्यांची बेरीज सम संख्या असते.
2) दोन विषम संख्यांची बेरीज सम संख्या असते.
3) दोन संयुक्त संख्यांची बेरीज सम किंवा विषम असते.
4) दोन मूळ संख्यांची बेरीज मूळ संख्याच असते.

76) 1 ते 100 पर्यंतच्या मूळ संख्या किती?

1) 25 2) 20 3) 30 4) 35

77) पुढीलपैकी कोणती संख्या संयुक्त नसून मूळ संख्या आहे?

1) 12 2) 13 3) 14 4) 15

उत्तरे

1 – 2	2 – 1	3 – 1	4 – 4	5 – 4
6 – 1	7 – 4	8 – 3	9 – 4	10 – 3
11 – 2	12 – 1	13 – 3	14 – 2	15 – 4
16 – 2	17 – 2	18 – 2	19 – 2	20 – 4
21 – 3	22 – 2	23 – 2	24 – 1	25 – 1
26 – 3	27 – 3	28 – 1	29 – 3	30 – 2
31 – 2	32 – 2	33 – 4	34 – 3	35 – 4
36 – 2	37 – 3	38 – 4	39 – 3	40 – 1
41 – 3	42 – 3	43 – 2	44 – 1	45 – 3
46 – 1	47 – 2	48 – 4	49 – 2	50 – 1
51 – 4	52 – 3	53 – 3	54 – 1	55 – 2
56 – 2	57 – 1	58 – 1	59 – 2	60 – 2
61 – 2	62 – 3	63 – 3	64 – 2	65 – 2
66 – 2	67 – 2	68 – 2	69 – 3	70 – 1
71 – 1	72 – 1	73 – 1	74 – 2	75 – 4
76 – 1	77 – 2			

❑❑

4 पूर्णांक व अपूर्णांक संख्या

✪ **अपूर्णांक :** – ज्या संख्येची किंमत पूर्ण नसते, म्हणजेच अपूर्ण असते त्यास अपूर्णांक असे म्हणतात.

✪ **साधा किंवा व्यवहारी अपूर्णांक** – साधा किंवा व्यवहारी अपूर्णांक म्हणजे अंश व छेदाच्या स्वरूपातील अपूर्णांकाची मांडणी होय.

➢ व्यवहारी अपूर्णांकात छेद म्हणजे वस्तूचे केलेले भाग आणि अंश म्हणजे त्यापैकी घेतलेले काही भाग.

➲ उदा. $\frac{6}{9}$ याचा अर्थ एका वस्तुचे 9 समान भाग केले आणि त्यापैकी 6 भाग घेतले.

➲ $\frac{6}{9}$ या संख्येतील 6 ला अंश म्हणतात तर 9 ला छेद असे म्हणतात.

➢ व्यवहारी अपूर्णांकाचा अंश व छेद सारखा असल्यास त्याचा भागाकार 1 येतो.

उदा. $\frac{6}{6} = 1$

➢ अपूर्णांकातील अंशाला किंवा छेदाला ऋण चिन्ह दिले असल्यास ते संपूर्ण अपूर्णांकाचे चिन्ह असते.

उदा. $\frac{-5}{3}$ याचा अर्थ $-\frac{5}{3}$ किंवा $\frac{6}{-4}$ म्हणजे $-\frac{6}{4}$.

✪ **छेदाधिक अपूर्णांक** – अपूर्णांकामध्ये छेद हा अंशापेक्षा मोठा असेल, तर त्यास छेदाधिक अपूर्णांक असे म्हणतात.

उदा. $\frac{4}{5}, \frac{6}{9}, \frac{11}{15}$ इत्यादी

✪ **अंशाधिक अपूर्णांक** – अपूर्णांकामध्ये अंश हा छेदापेक्षा मोठा असेल, तर त्यास अंशाधिक अपूर्णांक असे म्हणतात.

उदा. $\frac{3}{2}, \frac{7}{4}, \frac{16}{9}$ इत्यादी

✪ **समच्छेद अपूर्णांक** – अपूर्णांकाचे छेद समान असतील तर त्यास समच्छेद अपूर्णांक असे म्हणतात.

उदा. $\frac{5}{2}, \frac{11}{2}, \frac{17}{2}$ इत्यादी

➢ समच्छेद अपूर्णांकाची वजाबाकी किंवा बेरीज करताना फक्त त्यांच्या अंशाची वजाबाकी किंवा बेरीज केली जाते व छेद तसाच राहतो.

उदा. 1) $\frac{5}{2} + \frac{7}{2} = \frac{5+7}{2} = \frac{12}{2} = 6$

2) $\frac{6}{3} - \frac{3}{3} = \frac{6-3}{3} = \frac{3}{3} = 1$

✪ **सममूल्य अपूर्णांक** – कोणत्याही अपूर्णांकाचा अंश आणि छेद यांना समान संख्येने गुणल्यास सममूल्य अपूर्णांक मिळतो.

➢ अपूर्णांकाचे छेद समान नसतील, तर त्यांचा छेद समान करण्यासाठी म्हणजेच समच्छेद रुप देण्यासाठी ही क्रिया उपयुक्त ठरते.

उदा. 1) $\frac{5}{4} = \frac{5 \times 2}{4 \times 2} = \frac{10}{8}$

2) $\frac{7}{3} = \frac{7 \times 4}{3 \times 4} = \frac{28}{12}$

✪ **पूर्णांकयुक्त अपूर्णांक** – अंशाधिक अपूर्णांक दिला असेल, तर अंशाला छेदाने प्रत्यक्ष भागून त्याचे रुपांतर पूर्णांकयुक्त अपूर्णांकात करता येते.

उदा. $\frac{22}{4} = 5\frac{2}{4}$, $\frac{15}{4} = 3\frac{3}{4}$

वरील उदाहरणातील $5\frac{2}{4}$ म्हणजेच $5 + \frac{2}{4}$ आणि $3\frac{3}{4}$ म्हणजेच $3 + \frac{3}{4}$ होय.

अपूर्णांकाचा लहान मोठेपणा

1) **छेद समान असताना** – धन अपूर्णांकाचे छेद समान असतील तर ज्यांचा अंश मोठा तो अपूर्णांक मोठा असतो.

उदा. $\frac{4}{5}, \frac{5}{5}, \frac{6}{5}, \frac{7}{5}$

यात सर्वात मोठा अपूर्णांक = $\frac{7}{5}$ आहे

तर सर्वात लहान अपूर्णांक = $\frac{4}{5}$ आहे.

2) **छेद समान नसताना** – धन अपूर्णांकाचे अंश सारखे असतील तर ज्याचा छेद मोठा, तो अपूर्णांक सर्वात लहान असतो.

उदा. $\frac{2}{3}, \frac{2}{4}, \frac{2}{5}, \frac{2}{6}$

यात सर्वात लहान अपूर्णांक = $\frac{2}{6}$ हा आहे.

3) काही अपूर्णांकाचा लहान-मोठेपणा दशांश अपूर्णांकात रुपांतर करून ठरविता येतो.

उदा. $\frac{3}{5}, \frac{6}{3}, \frac{5}{2}, \frac{6}{4}$ यामधील सर्वात लहान अपूर्णांक कोणता?

उत्तर: वरील अपूर्णांकाचे दशांश अपूर्णांकात रुपांतर करू.

$\frac{3}{5} = 0.6, \frac{7}{3} = 2.33, \frac{5}{2} = 2.5, \frac{6}{4} = 1.5,$

$\therefore$ वरीलपैकी $\frac{3}{5}$ हा अपूर्णांक सर्वात लहान आहे.

4) तिरपा गुणाकार करून अपूर्णांकाचा लहानमोठेपणा ठरवता येतो.

उदा. $\frac{4}{5} \times \frac{6}{3}$

$\therefore 4 \times 3 = 12, 5 \times 6 = 30$

$\therefore$ 12 : 30

$\therefore \frac{6}{3}$ हा अपूर्णांक $\frac{4}{5}$ पेक्षा मोठा आहे.

अपूर्णांकाची बेरीज अथवा वजाबाकी

- जर दोन अपूर्णांकाचा छेद समान असेल तर बेरीज अथवा वजाबाकी करताना छेद तोच ठेवावा आणि फक्त अंशाची बेरीज अथवा वजाबाकी करावी व शेवटी अपूर्णांकास भाग जातो तोपर्यंत द्यावा.

उदा. 1) $\frac{5}{6} + \frac{3}{6} = \frac{5+3}{6} = \frac{8}{6} = \frac{4}{3}$

उदा. 2) $\frac{3}{4} - \frac{2}{4} = \frac{3-2}{4} = \frac{1}{4}$

- परंतु दोन अपूर्णांकाचा छेद समान नसेल तर त्यांची बेरीज अथवा वजाबाकी करण्यापूर्वी त्या दोन छेदांचा लसावि काढून दोन्ही अपूर्णांकाचा छेद समान करून घ्यावा.

उदा. $\frac{3}{5} + \frac{2}{3} = ?$

पहिली पद्धत

उत्तर: या उदाहरणामध्ये 5 व 3 या छेदांचा लसावि 15 येतो.

- दोन्ही संख्यांचा छेद 15 आणण्यासाठी पहिल्या संख्येच्या छेदाला व अंशाला 3 ने गुणावे लागेल.
- त्यानंतर दुसऱ्या संख्येच्या छेदाला व अंशाला 5 ने गुणावे.

$$\therefore \frac{3\times3}{5\times3} + \frac{2\times5}{3\times5} = \frac{9}{15} + \frac{10}{15}$$

- आता दोन्ही अपूर्णांकाचा छेद समान असल्यामुळे फक्त बेरीज करावी व छेद तोच ठेवावा.

$$\frac{9+10}{15} = \frac{19}{15}$$

दुसरी पद्धत

- या पद्धतीमध्ये अपूर्णांकाची बेरीज किंवा वजाबाकी करताना तिरपा गुणाकार करून उत्तर काढता येते.
- म्हणजेच अपूर्णांकातील पहिल्याचा अंश व दुसऱ्याचा छेद तसेच दुसऱ्याचा अंश व पहिल्याचा छेद यांचा गुणाकार करून त्यांच्यात जी क्रिया (बेरीज / वजाबाकी) करायची आहे. ती क्रिया अंशस्थानी लिहावी व छेदस्थानी छेदाचा गुणाकार लिहावा.

उदा. 1) $\frac{2}{3} + \frac{3}{5} = ?$

$$\therefore \frac{(2\times5)+(3\times3)}{(3\times5)}$$

$$= \frac{10+9}{15}$$

$$= \frac{19}{15}$$

उदा. 2) $\frac{6}{7} - \frac{4}{5} = ?$

$$\therefore \frac{(6\times5)-(4\times7)}{(7\times5)}$$

$$= \frac{30-28}{15}$$

$$= \frac{2}{35}$$

अपूर्णांकाचा गुणाकार

अपूर्णांकाचा गुणाकार करताना अंशा-अंशाचा आणि छेद-छेदांचा गुणाकार करतात.

उदा. 1) $\frac{5}{3} \times \frac{2}{4} =$ किती?

उत्तर: $\frac{5}{3} \times \frac{2}{4} = \frac{5\times2}{3\times4} = \frac{10}{12}$

$\boxed{= \frac{5}{6}}$ (संक्षिप्त रुप)

2) $6 \times \frac{2}{4} =$ किती?

उत्तर: पूर्णांकाने गुणताना तो पूर्णांक 1 छेद घेऊन लिहावा. कारण एखाद्या संख्येला कोणताही छेद नसतो तेव्हा तो एक असतो.

$$\therefore \frac{6}{1} \times \frac{2}{4} = \frac{6\times2}{1\times4}$$

$$= \frac{12}{4}$$

$$= 3$$

उदा. 3) 512 चे $\frac{2}{3} =$ किती?

उत्तर: चा, ची, चे याचा अर्थ गुणिले असा होतो.

$\therefore 512 \times \frac{2}{3}$ $\quad\quad$ $\therefore \frac{512}{1} \times \frac{2}{3} = \boxed{341.33}$

अपूर्णांकाचा भागाकार

दोन अपूर्णांकाचा भागाकार करताना पहिला अपूर्णांक आहे तसाच ठेवावा. मात्र भागाकाराच्या चिन्हाऐवजी गुणाकाराचे चिन्ह देऊन दुसरा अपूर्णांक व्यस्त (उलटा) स्वरुपात लिहावा.

उदा.1) $\frac{3}{2} \div \frac{5}{4} =$ **किती?**

उत्तर: भागाकार करताना दिलेल्या संख्येचा गुणकार व्यस्त करणे

म्हणजे दिलेल्या संख्येतील अंश व छेद यांची अदलाबदल करणे.

$= \frac{3}{2} \div \frac{5}{4}$

$= \frac{3}{2} \times \frac{4}{5} = \frac{12}{10} = \boxed{\frac{6}{5}}$

उदा.2) $\frac{6}{9} \div \frac{7}{11}$ **= किती?**

उत्तर: भागीले चिन्हाचे रुपांतर गुणिले चिन्हात करणे, म्हणजेच गुणाकार व्यस्त करणे.

$\frac{6}{9} \div \frac{7}{11} = \frac{6}{9} \times \frac{11}{7}$

$= \boxed{\frac{66}{63}}$

पूर्णांकयुक्त अपूर्णांकाची बेरीज वजाबाकी

उदा.1) $2\frac{5}{6} + 5\frac{1}{2} + 6\frac{2}{3}$ **= किती?**

पहिली पद्धत

उत्तर: यामध्ये छेदाने पूर्णांकाला गुणणे व त्यामध्ये अंश मिळविणे. व ती संख्या अंशस्थानी घेणे व छेद जो आहे तोच घेणे.

$2\frac{5}{6} + 5\frac{1}{2} + 6\frac{2}{3}$

$\therefore \frac{(2 \times 6) + 5}{6} + \frac{(5 \times 2) + 1}{2} + \frac{(6 \times 3) + 2}{3}$

$\therefore \frac{17}{6} + \frac{11}{2} + \frac{20}{3}$

(बेरीज करण्यासाठी छेद समान करून घेणे)

$\therefore \frac{17}{6} + \frac{11 \times 3}{2 \times 3} + \frac{20 \times 2}{3 \times 2}$

$\therefore \frac{17}{6} + \frac{33}{6} + \frac{40}{6}$

$\therefore \frac{17 + 33 + 40}{6} = \frac{90}{6} = 15$

दुसरी पद्धत

सर्व पूर्ण संख्या एका बाजूला घेऊन बेरीज करा व अपूर्णांक संख्यांची बेरीज वेगवेगळ्या बाजूला करा.

$= 2\frac{5}{6} + 5\frac{1}{2} + 6\frac{2}{3}$

$= (2 + 5 + 6) + \left(\frac{5}{6} + \frac{1}{2} + \frac{2}{3}\right)$

$= 13 + \frac{5}{6} + \frac{3}{6} + \frac{4}{6}$

$= 13 + \frac{12}{6} = \frac{13}{1} + \frac{2}{1}$

$\therefore$ **उत्तर – 13 + 2 = 15**

दशांश अपूर्णांक

- संख्या लिहिताना छेद व अंशाच्या ऐवजी संख्येमध्ये दशांश चिन्ह वापरले जाते, त्यास **दशांश अपूर्णांक** असे म्हणतात.
- एककाचे स्थान संपलेले आहे हे दर्शविण्यासाठी एककानंतर एक टिंब (.) दिले जाते त्यास दशांशचिन्ह असे म्हणतात.
- दशांश चिन्हाच्या डावीकडे क्रमाने एकक, दशक, शतक, इत्यादी स्थान असतात. तसेच दशांश चिन्हाच्या उजवीकडे क्रमाने दशांश, शतांश, सहस्त्रांश, इत्यादी स्थाने असतात.

उदा. 1) 512. 728 या संख्येत,
2 हा अंक एककस्थानी, 1 हा अंक दशकस्थानी आणि 5 हा अंक शतकस्थानी आहे, तर 7 हा अंक दशांशस्थानी, 2 हा अंक शतांशस्थानी आणि 8 हा अंक सहस्त्रांश स्थानी आहे.

- व्यवहारी अपूर्णांकामध्ये छेद म्हणून कोणतीही शून्येतर संख्या असू शकते. परंतु दशांश अपूर्णांक पद्धतीसाठी छेद म्हणून 10, 100, 1000 याप्रमाणे 10 च्या पटीत संख्याच असाव्या लागतात.

उदा. $\frac{5}{10}$ म्हणजेच 0.5, $\frac{5}{100}$ म्हणजेच = 0.05

- दशांश चिन्हाच्या उजवीकडे जितकी घरे (स्थळे) असतील तेवढी शून्ये 1 च्या पुढे लिहिण्यास छेद तयार होवून दशांश अपूर्णांकाचे रुपांतर साध्या अपूर्णांकात करता येते.

उदा. $0.3 = \frac{3}{10}$, $0.04 = \frac{4}{100}$, $0.005 = \frac{5}{1000}$

- दशांश अपूर्णांकाच्या उजव्या बाजूस असलेल्या अंकाच्या उजवीकडे अथवा डाव्या बाजूस असलेल्या अंकाच्या डावीकडे कितीही शून्ये दिली तरी त्या अपूर्णांकाची किंमत बदलत नाही.

उदा. 1) 4.25 = 4.2500
2) 6.3 = 6.3000

दशांश अपूर्णांकाचा गुणाकार

- दशांश अपूर्णांकाचा गुणाकार करताना, दशांश चिन्ह नाही असे समजून गुणाकार करावा.
- त्यानंतर दोन्हीही संख्यातील दशांश चिन्हाच्या उजव्या बाजूचे अंक मोजावेत.
- त्यांच्या बेरजेइतकी घरे उत्तरात डाव्या बाजूला घेणे.

उदा. $11.46 \times 0.2 = ?$

उत्तर : प्रथम दशांश चिन्ह नाही असे समजून गुणाकार करावा.

$1146 \times 2 = 2292$

आता दशांश चिन्हाच्या उजवीकडील एकूण अंक = 2 + 1 = 3

∴ उत्तरामध्ये दशांश चिन्ह 3 घरे डाव्या बाजूला सरकावे.

∴ $11.46 \times 0.2 = 2.292$

दशांश अपूर्णांकाचा भागाकार

पहिली पद्धत

- दशांश अपूर्णांकाचा भागाकार करताना दशांश चिन्ह नाही असे समजून भागाकार करावा.
- नंतर अंशातील दशांश चिन्हाच्या उजव्या बाजूचे अंक मोजावेत.
- त्यानंतर छेदातील दशांश चिन्हाचे उजव्या बाजूचे अंक मोजावेत
- आता अंशातील आलेल्या अंकातून छेदातील आलेले अंक वजा करावेत.
- शेवटी आलेल्या उत्तरात, या वजाबाकीतून जो अंक मिळेल तेवढी घरे डावीकडे जाऊन दशांश चिन्ह द्यावे.

उदा. $0.0042 \div 0.2 =$ किती?

सर्वप्रथम भागाकारासाठी उभी मांडणी करावी.

$\therefore \frac{0.0042}{0.2}$

आता दशांश चिन्ह नाही, असे समजून उत्तर काढूया.

$\frac{42}{2} = 21$

आता, अंशातील टिंबाच्या उजव्या बाजूचे अंक = 4

छेदातील टिंबाच्या उजव्या बाजूचे अंक = 1

नंतर, अंशातील अंकातून छेदातील अंक वजा करावेत.

$\therefore 4 - 1 = 3$

∴ आलेल्या उत्तरात 3 घरे डावीकडे टिंब/दशांश चिन्ह द्यावे.

∴ **उत्तर – 0.021**

दुसरी पद्धत

- सर्वप्रथम अंशात व छेदात दशांशानंतरचे अंक सारखे करून घेणे.

$\therefore \frac{0.0042}{0.2} = \frac{0.0042}{0.2000}$

- आता दशांश चिन्ह नाही असे गृहित धरून भागाकार करणे.

$\frac{42}{2000} = \mathbf{0.021}$

आवर्ती अपूर्णांकाची बेरीज व वजाबाकी

- दशांश अपूर्णांकाची बेरीज, वजाबाकी उभ्या मांडणीतच करणे सोपे ठरते.
- उभी मांडणी करताना दशांश चिन्हाखाली दशांश चिन्हे मांडावीत.
- दोन्ही संख्येतील दशांश स्थळे समान करण्यासाठी शून्याचा वापर करावा.

उदा.1) 55.56 + 7.22

उत्तर –

$$\begin{array}{r} 55.56 \\ +\ 7.22 \\ \hline \mathbf{62.78} \end{array}$$

उदा.2) 44.46 – 2.22

उत्तर –

$$\begin{array}{r} 44.46 \\ -\ 2.22 \\ \hline \mathbf{42.24} \end{array}$$

आवर्ती दशांश अपूर्णांक

- आवर्ती दशांश अपूर्णांक हा दशांश अपूर्णांकाचाच एक प्रकार आहे.
- आवर्ती दशांश अपूर्णांक म्हणजे दशांशानंतर एखादा अंक किंवा अंकाचा गटाची पुनरावृत्ती होणे.

उदा. 1) $\frac{97}{3} = 32.3333$ (3 हा अंक पुनरावृत्ती होणारा आहे.)

उदा. 2) $\frac{1}{11} = 0.090909$

- अंकाचा जो गट पुन्हा पुन्हा येतो तो गट एकदा लिहून त्याच्या डोक्यावर आडवी रेघ मारतात.

उदा. 3) $\frac{1}{11} = 0.\overline{09}$

- केवळ एकच अंक पुन्हा पुन्हा येत असेल तर त्याच्या डोक्यावर टिंब लिहितात.

उदा. 4) $\frac{97}{3} = 32.3$

आवर्ती दशांश अपूर्णांकाचे दोन प्रकार पडतात

1) **मिश्र आवर्ती दशांश अपूर्णांक –** यामध्ये दशांश चिन्हानंतर काही अंक सोडून इतर अंक किंवा अंकाचा गट पुन्हा पुन्हा येतो.

उदा. $\frac{13}{14} = 0.29545454 \ldots\ldots = 0.29\overline{54}$

2) **शुद्ध आवर्ती दशांश अपूर्णांक –** यामध्ये दशांशनंतरचे सर्व अंक किंवा अंकगट पुन्हा येतात.

उदा. $\frac{10}{9} = 1.1111111 \ldots\ldots = 0.\dot{1}$

उदाहरणे

उदा.1) पुढीलपैकी सर्वात लहान अपूर्णांक कोणता?

1) 5/8 **2)** 2/3 **3)** 3/4 **4)** 3/5

स्पष्टीकरण –

$\frac{5}{8} = 0.625, \quad \frac{2}{3} = 0.66$

$\frac{3}{4} = 0.75, \quad \frac{3}{5} = 0.6$

$\therefore \frac{3}{5}$ = हा सर्वात लहान अपूर्णांक आहे.

उत्तर – 4) $\frac{3}{5}$

उदा.2) $\frac{48}{1000}$ = ?

1) 0.48 2) 0.048 3) 0.0048 4) 48

स्पष्टीकरण –

$\frac{48}{1000} = \underline{0.048}$

➢ अंशाला 10, 100, 1000, 10000, ... अशा संख्यांनी भाग देताना जेवढे शून्य दिलेले आहेत तेवढे अंक उजवीकडून सोडून दशांश चिन्ह द्यावे.

उत्तर – 2) 0.048

उदा.3) 4.25 चा सममूल्य अपूर्णांक ओळखा?

1) $\frac{25}{4}$ 2) $\frac{17}{4}$ 3) $\frac{1}{4}$ 4) $\frac{4}{25}$

स्पष्टीकरण –

$\frac{25}{4} = 6.25, \quad \frac{17}{4} = 4.25$

$\frac{1}{4} = 0.25, \quad \frac{4}{25} = 0.16$

उत्तर – 2) $\frac{17}{4}$

उदा.4) खालीलपैकी सर्वात लहान अपूर्णांक कोणता?

1) $\frac{14}{41}$ 2) $\frac{14}{42}$ 3) $\frac{14}{43}$ 4) $\frac{14}{44}$

स्पष्टीकरण –

$\frac{14}{41} = 0.34, \quad \frac{14}{43} = 0.32$

$\frac{14}{42} = 0.33, \quad \frac{14}{44} = 0.31$

$\therefore$ जर अंश समान असेल व छेद मोठा असेल तर ज्याचा छेद सर्वात मोठा तो अपूर्णांक सर्वात लहान असतो.

उत्तर – 4) $\frac{14}{44} = 0.31$

उदा.5) खालीलपैकी सर्वात लहान संख्या कोणती?

1) $\frac{10}{15}$ 2) $\frac{15}{15}$ 3) $\frac{30}{15}$ 4) $\frac{20}{15}$

स्पष्टीकरण –

$\frac{10}{15} = 0.6, \quad \frac{15}{15} = 1$

$\frac{30}{15} = 2, \quad \frac{20}{15} = 1.3$

$\therefore$ सर्वात लहान संख्या $\frac{10}{15}$.

जर छेद समान असेल तर ज्याचा अंश लहान तो अपूर्णांक सर्वात लहान व अंश मोठा असेल तर सर्वात मोठा.

उत्तर – 1) $\frac{10}{15}$

उदा.6)खालीलपैकी कोणत्या अपूर्णांक संख्या पर्यायात बरोबर उतरत्या क्रमाने दिल्या आहेत?

1) $\frac{5}{7}\ \frac{9}{11}\ \frac{7}{9}\ \frac{3}{5}$ 2) $\frac{9}{11}\ \frac{5}{7}\ \frac{7}{9}\ \frac{3}{5}$

3) $\frac{9}{11}\ \frac{5}{7}\ \frac{3}{5}\ \frac{7}{9}$ 4) $\frac{9}{11}\ \frac{7}{9}\ \frac{5}{7}\ \frac{3}{5}$

स्पष्टीकरण –

अंश आणि छेद वेगळा असेल तर अंशात दोन शून्य देऊन भाग द्यावा.

$\frac{900}{11}, \frac{700}{9}\ \frac{500}{7}, \frac{300}{5}$

$\frac{900}{11} = 81.81 \quad \frac{700}{9} = 77.77$

$\frac{500}{7} = 71.42 \quad \frac{300}{5} = 60$

$\therefore$ उतरता क्रम = $\frac{9}{11}\ \frac{7}{9}\ \frac{5}{7}\ \frac{3}{5}$

उत्तर – 4) $\frac{9}{11}\ \frac{7}{9}\ \frac{5}{7}\ \frac{3}{5}$

उदा.7) $\frac{42}{10000}$ ची किंमत दशांश अपूर्णांकात किती?

1) 0.0042 2) 0.00042

3) 0.0420 4) 0.4200

स्पष्टीकरण –

$\frac{42}{10000} = 0.0042$

छेदामध्ये जेवढे शून्य तेवढेच अंशामध्ये पॉईंट (.) घ्या.

उत्तर – 1) 0.0042

उदा.8) $\frac{5}{9}$ च्या $\frac{1}{3}$ च्या $\frac{36}{10}$ मध्ये किती मिळवायचे तर उत्तर $\frac{5}{3}$ येईल ?

1) 5 2) 1 3) 4 4) 3

स्पष्टीकरण –

$= \frac{5}{9} \times \frac{1}{3} \times \frac{36}{10} + x = \frac{5}{3}$

$= \frac{5 \times 4}{3 \times 10} + x = \frac{5}{3}$

$= \frac{2}{3} + x = \frac{5}{3} \qquad x = \frac{5}{3} - \frac{2}{3}$

$x = \frac{3}{3} \qquad x = 1$

उत्तर – 2) 1

उदा.9) 0.07, 0.0700, 0.00077, 0.0077 यातील सर्वात लहान अपूर्णांक कोणता?

1) 0.07 2) 0.07000
3) 0.00077 4) 0.0077

स्पष्टीकरण –

चढत्या क्रमाने = $0.00077 < 0.0077 < 0.0700 < 0.07$

$= \frac{77}{100000}, \frac{77}{10000}, \frac{7}{10000}, \frac{7}{100}$

$\therefore$ सर्वात लहान संख्या = 0.00077

उत्तर – 3) 0.00077

उदा.10) $300\frac{2}{3}$ व $200\frac{5}{2}$ यातील फरक किती?

1) $100\frac{2}{5}$ 2) $98\frac{1}{6}$
3) $100\frac{2}{3}$ 4) $98\frac{2}{3}$

स्पष्टीकरण –

$= \frac{300 \times 3 + 2}{3} - \frac{200 \times 2 + 5}{2}$

$= \frac{902}{3} - \frac{405}{2}$

$= \frac{1804 - 1215}{6} = \frac{589}{6} = 98.16 = 98\frac{1}{6}$

उत्तर – 2) $98\frac{1}{6}$

उदा.11) एका अपूर्णांकाचा अंश त्याच्या छेदापेक्षा 5 ने मोठा आहे. अंश आणि छेद यामध्ये प्रत्येकी चार मिळविल्यास $\frac{6}{5}$ हा अपूर्णांक होतो, तर तो अपूर्णांक कोणता?

1) $\frac{18}{13}$ 2) $\frac{17}{12}$ 3) $\frac{26}{21}$ 4) $\frac{24}{19}$

स्पष्टीकरण –

अंश = x, तर छेद = y असे मानू

$x = y + 5$ ....(1)

$\frac{x+4}{y+4} = \frac{6}{5}$ ....(2)

$5(x + 4) = 6(y + 4)$

$5x + 20 = 6y + 24$

$5(y + 5) + 20 = 6y + 24$ .... समीकरण 1 नुसार

$5y + 25 + 20 = 6y + 24$

$5y + 45 = 6y + 24$

$6y - 5y = 45 - 24$

$y = 21$

$\therefore x = y + 5$

$= 21 + 5 = 26$

$x = 26, y = 21$

उत्तर – 3) $\frac{26}{21}$

उदा.12) एका संख्येच्या 4/5 पटीमधून 3 वजा केले असता वजाबाकी 45 येते तर ती संख्या कोणती?

1) 40 2) 50 3) 60 4) 80

स्पष्टीकरण –

पर्यायातून $= x \times \frac{4}{5} - 3 = 45$

$\frac{4x}{5} = 45 + 3$

$x = \frac{48 \times 5}{4}$

$x = 60$

उत्तर – 3) 60

उदा.13) $\frac{3}{4}, \frac{2}{3}, \frac{5}{6}, \frac{1}{2}, \frac{4}{5}$ हे अपूर्णांक चढत्या क्रमाने लिहिल्यास मधोमध कोणता अपूर्णांक येईल?

1) $\frac{1}{2}$ 2) $\frac{4}{5}$ 3) $\frac{3}{4}$ 4) $\frac{2}{3}$

स्पष्टीकरण –

$\frac{3}{4} = 0.75$, $\frac{2}{3} = 0.66$ $\frac{5}{6} = 0.83$,

$\frac{1}{2} = 0.5$ $\frac{4}{5} = 0.8$

चढता क्रम = $0.5 < 0.66 < 0.75 < 0.8 < 0.83$

मधोमध अपूर्णांक = $0.75 = \frac{3}{4}$

उत्तर – 3) $\frac{3}{4}$

उदा.14) 25 ही संख्या 0.5 च्या किती पट आहे?

1) 12 2) 50 3) 5 4) 500

स्पष्टीकरण –

$\frac{25}{0.5} = \frac{250}{5} = 50$

उत्तर – 2) 50

उदा.15) 0.0011 + 0.110 + 0.00011 = किती ?

1) 0.11121 2) 0.12121
3) 0.10112 4) 0.21210

स्पष्टीकरण –

$$\begin{array}{r} 0.0011 \\ +\ 0.110 \\ +\ \underline{0.00011} \\ \mathbf{0.11121} \end{array}$$

उत्तर – 1) 0.11121

उदा.16) $\frac{1}{3} + \frac{1}{2} + \frac{7}{12} = ?$

1) $\frac{11}{12}$ 2) $\frac{9}{12}$ 3) $\frac{13}{12}$ 4) $\frac{17}{12}$

स्पष्टीकरण –

$\frac{1}{3}+\frac{1}{2}+\frac{7}{12}$

$\therefore \frac{4}{12}+\frac{6}{12}+\frac{7}{12}=\frac{17}{12}$

उत्तर – 4) $\frac{17}{12}$

सराव प्रश्नसंच

1) 48/1000 = ?
1) 0.48 2) 0.048 3) 0.0048 4) 48
(मुंबई चालक 2024)

2) $\frac{42}{10000}$ ची किंमत दशांश अपूर्णांकात किती?
1) 0.0042 2) 0.00042
3) 0.0420 4) 0.4200
(पुणे लोहमार्ग पोलीस 2024)

3) 4.25 चा सममूल्य अपूर्णांक ओळखा.
1) $\frac{25}{4}$ 2) $\frac{17}{4}$ 3) $\frac{1}{4}$ 4) $\frac{4}{25}$
(दौंड SRPF 2024)

4) $4 \div 7, 3 \div 7, 5 \div 7, 2 \div 7$ यातील सर्वांत मोठा अपूर्णांक कोणता?
1) $4 \div 7$ 2) $3 \div 7$ 3) $5 \div 7$ 4) $2 \div 7$
(पालघर पोलीस 2024)

5) $\frac{6}{8}, \frac{6}{10}, \frac{6}{14}, \frac{6}{20}$ यापैकी सर्वात लहान अपूर्णांक कोणता?
1) $\frac{6}{8}$ 2) $\frac{6}{10}$ 3) $\frac{6}{14}$ 4) $\frac{6}{20}$
(पुणे SRPF 2024)

6) पुढीलपैकी सर्वांत मोठा अपूर्णांक कोणता?
1) $\frac{11}{12}$ 2) $\frac{16}{17}$ 3) $\frac{13}{14}$ 4) $\frac{17}{18}$
(लातूर पोलीस 2024)

7) खालीलपैकी सर्वात लहान अपूर्णांक कोणता?
1) $\frac{14}{41}$ 2) $\frac{14}{42}$ 3) $\frac{14}{43}$ 4) $\frac{14}{44}$
(धुळे पोलीस 2024)

8) $\frac{3}{4}, \frac{3}{13}, \frac{3}{11}, \frac{3}{8}$ यांपैकी सर्वांत मोठा अपूर्णांक कोणता?
1) $\frac{3}{13}$ 2) $\frac{3}{11}$ 3) $\frac{3}{4}$ 4) $\frac{3}{8}$
(पुणे SRPF 2023)

9) 0.07, 0.007, 0.7 आणि 0.0007 यापैकी सर्वात मोठा अपूर्णांक कोणता?
1) 0.07 2) 0.007 3) 0.7 4) 0.0007
(परभणी पोलीस 2024)

10) खालीलपैकी कोणती संख्या 7 व 8 च्या दरम्यान आहे?
1) $\frac{21}{-3}$ 2) $\frac{22}{3}$ 3) $\frac{21}{4}$ 4) $\frac{22}{4}$
(कोल्हापूर पोलीस 2024)

11) $\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{4}, \frac{1}{5}$ यांपैकी सर्वांत लहान अपूर्णांक कोणता?
1) $\frac{1}{2}$ 2) $\frac{1}{3}$ 3) $\frac{1}{4}$ 4) $\frac{1}{5}$
(नागपूर, चंद्रपूर पोलीस 2023)

12) 260 चा $\frac{2}{5}$ = ?
1) 104 2) 106 3) 102 4) 108
(लातूर चालक 2021)

13) $\frac{1}{0.05}$ म्हणजे किती?
1) 20 2) 50 3) 2 4) 100
(पुणे SRPF 2021)

14) $\frac{0.16}{4.8}$ = ?
1) 0.02 2) 0.2 3) 20 4) 0.033
(नवी मुंबई SRPF 2021)

15) $\frac{9800}{84}$ = ?
1) 11.26 2) 11.19 3) 12.76 4) 116.6
(अकोला SRPF 2021)

16) $\frac{3.75}{0.75}$ = ?
1) 0.005 2) 0.5 3) 5 4) 0.05
(परभणी पोलीस 2021)

17) $\frac{1}{2}, \frac{1}{3}$ व $\frac{1}{4}$ या अपूर्णांकांची बेरीज किती येईल?
1) $\frac{12}{13}$ 2) $\frac{13}{12}$ 3) $\frac{9}{3}$ 4) $\frac{3}{6}$
(पुणे SRPF 2021)

18) खालील अपूर्णांक चढत्या क्रमाने लिहिल्यास बरोबर मध्यभागी कोणता अपूर्णांक असेल?
$\frac{5}{8}, \frac{8}{15}, \frac{36}{10}, \frac{36}{10}, \frac{6}{13}$
1) $\frac{5}{9}$ 2) $\frac{8}{15}$ 3) $\frac{7}{11}$ 4) $\frac{6}{13}$

(धाराशीव चालक 2021)

19) $\frac{38}{9}, \frac{33}{8}, \frac{25}{6}, \frac{29}{7}$ यांपैकी सर्वांत लहान अपूर्णांक कोणता?

1) $\frac{25}{6}$ 2) $\frac{38}{6}$ 3) $\frac{33}{8}$ 4) $\frac{29}{7}$

(छ. संभाजीनगर लोहमार्ग 2023)

20) $\frac{5}{9}$ च्या $\frac{1}{3}$ च्या $\frac{36}{10}$ मध्ये किती मिळवावे म्हणजे उत्तर $\frac{5}{3}$ येईल?

1) 1 2) $\frac{1}{3}$ 3) $\frac{2}{5}$ 4) 2

(वर्धा चालक 2021, धुळे चालक 2021)

21) $\frac{198}{528}$ या अपूर्णांकास अतिसंक्षिप्त रुप द्या.

1) $\frac{3}{8}$ 2) $\frac{6}{8}$ 3) $\frac{3}{4}$ 4) $\frac{1}{4}$

(नवी मुंबई पोलीस 2021)

22) $\frac{0.025}{M} = 5$ तर M = ?

1) 0.05 2) 0.0005
3) 0.005 4) यापैकी नाही

(सातारा पोलीस 2023)

23) $\frac{38}{9}, \frac{33}{8}, \frac{25}{6}, \frac{29}{7}$ यापैकी सर्वांत लहान अपूर्णांक कोणता?

1) $\frac{25}{6}$ 2) $\frac{38}{6}$ 3) $\frac{33}{86}$ 4) $\frac{29}{7}$

(छ. संभाजीनगर लोहमार्ग 2023)

24) पुढीलपैकी सर्वांत लहान अपूर्णांक कोणता?

1) $\frac{10}{1000}$ 2) $\frac{16}{1600}$ 3) $\frac{10}{300}$ 4) $\frac{10}{1600}$

(गडचिरोली चालक 2023)

25) $4\frac{5}{7} + 2\frac{3}{7} - 3\frac{5}{7} = ?$

1) $2\frac{3}{7}$ 2) $3\frac{3}{7}$ 3) $3\frac{4}{7}$ 4) $3\frac{5}{7}$

(पुणे SRPF 2024)

26) $\frac{4}{5 - \frac{1}{3 - \frac{4}{5}}} = ?$

1) $\frac{22}{37}$ 2) $\frac{44}{50}$ 3) $\frac{14}{15}$ 4) $\frac{3}{5}$

(पुणे SRPF 2024)

27) $\frac{0.45}{0.0009} = ?$

1) 50000 2) 5000 3) 50 4) 500

(काटोल नागपूर SRPF , 2024)

28) $\frac{5}{9}$ च्या $\frac{1}{3}$ च्या $\frac{36}{10}$ मध्ये किती मिळवायचे म्हणजे उत्तर येईल?

1) 5 2) 1 3) 4 4) 3

(नागपूर SRPF 2024)

29) $300\frac{2}{3}$ व $200\frac{5}{2}$ यातील फरक किती?

1) $100\frac{2}{5}$ 2) $98\frac{1}{6}$ 3) $100\frac{2}{3}$ 4) $98\frac{2}{3}$

(नागपूर लोहमार्ग चालक 2023)

30) खालीलपैकी कोणत्या अपूर्णांक पर्यायात संख्या बरोबर उतरत्या क्रमाने आहेत?

1) $\frac{5}{7}\ \frac{9}{11}\ \frac{7}{9}\ \frac{3}{5}$ 2) $\frac{9}{11}\ \frac{5}{7}\ \frac{7}{9}\ \frac{3}{5}$

3) $\frac{9}{11}\ \frac{5}{7}\ \frac{3}{5}\ \frac{7}{9}$ 4) $\frac{9}{11}\ \frac{7}{9}\ \frac{5}{7}\ \frac{3}{5}$

(नाशिक शहर पोलीस 2024, गोंदिया पोलीस 2023)

31) जर $\frac{x}{225} = \frac{1125}{15}$, x = ?

1) 12587 2) 14785 3) 18875 4) 16875

(पुणे लोहमार्ग 2023)

32) एका संख्येचा $\frac{1}{3}$ भाग 120 आहे; तर त्या संख्येचा 2/9 भाग शोधा.

1) 40 2) 80 3) 90 4) 45

(बुलढाणा चालक 2021)

33) $\frac{5}{x} + \frac{3}{x} = 1$ असेल तर x च्या जागी पुढीलपैकी कोणता अंक असेल?

1) 5 2) 3 3)1 4) 8

(अकोला चालक 2023)

34) $\frac{a}{7} = \frac{b}{9} = \frac{c}{11}$ जर = तर a : b : c किती?

1) 11: 9 : 7 2) 9 : 7 : 11
3) 7 : 9 : 11 4) 11: 7 : 9

(अमरावती ग्रामीण पोलीस 2023)

35) $a = \frac{5}{8}, b = \frac{7}{12}, c = \frac{13}{16}, d = \frac{16}{19}, e = \frac{3}{4}$ तर खालीलपैकी कोणता क्रम योग्य आहे?

1) b < a < e < c < d 2) b < d < a < e < c
3) d < b < c < e < a 4) d < c< a < e < b

(सोलापूर शहर चालक 2023)

36) $\frac{12}{45} = \frac{x}{135}$ तर x = ?

1) 18 2) 48 3) 36 4) 27

(कोल्हापूर बँडस्मन 2021)

37) एका अपूर्णांकाचा अंश त्याच्या छेदापेक्षा 5 ने मोठा आहे. अंश व छेद यांमध्ये प्रत्येकी 4 मिळविल्यास 6/5 हा अपूर्णांक मिळतो. तर तो अपूर्णांक काढा.

1) $\frac{26}{21}$ 2) $\frac{11}{6}$ 3) $\frac{55}{49}$ 4) $\frac{12}{7}$

(भंडारा पोलीस 2021)

38) एका पुस्तकाचा $\frac{5}{9}$ भाग व 20 पाने वाचून झाल्यावर 76 पाने वाचायची शिल्लक राहिली तर त्या पुस्तकाला एकूण किती पाने होती?

1) 196 2) 208 3) 216 4) 250

(नागपूर कारागृह 2021)

39) दोन अंकी संख्येच्या एकक स्थानी 3 अंक आहे आणि त्या संख्येतील अंकांची बेरीज संख्येच्या 1/7 पट आहे. तर ती संख्या कोणती?

1) 83 2) 63 3) 73 4) 93

(धाराशिव चालक 2021)

40) एक मुलगा त्याचा $\frac{3}{5}$ प्रवास रेल्वेने, $\frac{7}{20}$ प्रवास बसने आणि उरलेला 7.5 किमी प्रवास पायी पूर्ण करतो. तर एकूण प्रवास किती?

1) 140 किमी 2) 100 किमी
3) 150 किमी 4) 120 किमी

(नागपूर ग्रामीण पोलीस 2023)

41) तीन संख्यांची बेरीज 190 आहे. पहिली संख्या दुसरीच्या $\frac{3}{4}$ पट आहे व दुसरी संख्या तिसरीच्या $\frac{9}{8}$ पट आहे तर तिसरी संख्या पहिल्या संख्येपेक्षा कितीने मोठी आहे?

1) 10 2) 72 3) 80 4) 64

(वर्धा चालक 2021)

42) एका संख्येच्या $\frac{1}{5}$ पटीतून त्याच संख्येची $\frac{1}{12}$ पट वजा केल्यास 28 मिळतात, तर ती संख्या कोणती?

1) 120 2) 80 3) 240 4) 300

(गोंदिया SRPF 2021)

43) $3\frac{2}{3} + 6\frac{7}{12} + 4\frac{9}{36} + 5 + 7\frac{1}{12}$ या समीकरणात कोणता लहानात लहान अपूर्णांक मिळविला असता पूर्ण संख्या मिळेल?

1) $\frac{5}{12}$ 2) $\frac{1}{5}$ 3) $\frac{7}{12}$ 4) $\frac{2}{5}$

(कुसडगाव / जळगाव SRPF 2021)

44) रविनाने मराठीच्या पुस्तकाचा 3/4 भाग व 17 पाने वाचली तेव्हा 28 पाने शिल्लक राहिली व काजलने इतिहासाच्या पुस्तकाचा 3/5 भाग व 20 पाने वाचली तेव्हा 26 पाने शिल्लक राहिली. तर रविनाच्या पुस्तकाची पाने काजलच्या पुस्तकाच्या पानांपेक्षा कितीने जास्त होती?

1) 65 2) 75 3) 55 4) 45

(चंद्रपूर पोलीस 2021)

45) 0.2 + 0.02 = ?

1) 0.22 2) 0.022 3) 0.002 4) 2.20

46) 0.2 + 0.02 + 0.002 + 0.0002 = ?

1) 0.2222 2) 2.2222
3) 22.22 4) 0.00022

47) खालीलपैकी सर्वात मोठी संख्या कोणती?

1) $\frac{4}{5}$ 2) $\frac{5}{7}$ 3) $\frac{7}{8}$ 4) $\frac{8}{9}$

48) $0.25 \times 2.5 \times 1.2$ = ?

1) 0.25 2) 0.50 3) 0.75 4) 0.100

49) एका संख्येच्या $\frac{2}{5}$ = 24 तर ती संख्या कोणती?

1) 120 2) 60 3) 180 4) 80

50) $\frac{5}{7}$ मध्ये $\frac{5}{7}$ किती मिळवावे म्हणजे बेरीज 5 येईल?

1) 7 2) 5 3) 6 4) 30

51) चार अंकी मोठ्यात मोठी संख्या कोणती?

1) 6666 2) 9999 3) 8888 4) 10000

52) खालीलपैकी कोणती संख्या 5 व 6 च्या दरम्यान आहे?

1) $\frac{-11}{2}$ 2) $\frac{15}{3}$ 3) $\frac{17}{3}$ 4) $\frac{21}{-4}$

53) 180 चा $\frac{5}{3}$ = ?

1) 188 2) 60 3) 900 4) 300

54) $300\frac{2}{3}$ व $200\frac{5}{2}$ यातील फरक किती ?

1) $96\frac{1}{5}$ 2) $98\frac{1}{6}$ 3) $98\frac{1}{8}$ 4) $96\frac{1}{8}$

55) $1\frac{1}{2} + 3\frac{3}{5}$ = ?

1) 1 2) $\frac{9}{9}$ 3) 5.1 4) 3

56) 8 ही संख्या 0.2 च्या किती पट आहे ?
1) 20 पट 2) 40 पट 3) 60 पट 4) 10 पट

57) $\frac{7}{11} + \frac{3}{11} + \frac{4}{11} + ? = 2$
1) $\frac{4}{11}$ 2) $\frac{5}{11}$ 3) $\frac{7}{11}$ 4) $\frac{8}{11}$

58) $\frac{1}{3} = ?$
1) 0.233 2) 0.30 3) 3.30 4) 0.33

59) 2.454545 .....हे कोणत्या व्यवहारी अपूर्णांकाचे आवर्ती दशांश रुप आहे ?
1) $\frac{23}{9}$ 2) $\frac{27}{11}$ 3) $\frac{29}{11}$ 4) $\frac{245}{100}$

60) $\frac{4}{8} = ?$ या मिश्र आवर्ती दशांशाचे व्यवहारी अपूर्णांकात रुपांतर करा ?
1) 0.5 2) 5.0 3) 32 4) 0.75

61) $\frac{5}{\star} + \frac{3}{\star} = 1$ असेल तर ★ च्या जागी पुढीलपैकी कोणता अंक असेल?
1) 8 2) 5 3) 3 4) 1

62) $\frac{2}{3} \div \frac{5}{6} \div \frac{8}{7} = ?$
1) $\frac{17}{14}$ 2) $\frac{7}{10}$ 3) $\frac{5}{3}$ 4) $\frac{13}{14}$

63) $\frac{28}{42} = \frac{30}{?}$ या प्रश्नचिन्हाच्या जागी काय ?
1) 15 2) 45 3) 55 4) 60

64) 7 मीटरच्या दोरखंडाचे एकेक मीटरचे तुकडे कापून तयार करावयाचे आहेत. प्रथम त्या दोरखंडाचे दोन टोके एकत्र जुळवून घेतली तर हवे असलेले तुकडे मिळविन्यास कमीत कमी किती वेळा कापावे लागेल?
1) 6 2) 4 3) 5 4) 3

65) $\frac{1}{2}$ या व्यवहारी अपूर्णांकाची किंमत किती?
1) 0.2 2) 0.5 3) 0.25 4) 0.4

66) पुढीलपैकी सर्वात मोठी संख्या कोणती?
1) 0.003 2) 0.03 3) 0.0003 4) 0.3

67) $25 \times 25 = 625$ तर 2.5×0.25 ?
1) 6.25 2) 0.625 3) 625 4) 62.5

68) $\frac{13}{14}$ मधून किती वजा करावे म्हणजे बाकी 34 राहील?
1) $\frac{6}{28}$ 2) $\frac{5}{28}$ 3) $\frac{28}{5}$ 4) $\frac{9}{28}$

69) 0.005 + 0.03 + 0.2 + 14 = ?
1) 14.235 2) 14.325 3) 14.253 4) 14.523

उत्तरे

1 – 2	2 – 1	3 – 2	4 – 3	5 – 4
6 – 4	7 – 4	8 – 3	9 – 3	10 – 2
11 – 4	12 – 1	13 – 1	14 – 4	15 – 4
16 – 3	17 – 2	18 – 1	19 – 3	20 – 3
21 – 1	22 – 1	23 – 3	24 – 3	25 – 4
26 – 2	27 – 2	28 – 4	29 – 2	30 – 2
31 – 4	32 – 4	33 – 4	34 – 2	35 – 3
36 – 1	37 – 3	38 – 1	39 – 2	40 – 2
41 – 3	42 – 1	43 – 3	44 – 1	45 – 1
46 – 1	47 – 4	48 – 3	49 – 2	50 – 3
51– 2	52 – 3	53 – 4	54 – 2	55 – 3
56 – 2	57 – 4	58 – 4	59 – 2	60 – 1
61 – 1	62 – 2	63 – 2	64 – 4	65 – 2
66 – 4	67 – 2	68 – 2	69 – 1	

❑❑

10 शेकडेवारी

- शेकडेवारी म्हणजे शंभराच्या भागातून काही भाग किंवा प्रमाण मोजणे (शेकडेवारी म्हणजे शंभरपैकी)
- शेकडेवारीलाच **टक्केवारी** किंवा **शतमान पद्धत** असेही म्हणतात.
- शेकडेवारी काढण्यासाठी शंभर हा शब्द वापरला जातो.
- शंभरच्या भागातून काही भाग किंवा प्रमाण मोजणे म्हणजे शेकडेवारी.
- एखाद्या परीक्षेत एखाद्या विद्यार्थ्याला 50% गुण मिळाले असे आपण ऐकतो त्याचाच अर्थ 100 पैकी 50 गुण त्याला मिळालेले असतात, व ते $\frac{50}{100}$ असे लिहितात.
- म्हणजेच 100 पैकी किती हे सांगणे म्हणजे टक्केवारी होय.
- एखाद्या संख्येच्या समोर % असेल, तर त्याचा अर्थ भागिले 100 असा होतो.

महत्त्वाची सूत्रे

1) पेक्षा टक्के कमी = $\boxed{\frac{100 \times \text{टक्के}}{100 + \text{टक्के}}}$

2) पेक्षा टक्के जास्त = $\boxed{\frac{100 \times \text{टक्के}}{100 - \text{टक्के}}}$

उदाहरणे

उदा.1) 45% = किती?

स्पष्टीकरण –

एखाद्या संख्येच्या समोर '%' असेल तर त्याचा अर्थ भागिले 100 असा होतो.

$\therefore 45\% = \frac{45}{100}$

$= 0.45$

दशांश अपूर्णांकात रुपांतर करण्यासाठी छेदात एकावर जितके शून्य असतात, तितकी घरे अंशात डावीकडे सरकवून दशांश चिन्ह द्यावे.

उदा.2) 80% = किती?

स्पष्टीकरण –

$80\% = \frac{80}{100} = \frac{4}{5} = 0.8$

एखाद्या संख्येच्या समोर '%' असेल तर त्याचा अर्थ भागिले 100 असा होतो.

उदा.3) x चे 10% = 250 तर x ची किंमत किती?

स्पष्टीकरण –

चे, च्या यांचा अर्थ गुणिले असा होतो.

$\therefore x \times \frac{10}{100} = 250$ $\qquad \therefore x = \frac{250 \times 100}{100}$

$\therefore x = 2500$

उदाहरणे

उदा.1) 2.5 चे 20% किती?

1) 0.5 2) 0.05 3) 5 4) 0.1

स्पष्टीकरण –

$\therefore 2.5 \times \frac{20}{100} = 2.5 \times \frac{2}{10}$

$= \frac{2.5}{5} = 0.5$

$\therefore$ 2.5 चे 20% = 0.5

उत्तर – 1) 0.5

उदा.2) जर एका शहराच्या लोकसंख्येची वाढ 20000 वरून 25000 झाली तर त्याचे वाढीचे प्रमाण किती?

1) 30% 2) 80% 3) 25% 4) 8%

स्पष्टीकरण –

25,000 - 20,000 = 5000 (वाढ)

$\therefore$ पर्याय क्र. (3) वरून

20,000 - 5000 तर

100 - x

तिरकस गुणाकार करून

$\frac{100 \times 5000}{2000} = 25\%$

$\therefore$ वाढीचे प्रमाण 25% एवढे आहे.

उत्तर – 3) 25%

उदा.3) 28% चे गुणोत्तर स्वरुपात रुपांतर करा.

1) 7 : 25 2) 7 : 18 3) 25 : 7 4) 18 : 7

स्पष्टीकरण –

$28\% = \frac{28}{100}$ .... (अपूर्णांकात रुपांतर करावे)

$= \frac{7}{25}$ ..... (अंश व छेदाला4 ने भागून)

$= 7 : 25$

उत्तर – 1) 7 : 25

उदा.4) एक फळ विक्रेता त्याच्याकडील 60% पेरु विकतो व

त्यानंतर त्याच्याकडे 780 पेरु उरतात तर त्याच्याकडे विक्री आधी एकूण किती पेरु होते?

1) 1950 2) 1300 3) 1520 4) 2140

स्पष्टीकरण –

60% विकून 40% शिल्लक.

$\therefore$ 40% $\longrightarrow$ 780 तर

100% $\longrightarrow$?

$\therefore \frac{780 \times 100}{40} = 1950$

उत्तर – 1) 1950

उदा.5) माधवीने मशिनरीसाठी 60% रुपये आणि कच्च्या मालासाठी 25% रुपयांची गुंतवणूक केली. तिच्या हातात 1800 रुपये शिल्लक आहेत, तर तिने किती रुपये खर्च केले?

1) 10,100 रु. 2) 10,000 रु.

3) 10,200 रु. 4) 10,101 रु.

स्पष्टीकरण –

मशिनसाठी = 60%

कच्च्या मालासाठी 25% म्हणजेच माधवीने एकूण 85% खर्च केले

व शिल्लक 100 – 85 = 15% राहिले म्हणून

15 $\longrightarrow$ 1800 तर

100 $\longrightarrow$ x

$\therefore x = \frac{100 \times 1800}{15} = 12000$

$\therefore$ 12000

– 1800

10,200

$\therefore$ 10,200

उत्तर – 3) 10,200 रु.

उदा.6) एक शेअर 550 रुपयांना विकत घेतला, तर त्या कंपनीने 110 रुपये लाभांश दिल्यास उत्पन्नाचा दर किती?

1) 21% 2) 15% 3) 10% 4) 20%

स्पष्टीकरण –

550 रुपयामागे 110 रु. लाभांश, तर 100 मागे किती,

550 $\longrightarrow$ 110 लाभांश

100 $\longrightarrow$?

तिरकस गुणकार करू

$550 \times x = 110 \times 100$

$\therefore x = \frac{110 \times 100}{550}$

$\therefore x = 20\%$

उत्तर – 4) 20%

उदा.7) भूषणला दरवर्षी 10% पगारवाढ मिळते. त्याचा पगार सन 2024 मध्ये 20,000 रु. आहे, तर सन 2025 मध्ये त्याचा पगार किती होईल?

1) 21,000 रु. 2) 22,000 रु.

3) 24,000 रु. 4) 21,500 रु.

स्पष्टीकरण –

$= \frac{20000 \times 110}{100}$

$= 22,000$

टीप : 100 वर 10 (एकूण 110) घेतले कारण 10% वाढ म्हणून

उत्तर – 2) 22,000 रु.

उदा.8) रमेशला 400 पैकी 304 गुण, सोहमला 500 पैकी 385 गुण, रिनाला 300 पैकी 273 गुण, विनाला 200 पैकी 164 गुण मिळाले, तर कोणाची प्रगती सर्वात जास्त आहे?

1) रमेश 2) सोहम 3) रिना 4) विना

स्पष्टीकरण –

अशा गणितात 100 पैकी गुण काढावे.

रमेश $= \frac{100 \times 304}{400} = 76\%$

सोहम $= \frac{100 \times 385}{500} = 77\%$

रिना $= \frac{100 \times 273}{300} = 91\%$

विना $= \frac{100 \times 164}{200} = 82\%$

$\therefore$ रिनाला सर्वात जास्त गुण मिळाले.

उत्तर – 3) रिना

उदा.9) एका गावात 4000 पुरुष आणि 3000 स्त्रिया आहेत. गावात एकूण 40% निरक्षर असतील तर साक्षर व्यक्तीची संख्या किती?

1) 5200 2) 1600 3) 4200 4) 2800

स्पष्टीकरण –

एकूण लोकसंख्या = 4000 + 3000 = 7000

40% निरक्षर म्हणजे 60% साक्षर

$7000 \times \frac{60}{100} = 4200$ साक्षर

उत्तर – 3) 4200

उदा.10) एका परीक्षेत 80% विद्यार्थी इतिहासात उत्तीर्ण झाले त्याच परीक्षेत 65% विद्यार्थी इंग्रजीत उत्तीर्ण झाले. दोन्ही विषयात 72% विद्यार्थी उत्तीर्ण झाले, तर एकूण अनुत्तीर्ण विद्यार्थी किती?

1) 72% 2) 27% 3) 23% 4) 32%

स्पष्टीकरण –

76) एका संख्येचे 12.5% = 37, तर त्या संख्येचे 37.5% =?
1) 121 2) 101 3) 105 4) 111
(छ. संभाजीनगर SRPF 2024)

77) एक संख्या 40% वाढविल्यामुळे 560 होते, तर ती संख्या कोणती?
1) 300 2) 400 3) 200 4) 100
(पिंपरी चिंचवड शहर 2024)

78) इयत्ता बारावीच्या वर्गात 148 मुलांपैकी 75 टक्के मुले उत्तीर्ण झाली तर उत्तीर्णाची संख्या किती?
1) 94 2) 112 3) 116 4) 111
(पिंपरी चिंचवड शहर 2024)

79) एका गावात 40 टक्के महिला आणि 50 टक्के पुरुष आणि उर्वरित 10 टक्के मुले असतील आणि महिलांची संख्या 6000 असेल तर गावाची लोकसंख्या किती आहे?
1) 6500 2) 1500 3) 15000 4) 60000
(छ. संभाजीनगर शहर पोलीस 2024)

80) एका वस्तूच्या किमतीमध्ये पहिली 30 टक्क्यांनी घट केली आणि त्या नवीन किमतीवर 10 टक्क्यांनी नंतर वाढ केली, सुरुवातीला जी किंमत होती त्यापेक्षा शेवटी किती घट किंवा वाढ झाली.
1) 20 टक्के घट 2) 23 टक्के घट
3) 10 टक्के वाढ 4) 33 टक्के घट
(छ. संभाजीनगर शहर पोलीस 2024)

81) जर साखरेच्या मूल्यांत 20% ने वाढ होत असेल, तर एका गृहिणीला तिचा साखरेचा खप किती टक्के कमी करावा लागेल ज्यामुळे तिच्या खर्चात वाढ होणार नाही?
1) 16.66 टक्के 2) 13.33 टक्के
3) 25 टक्के 4) 40 टक्के
(गोंदिया पोलीस 2024)

82) एका परीक्षेमध्ये 40% विद्यार्थी गणितात नापास झाले 30% विद्यार्थी इंग्रजीत नापास झाले व 10% विद्यार्थी दोन्ही विषयात नापास झाले, तर किती टक्के विद्यार्थी पास झाले?
1) 40% 2) 30% 3) 50% 4) 45%
(नागपूर SRPF 2024)

83) लोकांच्या एका गटात काही जोडपी आहेत, उरलेले लोक एकएकटेच आहेत. यापैकी विवाहित लोकांची संख्या 60% आहे आणि पुरुषांची संख्या 54% आहेत, तर या गटात एकएकट्या स्त्रियांची संख्या किती टक्के आहे.
1) 18% 2) 25% 3) 16% 4) 46%
(वर्धा पोलीस 2024)

84) रमेशला एका विषयात 40 पैकी 32 गुण मिळाले, तर त्याला किती टक्के गुण मिळाले?
1) 60 2) 70 3) 80 4) 90
(बीड पोलीस 2024)

85) एका परीक्षेस 1200 मुले आणि 800 मुली बसले होते. त्यामध्ये 40% मुले आणि 48% मुली पास झाले, तर त्या परीक्षेत एकूण किती टक्के विद्यार्थी नापास झाले?
1) 56.8% 2) 43.2% 3) 58.6% 4) 42.3%
(कोल्हापूर पोलीस 2024)

86) 450 चे 28% + 280 चे 45% = ?
1) 252 2) 126 3) 450 4) यापैकी नाही
(बुलडाणा पोलीस 2024)

87) जर A चे मासिक वेतन B च्या मासिक वेतनाच्या 10% जास्त आहे, तर B चे मासिक वेतन A च्या मासिक वेतनाच्या किती टक्के कमी आहे?
1) 10% 2) 9% 3) 9% 4) 11%
(धाराशिव पोलीस 2024)

88) एका जंगलातील सागवानाच्या झाडांची संख्या 8000 आहे. वृक्षतोडीमुळे दरवर्षी त्यात 10% घट होते तर 4 वर्षांनंतर त्या जंगलात सागवाना ची किती झाडे उरतील ?
1) 5248.8 2) 5458 3) 6028 4) 6212
(गडचिरोली चालक 2024)

89) रमेशने 2% दलाली देऊन राजेशकडून 2,00,000 रुपयांना कार विकत घेतली त्याला ती कार एकूण किती रुपयांना मिळाली?
1) 4,02,000 2) 2,04,000
3) 2,02,000 4) 2,12,000
(लातूर बँड्समन 2024)

90) एका संख्येच्या एक चतुर्थांश आकड्याची पाचपट 100 येते तर ती संख्या कोणती?
1) 80 2) 25 3) 30 4) 100
(नवी मुंबई SRPF 2024)

91) एका मुलीस इंग्रजीमध्ये 30 पैकी 21, गणितात 50 पैकी 30, इतिहासात 40 पैकी 20 व शास्त्रात 25 पैकी 18 गुण मिळाले तर तिला कोणत्या विषयात सर्वाधिक गुण मिळाले?
1) इतिहास 2) इंग्रजी 3) गणित 4) शास्त्र
(चंद्रपूर बँड्समन2024)

92) एका संख्येच्या 60% मधून 60 वजा केल्यास उत्तर 60 येते, तर ती संख्या कोणती?
1) 120 2) 150 3) 180 4) 200
(परभणी चालक 2024)

93) 40 लीटर दुधाच्या पहिल्या द्रावणात 15 टक्के मलईचे प्रमाण आहे. दुसऱ्या 60 लीटर दुधाच्या द्रावणात 8 टक्के मलईचे प्रमाण आहे. दोन्ही द्रावणे एकत्र केली तर संमिश्रात मलईचे किती प्रमाण असेल?

14 वेग – वेळ – अंतर

महत्त्वाच्या बाबी

- पोलीस भरती परीक्षेला जास्तीत जास्त मार्कांसाठी विचारला जाणारा घटक.
- विद्यार्थ्यांना थोडासा अवघड वाटणारा घटक परंतु प्रत्यक्षात खूपच सोपा असा घटक आहे.
- आपण या प्रकरणात वेग, वेळ, अंतर यावरचे प्रश्न कसे सोप्या पद्धतीने सोडवता येतील हे पाहणार आहोत.
- यावरील प्रश्न सोडवताना आपल्याला एककांचा वापर करावा लागतो जसे की, मीटर, किलोमीटर, सेकंद, तास, मिनिट.

मूलभूत संकल्पना

- अंतर आपण मीटर/ किलोमीटरमध्ये मोजतो.
- वेळ आपण तास/मिनिट/ सेकंदात मोजतो.

परिमाणे	एकक	
अंतर	km (किमी)	m (मी)
वेळ	hr (तास)	sec (सेकंद)
वेग	km/hr	m/sec

- एकके वरील प्रमाणे नसल्यास ती रूपांतरीत करून घ्यावी लागतात.

हे लक्षात ठेवा...

- 1 km = 1000 मीटर
- 1 तास = 60 मिनिटे = 3600 सेकंद
- km/hr रूपांतर m/sec मध्ये करताना $\frac{5}{18}$ ने गुणावे.
- m/sec चे रूपांतर km/hr मध्ये करताना $\frac{18}{5}$ ने गुणावे.

- या प्रकरणातील प्रश्न सोडवताना सूत्राचा वापर करावा लागतो.

सूत्र
1) अंतर = वेग × वेळ
2) वेग = $\frac{\text{अंतर}}{\text{वेळ}}$
3) वेळ = $\frac{\text{अंतर}}{\text{वेग}}$

उदा.1) एक गाडी 30 सेकंदामध्ये 600 मीटर अंतर कापते तर त्या गाडीचा वेग किती?

1) 68 km/hr **2) 70 km/hr**
3) 72 km/hr **4) 78 km/hr**

स्पष्टीकरण –

अंतर = 600 मीटर
वेळ = 30 सेकंद
वेग = ?
∴ अंतर = वेग × वेळ
$600 = 30 \times x$

$\frac{600}{30} = x = 20\text{m/s}$

m/s चे रूपांतर km/hr मध्ये करताना $\frac{18}{5}$ ने गुणावे.

$\therefore 20 \times \frac{18}{5} = 4 \times 18 = 72\text{km/hr}$

वेग = 72km/hr

उत्तर – (3) 72 km/hr

उदा.2)एक कार 3 तासात 105 किमी अंतर पार करते तर त्याच कारने 5 तासात किती अंतर जाता येईल?

1) 160 कि.मी. **2) 175 कि.मी.**
3) 125 कि.मी. **4) 150 कि.मी.**

स्पष्टीकरण –

(I) Method	(II) Method
अंतर = 105 किमी वेळ = 3 तास वेग = x ∴ अंतर = वेग × वेळ	3 तास → 105km तर 5 तास → x km तिरकस गुणाकार केल्यावर

15 काळ-काम-वेग

- पोलीस भरतीचा अभ्यास करताना सर्वात महत्त्वपूर्ण असलेले घटक.
- या प्रकरणात दोन व्यक्ती एकत्र काम करताना लागणारा वेळ, वेगवेगळे काम करताना लागणारा वेळ तसेच काम समान असताना, काम वेगळे असताना असे परीक्षेत येणारे प्रश्न कसे सोडवावे लागतात तेच आपण या प्रकरणात शिकणार आहोत.
- या प्रकरणात आपण प्रश्न सोडवण्यासाठी लागणारी सूत्र, नियम सोप्या पद्धतीने पाहणार आहोत. प्रश्न सोडवताना कमीत कमी वेळात कसे सोडवता येतील ते पाहू.
- हे प्रश्न सुटण्यासाठी विद्यार्थ्याने जास्तीत जास्त सराव करावा.

मूलभूत संरचना (Basic Concept)

- एखादी व्यक्ती काम करत असताना कार्यक्षमता वापरून लागणाऱ्या वेळेत ते काम पूर्ण करत असते.

∴ काम = वेळ × कार्यक्षमता
कार्यक्षमता = 1 दिवसात पूर्ण केलेले काम
एखाद्या व्यक्तीने संपूर्ण काम करण्यासाठी घेतलेला वेळ
$= \frac{1}{\text{कार्यक्षमता}}$

प्रकार 1

I) दोन व्यक्ती एकच काम मिळून करत असल्यास लागणारा वेळ :

सूत्र = दोघांनी मिळून काम करण्यासाठी लागणारा वेळ/ दिवस $= \frac{x \times y}{x + y}$

$x =$ पहिल्या व्यक्तीला ते काम करण्यासाठी लागणारा वेळ/दिवस
$y =$ दुसऱ्या व्यक्तीला तेच काम करण्यासाठी लागणारा वेळ/दिवस

उदा.1) विशाल हा एक काम 10 दिवसात संपवितो जर विशालने 2 दिवस काम केले तर शिल्लक काम किती?

1) $\frac{5}{4}$ 2) $\frac{3}{4}$ 3) $\frac{4}{5}$ 4) $\frac{4}{3}$

स्पष्टीकरण –

काम पूर्ण करण्यासाठी विशालला लागणारे दिवस = 10 दिवस

विशालची कार्यक्षमता/एक दिवसात केलेले काम = $\frac{1}{10}$ दिवस

∴ विशालने दोन दिवस काम केले.

त्याचे दोन दिवसाचे काम $= \frac{1}{10} \times 2 = \boxed{\frac{1}{5}}$

नेहमी पूर्ण काम म्हणजेच 1 मानावे.

∴ शिल्लक काम = पूर्ण काम – दोन दिवसाचे काम

$= 1 - \frac{1}{5}$ (छेद समान करून)

$= \frac{5-1}{5} = \frac{4}{5}$

उत्तर – 3) $\frac{4}{5}$

उदा.2) विनय हा एक काम 25 दिवसात संपवितो जर विजयने 11 दिवस काम केले तर किती % काम शिल्लक राहिले?

1) 44% 2) 56% 3) 64% 4) 36%

स्पष्टीकरण –

विजयचे एक दिवसाचे काम $= \frac{1}{25}$

त्याने 11 दिवस काम केले

∴ विजयचे 11 दिवसाचे काम

$= \frac{1}{25} \times 11 = \boxed{\frac{11}{25}}$

शिल्लक काम $= 1 - \frac{11}{25}$

$= \frac{25-11}{25}$ (छेद समान केला)

$= \boxed{\frac{14}{25}}$

एक संपूर्ण काम 1 म्हणजेच 100% असते.

पद्धत I	पद्धत II
शिल्लक काम $= \frac{14}{25} \times 100$ $= 14 \times 4$ $= 56\%$	$25 \rightarrow 14$ दिवस $100 \rightarrow x$ $\frac{100 \times 14}{25} = x$ $\boxed{56 = x}$

उत्तर – 2) 56%

उदा.3) राम एक काम 10 दिवसात करतो. बबन तेच काम 15 दिवसात करतो. जर दोघे मिळून कामाला लागले तर ते काम किती दिवसात पूर्ण करतील?

1) 5 दिवस 2) 10 दिवस 3) 16 दिवस 4) 6 दिवस

स्पष्टीकरण –

दोघांना एकत्रित काम करण्यासाठी लागणारे दिवस $= \frac{x \times y}{x + y}$

$(x = 10 \quad ; \quad y = 15)$

$88 = 2 \times \frac{22}{7} \times R$

$\frac{88 \times 7}{44} = R$

14 = R

वर्तुळाची त्रिज्या 14 आहे.

∴ वर्तुळाच्या आकाराच्या तारेने बंदिस्त केलेले क्षेत्र

वर्तुळाचे क्षेत्रफळ = πR^2

$= \frac{22}{7} \times 14 \times 14$

$= 22 \times 2 \times 14 = 44 \times 14 = 616$

तारेला वर्तुळाचा आकार दिल्यास ती 616 चौ. सेंमी क्षेत्र व्यापेल.

वर्तुळ पाकळी आणि वर्तुळकंस (Sector and Arc)

1 वर्तुळकंसाची लांबी

सूत्र : 1) वर्तुळ कंसाची लांबी = $\frac{\theta}{360} \times 2\pi R$ – (कंस हा परिघाचाच भाग असतो)

2) वर्तुळ पाकळीचे क्षेत्रफळ = $\frac{\theta}{360} \times \pi R^2$

(वर्तुळ पाकळीचे क्षेत्रफळ हे संपूर्ण क्षेत्रफळाचाच भाग असते.)

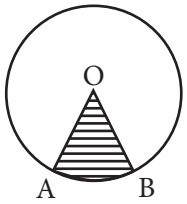

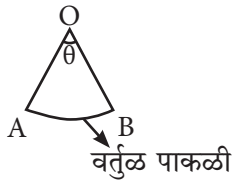

(AB चे अंतर म्हणजेच वर्तुळ कंस)

उदा. एका वर्तुळाचा केंद्रिय कोन 60° आहे. तसेच त्या वर्तुळाची त्रिज्या 4.2 cm आहे. तर त्या केंद्रिय कोनाचा अंतर्गत असलेल्या वर्तुळ कंसाची लांबी आणि वर्तुळ पाकळीचे क्षेत्रफळ किती?

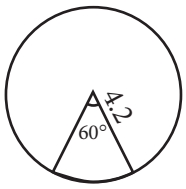

स्पष्टीकरण –

1) वर्तुळकंसाची लांबी = $\frac{\theta}{360} \times 2\pi R$

$= \frac{60}{360} \times 2 \times \frac{22}{7} \times 4.2$

$= \frac{1}{6} \times 44 \times 0.6$

$= 44 \times 0.1$

= 4.4 cm

वर्तुळकंसाची लांबी = 4.4 cm

2) वर्तुळ पाकळीचे क्षेत्रफळ = $\frac{\theta}{360} \times \pi R^2$

$= \frac{60}{360} \times \frac{22}{7} \times 4.2 \times 4.2$

$= \frac{1}{6} \times 22 \times 0.6 \times 4.2$

$= 22 \times 0.1 \times 4.2$

= 9.24

वर्तुळ पाकळीचे क्षेत्रफळ = 9.24 चौ. सेंमी

2 अर्धवर्तुळ (Semicircle)

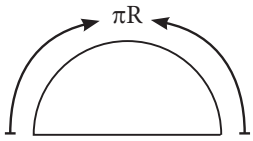

1) अर्धवर्तुळाचा परिघ
= πR + 2R
अर्धवर्तूळाचा परिघ
= R(π + 2)

2) अर्धवतुळाचे क्षेत्रफळ
= $\frac{\pi R^2}{2}$

उदा. एका अर्धवर्तुळाची त्रिज्या 7 cm आहे. तर त्या अर्धवर्तुळाचा परिघ व क्षेत्रफळ किती असेल?

स्पष्टीकरण –

R = 7 cm

∴ वर्तुळाचा परिघ = R (π + 2)

$= 7\left(\frac{22}{7} + 2\right)$

$= 7 \times \frac{22}{7} + 14$

$= 22 + 14$

= 36 cm

∴ वर्तुळाचे क्षेत्रफळ = $\frac{\pi R^2}{2}$

$= \frac{\frac{22}{7} \times 7 \times 7}{2}$

$= \frac{22 \times 7}{2}$

$= 11 \times 7 = 77$

वर्तुळाचा परिघ **36 cm** असेल व वर्तुळाचे क्षेत्रफळ **77 चौ. सेंमी** असेल.

वर्तुळासंबंधी महत्त्वाची माहिती संक्षिप्त मध्ये

त्रिज्या R	व्यास D	परिघ $2\pi R$ / πD	क्षेत्रफळ πR^2	अर्धवर्तुळाचा परिघ $\pi R + 2R$	अर्धवर्तूळाचे क्षेत्रफळ $\frac{\pi R^2}{2}$
3.5	7	22	38.5	14.5	19.25
7	14	44	154	29	77
14	28	88	616	58	308
21	42	132	1386	87	693
28	56	176	2464	116	1232
35	70	220	3850	145	1925

1 घन/ठोकळा (Cube)

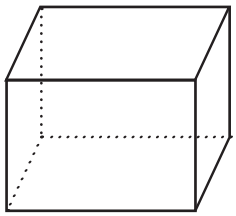

- घनाला 6 बाजू असतात.
- घनाला 8 शिरोबिंदू असतात.
- घनाला 12 कडा असतात.
- घनाच्या सर्व बाजुंची लांबी समान असते.

➢ सर्व कोन हे काटकोन असतात.

घनासंबंधी महत्त्वाची सूत्रे

1) **घनाचे घनफळ = (बाजू)^3**
2) **घनाचे बाह्य पृष्ठफळ = 6 × (बाजू)^2**

उदा. एका घनाची एक बाजू 8 cm असेल, तर त्या घनाचे घनफळ व बाह्यपृष्ठफळ काय असेल?

स्पष्टीकरण –

घनाची बाजू = 8 cm

घनाचे घनफळ = (बाजू)^3

$= (8)^3$

$= 8 \times 8 \times 8$

= **512 घन सेंमी**

घनाचे बाह्यपृष्ठफळ = 6 × बाजू^{2}

$= 6 \times 8^2$

= 6 × 64 = **384 चौ. सेंमी**

त्या घनाचे घनफळ 512 **घनसेंमी** व बाह्यपृष्ठफळ 384 **चौ. सेंमी** असेल.

उदा. एका घनाचे घनफळ 54872 घनसेंमी आहे, तर त्या घनाचे पृष्ठफळ किती असेल?

स्पष्टीकरण –

घनाचे घनफळ = 54872

∴ घनाचे घनफळ = (बाजू)^3

54872 = (बाजू)^3 – दोन्ही बाजुंचे घनफळ काढून घेऊ.

38 = बाजू

∴ घनाचे बाह्यपृष्ठफळ = 6 × बाजू^{2}

$= 6 \times (38)^2$

$= 6 \times 1444$

बाह्यपृष्ठफळ = 8664 चौ. सेंमी

2 इष्टिकाचिती (Cuboid)

- इष्टिकाचितीला 6 पृष्ठभाग असतात.
- 12 कडा असतात.
- 8 शिरोबिंदू असतात.
- घनाच्या तुलनेत इष्टिकाचितीच्या सर्व बाजू समान नसतात.

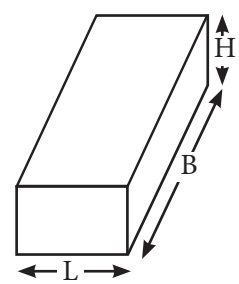

➢ इष्टिकाचितीला लांबी, रूंदी आणि उंची असतात.

➢ इष्टिकाचितीच्या समोरासमोरील बाजुचे क्षेत्रफळ समान असते. उदा. विटा

इष्टिकाचिती संबंधात महत्त्वाची सूत्रे

1) **इष्टिकाचितीचे घनफळ = $L \times B \times H$**
2) **इष्टिकाचितीचे पृष्ठफळ = $2[L \times B + B \times H + L \times H]$**

उदा. एका इष्टिकाचितीची लांबी, रूंदी, उंची अनुक्रमे 20, 10, 15 मी. आहे, तर घनफळ व एकूण पृष्ठफळ किती असेल?

1) $\frac{25}{102}$ 2) $\frac{1}{51}$ 3) $\frac{1}{17}$ 4) $\frac{13}{102}$

19) 52 पत्त्याच्या कॅटमधून 2 पत्ते यादृच्छिकरित्या घेतले, तर यातील 1 पत्ता इस्पिक व 1 पत्ता बदाम असण्याची संभाव्यता किती?

1) $\frac{3}{20}$ 2) $\frac{29}{34}$ 3) $\frac{47}{100}$ 4) $\frac{13}{102}$

20) दोन नाणी एकदाच फेकली असता जास्तीत जास्त एक काटा मिळण्याची संभाव्यता किती?

1) $\frac{1}{2}$ 2) $\frac{3}{4}$ 3) $\frac{1}{3}$ 4) 1

21) दोन नाणी एकदाच फेकली असता त्यापैकी केवळ एका नाण्यावर काटा असण्याची संभाव्यता किती?

1) $\frac{1}{2}$ 2) $\frac{1}{4}$ 3) $\frac{3}{4}$ 4) यापैकी नाही

22) एक फासा फेकला असता फास्यावरील अंक सम असण्याची संभाव्यता किती?

1) $\frac{1}{6}$ 2) $\frac{1}{8}$ 3) $\frac{1}{2}$ 4) $\frac{1}{12}$

23) दोन फासे फेकले असता दोन्ही फास्या वरील अंकाची बेरीज 11 असण्याची संभाव्यता किती?

1) $\frac{1}{9}$ 2) $\frac{1}{18}$ 3) $\frac{1}{12}$ 4) $\frac{35}{36}$

24) 2, 3, 5, 7, 9 या अंकापासून , अंकाची पुनरावृत्ती न करता, दोन अंकी संख्या तयार केली तर ती संख्या 4 च्या पटीत असण्याची संभाव्यता किती?

1) $\frac{2}{30}$ 2) $\frac{1}{20}$ 3) $\frac{1}{5}$ 4) $\frac{1}{4}$

25) "SOCIETY" या शब्दामधील सर्व अक्षरांचा वापर करून वेगवेगळे शब्द तयार करायचे आहेत. परंतु शब्दातील तीनही स्वर सोबत असले पाहिजेत. अशाप्रकारे किती शब्दाची रचना केल जाऊ शकते?

1) 680 2) 840 3) 720 4) यापैकी नाही

26) "PENCIL" या शब्दामधील सर्व अक्षरांचा वापर करून वेगवेगळे शब्द तयार करायचे आहे. परंतु शब्दातील N हे अक्षर नेहमी E या अक्षरानंतर असले पाहिजे. अशाप्रकारे किती शब्दांची रचना केली जाऊ शकते.

1) 720 2) 120 3) 540 4) 440

27) "EXERCISE" या शब्दामधील सर्व अक्षरांचा वापर करून वेगवेगळे शब्द तयार करायचे आहेत. कोणतेही अक्षर पुन्हा न घेता एकूण किती शब्दाची रचना केली जाऊ शकते?

1) 6720 2) 1680 3) 5490 4) 4420

28) "PRATIK" या शब्दापासून अक्षरांची जागा बदलून किती प्रकारे शब्द तयार करता येवू शकतो?

1) 278 2) 720 3) 344 4) 610

29) दोन फासे एकाचवेळी टाकल्यावर दोन्ही फाशांवर (सहा टिंबे) येण्याची संभाव्यता किती?

1) $\frac{1}{6}$ 2) $\frac{1}{12}$ 3) $\frac{1}{36}$ 4) $\frac{1}{3}$

30) एका पत्यांच्या सेटमधील कोणताही पत्ता काढल्यास तो 10 चा असण्याची संभाव्यता किती आहे?

1) $\frac{1}{54}$ 2) $\frac{1}{13}$ 3) $\frac{1}{10}$ 4) $\frac{1}{52}$

31) दोन फासे एकाच वेळी टाकल्यास त्यावर येणाऱ्या संख्येचा गुणाकार हा समसंख्या येण्याची शक्यता किती असेल?

1) $\frac{1}{2}$ 2) $\frac{3}{3}$ 3) $\frac{5}{16}$ 4) $\frac{3}{4}$

32) दोन फासे (Dice) एकाच वेळी टाकल्यास त्यावर मिळालेल्या संख्यांची बेरीज ही मूळ संख्या असण्याची शक्यता किती असेल?

1) $\frac{5}{12}$ 2) $\frac{7}{9}$ 3) $\frac{1}{6}$ 4) $\frac{7}{12}$

33) एक फासा (Dice) फेकला असता त्यावर वरील बाजूस विषम संख्या मिळण्याची संभाव्यता किती असेल?

1) $\frac{1}{2}$ 2) $\frac{1}{6}$ 3) $\frac{2}{5}$ 4) $\frac{3}{5}$

34) एका पत्याच्या संचामधून एक पत्ता काढला असता तो इस्पिक असण्याची संभाव्यता किती?

1) $\frac{1}{2}$ 2) $\frac{1}{3}$ 3) $\frac{1}{4}$ 4) $\frac{1}{5}$

35) 52 पत्यांमधून सहज एक पत्ता काढला तर तो पत्ता इस्पिक किंवा किलवर एक्का येण्याची संभाव्यता किती?

1) $\frac{13}{26}$ 2) $\frac{13}{52}$ 3) $\frac{7}{26}$ 4) $\frac{7}{52}$

36) 1, 2, 3, 4, 5 या अंकापासून दोन अंकी किती संख्या तयार होतील ज्यातील वरील अंक एकापेक्षा जास्त वेळा येणार नाहीत.

1) 10 2) 20 3) 9 4) 16

उत्तरे

1 – 2	2 – 1	3 – 1	4 – 2	5 – 1
6 – 1	7 – 1	8 – 1	9 – 1	10 – 1
11 – 2	12 – 3	13 – 2	14 – 4	15 – 1
16 – 1	17 – 1	18 – 3	19 – 4	20 – 2
21 – 1	22 – 3	23 – 2	24 – 3	25 – 3
26 – 2	27 – 1	28 – 2	29 – 3	30 – 2
31 – 4	32 – 1	33 – 1	34 – 3	35 – 3
36 – 2				

❑❑

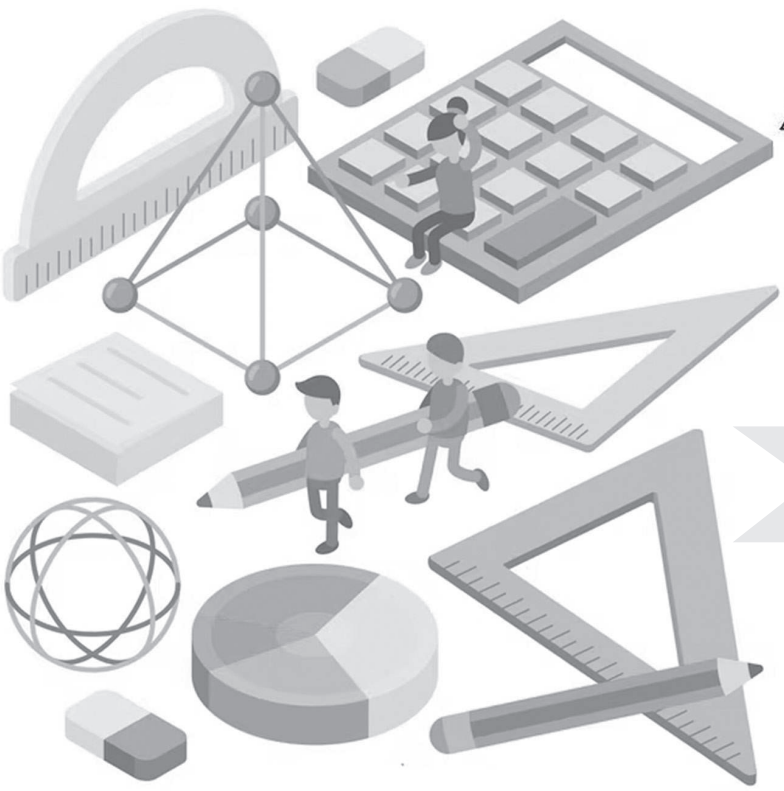

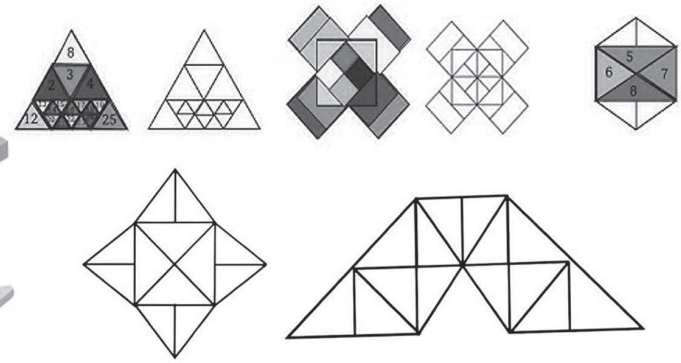

4 बुद्धिमत्ता

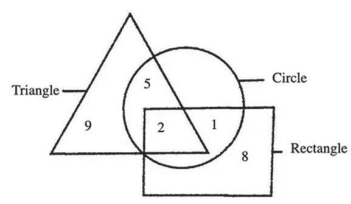

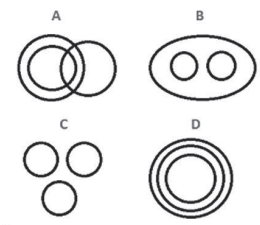

- सरासरी 18 ते 20 प्रश्न येतात; परंतु काही ठिकाणी प्रश्नसंख्या 10 पेक्षाही कमी येते. त्याची निश्चितता नसल्याने प्रश्नांचा विचार न करता प्रत्येक प्रकरण अभ्यासावे.
- प्रकरणाखाली दिलेले प्रश्न सोडवा. त्यासोबतच इतर परीक्षांना आलेले प्रश्नदेखील अधिकच्या सरावासाठी सोडवा.
- अभ्यास करतांना सोप्याकडून अवघडाकडे जो.
- प्रश्न समजल्याशिवाय उत्तराला खूण करू नका; ही चूक अनेक विद्यार्थी करतात. बुद्धिमत्तेचे प्रश्न अनेकदा फसवे असतात.
- अधिकच्या सरावाला कोणताही पर्याय नाही; कारण स्पर्धा दिवसेंदिवस खूप वेगाने वाढत आहे.

1 अंकमालिका

- प्रत्येक परीक्षेत अंकमालिका या प्रकरणाचे सरासरी 2 प्रश्न असतात.
- हा घटक सोप्पा करण्यासाठी खालील मुद्दे लक्षात घेऊ.
- तुम्हाला बेसिक बेरीज, वजाबाकी, गुणाकार, भागाकार येणे आवश्यक आहे.
- त्याच बरोबर किमान 1-20 पर्यंतचे पाढे, 1-20 पर्यंतचे वर्ग आणि 1-10 पर्यंत घन पाठ असणे आवश्यक आहे.
- तसेच वारंवार टॉपिकनुसार प्रश्नाचा सराव करणे आवश्यक आहे.

✪ **आता आपण या टॉपिकमधील काही महत्त्वाच्या संकल्पना बघूयात.**

1) नैसर्गिक संख्या

- दैनंदिन व्यवहारात आपण ज्या संख्यांचा वापर करतो त्याला नैसर्गिक संख्या असे म्हणतात.
  उदा. 1, 2, 3, 4, 5, 6, ...

2) पूर्ण संख्या

- शून्य व सर्व नैसर्गिक संख्या मिळून तयार होणारी संख्या म्हणजे पूर्ण संख्या होय.
  उदा. 0, 1, 2, 4, ...

3) पूर्णांक संख्या

- सर्व धन संख्या, ऋण संख्या व शून्य मिळून तयार होणारी संख्या म्हणजे पूर्णांक संख्या होय.
  उदा. ..... -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3, ...

4) अपूर्णांक संख्या

- ज्या संख्याची किंमत पूर्णांकात येतच नाही, अशा संख्यांना अपूर्णांक संख्या असे म्हणतात.
  उदा. $\frac{5}{8}, \frac{9}{12}, \frac{2}{3}$,.... इत्यादी.

5) सम संख्या

- ज्या संख्येला 2 ने निःशेष भाग जातो किंवा ज्यांच्या एकक स्थानी 0, 2, 4, 6, 8 यापैकी एखादी संख्या असते त्या संख्यांना सम संख्या म्हणतात.
  उदा. 12, 14, 6, 44, 88 इ.

6) विषम संख्या

- ज्या संख्येला 2 ने निःशेष भाग जात नाही किंवा ज्या संख्येच्या एककस्थानी 1, 3, 5, 7, 9 अशा संख्याना विषम संख्या म्हणतात.
  उदा. 1, 3, 5, 7, 11, 17, 19

7) मूळ संख्या

- ज्या संख्येला 1 ने आणि त्याच संख्येने भाग जातो इतर कोणत्याही संख्येने भाग जात नाही, त्या संख्येस मूळ संख्या म्हणतात.
  उदा. 2, 7, 13, 41 इ.

नोट →	1) 2 ही एकमेव सम संख्या असलेली मूळ संख्या आहे.

8) संयुक्त संख्या

- ज्या संख्येचे विभाजक दोनपेक्षा जास्त असतात, त्या संख्येला संयुक्त संख्या असे म्हणतात.
  उदा. 24 या संख्येचे 1, 2, 3, 4, 6 हे विभाजक आहेत.

नोट →	1) 1-100 पर्यंतचे एकूण संयुक्त संख्या **74** आहेत. 2) 1-100 पर्यंतच्या एकूण मूळ संख्या **25** आहेत. 3) 1 - ही संख्या मूळही नाही व संयुक्त ही नाही.

✪ **या टॉपिकवरील प्रश्नाचे प्रकार समजून घेऊयात.**

1) संख्येची दुप्पट असलेली अंकमालिका
   उदा. 5, 10, 20, 40, **80**
2) वर्ग संख्येची मालिका
   उदा. 25, 36, 49, 64, **81**
3) संख्येचा घन करून क्रमागत 1, 2, 3 ... अधिक करणे.
   उदा. 2, 10, 30, 68, **130**

1^3+1 2^3+2 3^3+3 4^3+4 5^3+5

2 10 30 68 130

4) एक आड एक वर्ग, घन मालिका
उदा. 1, 8, 9, **64**, 25, 216

5) विशिष्ट क्रमाने संख्येत वजा केली आहे.
उदा. 108, 86, 68, 52, 38, **26**

6) क्रमागत गुणाकारांची पट केली आहे.
उदा. 3, 6, 18, 72, **360**

7) एक आड एक संख्येत बेरीज आणि वजाबाकी केली आहे.
उदा. 30, 75, 36, 69, 42, 63, **48**, **57**

उदाहरणे

उदा.1) 240, 240, 120, 40, 10, ?

1) 5 2) 1 3) 4 4) 2

स्पष्टीकरण –

240, 240, 120, 40, 10, **2**

× 1 × 2 × 3 × 4 × 5

या उदाहरणात क्रमवार नैसर्गिक संख्यांच्या गुणाकाराच्या फरकाने संख्या कमी होत आहे.

उत्तर – 4) 2

उदा.2)1, 8, 9, ?, 25, 216, 49

1) 64 2) 16 3) 27 4) 125

स्पष्टीकरण –

1^2 2^3 3^2 4^3 5^2 6^3 7^2

↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓

1 8 9 64 25 216 49

येथे एक आड एक वर्ग, घन मालिका दिलेली आहे.

उत्तर – 1) 64

उदा.3) $\frac{17}{11}, \frac{16}{13}, \frac{14}{16}, \frac{11}{20}, ?$

1) $\frac{02}{31}$ **2)** $\frac{08}{24}$ **3)** $\frac{07}{25}$ **4)** $\frac{09}{25}$

स्पष्टीकरण –

−1 −2 −3 −4

$\frac{17}{11}$ $\frac{16}{13}$ $\frac{14}{16}$ $\frac{11}{20}$ $\frac{7}{25}$

+2 +3 +4 +5

या समीकरणात स्वतंत्र छेदात क्रमागत बेरीज केली आहे आणि अंशात क्रमागत वजाबाकी केली आहे.

उत्तर – 3) $\frac{07}{25}$

उदा.4) 1, 5, 11, 19, ?, 41

1) 29 2) 27 3) 30 4) 31

स्पष्टीकरण –

1 5 11 19 **29** 41

+4 +6 +8 +10 +12

+2 +2 +2 +2

या ठिकाणी फरकाचा फरक दिला आहे.

उत्तर – 1) 29

उदा.5) 2, 10, 30, 68, 130, 222, ?

1) 326 2) 333 3) 343 4) 350

स्पष्टीकरण –

2 10 30 68 130 222 **350**

8 20 38 62 92 128

12 18 24 30 36

6 6 6 6

सम संख्येनुसार फरकाचा फरक असे तीन वेळा केले आहे.

उत्तर – 4) 350

उदा.6) $2, 1, \frac{1}{2}, \frac{1}{4}, ?$

1) $\frac{1}{6}$ **2)** $\frac{1}{8}$ **3)** $\frac{1}{12}$ **4)** $\frac{1}{12}$

स्पष्टीकरण –

2 अक्षरमालिका

- पोलीस भरती मध्ये अक्षरमालिका या घटकावर 2 ते 3 प्रश्न हमखास असतात.
- म्हणून हा घटक अभ्यासणे महत्त्वाचे आहे.
- या घटकावरील प्रश्न लवकरात लवकर सोडवण्यासाठी काही बेसिक गोष्टी येणे अत्यावश्यक आहे.
- प्रथम तुम्ही अक्षरमालिका पूर्ण लिहून घ्यावी आणि त्या अक्षरमालेला क्रम सुद्धा द्यावा, म्हणजे प्रश्न तुम्हाला लवकर सुटण्यास मदत होईल.
- खालील पद्धतीने अक्षरमालिका लिहावी.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M
Z	Y	X	W	V	U	T	S	R	Q	P	O	N
26	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14

- अक्षरमालिकेचे क्रमांक पाठ केले तर उत्तम राहिल.
- अक्षरमालिकेतील A, E, I, O, U हे पाच स्वर आणि त्यांचे क्रमांक लक्षात ठेवावे.
- तसेच वारंवार टॉपिकनूसार प्रश्नाचा सराव करणे आवश्यक आहे.

थोडक्यात प्रश्नाचे प्रकार पाहू.

- क्रमागत अक्षरमालिका पूर्ण करा.
  उदा. J, L, N, P, **R**
- अक्षरमालिका दोन, तीन, चार गटाची मालिका पूर्ण करा.
  उदा. KN, MP, OR, QT, **SV**
- अंशात अक्षरमालिका व छेदात अंकमालिकेनुसार क्रमांकानुसार मालिका पूर्ण करा.
  उदा. $\frac{D}{4}, \frac{F}{6}, \frac{I}{9}, \frac{M}{13}, \frac{R}{18}$,.... इत्यादी.
- अक्षरमालिकेतील स्वर मालिका पूर्ण करा.
  उदा. A, E, **I**, O, U
- अक्षरमालिकेसोबत मूळ संख्येची मालिका पूर्ण करा.
  उदा. A2Y, B3X, C5W, D7V, **E11U**

उदाहरणे

उदा.1) ACE, BDF, GIK, HJL, MOQ, ?

1) NPQ 2) NPR 3) NPS 4) NOP

स्पष्टीकरण –

A	C	E	+1 →	B	D	F
1	3	5		2	4	6
G	I	K	+1 →	H	J	L
7	9	11		8	10	12
M	O	Q	+1 →	N	P	R
13	15	17		14	15	16

अक्षरसमूहाचा गटात अधिक 1 केला आहे.

उत्तर – 2) NPR

उदा.2) B, 4, G, 9, L, 19, Q, 34, ?, ?, ?, ?

1) V, 54, A, 79 2) W, 69, C, 139
3) V, 55, A, 89 4) T, 54, Z, 79

स्पष्टीकरण –

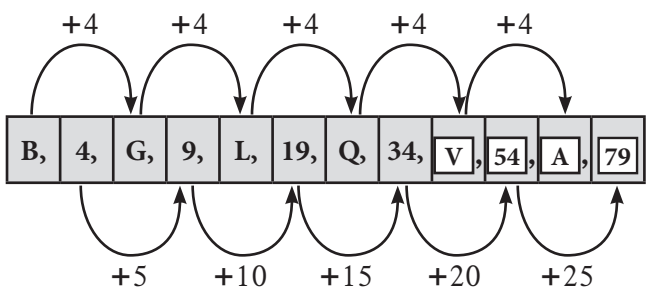

येथे अंकामध्ये 5, 10, 15 च्या पटीचा गॅप आहे.
तर अक्षरामध्ये 4–4 चा गॅप दिला आहे.

उत्तर – 1) V, 54, A, 79

उदा.3) $\frac{C}{X}, \frac{I}{R}, \frac{?}{O}$

1) F 2) L 3) K 4) J

स्पष्टीकरण –

येथे अक्षरमालिकेच्या विरूद्ध बाजूची अक्षरे दिलेली आहेत. असे प्रश्न लवकर सोडवण्यासाठी अक्षरमालिका पूर्ण लिहून घ्यावी.

$\frac{C}{X}, \frac{I}{R}, \frac{L}{O}$

उत्तर – 2) L

उदा.4) A, W, C, T, F, Q, ?, ?, O, K

1) I, M 2) L, P 3) K, O 4) J, N

स्पष्टीकरण –

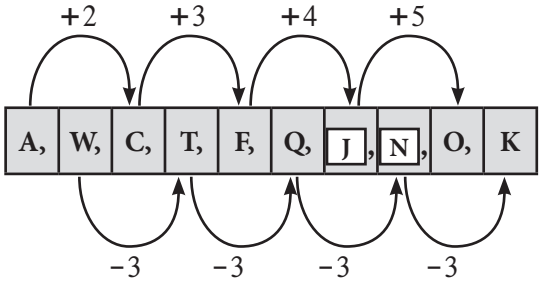

या ठिकाणी अक्षरमालिकेतील अक्षरांची सरळ आणि उलट दिशेने बेरीज, वजाबाकी केलेली आहे.

उत्तर – 4) J, N

उदा.5) AZYB, CXWD, EVUF, [?], IRQJ

1) GIHS 2) FUTG 3) GTSH 4) HSTG

स्पष्टीकरण –

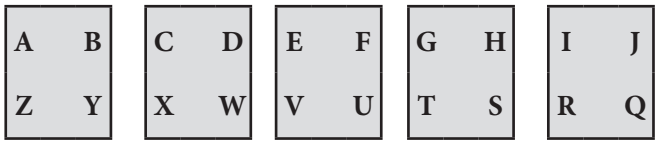

या ठिकाणी अक्षरमालिकेची सुरूवात आणि शेवट अनुक्रमे क्रमाने उलट मालिका दिलेली आहे.

उत्तर – 3) GTSH

उदा.6) FKP, HNT, JQX, LTB, [?]

1) NWG 2) NWF 3) NXF 4) NVW

स्पष्टीकरण –

पहिले अक्षर – 1 अक्षर वगळून – FHJLN

दुसरे पद – 2 अक्षर वगळून – KNQTW

तिसरे पद – 3 अक्षरे वगळून – PTXBF (NWF).

उत्तर – 2) NWF

उदा.7) ABCD, HIJK, NOPQ, [?]

1) WXYZ 2) EIFG 3) STRU 4) MNRT

स्पष्टीकरण –

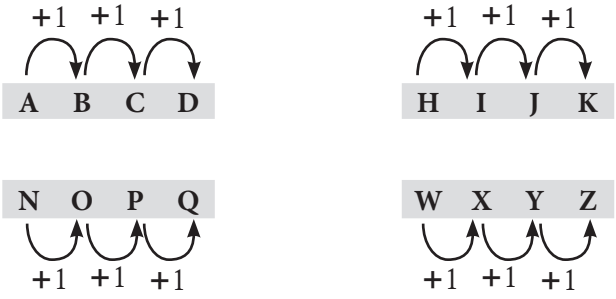

पर्यायामध्ये क्रमाने येणारा WXYZ असा एकच पर्याय आहे.

उत्तर – 1) WXYZ

उदा.8) A B A _ C A B C _ A B C D _ A B C D E _ ही लयबद्ध मालिका पूर्ण करा.

1) BDEF 2) CDEF 3) ABDF 4) BDCF

स्पष्टीकरण –

A B A B C A B C D A B C D E A B C D E F

येथे अक्षरांची लयबद्ध मालिका पूर्ण करताना सुरुवातीला पूर्ण अक्षर मोजून घ्यावे, नंतर त्याचे गट पाडले की उत्तरापर्यंत लवकर पोहचता येईल.

उत्तर – 1) BDEF

उदा.9) JD2, MG4, PJ6, SM8, [?]

1) SP14 2) VP12 3) UP10 4) VP10

स्पष्टीकरण –

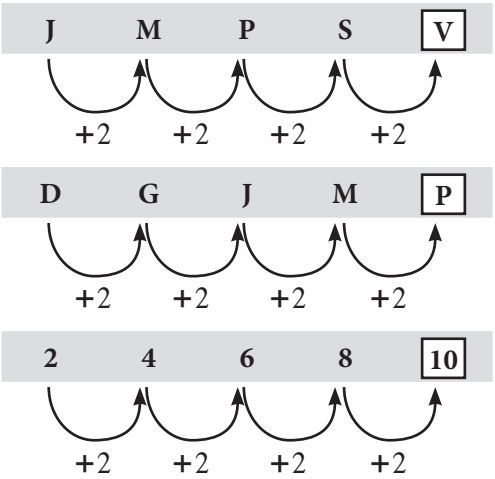

दोनच्या समान फरकाने अक्षरे व संख्या दिले आहेत.

उत्तर – 4) VP10

उदा.10) B, E, Z, G, W, J, S, N, [?], [?]

1) S, M 2) N, S 3) N, O 4) M, N

स्पष्टीकरण –

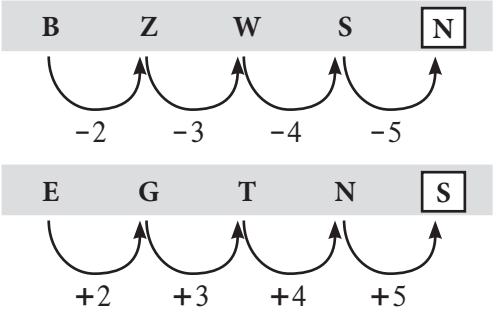

इथे क्रमागत संख्या अधिक, वजाबाकी केली आहे.

उत्तर – 2) N, S

उदा.11) ONE : PPH तर TEN : [?]

1) UHQ 2) UGQ 3) UFO 4) UGP

स्पष्टीकरण –

10)

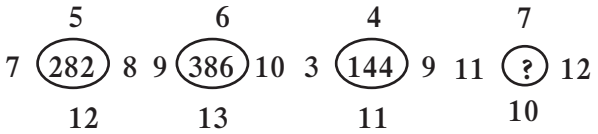

1) 314 2) 214 3) 514 4) 414

(अमरावती शहर पोलीस 2024)

11) खालील आकृतीत प्रश्नचिन्हाच्या जागी कोणती संख्या येईल?

35	12	17
42	23	14
19	43	?

1) 18 2) 20
3) 21 4) 25

(मीरा–भाईंदर शहर पोलीस 2024)

12) प्रश्नचिन्हाच्या जागी येणारी संख्या निवडा.

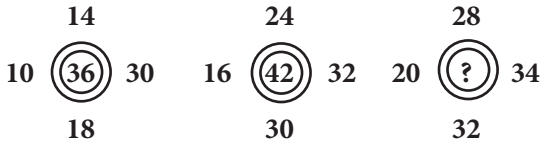

1) 46 2) 52 3) 54 4) 50

(वर्धा चालक 2024)

13) प्रश्नचिन्हाच्या जागी कोणती संख्या येईल?

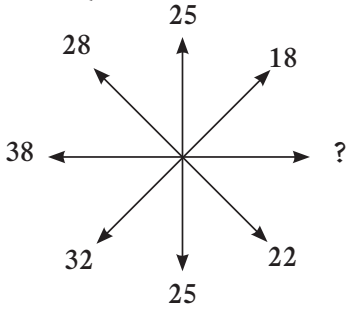

1) 12
2) 16
3) 19
4) 10

(वर्धा पोलीस 2024)

14) प्रश्नचिन्हाच्या ठिकाणी योग्य संख्या निवडा

6	60	5
8	112	7
14	?	12

1) 182 2) 168
3) 525 4) 336

(कोल्हापूर पोलीस 2024)

15)

X	T	P	L	H	?
E	H	K	N	Q	?

1) $\frac{D}{T}$ 2) $\frac{E}{U}$ 3) $\frac{D}{S}$ 4) $\frac{M}{O}$

(गडचिरोली चालक 2024)

16)

0	-1	-2
1	0	-1
2	?	0

1) 1 2) −1
3) −2 4) 0

(गडचिरोली चालक 2024)

17) खालील आकृतीमधील प्रश्नचिन्हाच्या ठिकाणी कोणती संख्या पर्यायातून निवडा.

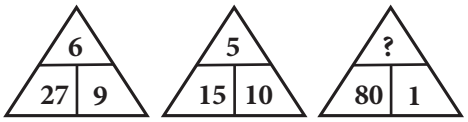

1) 6 2) 5 3) 7 4) 9

(पुणे SRPF 2024)

18) संख्यांच्या मांडणीतील सूत्र ओळखून प्रश्नचिन्हाच्या जागी येणारी संख्या कोणती?

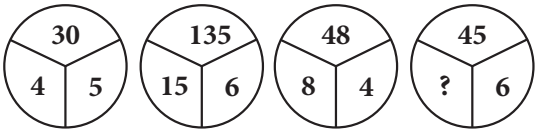

1) 5 2) 6 3) 10 4) 8

(दौंड SRPF 2024)

19) प्रश्नचिन्हाच्या जागी कोणती संख्या येईल?

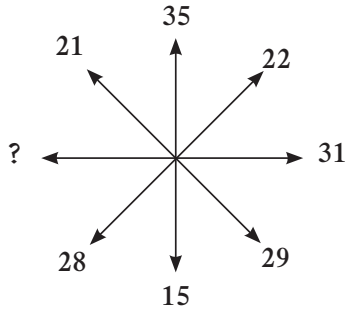

1) 19 2) 29 3) 34 4) 39

(दौंड SRPF 2024, वर्धा चालक 2023, सोलापूर SRPF 2023)

20) खालील प्रश्नचिन्हाच्या जागी कोणते अक्षर येईल?

E	H	?	N
125	512	1331	2744

1) J 2) K 3) L 4) M

(चंद्रपूर पोलीस 2024, छ. संभाजीनगर 2024)

21)

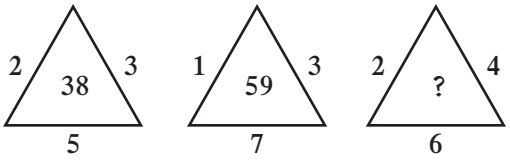

1) 46 2) 51 3) 62 4) 56

(चंद्रपूर पोलीस 2024)

22) रिकाम्या जागी कोणता पर्याय येईल?

ca_bb_abbbcab_bc_ _bb

1) bbcaa 2) bcbaa 3) bccbb 4) bcbab

(छ. संभाजीनगर शहर पोलीस 2024)

23) 135827958279132791358 91 ? ? ? 27

1) 583 2) 538 3) 358 4) 835

(नवी मुंबई पोलीस 2024)

24) खालील प्रश्नात प्रश्नचिन्हाच्या जागी काय येईल?

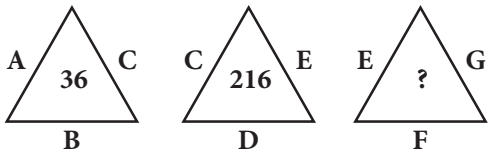

1) 694 2) 674 3) 664 4) 684

(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2024)

25) खालील प्रश्नामधील रिकाम्या जागेसाठी योग्य शब्दसमुहाचा पर्याय निवडा.

ab_aabb_caa_bb_cccaaaa_

1) cacca 2) ccabb 3) acbcb 4) ababa

(नाशिक ग्रामीण पोलीस 2024)

26) खालील अक्षरमालेत रिकाम्या जागेत क्रमशः कोणती अक्षरे येतील?

a a a a, a a _ b, a a b _, a b b _

1) bab 2) aba 3) abb 4) bba

(लातूर पोलीस 2024)

27) A B A _ C A B C _ A B C D _ A B C D E _ ही लयबद्ध मालिका पूर्ण करा.

1) BDEF 2) CDEF 3) ABDF 4) BDCF

(जळगाव पोलीस 2024)

28) गाळलेली अक्षरे पर्यायातून निवडा

a c _ c a b _ b a c a _ a b a _ a c a c

1) aacb 2) acbc 3) babb 4) bcbb

(वर्धा पोलीस 2024)

29) समोरील अक्षरमालेत रिकाम्या जागी क्रमशः कोणती अक्षरे येतील त्या अक्षरांचा योग्य गट पर्यायातून निवडा.

O P _ Q _ P R Q O _ R Q O P R _

1) OPQR 2) QROP 3) ROPQ 4) QPOR

(कोल्हापूर पोलीस 2024)

30) – 1 0 1 – 1 0 11 – – 1 1 1 0 1

1) 1011 2) 1111 3) 1010 4) 1110

(ठाणे ग्रामीण पोलीस 2024)

31) A _ B C _ A B _ A A _ C A A _ C रिकाम्या जागी असलेला योग्य अक्षरगट ओळखा.

1) ABBCA 2) AABCA 3) ABBCA 4) AACBB

(सोलापूर ग्रामीण पोलीस 2024)

32) खाली दिलेल्या अंकाच्या लयबद्ध मांडणीत रिकाम्या जागी कोणते अंक क्रमशः येतील?

6 6 7 – 9 3 – 4 3 – 5 7

1) 399 2) 599 3) 587 4) 589

(सोलापूर SRPF 2024)

33) दिलेल्या लयबद्ध मांडणीतील पदांचा क्रम लक्षात घेऊन प्रश्न चिन्हाच्या जागी येणारे पद निवडा.

ब क फ व ष प फ ब क प व ष क फ ब ष प व ब ☐ ☐ ☐ ष प

1) फकव 2) कफव 3) वफक 4) कपव

(ठाणे ग्रामीण बँड्समन 2024)

34) खालील अंकमालिकेतील गाळलेले अंक योग्य क्रमाने असणारा पर्याय निवडा.

– – 9 8 9 – 9 – 9 8 – 8 9 8

1) 98889 2) 88998 3) 98989 4) 89898

(बुलढाणा बँड्समन 2024)

35) प्रश्नचिन्हाच्या जागी पर्याय निवडा.

6	2	40
3	1	10
4	5	?

1) 50 2) 20
3) 41 4) 45

(नांदेड पोलीस 2024)

36) आकृतीमधील अंक शोधा.

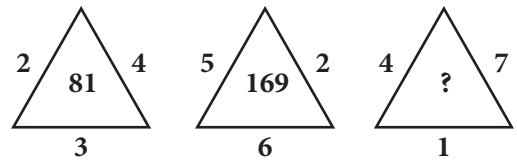

1) 68 2) 144 3) 142 4) 121

(पिंपरी–चिंचवड शहर पोलीस 2024)

37) प्रश्नचिन्हाच्या ठिकाणी येणारी संख्या पर्यायातून निवडा.

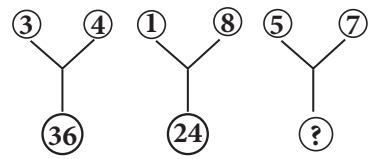

1) 95 2) 105 3) 100 4) 74

(छ. संभाजीनगर SRPF 2024)

38) प्रश्नचिन्हाच्या जागी कोणती संख्या येईल?

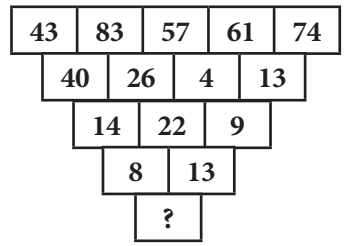

1) 6 2) 5 3) 21 4) 15

(छ. संभाजीनगर SRPF 2024)

39)

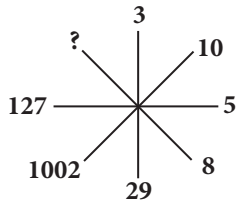

1) 66 2) 514
3) 512 4) 516

(गडचिरोली पोलीस 2024, रायगड पोलीस 2023)

40) प्रश्नचिन्हाच्या जागी येणारी संख्या ओळखा.

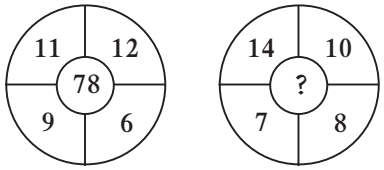

1) 84 2) 104 3) 94 4) 74

(गोंदिया SRPF 2024)

41) 78 – 7 – 8 – 7 – 887

1) 7878 2) 8778 3) 7787 4) 8787

(चंद्रपूर पोलीस 2024)

42) खालील अक्षरमालेत रिकाम्या जागेत क्रमशः कोणती अक्षरे येतील? त्या अक्षरांचा गट दिलेल्या पर्यायातून निवडा.

aaaa, aa __ b, aab __, abb __

1) bab 2) aba 3) abb 4) bba

(लातूर पोलीस 2024)

43) जर

71	59
32	162

तर

16	32
64	?

1) 128 2) 120 3) 112 4) 100

(छ. संभाजीनगर ग्रामीण चालक 2024)

44)

D	T	J	Z	?
Q	G	W	M	?

1) $\frac{O}{P}$ 2) $\frac{P}{C}$ 3) $\frac{P}{Z}$ 4) $\frac{O}{C}$

(रायगड पोलीस 2023)

45)

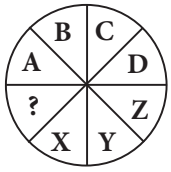

1) W 2) E
3) F 4) G

(अमरावती चालक 2023)

46) प्रश्नचिन्हाच्या जागी कोणती संख्या येईल?

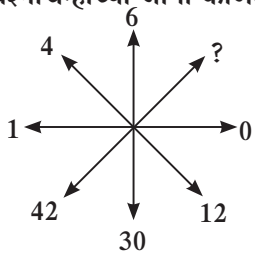

1) 7 2) 9
3) 8 4) 5

(नागपूर लोहमार्ग चालक 2023)

47)

30	
2	17

12	
9	15

32	
7	?

1) 23 2) 32 3) 17 4) 19

(वर्धा चालक 2023, नांदेड पोलीस 2023)

48) खालील आकृतीत 'x' ची किंमत किती?

	16	
9	18	25
	36	

	36	
25	28	9
	16	

	64	
9	18	1
	x	

1) 28 2) 34 3) 48 4) 36

(अकोला चालक 2023)

49)

3	9
6	21

4	16
12	48

?	18
14	80

प्रश्नचिन्हाच्या जागी खालीलपैकी कोणती संख्या येईल?

1) 7 2) 3 3) 2 4) 5

(छ. संभाजीनगर ग्रामीण पोलीस 2023)

50) रिकाम्या जागी योग्य अंक भरा.

5	7	9
9	10	?
7	5	11

1) 5 2) 7
3)3 4)10

(ठाणे ग्रामीण चालक 2023)

51)

108	
12	9

18	
6	3

180	
?	12

1) 9 2) 24 3) 15 4) 20

(छ. संभाजीनगर पोलीस 2023)

52) खालीलपैकी पर्यायामधून जुळणारी संख्या शोधा.

2	64	2
3	216	3
3	?	2

1) 125 2) 25
3) 625 4) 512

(यवतमाळ पोलीस 2023)

53) प्रश्नचिन्हाच्या ठिकाणी येणारा योग्य पर्याय निवडा.

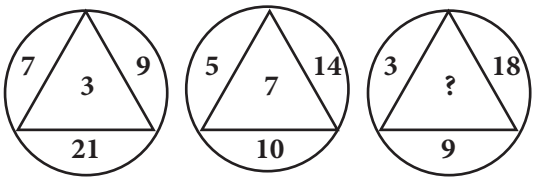

1) 6 2) 9 3) 5 4) 11

(कोल्हापूर पोलीस 2023)

54)

7	370	3
6	224	2
x	730	1

तर x = ?

1) 2 2) 10
3) 12 4) 9

16 नोटा – नाणी – पाय – डोके – चाके

महत्त्वाचे मुद्दे :

1) पोलीस भरतीच्या दृष्टिकोनातून प्रत्येक पेपर मध्ये येणारे महत्त्वाचे प्रकरण.
2) या प्रकरणाचा अभ्यास करत असताना तुम्हाला तुमच्या सामान्य ज्ञानाचा सुद्धा वापर येथे करावा लागतो.
   उदा. कोणत्या प्राण्याला किती पाय असतात, चलनी नोटा, नाण्यांद्दलची माहिती, तसेच कोणत्या वाहनाला किती चाके असतात.
3) या प्रकरणातील गणिते सोडवताना तुम्हाला समीकरण तयार करावे लागते. पण सरावाने ते सोपे होऊन जाते. सराव केल्यानंतर तुम्हाला समीकरणे मांडण्याचीही गरज लागत नाही. थेट तोंडी उत्तरे निघतात.
4) प्रश्न सोडवत असताना पर्यायातून उत्तर निघते का ते पहावे कधी कधी पर्यायातून उत्तरापर्यंत लवकर पोहचता येते व वेळही वाचतो.

➢ या प्रकणातील उदाहरणांचे आपण नोटा व नाणी संख्या, पाय व डोके संख्या वाहनांच्या चाकांची संख्या, पुस्तकांच्या पानांची संख्या असे विभाजन करता येईल.

1) नोटा आणि नाणी

1) या गणितात वेगवेगळ्या मुल्यांच्या नोटा व नाणी मिळून एक विशिष्ट रक्कम तयार होते.
2) दिलेल्या रकमेचे विभाजन आपल्याला नोटा व नाणी यांच्यात करायचे असते.
3) यासाठी आपल्या दैनंदिन व्यवहारातील चलनी नोटा व नाण्यांचा वापर करावा लागतो.

उदाहरण

उदा. **एका व्यक्तीकडे 1 रुपयाचे 10 नाणी तसेच 5 रुपयांची 20 नाणी व 10 रुपयांच्या 10 नोटा आहेत तर त्याच्याकडील रक्कम किती असेल?**

स्पष्टीकरण –

1 रुपयाचे 10 नाणी = 10 रुपये
5 रुपयांची 20 नाणी = 5×20 = 100 रुपये
10 रुपयाचे 10 नोटा = 10×10 = 100 रुपये
एकूण रक्कम = 10 + 100 + 100 = 210 रुपये

2) पाय व डोक्यांची संख्या काढणे

1) या प्रकारची उदाहरणे सोडवताना सामान्य ज्ञानाचा वापर करावा लागतो.

उदा. माणसाला पाय – 2, डोक – 1
कुत्रा, मांजर, सिंह, गाय, घोडा, पाय – 4
पक्षी, कोंबडी यांना पाय – 2
मुंगी – पाय – 6

2) समीकरण – दिलेल्या माहितीच्या आधारे समीकरण तयार करावे लागते.

उदाहरण

एका शेतात 1 शेतकरी, 4 गायी व 5 कोंबड्या आहेत तर शेतातील एकूण पायांची संख्या किती असेल?

स्पष्टीकरण –

पाय संख्या
शेतकरी – 2
गायीला पाय 4 = 4×4 = 16 पाय
कोंबडीला पाय 2 = 5×2 = 10 पाय
∴ शेतात एकूण पायांची संख्या = 2+16+10 = **28 पाय**

3) चाकांची संख्या शोधणे

➢ या प्रकारच्या प्रश्नामध्ये वाहनांची संख्या दिलेली असते व त्या वाहनांच्या चाकांची संख्या विचारली जाते.

उदाहरण

एका वाहनतळावर 10 सायकल, 12 मोटारसायकल व 5 स्कूटर आहेत व 15 चार चाकी वाहने आहेत तर वाहनतळावर एकूण चाकांची संख्या किती?

स्पष्टीकरण –

सायकलला चाके 2 = 10×2 = 20 चाके
मोटारसायकलला चाके 2 = 12×2 = 24 चाके
स्कूटरला चाके 2 = 2×5 = 10 चाके
15 चार चाकी = 15×4 = 60 चाके
वाहनतहावरील एकूण चाकांची संख्या
= 20 + 24 + 10 + 60 = **114 चाके**

17 ठोकळा – (Cube and Dice)

महत्त्वाचे मुद्दे :

- या प्रकणात आपण घनाकृती ठोकळे यांचा अभ्यास करणार आहोत. या प्रकरणाचा अभ्यास करताना आपण ठोकळ्यांचे प्रकार, ठोकळ्या बद्दलची संपूर्ण माहिती पाहणार आहेत.
- यावरील प्रश्न सोडवण्यासाठी तुम्हाला जास्तीत जास्त सराव करावा लागेल.
- सरावाने अवघड वाटणारे प्रश्न सोपे वाटायला लागतात व त्यांची उत्तरे आपल्याला सहज येतात.
- पोलीस भरती परीक्षेत ठोकळ्यांवर आधारीत प्रश्न गणितीय तर्क आणि संभाव्यता या संदर्भात विचारले जातात.

ठोकळा

- ठोकळा – म्हणजे असे एक खेळाचे साधन आहे ज्याच्या प्रत्येक बाजूवर एक संख्या/चिन्ह असते.
- सामान्यतः ठोकळ्यावर 1 ते 6 पर्यंत अंक असतात.
- घनाकृती ठोकळ्याला :
  1) 6 पृष्ठभाग
  2) 8 कोपरे
  3) 12 बाजू असतात

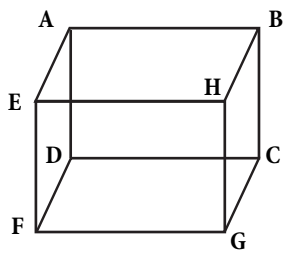

- 6 पृष्ठभाग – 1) ADFE 2) ABCD 3) AEBH 4) BCHG 5) EHGF 6) DCGF
- 8 कोपरे – A, B, C, D, E, F, G, H,
- 12 बाजू – AB, BH, HE, EA, AD, BC, HG, EF, DF, CG, FG, DC

ठोकळा / फास्याचे दोन प्रकार

1 मानक फासा [Standard Dice (SD)]

- विरुद्ध अंकाची बेरीज नेहमीच 7 असते.
- म्हणजेच मानक फास्यामध्ये नेहमीच –
  1) 6 च्या विरुद्ध 1
  2) 5 च्या विरुद्ध 2
  3) 4 च्या विरुद्ध 3 असेल.

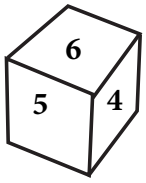

2 साधारण फासा [Non Standard Dice (NSD)]

- विरुद्ध अंकाची बेरीज 7 येत नाही.
- साधारण फास्यामध्ये दिसणाऱ्या अंकाच्या विरुद्ध न दिसणाऱ्या अंकापैकी एक असू शकतो.

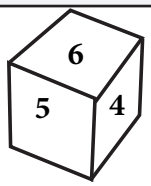

- 6 च्या विरुद्ध –1,2,3 यांपैकी कोणताही एक अंक असू शकतो.

दोन फासे दिल्यानंतर विरुद्ध पृष्ठावरील अंक/अक्षर/ रंग ओळखणे.

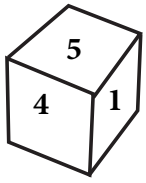

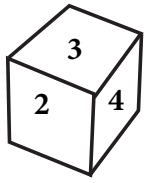

Method -1 →

- ज्यावेळेस दोन फासे असतील. त्यावेळी त्यातील सामाईक अंक शोधा.
- आकृतीमध्ये सामाईक अंक 4 आहे.
- एकाच फास्यावर सोबत येणारे अंक कधीही एकमेकांच्या विरोधात नसतात.
  ∴ 4 = 5, 1, 3, 2 – (4 च्या सोबत आलेले अंक)
- जो उर्वरित अंक असेल तो 4 च्या विरुद्ध असेल.
  ∴ 4 विरुद्ध 6 असेल.

Method -2 →

- दोन्ही फास्यांमधील सामाईक अंक शोधा.
- त्यापुढे अनुक्रमे घड्याळाच्या काट्याच्या दिशेने येणारे अंक लिहून घ्या.

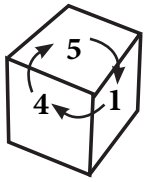

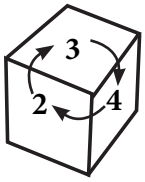

घड्याळाच्या काट्याच्या दिशेने येणारे अंक

I	4	5	1
II	4	2	3

सामाईक अंक

यावरून – 5 विरुद्ध 2
1 विरुद्ध 3
4 विरुद्ध 6 (उर्वरित अंक)

i) आकृती/चिन्हे यांची संख्या दुप्पट होते.
ii) आकृती/चिन्हे कोणत्याही दिशेत/काही अंशात फिरतात.
iii) आकृतीची आरशातील प्रतिमा/पाण्यातील प्रतिबिंब मिळते.
iv) आकृती 180° मधून फिरते.
v) बाहेरील व आतील आकृती/चिन्हे यांची अदलाबदल होते.
vi) आकृतीचा आकार लहान/मोठा होतो.

उदा.1)

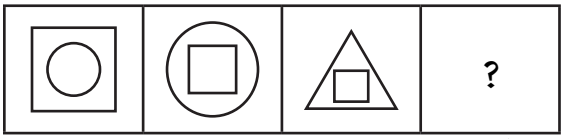

1) 2) 3) 4)

स्पष्टीकरण –
1) पहिल्या आकृतीमध्ये चौकोनात गोल आहे.
2) दुसऱ्या आकृतीत गोलात चौकोन गेला म्हणजे उलट केला.
3) तिसऱ्या आकृतीच्या उलट चौकोनामध्ये त्रिकोण केला.

उत्तर – 2)

उदा.2) पुढील आकृती ओळखा.

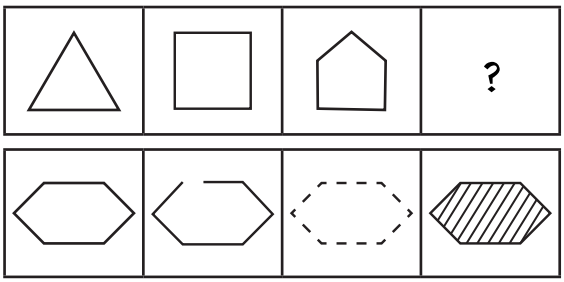

1) 2) 3) 4)

स्पष्टीकरण –
1) आकृतीत 3 कोन आहेत. 2) आकृतीत 4 कोन होतात.
3) आकृतीत 5 कोन होतात. 4) आकृतीत 6 कोन हवेत.

उत्तर – 1)

उदा.3) या आकृतीची आरशातील प्रतिमा ओळखा.

1) 2) 3) 4)

स्पष्टीकरण – 3) आरशातील प्रतिमा

उदा.4)

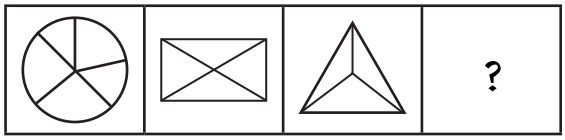

1) 2) 3) 4) 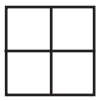

स्पष्टीकरण –
आकृत्यांमध्ये उतरत्या क्रमाने भागाची संख्या कमी होत आहे.

उत्तर – 2)

उदा.5) पुढील आकृतीची आरशातील प्रतिमा ओळखा.

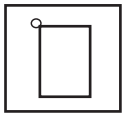

1) 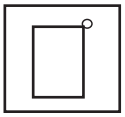 2) 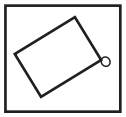

3) 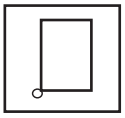 4) 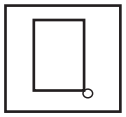

उत्तर – 1) 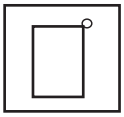 आरशातील प्रतिमा पर्याय 1 प्रमाणे दिसेल

उदा.6)

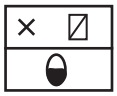

1) 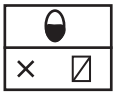 2) 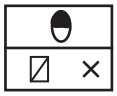

3) 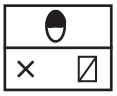 4) 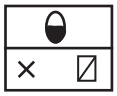

उत्तर – 3) 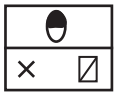

उदा.7) प्रश्नचिन्हाच्या जागेवर कोणती आकृती येईल?

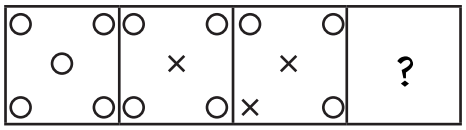

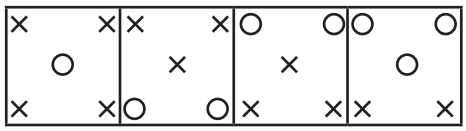

1) 2) 3) 4)

स्पष्टीकरण – 3) 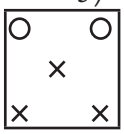

उदा.8) पुढील आकृतीची आरशातील प्रतिमा शोधा.

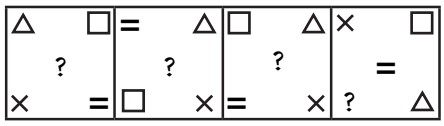

1) 2) 3) 4)

उत्तर – 3) आरशातील प्रतिमा

सराव प्रश्नसंच

1) 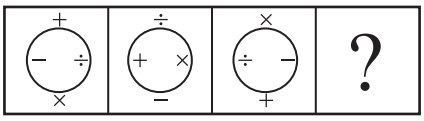

1) 2) 3) 4)

(नवी मुंबई पोलीस 2024)

2)

या आकृतीचे जलप्रतिबिंब खालील पर्यायातून ओळखा.

1) 2)

3) 4)

(नवी मुंबई पोलीस 2024)

3) TRAIN चे आरशातील प्रतिबिंब ओळखा.

1) NIAꓤT 2) NIAꓤT

3) TꓤAIN 4) NIAꓤT

(नवी मुंबई पोलीस 2024)

4) 234 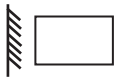

1) 234 2) 234 3) 432 4) यापैकी नाही

(लातूर पोलीस 2023)

5) 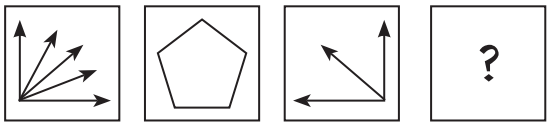

1) 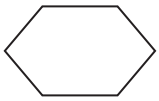 2) 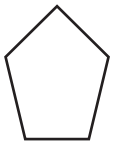

3) 4) 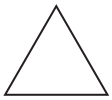

(पुणे चालक 2023, पुणे शहर चालक 2021)

6) प्रश्नचिन्हाच्या जागी येणारा पर्यायातून निवडा.

△ □ ? △ ? O △ O □ O ? □ O

1) O □ △ 2) □ △ O

3) △ △ O 4) O □ □

(वर्धा चालक 2023)

7)

1) 2) 3) 4)

(पुणे चालक 2023)

8) 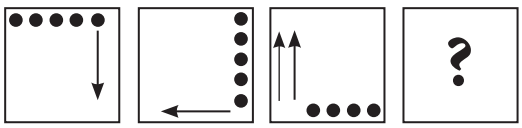

1) 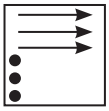 2) 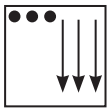

3) 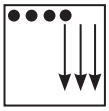 4) 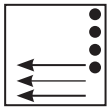

(अमरावती शहर चालक 2021)

9) पुढीलपैकी गटात न बसणारी आकृती ओळखा?

1) 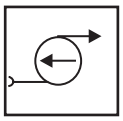 2) 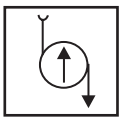

निष्कर्ष : 1) काही चांगले भारतीय आहेत.
2) काही चांगले खेळाडू आहेत.

1) फक्त 1 बरोबर 2) फक्त 2 बरोबर
3) 1 आणि 2 बरोबर 4) दोन्ही नाहीत.

स्पष्टीकरण –

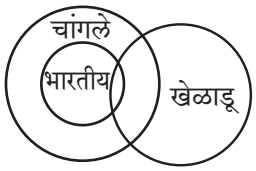

अशा प्रश्नात शब्दात फसायच नाही, आकृती काढली माहिती भरली की उत्तर निघते.

उत्तर: 3) 1 आणि 2 बरोबर

उदा.5) विधान : सर्व पिशव्या उशा आहेत.
काही पिशव्या कंपास आहेत.
अनुमान : 1) काही उशा पिशव्या आहेत.
2) काही उशा कंपास आहेत.
3) काही पिशव्या कंपास नाहीत.

1) 1 बरोबर 2) 2 बरोबर
3) 3 बरोबर 4) सर्व बरोबर

स्पष्टीकरण –

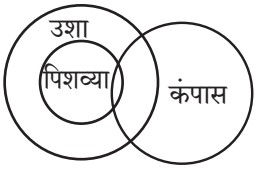

अशा प्रश्नात काय आहे आणि काय नाही हे लक्षात ठेवावे.

उत्तर: 4) सर्व बरोबर

उदा.6) विधान : सर्व अभिमानी टेबल आहेत.
काही टेबल झाड आहेत.
सर्व झाड तोटा आहेत.
निष्कर्ष : 1) सर्व झाड अभिमानी आहेत.
2) काही झाड अभिमानी नाहीत.

1) फक्त निष्कर्ष 1 2) जर फक्त निष्कर्ष 2
3) निष्कर्ष 1 किंवा 2 4) दोन्ही नाहीत

स्पष्टीकरण – उत्तर: 2) जर फक्त निष्कर्ष 2

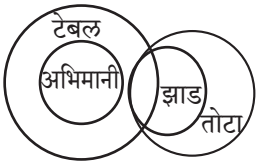

उदा.7) विधान : सर्व सुतार डॉक्टर आहेत.
सर्व सुतार लेखक आहेत.
अनुमान : 1) सर्व लेखक डॉक्टर आहेत.
2) काही लेखक डॉक्टर आहेत.
3) साधारणपणे डॉक्टर लेखक आहेत.
4) सर्व डॉक्टर सुतार आहेत.

1) फक्त 1 बरोबर 2) फक्त 1 व 2 बरोबर
3) फक्त 2 बरोबर 4) वरील सर्व

स्पष्टीकरण –

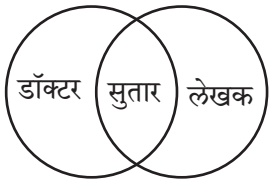

काही डॉक्टरांचा संबंध लेखकांशी येतो.

उत्तर: 3) फक्त 2 बरोबर

उदा.8) विधान : काही विटा झाडे आहेत.
सर्व झाडे लेखण्या आहेत.
सर्व लेखण्या ह्या बोटी आहेत.
निष्कर्ष : 1) काही बोटी विटा आहेत.
2) काही विटा बोटी आहेत.
3) काही लेखण्या विटा आहेत.
4) काही झाडे विटा आहेत.

1) फक्त 1 बरोबर 2) फक्त 2 बरोबर
3) सर्व चूक 4) सर्व बरोबर

स्पष्टीकरण –

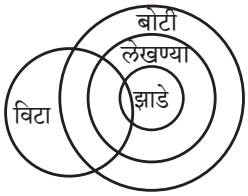

सर्व निष्कर्ष योग्य आहेत.

उत्तर: 4) सर्व बरोबर

उदा.9) विधान : काही पुस्तके पेन आहेत.
एकही पेन पेन्सिल नाही.
निष्कर्ष : 1) काही पेन पुस्तके आहेत.
2) काही पेन्सिल, पुस्तके आहेत.
3) काही पुस्तके पेन्सिल नाहीत.

1) 1 योग्य 2) 2 व 3 योग्य
3) 1 व 3 योग्य 4) 1 व 2 योग्य

स्पष्टीकरण –

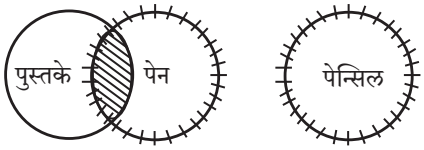

येथे पेन्सिल आणि पुस्तकांचा काही एक संबंध नाही.

उत्तर: 3) 1 व 3 योग्य

खरे – खोटे

- दिलेल्या विधानावरून कल्पना करून उदाहरणे सोडवावेत.
- काही बेसिक संकल्पना समजावून घेऊ.
  1) **खरे बोलणारा** : हा व्यक्ती बोलताना सर्व वाक्य खरे बोलतो.
  2) **खोटे बोलणारा** : हा व्यक्ती बोलताना नेहमी सर्व वाक्य खोटे बोलतो.
  3) **एकदा खरे/एकदा खोटे बोलणारा** : हा व्यक्ती बोलताना एक वाक्य खरे व दुसरे वाक्य खोटे बोलतो. पण कोणते खरे व कोणते खोटे आहे हे आपल्याला निष्कर्ष काढून ठरवायचे असते.

उदा.1) यापैकी एक अपराधी आहे. अशा चार संशयितांची पोलिसांकडून कसून चौकशी चालू आहे. जर फक्त एकच विधान सत्य असेल तर अपराधी निवडा.

अनी = ते दादूने केले.

दादू = अनी माझ्यावर आरोप करत खोटे बोलते.

बनी = ती मी नव्हे.

ईनी = बनी खर बोलते.

1) बनी 2) दादू 3) अनी 4) इनी

स्पष्टीकरण –

- फक्त एकच विधान सत्य आहे असं गृहीत धरून ईनी सत्य बोलते.
- बनी खोटे बोलतोय अस समजू तर अपराधी हा बनीच आहे.

उत्तर: 1) बनी

उदा.2) पुढीलपैकी एक व्यक्ती चूकीचे विधान करते. जर दोन व्यक्ती योग्य विधान करीत असतील तर कोणत्या पक्षाने निवडणूक जिंकली?

कमा = A किंवा B पैकी कोणत्याही पक्षाने निवडणूक जिंकली नाही.

नमा = A पक्षाने निवडणूक जिंकली

पमा = A किंवा B पैकी एका पक्षाने निवडणूक जिंकली.

1) A 2) B
3) दोन्ही पक्ष 4) कोणताही पक्ष जिंकला नाही.

स्पष्टीकरण –

प्रश्नातील अटीनुसार एक व्यक्ती चूकीचे आणि बाकी दोन बरोबर बोलतात. तर समजा कमा चूकीचे बोलते. नमा आणि पमा बरोबर बोलते. तर A पक्षाने निवडणूक जिंकली.

उत्तर: 1) A

उदा.3)मनू, मानी, मंजू व माली यांनी अर्थविज्ञान व इतिहास चाचण्या दिल्या, पुढे दिलेली तथ्य वापरून इतिहासात सर्वात कमी गुण मिळवणारी व्यक्ती निवडा.

- **मनू एकटीच अर्थविज्ञान अनुत्तीर्ण असून तिने इतिहासात सर्वाधिक गुण मिळवून त्याची कसर भरून काढली आहे.**
- **मानीने अर्थविज्ञानात मंजूवर मात केली आहे. तर मंजू इतिहासात मानीपेक्षा उत्तम ठरली आहे.**
- **मालीने तिची अर्थविज्ञानातील कामगिरी सुधारून त्यात ती इतिहासापेक्षा एक क्रम वर आली आहे व मंजूला लागून वर आहे.**

1) मनू 2) मानी 3) मंजू 4) माली

स्पष्टीकरण –

1) इतिहासात : मनू सर्वाधिक मार्क > माली > मंजू > मानी

2) अर्थविज्ञान : मनू अनुत्तीर्ण, मानी > मंजू

इतिहासात सर्वात कमी मार्क मानीला आहेत.

उत्तर: 2) मानी

सराव प्रश्नसंच

1) **विधाने : 1) सर्व इमारती बंगले आहेत.**
सर्व बंगले झोपड्या आहेत.
अनुमाने : अ. काही झोपड्या इमारती आहेत.
ब. काही बंगले इमारती आहेत.
1) फक्त अ अचूक 2) फक्त ब अचूक
3) अ व ब दोन्ही अचूक 4) माहिती अपुरी

2) **द्राक्षांपेक्षा स्ट्रॉबेरी महाग आहेत. स्ट्रॉबेरी अंजीरापेक्षा स्वस्त आहेत. पहिले 2 विधाने सत्य असेल तर तिसरे विधान**
1) निश्चितपणे सत्य आहे.
2) सत्य आहे असे खात्रीपूर्वक सांगता येणार नाही.
3) खात्रीने असत्य आहे.
4) खात्रीपूर्वक सांगता येणार नाही

3) **सर्व मासे कासव आहेत. काही मगर कासव आहेत.**
निष्कर्ष : 1. काही मगर कासव आहेत.
2. कोणतेही कासव मगर नाहीत.
1) निष्कर्ष एक योग्य
2) निष्कर्ष दोन योग्य
3) दोन्हीही योग्य
4) एकही नाही

4) **खालील विधाने सत्य समजून दिलेल्या अनुमानांपैकी कोणती अनुमाने तांत्रिकदृष्ट्या योग्य ठरतील?**
विधाने : 1. सर्व पुस्तके पेन्सिली आहेत.
2. काही पुस्तके पेन आहेत.

अनुमाने : 1. काही पेन्सिली पेन आहेत.
2. काही पेन्सिली पुस्तके आहेत.
1) अनुमान 1 निघते.
2) अनुमान 2 निघते.
3) अनुमाने 1 व 2 दोन्ही निघत नाही.
4) अनुमाने 1 व 2 दोन्ही निघतात.

5) **विधाने :** (1) काही लोक रागीट असतात.
(2) सर्व लोक आनंदी असतात.
या माहितीवरून कोणते अनुमान निश्चित बरोबर आहे.
अनुमान : 1) सर्व लोक रागीट असतात.
2) काही लोक आनंदी नसतात.
3) काही आनंदी लोक रागीट असतात.
4) सर्व आनंदी लोक रागीट असतात.

6) **विधाने : काही फलंदाज गोलंदाज नसतात. राकेश हा फलंदाज आहे. ही दोन्ही विधाने सत्य असल्यास, कोणते अनुमान निश्चितपणे सत्य आहे**
1) राकेश हा गोलंदाज आहे.
2) काही फलंदाज गोलंदाज आहेत.
3) राकेश हा गोलंदाज नाही.
4) सर्व गोलंदाज फलंदाज नसतात

7) **विधाने :** I) काही गुलाब जास्वंद आहेत.
II) सर्व जास्वंद बगीचे आहेत.
III) काही मोगरा जास्वंद आहे.
निष्कर्ष : 1) काही बगीचे मोगरा आहेत
2) काही गुलाब बगीचे आहेत
3) सर्व बगीचे जास्वंद आहेत
योग्य निष्कर्ष निवडा
1) फक्त I व II योग्य
2) फक्त II योग्य
3) फक्त I व III योग्य
4) फक्त III योग्य

8) **खालील दिलेल्या विधानावरुन कुठला निष्कर्ष चूक आहे.**
विधाने : (1) सर्व खुर्च्या पेन आहेत.
(2) सर्व पेन वह्या आहेत.
निष्कर्ष : A) काही वह्या खुर्च्या आहेत.
B) काही पेन खुर्च्या आहेत.
C) सर्व खुर्च्या वह्या आहेत.
D) काही खुर्च्या वह्या आहेत.
1) (A) 2) (B) 3) (C) 4) (D)

9) **विधान : 1) एक दिवसीय क्रिकेट सामन्यात संघाने केलेल्या एकूण धावा 200 होत्या.**
2) यापैकी 160 धावा फिरकीपटूंनी केल्या.
निष्कर्ष : 1. संघात 80 टक्के फिरकीपटू आहेत.
2. सलामीचे फलंदाज फिरकीपटू होते.
1) फक्त निष्कर्ष 1 बरोबर आहे.
2) फक्त निष्कर्ष 2 बरोबर आहे.
3) निष्कर्ष 1 किंवा 2 बरोबर आहे.
4) निष्कर्ष 1 किंवा 2 दोन्ही नाही.

10) **विधान : सर्व खुर्च्या टेबल आहेत. सर्व टेबल, टी. व्ही. आहेत.**
अनुमान : 1) सर्व टी. व्ही. खुर्ची आहेत.
2) काही टी व्ही टेबल आहेत.
3) सर्व टेबल खुर्ची आहेत.
4) काही टी व्ही खुर्ची आहेत.
1) फक्त 1 व 4 बरोबर 2) फक्त 2 व 3 बरोबर
3) फक्त 2 बरोबर 4) फक्त 2 व 4 बरोबर

11) **विधाने :** अ. सर्व हुशार आनंदीत असतात.
ब. मोहन आनंदी आहे.
अनुमान : क. मोहन हुशार आहे. ड. मोहन हुशार नाही.
वरील दिलेल्या विधानांवरून अनुमानासंबंधी योग्य पर्याय निवडा.
1) फक्त क सत्य 2) क व ड दोन्ही सत्य
3) क किंवा ड सत्य 4) यापैकी नाही

12) **विधान :** काही खेळाडू भारतीय आहेत.
सर्व भारतीय चांगले आहेत.
निष्कर्ष : 1. काही चांगले भारतीय आहेत.
2. काही चांगले खेळाडू आहेत.
1) फक्त निष्कर्ष 1 खालीलप्रमाणे आहे.
2) फक्त निष्कर्ष 2 खालीलप्रमाणे आहे.
3) एकतर निष्कर्ष 1 किंवा 2 खालीलप्रमाणे आहे.
4) निष्कर्ष 1 किंवा 2 दोन्ही नाही.

13) **विधान :** 1) सर्व कागद, झाडे आहेत.
2) सर्व झाडे, दगड आहेत.
अनुमान : I) सर्व झाडे कागद आहेत.
II) सर्व कागद दगड आहेत.
1) फक्त I बरोबर 2) फक्त II बरोबर
3) सर्व बरोबर 4) सर्व चूक

उत्तरे

1 - 3	2 - 3	3 - 1	4 - 4	5 - 3
6 - 2	7 - 1	8 - 4	9 - 4	10 - 4
11 - 3	12 - 3	13 - 2		

❑❑

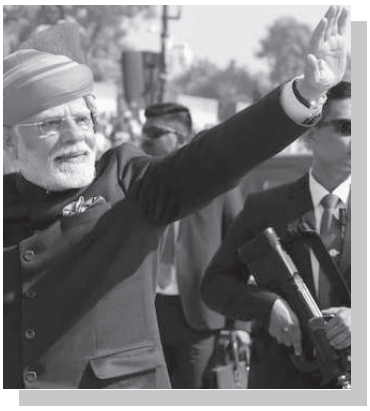
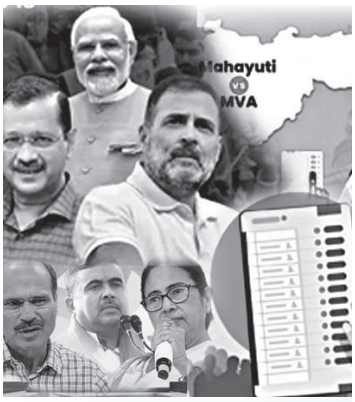

5 चालू घडामोडी

- प्रत्येक परीक्षेत 3 ते 5 प्रश्न चालू घडामोडी घटकावर असतात.
- अनेकदा चालू घडामोडींशी GK संबंधित घटकावर प्रश्न असतात. उदा. राष्ट्रपतींची निवड झाल्यावर त्यासंबंधी कलमांवर प्रश्न येतात.
- विद्यार्थ्यांनी हे करू नये –
  - दररोज नोट्स काढू नका.
  - वर्तमानपत्र यावरून अभ्यास करू नका.
- विद्यार्थ्यांपर हे करू नये –
  - दर महिन्याला किंवा 3 महिन्याला प्रसिद्ध होणारे चालू घडामोडी नियतकालीक अभ्यासावे.
  - परीक्षा 2 महिन्यांनंतर येईल तेव्हाच हा घटक अभ्यासावा.
- प्रश्नांचा पॅटर्न समजून घ्यावा. त्यानुसारच अभ्यास करा.

चालू घडामोडी (Current)

18 वी लोकसभा निवडणूक

- एकूण जागा – 543 (बहुमत – 272)
- क्षेत्रफळाने मोठा मतदार संघ – लडाख
- क्षेत्रफळाने सर्वात लहान मतदार संघ – चांदणी चौक (दिल्ली)

18 व्या लोकसभेचा निकाल	
भाजप – 240	महाराष्ट्रात – 48
काँग्रेस – 99	काँग्रेस – 13
समाजवादी पक्ष – 37	शिवसेना (उ. बा. ठा.) – 9
तृणमूल काँग्रेस – 29	राष्ट्रवादी (शरदचंद्र पवार) – 8
द्रविड मुनेत्र कळघम – 22	भाजप – 9
अपक्ष – 7	शिवसेना – 7 राष्ट्रवादी काँग्रेस – 1

- एकूण निवडून आलेल्या महिला खासदार – 74
- सर्वाधिक मताने विजयी उमेदवार – शंकर लालवाणी (इंदौर) 1175092 मते अधिक (भाजप उमेदवार)
- सर्वाधिक कमी मतधिक्याने विजयी उमेदवार – रवींद्र वायकर (मुंबई उत्तर पश्चिम), मताधिक्य – 48
- सर्वात तरुण खासदार – पुष्पेंद्र सरोज (कौशंबी, UP) वय 25 वर्षे (समाजवादी पक्ष)
- सर्वात वयस्कर खासदार – टी. आर. बालू, (श्रीपेरमपुदुर, तमिळनाडू) – वय – 82 वर्षे
- बिनविरोध निवडून आलेले खासदार – मुकेश दलाल (सुरत)
- सर्वात उंच मतदान केंद्र – ताशीगंग (हिमाचल प्रदेश)

हे लक्षात ठेवा.

- भारतातील अनुसूचित जाती राखीव लोकसभा मतदार संघ– 84
- भारतातील अनुसूचित जमाती राखीव लोकसभा मतदार संघ– 47
- महाराष्ट्र अनुसूचित जाती मतदार संघ – 5
- महाराष्ट्र अनुसूचित जमाती मतदार संघ – 4
- लोकसभेच्या सर्वात जास्त जागा असणारे राज्य – उत्तर प्रदेश (80)

नरेंद्र मोदी तिसऱ्यांदा पंतप्रधान

- 9 जून 2024 – शपथविधी (द्रौपदी मुर्मू यांनी शपथ दिली)
- पहिले पंतप्रधान पंडित नेहरूंच्या सलग तिसऱ्यांदा शपथ घेण्याच्या विक्रमाची बरोबरी.
- 2014 पासून पंतप्रधान पदी

मोदी यांचा अल्पपरिचय	
नाव	नरेंद्र दामोदरदास मोदी
जन्म	17 सप्टेंबर 1950 (वडनगर) गुजरात
लोकसभा मतदारसंघ	वाराणसी, उत्तर प्रदेश
2014 पासून लोकसभा सदस्य व लोकसभा सभागृह नेते.	

पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांना अलिकडे मिळालेले पुरस्कार

- **मित्र विभूषण –** श्रीलंकेच्या राष्ट्रध्यक्षांनी भारत – श्रीलंका मैत्री मजबूत करण्यासाठी दिलेला श्रीलंकेचा सर्वोच्च पुरस्कार.
- **ऑर्डर ऑफ सेंट ॲड्र्यू द एपोस्टल (रशिया) –** रशियाचा सर्वोच्च पुरस्कार
- **ऑर्डर ऑफ ड्रुक ग्यालपो (भूतान) –** भूतानचा सर्वोच्च नागरी पुरस्कार
- **ऑर्डर ऑफ मुबारक अल–कबीर (कुवेत) –** कुवेतचा सर्वोच्च नागरी पुरस्कार

28. श्री. जी. किशन रेड्डी	▸ संस्कृती मंत्रालय ▸ पर्यटन मंत्रालय ▸ ईशान्य प्रदेश विकास मंत्रालय
29. श्री. अनुराग सिंग ठाकूर	▸ माहिती आणि प्रसारण मंत्रालय ▸ युवा व्यवहार आणि क्रीडा मंत्रालय

संसद – उच्चपदस्थ

पद	लोकसभा	राज्यसभा
अध्यक्ष/सभापती	ओम बिर्ला	जगदीप धनखड
उपाध्यक्ष/ उपसभापती	पद रिक्त	श्री. हरीवंश सिंह
सभागृह नेता	नरेंद्र मोदी	पीयुष गोयल
विरोधी पक्षनेता	राहुल गांधी	मल्लिकार्जुन खर्गे

महाराष्ट्राची 15 वी विधानसभा निवडणूक

- एकूण जागा – 288, (बहुमत – 145)

निकाल –

महायुती – 234 जागा	**महविकास आघाडी – 50 जागा**
(1) भाजप – 132	शिवसेना (उ. बा. ठा.) – 20
(2) शिवसेना – 57	काँग्रेस – 16
(3) राष्ट्रवादी काँग्रेस – 41	राष्ट्रवादी काँग्रेस (शरद पवार) – 10
इतर – 4	इतर – 4

- सर्वात लहान विधानसभा मतदार संघ – वडाळा (मुंबई)
- सर्वात मोठा विधानसभा मतदार संघ – चिंचवड (पुणे)
- सर्वाधिक मताधिक्क्याने विजयी आमदार – काशीराम पावरा (शिरपूर, धुळे), मताधिक्य – **145944**
- सर्वात कमी मताधिक्याने विजयी आमदार – मुफ्ती मोहम्मद, मताधिक्य – 162, मालेगाव (नाशिक)
- सर्वात तरुण आमदार – रोहित पाटील (कवठे महाकाळ) वय – 25 वर्षे
- सर्वात वयोवृद्ध आमदार – कालीदास कोळंबकर – वय 82 वर्षे, मतदार संघ – नायगाव (मुंबई)

हे लक्षात ठेवा.

- महाराष्ट्रातील अनुसूचित जाती मतदार संघ – 29
- महाराष्ट्रातील अनुसूचित जाती राखीव मतदार संघ – 25

महाराष्ट्राचे मंत्रीमंडळ

कॅबिनेटमंत्री

देवेंद्र फडणवीस	गृह, ऊर्जा, लॉ अँड ज्युडीशिअरी
एकनाथ शिंदे	नगरविकास, गृहनिर्माण
अजित पवार	अर्थ, राज्य उत्पादन, अन्न व नागरी पुरवठा व ग्राहक संरक्षण
चंद्रशेखर बावनकुळे	महसूल
राधाकृष्ण विखे– पाटील	जलसंपदा (गोदावरी आणि कृष्णा खोरे)
हसन मुश्रीफ	वैद्यकीय शिक्षण
चंद्रकांत पाटील	उच्च व तंत्रशिक्षण आणि संसदीय कार्यमंत्री
गिरीश महाजन	जलसंपदा (विदर्भ, तापी आणि कोकण)
गुलाबराव पाटील	पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता
गणेश नाईक	वनमंत्री
दादाजी भुसे	शालेय शिक्षण
संजय राठोड	जलसंधारण
मंगलप्रभात लोढा	कौशल्य विकास
उदय सामंत	उद्योग आणि मराठी भाषा
जयकुमार रावल	मार्केटिंग आणि प्रोटोकॉल
पंकजा मुंडे	पर्यावरण आणि हवामान बदल, ॲनिमल हसबंडरी

➲ सहअध्यक्ष –	(1) श्री. एकनाथ शिंदे (नियोजन / उपमुख्यमंत्री)
	(2) श्री. अजित पवार (वित्त / उपमुख्यमंत्री)
➲ सरकारने नामनिर्देशित उपाध्यक्ष –	(1) श्री. राजेश क्षीरसागर
	(2) राणा जगजितसिंग पाटील
	(3) दिलीप वळसे – पाटील
➲ मुख्य कार्यकारी अधिकारी	श्री. प्रविण परदेशी

शक्तीपीठ महामार्ग

➢ महाराष्ट्राची उपराजधानी नागपूरला गोवा राज्याशी जोडणाऱ्या शक्तीपीठ महामार्गाला राज्य सरकारकडून मंजूरी मिळाली आहे.

➢ हा महामार्ग एकूण 12 जिल्ह्यातून जाणार आहे. नागपूर, वर्धा, यवतमाळ, हिंगोली, बीड, लातूर, सांगली, सोलापूर, कोल्हापूर, सिंधुदूर्ग.

➢ हा महामार्ग माहूर, कोल्हापूर, तुळजापूर, अंबाजोगाई, परळी, पंढरपूर, गांणगापूर, नरसोबाची वाडी, औदूंबर अशा तिर्थक्षेत्राला एकमेकांशी जोडणार असल्यामुळे याचे नाव शक्तीपीठ ठेवले आहे.

➢ एकूण लांबी – 802 किमी

➢ एकूण 6 पदरी महामार्ग हा असणार आहे.

➢ तयार झाल्यावर भारतातील सर्वात लांब द्रुतगती महामार्ग हा ठरणार.

अखेर सुनिता विल्यम्स पृथ्वीवर परत

➢ सुनिता विल्यम्स या भारतीय वंशाच्या अमेरिकेची अंतराळ संस्था 'नासाच्या' अंतराळवीर आहेत.

➢ सुनिता विल्यम्स व त्यांचे सहकारी बुच विल्मोर हे 5 जून 2024 रोजी 8 दिवसासाठी अंतराळात गेले.

➢ जाण्यासाठी वापरलेले यान – बोईंग स्टारलाईन

➢ अंतराळात गेल्यावर यानात झालेल्या बिघाडामुळे त्या अंतराळ स्थानकात 286 दिवस अडकून पडल्या.

➢ अखेर Space - X कंपनीच्या 'ड्रॅगन कॅप्सूल' यानाने त्यांना पृथ्वीवर परत आणले.

➢ अंतराळात असताना एकूण 62 तास 6 मिनीट स्पेसवॉक करून जगातील सर्वाधिक काळ स्पेसवॉक करणाऱ्या महिला सुनिता विल्यम्स ठरल्या आहेत.

98 वे अखिल भारतीय मराठी साहित्य संम्मेलन

➲ आयोजक – अखिल भारतीय साहित्य महामंडळ

➲ पहिले साहित्य संम्मेलन – पुणे, 1878 (अध्यक्ष – न्या. रानडे)

➲ **98 वे साहित्य संम्मेलन –** ठिकाण – नवी दिल्ली (दिल्लीमध्ये दुसऱ्यांदा आयोजन)

अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलन, दिल्ली २०२५

➢ अध्यक्षा – तारा भावाळकर (अध्यक्षपद भूषविणाऱ्या 6 व्या महिला)

➢ उद्घाटक – पंतप्रधान नरेंद्र मोदी

➢ स्वागताध्यक्ष – शरद पवार

➢ कालावधी – 21 ते 23 फेब्रुवारी 2025

हे लक्षात ठेवा.

➲ साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद भूषवणाऱ्या पहिल्या महिला – कुसुमावती देशपांडे

➲ पहिल्या साहित्य संम्मेलनाचे अध्यक्ष – न्या. म. गो. रानडे

Maharashtra Publication

पद्मभूषण	▸ बिबेक देबरॉय (अर्थतज्ज्ञ) ▸ मनोहर जोशी (माजी मुख्यमंत्री) ▸ पी. आर. श्रीजेश (हॉकी खेळाडू) ▸ शेखर कपूर (दिग्दर्शक) ▸ सुशीलकुमार मोदी (मरणोत्तर)
पद्मश्री	▸ अशोक सराफ ▸ अश्विनी भिडे ▸ मारुती चितमपल्ली ▸ चैत्राम पवार ▸ आर. अश्विन

महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार 2024

- महाराष्ट्र सरकारचा सर्वोच्च नागरी पुरस्कार
- पुरस्काराची सुरूवात – 1995
- पहिला पुरस्कार – पु. ल. देशपांडे (1996)
- पुरस्काराचे स्वरूप – 25 लाख रु. व मानपत्र

- 2024 चा 21 वा महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार – जेष्ठ शिल्पकार राम सुतार
- जगातील सर्वात उंच स्टॅच्यू ऑफ युनिटी, इंदू मिलमधील 'स्टॅच्यू ऑफ इक्वालिटी' (नियोजित) तसेच संसद भवनातील अनेक पुतळे राम सुतार यांनी तयार केले आहेत.

अलिकडील महाराष्ट्र भूषण विजेते

- 2021 – आशा भोसले
- 2022 – आप्पासाहेब धर्माधिकारी
- 2023 – अशोक सराफ
- 2024 – राम सुतार

दादासाहेब फाळके पुरस्कार

- भारतीय चित्रपट क्षेत्रातील सर्वोच्च पुरस्कार.
- सुरूवात – 1969 (दादासाहेब फाळके यांचे जन्म शताब्दी वर्ष)
- स्वरूप – 15 लाख रोख, सुवर्ण कमळ आणि शाल.
- पहिल्या विजेत्या – देविका राणी (1970)

पुरस्कार विजेत्या महाराष्ट्रीय व्यक्ती

(1) दुर्गा खोटे – 1983
(2) व्ही. शांताराम – 1985
(3) लता मंगेशकर – 1989
(4) भालजी पेंढारकर – 1991
(5) आशा भोसले – 2000

मागील काही विजेते

(1) 2022 – 54 वा मिथुन चक्रवर्ती
(2) 2021 – 53 वा वहिदा रेहमान
(3) 2020 – 52 वा आशा पारेख
(4) 2019 – 51 वा रजनीकांत

ज्ञानपीठ पुरस्कार

- भारतातील साहित्य क्षेत्रातील सर्वोच्च पुरस्कार

- **स्थापना –** 1961
- **पहिला पुरस्कार –** 1965
- भारतीय संविधानातील आठव्या सुचीतील 22 भाषा व इंग्रजी भाषा अशा एकूण 23 भाषेत लेखन करणाऱ्या भारतीय नागरिकाला दिला जातो.

- **पुरस्कार देणारी संस्था –** भारतीय ज्ञानपीठ
- **स्वरूप –** 11 लाख, सरस्वती प्रतिमा आणि सन्मानपत्र
- **पहिला पुरस्कार –** जी शंकर कुरूप (1965)
- **पहिली महिला विजेती –** आशापूर्णा देवी (1976)
- हा पुरस्कार मरणोत्तर दिला जात नाही.

महाराष्ट्रीयन विजेते व्यक्ती

साहित्यिक	साहित्य	वर्ष
(1) विष्णु सखाराम खांडेकर	ययाती	1974
(2) विष्णु वामन शिरवाडकर	विशाखा	1987

वनलायनर

- देशातील पहिले संविधान भवन पिंपरी चिंचवडमध्ये उभारले जात आहे.
- देशातील पहिली पेपरलेस निवडणूक रतुआ रतनपूर (म. प्र.) ग्रामपंचायतीत पार पडली.
- मतदारांना न्यायाधीश निवडण्याची परवानगी देणारा जगातील पहिला देश मेक्सिको ठरला.
- पोर्ट ब्लेअरचे नामकरण श्री विजया पूरम असे करण्यात आले.
- राष्ट्रपती भवनातील **दरबार हॉल** चे नामकरण **गणतंत्र मंडप** व **अशोक हॉलचे** नामकरण **अशोक मंडप** करण्यात आले.
- महिलांसाठी विवाहाचे किमान वय 18 वरून 21 वर्षे करणारे विधेयक हिमाचल प्रदेश राज्याने मंजूर केले.
- पालघर मध्ये महाराष्ट्रातील तिसऱ्या मुख्य वाढवण बंदराची पायाभरणी झाली.
- अमरावती येथे पीएम मित्र पार्कची पायाभरणी करण्यात आली.
- खास महिलांसाठी 'अवनी' नावाची नवीन बचत बँक खाते योजना बंधन बँकेने सुरू केली.
- ऑक्सिजन बर्ड पार्क नागपूरमध्ये करण्यात येत आहे.
- भारत हा जगातील सर्वाधिक प्लास्टिक प्रदूषण करणारा पहिला देश ठरला आहे.
- ओडिशातील भुवनेश्वर येथे देशातील पहिले 24/7 चालू असणारे धान्य ATM उभारण्यात आले.
- भारतीय महासंगणकाचे जनक विजय भाटकर यांनी परम 8000 हा भारतातील पहिला महासंगणक बनवण्याचे नेतृत्व केले.
- देशातील पहिली चालक विरहित मेट्रो बेंगळुरूमध्ये सुरू केली जाणार आहे.
- केरळच्या तिरुअनंतपूरम येथील शाळेत देशातील पहिली AI शिक्षिका 'इरिस' ची निर्मिती करण्यात आली.
- ग्रीन हायड्रोजन प्रकल्प उभारणारे कोची विमानतळ देशातील पहिले विमानतळ ठरले.
- कामाच्या ठिकाणी महिलांच्या लैंगिक छळाच्या तक्रारीसाठी SHe-BOX पोर्टल सुरू करण्यात आले.
- कृषी विमा योजना एकाच छताखाली उपलब्ध व्हाव्यात यासाठी सारथी पोर्टल सुरू करण्यात आले.
- गोपी थोटाकुरा हे भारतातील पहिले भारतीय अंतराळ पर्यटक ठरले.
- पेंच व्याघ्र प्रकल्प हे भारतातील पहिले आणि आशियातील पाचवे डार्क स्काय पार्क बनले.
- महिला कसोटी क्रिकेटच्या इतिहासात सर्वात जलद द्विशतक करणारी खेळाडू भारतीय महिला संघाची सलामीवीर शेफाली वर्मा ठरल्या. (194 चेंडूत द्विशतक)
- आंतरराष्ट्रीय T-20 मध्ये 200 षटकार मारण्याचा पहिला विक्रम रोहित शर्मा यांच्या नावे नोंदविला. तसेच आंतरराष्ट्रीय T20 मध्ये सर्वाधिक धावा करण्याचा विक्रमही रोहित शर्मानेच केला.
- T-20 क्रिकेटरच्या इतिहासात 350 बळी घेणारा पहिला भारतीय गोलंदाज युजवेंद्र चहल ठरला.
- आंतरराष्ट्रीय क्रिकटमध्ये 600 षटकार मारणारा पहिला खेळाडू रोहित शर्मा बनला.
- अहिल्यानगर जिल्ह्यातील भंडारदरा जलाशयाचे नाव 'आद्यक्रांतिकारक वीर राघोजी भांगरे जलाशय' असे करण्यात आले.
- महाराष्ट्राचे चौथे महिला धोरण 8 मार्च 2024 पासून अंमलबजावणीस सुरुवात झाली.
- 'कोझिकोड' शहराला भारतातील पहिले युनेस्को साहित्य शहर म्हणून घोषित करण्यात आले.
- जम्मु काश्मीरमधील श्रीनगर शहराला 'जागतिक हस्तकला शहर' हा दर्जा दिला आहे.
- गुजरातमधील द्वारका येथे देशातील सर्वात लांब केबल स्टेड ब्रिज 'सुदर्शन सेतूचे' उद्घाटन करण्यात आले.
- देशातील पहिली पाण्याखालील मेट्रो कोलकातामधील हुगळी नदीच्या पात्रात सुरू करण्यात आली.
- शिवडी ते न्हावाशेवा शहरे जोडण्यासाठी देशातील सर्वात लांब सागरी 'अटल सेतूचे' उद्घाटन करण्यात आले.
- किशोरवयीन मुलींना सॅनिटरी नॅपकिनसाठी रोख रक्कम देणारे मध्य प्रदेश हे भारतातील पहिले राज्य ठरले.

MPSC व TCS मधून निवडलेले शिकवणारी एकमेव बॅच

म.अ. महाराष्ट्र अकॅडेमी

वनरक्षक

ऑनलाइन बॅच सर्व विषय

कालावधी 1 वर्ष

91 58 58 59 09

मार्गदर्शक

विठ्ठल बडे (B. Pharm, निवड PSI)

ज्ञानदेव बडे (निवड PSI, TCS 2 वेळा निवड)

ज्ञानेश्वर बांगर (PSI मुलाखत)

राहुल भैसडे (TCS तज्ज्ञ)

फी - 1000 रु.

ऑफर फी 300 रु

तलाठी भरती 2025

TCS पॅटर्न प्रमाणे

इंग्रजी -मराठी
GK सामान्य ज्ञान
गणित - बुद्धीमत्ता

Live + Recorded video 4 वेळा पाहता येणार
सराव Test - TCS पॅटर्न

Fee- ~~₹2000~~ | Offer Fee- ₹ 500

यशस्वी शिक्षकांकडून शिका.... आणि यशस्वी व्हा !!

विठ्ठल बडे (B. Pharm, निवड PSI) | ज्ञानेश्वर बांगर PSI मुलाखत 2021 | पवन पाटील B.E. | रुचिता सूर्वे MA English

91 58 58 59 09

PSI पदी निवडलेले आणि मुलाखती दिलेले शिकवणारी एकमेव बॅच.

स्वप्न खाकी बॅच

Basic To Advance

₹1000 Fee-

- Score वाढण्याची गॅरंटी
- Toppers चे मार्गदर्शन
- 600+ video
- आठवड्याला सराव Test
- पोलीस भरती ग्रंथ या पुस्तकापेक्षा डिटेल

यशस्वी शिक्षकांकडून शिका.... आणि यशस्वी व्हा !!

विठ्ठल बडे (B. Pharm, निवड PSI)
ज्ञानेश्वर बांगर (PSI मुलाखत 2021)
राहुल भैसडे (TCS तज्ज्ञ MBA)

91 58 58 59 09

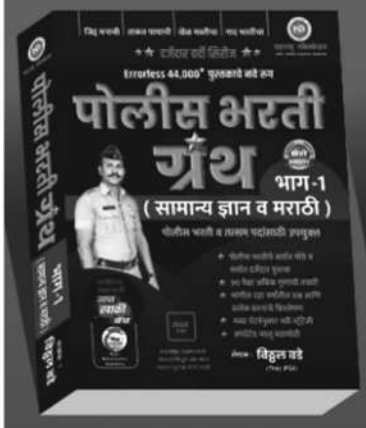

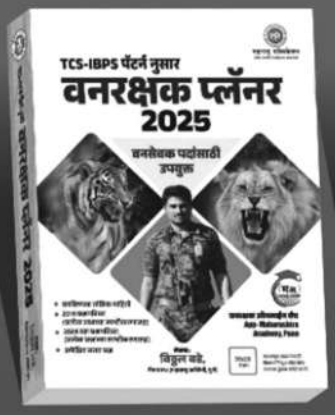

जिद्द मनाची | ताकद पायाची | खेळ मस्तीचा | नाद भरतीचा

महाराष्ट्र पब्लिकेशन

ग्रामीण भागातील घडपडणाऱ्या तरुणाईसाठी

OMR Sheet Book

- सरावासाठी 100 OMR Sheet
- Self Analysis Chart

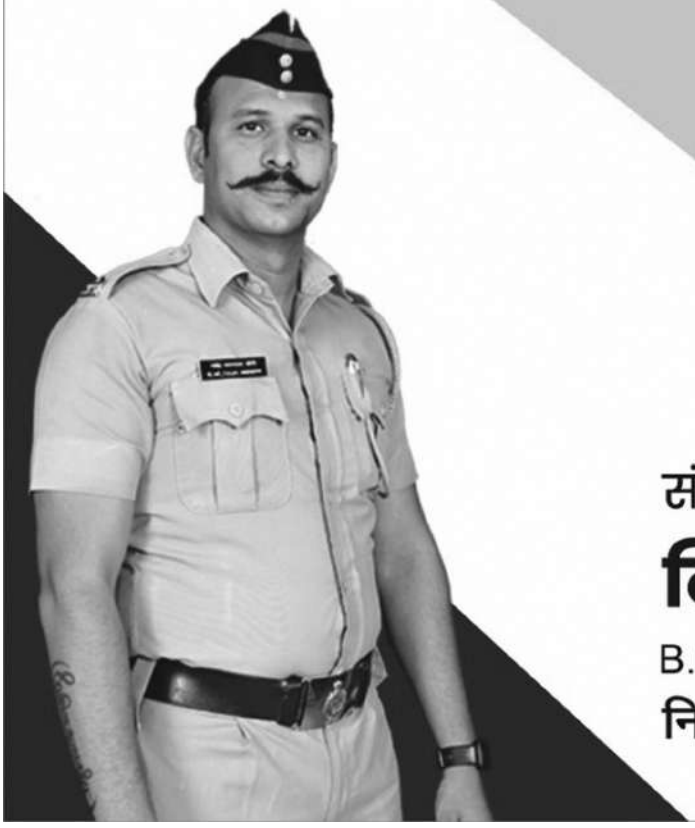

XEROX पेक्षा अर्ध्या किमतीत

संकल्पना :

विठ्ठल बडे

B.Pharm, M.A., M.S.W.

निवड - **PSI**

दुसरी आवृत्ती

जिद्द मनाची, ताकद पायाची,
खेळ मस्तीचा, नाद भरतीचा.

महाराष्ट्र पब्लिकेशन
ग्रामीण भागातील धडपडणाऱ्या तरुणाईसाठी

पोलीस भरती 2025-26

वर्दीचा राजमार्ग

(All in one गाईड)

BEST SELLER

मराठी
सामान्य ज्ञान
चालू घडामोडी
गणित
बुद्धिमत्ता

लेखक :
विट्ठल बडे
(निवड - पोलीस उपनिरीक्षक)

खाकीच्या स्वप्नासाठी
स्वप्न खाकी बॅच

महाराष्ट्र अकॅडेमी
पोलीस भरती
फ्री स्टडी मटेरियल आणि
ऑनलाईन बॅच साठी

25x25 mm

फसवणूक टाळण्यासाठी
विद्यार्थ्यांनी QR कोड
स्कॅन करूनच पुस्तक खरेदी करावे.

महाराष्ट्र पब्लिकेशन

वर्दीचा राजमार्ग (All in one गाईड)

लेखक : विट्ठल बडे (निवड - पोलीस उपनिरीक्षक)

PSI पदी निवडलेले आणि मुलाखती दिलेले शिकवणारी एकमेव बॅच.
स्वप्न खाकी बॅच
Basic To Advance
₹1000 Fee-
Score वाढण्याची गॅरंटी
Toppers चे मार्गदर्शन
600+ video
आठवड्याला सराव Test
पोलीस भरती ग्रंथ या पुस्तकापेक्षा डिटेल
यशस्वी शिक्षकांकडून शिका....
आणि यशस्वी व्हा !!
विठ्ठल बडे (B. Pharm, निवड PSI)
ज्ञानेश्वर बांगर (PSI मुलाखत 2021)
राहुल भैसडे (TCS तज्ञ MBA)
म.अ.
महाराष्ट्र अकॅडेमी
91 58 58 59 09

महाराष्ट्र पब्लिकेशन

ERRORLESS A2Z सोल्युशन

लेखक : विठ्ठल बडे

जिद्द मनाची, ताकत पायाची, खेळ मस्तीचा, नाद भरतीचा

दर्जेदार वर्दी सिरीज

महाराष्ट्र पब्लिकेशन

ग्रामीण भागातील घडपडणाऱ्या तरुणांईसाठी

ERRORLESS A2Z सोल्युशन

GUARANTED BEST QUALITY GUARANTED

- 2024 मध्ये झालेल्या प्रश्नपत्रिका
- 1 ते 100 प्रत्येक प्रश्नाचे डिटेल स्पष्टीकरण
- येणाऱ्या भरती साठी खास स्ट्रेटेजी
- जिल्हा पोलीस, SRPF, लोहमार्ग, कारागृह बँड्समन पेपर्सचा समावेश

20,000+ प्रश्नांचा अभ्यास

लेखक :

विठ्ठल बडे

(निवड - पोलीस उपनिरीक्षक)

खाकीच्या स्वप्नासाठी स्वप्न खाकी बॅच

App- Maharashtra Academy

25x25 mm

फसवणूक टाळण्यासाठी विद्यार्थ्यांनी QR कोड स्कॅन करूनच पुस्तक खरेदी करावे.

महाराष्ट्र पब्लिकेशन
ग्रामीण भागातील मार्गदर्शनाच्या तरुणाईसाठी

TCS-IBPS पॅटर्न नुसार

वनरक्षक प्लॅनर 2025

वनसेवक पदांसाठी उपयुक्त

- वनविषयक तांत्रिक माहिती
- 2019 प्रश्नपत्रिका (प्रत्येक प्रश्नाच्या स्पष्टीकरणासह)
- 2024 च्या प्रश्नपत्रिका (प्रत्येक प्रश्नाच्या स्पष्टीकरणासह)
- अपेक्षित सराव प्रश्न

म.अ. महाराष्ट्र अकॅडेमी

वनरक्षक ऑनलाईन बॅच
App- Maharashtra Academy, Pune

लेखक :
विठ्ठल बडे,
निवड PSI (महाराष्ट्र अकॅडेमी, पुणे)

25x25 mm

फसवणूक टाळण्यासाठी विद्यार्थ्यांनी QR कोड स्कॅन करूनच पुस्तक खरेदी करावे.

TCS-IBPS पॅटर्न नुसार वनरक्षक प्लॅनर 2025
लेखक : विठ्ठल बडे, निवड PSI (महाराष्ट्र अकॅडेमी, पुणे)

पोलीस भरती ग्रंथ
Combo Pack
OFFER
भाग 1: MRP-700रु.
भाग-2:MRP -560रु.
Errorless 44,000+ पुस्तकाचे नवे रूप
पोलीस भरती ग्रंथ
भाग-1
(सामान्य ज्ञान व मराठी)
पोलीस भरती व तत्सम पदांसाठी उपयुक्त
Errorless 44,000+ पुस्तकाचे नवे रूप
पोलीस भरती ग्रंथ
भाग-2
(गणित व बुद्धिमत्ता)
पोलीस भरती व तत्सम पदांसाठी उपयुक्त
पोलीस भरती ग्रंथ हाती आले हो
पोलीस होणे सोपे झाले हो 🙏

MPSC व TCS मधून निवडलेले
शिकवणारी एकमेव बॅच

वनरक्षक
मेगा भरती

कालावधी - १ वर्ष

सर्व विषय

मार्गदर्शक

विठ्ठल बडे
(B. Pharm, निवड PSI)

ज्ञानदेव बडे
(निवड PSI, TCS 2 वेळा निवड)

ज्ञानेश्वर बांगर
(PSI मुलाखत)

राहुल भैसडे
(TCS तज्ज्ञ)

वनरक्षक बॅच
300 रु

वनरक्षक TEST
50 रु

Maharashtra Academy या App वर

whats app only
91 58 58 59 09